Kuram / Emek Tarihi

Colin Barker

İngilizceden çevirenler: Umut Haskan - İrem Yılmaz

devrim provaları

fransa 1968, şili 1972
portekiz 1974, iran 1979
polonya 1981

Yordam Kita

Eserin orijinal adı:
Revolutionary Rehearsals
(1987, Bookmarks, Londra)

DEVRİM PROVALARI

Fransa 1968, Şili 1972, Portekiz 1974
İran 1979, Polonya 1980-81

Hazırlayan

Colin Barker

İngilizceden Çevirenler

Umut Haskan İrem Yılmaz

Yordam Kitap: 99 • **Devrim Provaları** • Colin Barker • ISBN-978-9944-122-68-9
Çeviri: Umut Haskan-İrem Yılmaz • *Düzeltme*: Mehmet Tayak
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Mayıs 2010 • *Yayın Yönetmeni*: Hayri Erdoğan
© Bookmarks, 1987 © Yordam Kitap, 2008
(Bu kitabın yayın hakları Anatolialit aracılığıyla alınmıştır)

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
Çatalçeşme Sokağı No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09 W: www. yordamkitap. com
E: info@yordamkitap. com

Baskı: **Pasifik Ofset**
Baha İş Merkezi
Haramidere - İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

DEVRİM PROVALARI

Fransa 1968, Şili 1972, Portekiz 1974
İran 1979, Polonya 1980-81

İÇİNDEKİLER

Giriş 9

1 FRANSA 1968

"Bütün İktidar Hayal Gücüne!" *Ian Birchall* 15

Patlamaya hazır bomba: öğrenciler. 20

Genel grev. 27

El yordamıyla iktidar yürüyüşü. 35

Kaynaşma içinde bir toplum 39

Devlet tehdit altında 45

Bürokratlar sıvışıyor. 52

Parçalanmış öncü kuvvet 59

Sağ yeniden toplanıyor. 62

1968'in mirası 68

2 ŞİLİ 1972–73

İşçiler Birleşiyor *Mike Gonzalez*... 73

Halk Cephesi'nin sınırlı vaadi. 76

Homurtular duyuluyor 83

Cephede çatlaklar beliriyor 86

Burjuvazi ayaklanıyor 96

Generaller hükümette 109

Savaş hazırlıkları. 114

Madenciler meydan okuyor 120

İkili iktidar dönemi ve sonun başlangıcı. 127

Oyun bitiyor 133

Ve darbe 138

3 PORTEKİZ 1974-75

Halkın Gücü *Peter Robinson*. 141

"Silahlı Kuvvetler Hareketi" ve Darbe 146

Karnaval 150

PCP ve Intersindical 155

Silahlı Kuvvetler Hareketi ve Eylül Darbesi. 158

Devrimci Sol Hareket. 163

Mücadele Yükseliyor. 166

Mart Komplosu ve Seçimler... 169
Halkın Gücü 173
Karşıdevrimci Hamleler ve Direniş 180
"Askerlerin Birliği Kazanacak" 183
Kriz Derinleşiyor 185
25 Kasım 190
Portekiz Devriminin Öğrettikleri 195

4 1979 Devrimi'nden Bu Yana İran *Elaheh Rotsami-Povery.* 203
Giriş. 203
Reform Hareketi.. 213
İşçi sınıfı. 218
Öğrenci hareketi. 222
Kadın hareketi 226
Sol 235

5 POLONYA 1980-81
Kendi Kendini Sınırlayan Devrim *Colin Barker.* 239
Fitil ateşleniyor. 241
Gdansk patlıyor 244
Polonya'nın sovyetleri 248
Yükselen dalga 252
İkili İktidar 256
Bydgoszcz'de kriz. 262
Dayanışma krizde 265
Parti felçte. 268
Dayanışma'nın çıkmazı.. 273
Ilımlılık ve bürokratikleşme 274
Radikaller. 283
Özyönetim hareketi 287
Çatışmalar yeniden alevleniyor 291
Felçten çıkmak için amaçlar yeniden belirleniyor 295
Rejim savaşa hazırlanıyor 298
Siyasete dönüş. 302
Son günler 306
Daha farklı olabilir miydi? 309

Giriş

Sosyalizmin kalbi, sömürü ve zulmü dünya üzerinden silme mücadelesinde atar. Bu dünya görüşü, klasik olarak, en tutarlı ifadesini Karl Marx'ta buldu. Marx, fikirlerinin nüvesini 1866'da, Birinci Enternasyonal Kuruluş İlkeleri'nde ortaya koydu.[1]

"İşçi sınıfının kurtuluşu" diyordu Marx, "işçi sınıfının kendi eseri olmalıdır". İşçi sınıfının kendini özgürleştirmesi mücadelesinin önemi, sınıf temelli iktidar biçimine nihaî olarak son verme mücadelesini de kapsıyor olmasında yatar. Mevcut toplumun içinde bulunduğu acınası durumun kökenini, işçilerin, üretim araçlarını tekelinde bulunduranlara olan ekonomik bağımlılığı oluşturmakta. Dolayısıyla, tüm çağdaş siyasi hareketlerin, önceki yenilgilerden ders çıkartarak, işçi sınıfının ekonomik kurtuluşunu amaç edinmesi zorunludur. Emeğin özgürleşmesi, salt ulusal ölçekte bir konu değil, çağın uluslararası ölçekteki en büyük toplumsal sorunudur.

Geçtiğimiz yüzyılda, çeşitli yorumcu ve uzmanlar bu bakış açısının modasının geçtiğini, artık öldüğünü ve tarihe gömüldüğünü dile getirip durdular. Benzer şekilde, yok olduğunu söyledikleri bu görüşün yaptığı kapitalizm tanımının da doğru olmadığını ifade ettiler. Onlara göre kapitalizm, doğası gereği krizlere boğulmak zorunda olan bir sistem *değildi;* kapitalizmin iç çelişkileri savaş ya da devrim şeklinde ortaya çıkan geniş çaplı toplumsal, ekonomik ve siyasi sarsıntılar yaratmıyordu.

---

1 Kuruluş İlkeleri'nin esası Marx tarafından oluşturulmuştur. Orijinal metin için bkz. Karl Marx, *Political Writings*, cilt 3 (Penguin: Harmonsworth 1974) s. 82-84.

* Öyle ya, mayıs sineğinin ömrü birkaç saattir – *çev.*

Bu uzmanların yanılgı içerisinde oldukları, yaşam pratiği tarafından düzenli bir şekilde kanıtlandı. Yirminci yüzyılın başında Eduard Bernstein, kapitalizmin çelişkilerinin kendiliğinden ortadan kalkacağını müjdeliyordu. Ama Birinci Dünya Savaşı, onun kuramını acımasızca yargıladı. 1950'lerde, ABD'de Daniel Bell "ideolojinin sonu"nu ilan ediyordu: Amerika'dan gelen yanıt, yurttaşlık hakları hareketi ve Vietnam Savaşı oldu. Fransız emekçileri 1968'de dünya tarihinin gördüğü en büyük genel grevi gerçekleştirmeden yalnızca iki yıl önce, bir diğer kuramcı Andre Gorz, böyle şeylerin bir daha yaşanmayacağını büyük bir kesinlikle açıklıyordu!

Her geçici kapitalist istikrar dönemi ve solun aldığı her yenilgi, bu tip kuramcıları öne çıkartır. Ne var ki gerçekte sunacak ciddi şeyleri olmadığı için, söyledikleri pek uzun süre ayakta kalamaz: Onlar, bunalımın mayıs sinekleridirler.* Bu doğrultuda, 1980'lerin ortaları da, eskide kalmış benzer görüşleri bir miktar cilalayarak ortaya çıkan yeni uzmanlarla dolup taşıyordu.[2] İşçi sınıfı mücadelesinin seviyesinde ve yoğunluğunda dünya genelinde düşüşün yaşandığı bir dönemden geçilmekteydi. Ancak bu durum, uluslararası işçi sınıfı tarihinde ne bir ilkti ne de sonuçları açısından en ciddi olanıydı.

Buna karşın, bir bütün olarak "devrimler yüzyılı" tanımlamasını hak eden bir dönem varsa, o da yirminci yüzyıldır. Üstelik, geride kalan son yirmi yıllık süreç de bu tanımlamanın dışında kalmamıştır.

Fakat her devrim kendi içerisinde sosyalist bir alternatifin tohumlarını barındırmaz. Marx'ın ortaya koyduğu sosyalizm fikrinin hayata geçirilebilmesi için, ayaklanan bir "halk"tan daha fazlasına ihtiyaç duyulur. Marx'ın, bugün de hayati önemini korumakta olan bakış açısının odak noktasında, kendi "ekonomik

2 Bunların bir kısmına dair eleştirel bir sosyalist bakış için bkz. Ellen Meiksins Wood, *The Retreat From Class* (Verso: Londra 1986) [Türkçe baskısı: Ellen Meiksins Wood, *Sınıftan Kaçış: Yeni Hakiki Sosyalizm*, (Yordam Kitap: İstanbul 2006)].

kurtuluşu"nun peşinden giden bir *işçi sınıfının* bağımsız ve bilinçli eylemliliğine yapılan vurgu vardır.

Bu anlamda, son yirmi yıllık dönem *sosyalist* bakış açısıyla değerlendirildiğinde, işçi sınıfına önemli fırsatlar sunan beş büyük deneyimle karşılaşılıyor: 1968 Mayısında ve Haziran başlarında Fransa'yı saran grev dalgası; 1972 ve 1973'te Şili'de Allende yönetimi altındaki işçi hareketi; 1974-1975 Portekiz Devrimi; 1979 İran Devrimi ve 1980-1981 yıllarında Polonya'da ortaya çıkan 'Dayanışma' hareketi.[3]

Elinizdeki kitabın konusunu işte bu beş tarihî deneyim oluşturuyor. Yakın zamanda Vietnam'da; eski Portekiz sömürgeleri Mozambik, Gine ve Angola'da; Nikaragua'da, Filipinler'de ve daha pek çok yerde yaşanan diğer önemli halk devrimlerini burada ele almayacağız. Çünkü bu mücadeleler, aşırı baskıcı rejimlere karşı yürütülen kapsamlı devrimci hareketler olmakla birlikte, kitabımızın konusunu oluşturan deneyimlerde karşımıza çıkan ölçekte bağımsız bir işçi sınıfı eylemliliğine ve örgütlenmesine sahip değildi. Bu anlamda, anılan hareketlerin hiçbiri, *sosyalist* devrim yolunda Fransa, Şili, Portekiz, İran ve Polonya örneklerinin yarattığı fırsatları sunamamıştır.

Bu beş halk hareketi, dünyanın her yerinde sosyalistler için büyük bir ilham kaynağı haline geldi ve etkileri halen devam ediyor. Ancak bunlar, acılarla dolu birer ders de oldu aynı zamanda. Yenilgilerinden ders çıkartmayan hiçbir işçi hareketi başarıya ulaşamaz. Saydığımız beş halk hareketi, tüm güçlerine ve potansiyellerine rağmen *sonuca* varamadı. İçlerinden ikisi –Fransa ve Portekiz–, hayal kırıklığına uğramış devrimci güçlerin geri çekilip burjuva demokrasisinin normal işleyişine katıl-

3 Bu kitap yazılırken, Güney Afrika'da siyahi işçilerin devrimi henüz zirve noktasına ulaşmamıştı. Burada yer almamasına rağmen, o acı ve olağanüstü mücadele de, ileriki sayfalarda masaya yatırdığımız fırsat ve sorunların pek çoğunu aynen tecrübe etmekte. Örneğin, bkz. Alex Callinicos, "Marxism and revolution in South Africa", *International Socialism*, 2:31, Bahar 1986.

masıyla sona erdi. Şili ve Polonya'daki hareketler, karşıdevrimci askerî müdahaleyle ezildi, yok edildi ve özellikle Şili'de tam bir katliama dönüştü. İran'da, işçi sınıfı ve diğer halk güçleri, "anti-emperyalist" İslamcı karşıdevrim hareketi tarafından kana bulanarak ezici bir yenilgiye uğratıldı.

Bu hareketlerin her biri, sosyalist ilerleme yolunda büyük fırsatlar içeriyordu. İşçi sınıfı tüm bu örneklerde, kapitalist toplumsal ilişkilerin süregiden egemenliği üzerinde dev bir tehdit oluşturdu. Her birinde işçiler, diğer toplumsal güçlerden bağımsız olarak kendi sınıf örgütlenmelerini oluşturdular ve bizzat sınıfın belirlediği talepler doğrultusunda savaştılar. Sosyalist bakış açısından yaklaşıldığında bu beş toplumsal hareket, devrimci Marksist fikirlerin geçerliliğini koruduğunu, dahası güçlendiğini gösteren heyecan verici deneyimlerdir.

Tümünde, klasik "reform mu, devrim mi" sorusu, son derece önemli bir pratik sorun olarak kendini dayattı. Beşi de aynı kritik dönüm noktasını tecrübe etti: Ya daha ileri gidilip mevcut iktidar ve mülkiyet yapıları tehdit edilecekti, ya da hareket geri itilecekti. İçinde bulunduğumuz yüzyılın devrimci potansiyele sahip tüm diğer krizlerinde olduğu gibi, bu örneklerde de reformcu siyasi güçler, kabaran halk hareketinin denetim altına alınmasına ve etkisizleştirilmesine önayak olmak üzere hazır bulundular. Sendika liderleri, aydınlar, sosyalistler, komünistler, rahipler ve hatta gerillalar bile bu reformcu güçlerin safında yer alabiliyordu. Hepsi de, işçilerin eylem stratejileri ve taktikleri hakkında, sınıfın yenilgiye uğraması sonucunu doğuran çözüm önerileri getirdi.

Yerel koşullar arasındaki farklılıklar bir yana, bu deneyimleri birbirine bağlayan bir başka ortak unsur daha var: sosyalist solun pratik ve teorik zayıflığı. İncelediğimiz örneklerin hiçbirinde, izlenen yolun alternatifini çizebilecek önderliği sunan ciddi bir devrimci sosyalist parti yoktu. Kanımız odur ki, saydı-

ğımız hareketlerin yok oluşunda işte bu eksiklik önemli bir rol oynadı.

Mantıklı çözümlemelerden yoksun ilham, sosyalizme pek az şey verebilir. Ulusal ve uluslararası ölçekte gerçeklerle yüzleşerek zayıflıklarımızı acımasızca eleştirmek, gelecekte ilerleme sağlayabilmemizin hayati önkoşuludur; günümüz dünyasında sosyalizmin güçlü rakiplerinin eleştirel bir gözle değerlendirilmesi de öyle. Özellikle, tüm yerel nüanslarıyla reformculuk siyaseti, işçi hareketinin sahip olduğu ilerleme fırsatlarının önünü çok kereler kesmiştir.

Sosyalistler, etkili olmak istiyorlarsa, içinde bulunduğumuz çağın tarihiyle ve sunduğu fırsatlarla barışık olmak zorundadırlar. Bugün, ayrılmaz şekilde iç içe geçmiş iki sorun duruyor önümüzde: Reformcu siyasetin hâkimiyetini kırmak ve dünya işçi sınıfı saflarında güçlü bir devrimci sosyalist akım yaratmak. Bu kitap, sadece birkaç okuru bile bu hedefler doğrultusunda mücadele yürütmeye ikna edebilirse, amacına ulaşmış olacaktır.

Colin Barker
Ian Birchall
Mike Gonzalez
Maryam Poya
Peter Robinson

Çeviri: Umut Haskan

1

FRANSA 1968

"BÜTÜN İKTİDAR HAYAL GÜCÜNE!"

Ian Birchall

1968'in Mayıs'ında, hayli yüksek sınıf bilinciyle öne çıkan haftalık *The Economist* dergisi, "Eski Fransa'nın Acelesi Var" başlıklı özel bir ek yayınladı ("Eski Fransa" denirken kastedilen, on yıllık de Gaulle'cü yönetimdi). Eki hazırlayan Norman Macrae, Fransa ekonomisine övgüler düzüyordu: Öyle ya; Fransa'da yaşam standardı Britanya'dakiyle aynı ayardaydı; doğrusu, Fransızlar Britanyalılardan daha fazla et yiyorlardı ve daha çok arabaya sahiplerdi. Ayrıca, Fransa işçi sendikalarının "acınacak derecede zayıf" olması gibi bir "büyük ulusal avantaj" da söz konusuydu.

Macrae, bir Fransız'ın "amaca dönük eğitim devrimimiz" dediği şeyi özellikle önemsiyordu. Ona göre bu, Fransa'daki yönetici ve teknisyenlerin, Almanya'dakilerden daha nitelikli hale gelmesi anlamını taşıyordu. Macrae, yazısının devamında, Fransa ekonomisinin "yön gösterici (indikatif) planlama" mekanizmalarını incelemeyi sürdürüyordu. Bu, Britanya'da Tony Benn ve Peter Shore gibi İşçi Partisi kabinesi üyeleri tarafından hayranlık duyulan, Fransız ekonomisinin müdahaleci planlama

ile serbest piyasa güçleri arasında arzu edilir dengeyi nasıl kurduğunu gösteren bir planlama biçimiydi. Macrae, De Gaulle'ün ölümü ya da emekliliğinin ötesinde geleceğe bakarak şu sonuca ulaşıyordu: "Fransa, de Gaulle'den sonra da sınai büyüme, modernleşme ve akıllı iktisadi liberalizm alanlarındaki başarılarıyla dünyayı şaşırtabilir."[4]

Macrae'nin makalesinin gazete bayilerine ulaşmasının üstünden bir hafta geçmeden, Fransa gerçekten de dünyayı şaşırtacaktı; ancak müjdelenen başarılarla değil, insanlık tarihindeki en büyük genel grevle. Bu greve, Fransa sanayisinin tüm kollarından, Meudon Gözlemevi'den Folies Bergères müzikholüne kadar, toplumun her kesiminden dokuz milyondan fazla işçi katıldı. Birçok durumda işçiler sadece grev yapmıyor, işyerlerini işgal ederek mülkiyet ilişkilerinin kutsallığına da meydan okuyorlardı.

Öngörülerini aniden parçalanmış bir halde bulan sadece Macrae gibi burjuva yorumcular değildi; sol da şaşkına dönmüştü. *Socialist Register*'ın Ocak 1968'de yayınlanan o yılki sayısı, Fransa'nın en tanınmış Marksist kuramcılarından Andrè Gorz'un bir makalesini de içeriyordu. Gorz, "Avrupa kapitalizminin, yakın gelecekte, işçi kitlelerini hayati çıkarları için devrimci genel grevlere ya da silahlı ayaklanmalara sevk edecek kadar etkili bir kriz yaşamayacağını" iddia ediyordu.[5]

1968 Mayıs olayları, bir yorum ve çözümleme furyası başlattı. Yılın sonuna gelindiğinde, Fransızcada konuya ilişkin yüzden fazla kitap ve sayısız makale yayınlanmıştı.[6] Fransa grevi, dünya çapında bir ilham ve coşku kaynağıydı. Zamanın havasını, baş sayfasını "MÜCADELE EDECEĞİZ, KAZANACAĞIZ; PARİS'İ,

4 *The Economist*, 18 Mayıs 1968, özellikle sayfa xi,xii, xiii, xiv, xx ve xxxii.

5 A. Gorz, "Reform and Revolution", R. Miliband ve J. Saville (der.), *The Socialist Register 1968* (Londra, 1968) içinde, s. 111. (Gorz'un makalesinin temelini, Nisan 1966'da İsveç'te verilen bir dizi ders oluşturmuştur.

6 Kısa bir kaynakça için bkz. J Gretton, *Students and Workers* (Londra, 1969) s. 312-17.

LONDRA'YI, ROMA'YI, BERLİN'İ ALACAĞIZ" sloganıyla dolduran *Black Dwarf*[7] yansıtıyordu.

Fransa'da Mayıs 1968, bütün bir siyasi kuşağa şekil veren, dünya çapında bir öğrenci ve gençlik radikalleşme dalgasının parçasıydı. Bu kuşaktan pek çok kişi, sonradan reformculuğa kaydıkları ya da eski düzenle uzlaştıkları için, siyasi köklerinden bir şekilde utanır oldular. Mayıs olayları şimdi çok az tartışılmakta; bildiğim kadarıyla 1968 Fransa'sıyla ilgili olarak şu anda basımına devam edilen hiçbir kitap yok.[8]

Oysa Mayıs 1968, hatırlanmayı sonuna dek hak ediyor. 1968'den bu yana, Avrupa başka dalgalar da gördü. 1974-75'de Portekiz ve 1980-81'de de Polonya, birçok açıdan Fransa'nın 1968'de yaptığından daha ileri giden ve daha özgün örgütlenme biçimleri yaratan işçi eylemleri yaşadı. Ancak her iki ülkede de bir burjuva demokrasisi geleneği ve reformcu işçi örgütlenmeleri yoktu. Portekiz, arkaik bir sömürgecilik mirasından; Polonya ise devlet kapitalizminin belirli sorunlarından ve Rus tehdidinden muzdaripti. Hasım eleştirmenler, her ikisinin de, 1980'ler Britanya'sıyla ilgisiz olduğunu iddia etmeye çalışacaklardır. Sosyalist devrimin, gelecek yıllarda Britanya, Batı Almanya ya da Birleşik Devletler gibi ileri kapitalist demokrasiler için gerçekçi bir seçenek teşkil ettiği savı, Fransa'nın 1968 Mayıs'ındaki deneyimine önemli ölçüde dayandırılmalı hâlâ.

Kriz ufukta beliriyor

İşçiler açısından 1968 başlarında Fransa, Norman Macrae'ye göründüğü kadar güllük gülistanlık değildi. Aslında, önceki yirmi yıllık dönem, uzun bir düşüşe sahne olmuştu. 1940'ların sonlarında, Fransa Komünist Partisi son derece militan grevlere öncülük etti. Ancak Parti, Fransa'da işçi sınıfının atılımını sağ-

7 1 Haziran 1968.

8 Elinizde tuttuğunuz kitabın ilk basım tarihinin 1987 olduğunu hatırlatmakta fayda var – *çev.*

layacak net bir stratejiden çok, Soğuk Savaş'ın ihtiyaçları doğrultusunda hareket ediyordu. 1950'lerin başında, işçiler arasında ciddi bir moral bozukluğu vardı. 1954'te Cezayir Savaşı patlak verdiğinde, Fransız işçi hareketi etkili bir direniş gösteremedi ve savaşa karşı çıkan az sayıda solcu da gitgide daha çok yalnızlaştırıldı.

Dördüncü Cumhuriyet, 1958'de savaşın baskısı altında çöktü ve de Gaulle, görece güçsüz bir muhalefet karşısında iktidarı ele geçirdi. Cumhurbaşkanı olarak burjuva demokrasisinin tuzaklarını muhafaza etti; ancak gücü kendi ellerinde toplayacak şekilde... Cezayir Savaşı'na son vermekle kalması, Dördüncü Cumhuriyet'in Fransa kapitalizmini modernleştirme çalışmalarını da sürdürdü ve hızlandırdı. Bunları, büyük oranda atıl ve yılgın durumda bulunan işçi sınıfının zayıf muhalefeti sayesinde yapabildi.[9]

1960'ların sonlarında, Fransız işçileri hâlâ birçok ciddi sorunla karşı karşıyaydılar. Her ne kadar reel ücretler artmış ve neredeyse Britanya seviyesine ulaşmışsa da, işçi sınıfının büyük çoğunluğu hâlâ düşük ücretten muzdaripti. Ücretlilerin dörtte biri ayda 500 Frank'tan (yaklaşık 46 Pound) daha az alıyordu ve bir buçuk milyon vasıfsız işçi ile tarım işçisinin eline hâlâ ayda yaklaşık 400 Frank (yaklaşık 33 Pound) geçiyordu. İşsiz sayısı, yarım milyonu aşmıştı ve savaş sonrası büyüme göz önünde bulundurulduğunda, çok yüksek bir sayıydı bu. Bu durumdan, özellikle de gençler etkileniyordu; Burgundy Bölgesi'nde 25 yaş altı gençlerin yüzde 29'u işsizdi.[10]

İşçi sendikalarının zayıflığı (1945'te, sendikalaşma hakkı olan yedi milyon işçinin sadece üç milyon kadarı sendikalıydı) işyerlerinde koşulların kötü olması anlamına geliyordu. Fransa'nın

9 Ayrıntılı bilgi için bakınız, I. Birchall, *Workers Against the Monolith* (Londra, 1974), Bölüm 6, 9 ve 10 ile A. Werth, *De Gaulle* (Harmondsworth, 1965).

10 *The Economist*, 25 Mayıs 1968; Seale ve McConville, s. 154.

en büyük işverenlerinden bazıları, pek çok temel sendikal hakkı çiğneyebiliyordu. Michelin, grevcilerle otuz yılda sadece üç kere masaya oturmuş olmakla övünüyordu. 1967 Haziran'ındaki bir isyanda, Peugeut yetkilileri toplum polisini çağırdılar ve iki işçi öldürüldü. Citroën, gerçek sendikaları tanımayı fiilen reddediyordu.[11]

Hükümet, 1967'nin yazında Sosyal Güvenlik Sistemi'ni yeniden düzenleyip, tıbbi harcamaların geri ödemesini keserek ve sistemin işleyişine işçilerin katılımını azaltarak, işçilerin yaşam standartlarına yönelik başarılı bir saldırıda daha bulundu.

Örgütlü sendikal hareket, işçilerin karşı mücadelesine yardım etme yolunda pek az şey yaptı. Fransız sendikaları üç federasyona bölünmüştü: Genel İş Konfederasyonu -Confédération Genéralé du Travail (CGT -fiilen Komünist Parti'nin denetimi altında), Fransa Demokratik İşçi Konfederasyonu -Confédération Française Démocratique du Travail (CFDT -esasında bir Katolik sendikası; ama reformcu sola meyilli) ve İşçi Gücü -Force Ouvriére (FO -Soğuk Savaş'ta CGT'den kopan bir hizip ve önderlik düzeyinde şiddetle komünizm karşıtı). Bu bölünme, zaman zaman belli eylemlere katılsalar da, işçilerin çoğunluğunun hiçbir sendikaya ödeme yapma külfetine girmediği anlamına geliyordu. Sendika liderlerinin hareketleri kontrol altında tutmak ve müzakereci konumlarını korumak için kullandıkları temel strateji, kısmi grevlerdi. Müzakereleri desteklemek, sembolik bir güç gösterisi yapmak ve büyük bir karşı karşıya gelişi önlemek için defalarca kez tek bir günlük -ve hatta bir saatlik süreler için- iş durdurma eylemleri yapılmıştı.

Bununla birlikte, 1968'den önceki yıllarda hoşnutsuzluk belirtileri su yüzüne çıkmaya başlamıştı. 1963'ün başlarında, iki buçuk ay süren bir madenci grevi oldu. Kısmi eylem ve gizli oylama isteyen CGT'nin ayak sürümesine ve hükümetin işbaşı

11 Seale ve McConville, s. 155.

yapmayı yasal olarak zorlama girişimine rağmen, madenciler en azından kısmi bir zafer kazandılar ve hükümete psikolojik bir yenilgi yaşattılar.[12] François Mitterrand'ın de Gaulle karşısında beklenmedik şekilde yüksek oy aldığı Aralık 1965 cumhurbaşkanlığı seçimi, işçilerin rejimden duydukları rahatsızlığın çarpıcı bir göstergesiydi.

1967 yılı ve 1968'in ilk ayları, kamu sektörünün çeşitli kesimlerinde çalışan işçilerin yanında, mühendisleri, otomotiv işçilerini, çelik ve gemi inşaatı sanayiini de içine alan bir grev ve lokavt dalgasına sahne oldu. Renault Billancourt tesisinde, daha yüksek ücret, daha kısa çalışma saatleri ve daha iyi koşullar için, 1968 Mart'ının başından Mayısın ilk günlerine kadar en az seksen sendikal eylem düzenlendi.[13] Lyons'daki Rhodiaceta sentetik elyaf fabrikasında uzun süren bir mücadele yaşandı. 1967 Mart'ındaki 23 günlük greve toplam 14.000 işçi katıldı. Yıl sonunda, iş ve ikramiyelerle ilgili başka bir greve, yönetim kısmi bir lokavtla ve doksan iki militan işçiyi kovarak yanıt verdi. Mücadele, başka lokavtlar ve kitle gösterileriyle 1968'de de sürdü.[14] Gerilim, dev bir sosyal patlamaya yol açmak üzere yavaş ve emin adımlarla birikiyordu.

Patlamaya hazır bomba: öğrenciler

Ancak patlama, işçi sınıfı militanlığındaki basit bir niceliksel artışın sonucunda gerçekleşmedi. Tarih, bunun yerine, toplumun bir başka kesimi üzerinden, dolambaçlı bir yol seçmişti: Fransa'nın büyüyen öğrenci nüfusu.

1960'larda yüksek öğrenimdeki muazzam genişleme, de Gaullecü rejimin Fransız kapitalizmini modernleştirme ça-

12 G. Lefranc, *Le Mouvement Syndical* (Paris, 1969), s. 173-76.

13 *L'Humanité*, 7 Mayıs 1968.

14 Hoyles, s. 16; Cliff ve Birchall, s. 23.

balarının içsel bir parçasıydı. Aşağıda alıntılanmış kısımda Norman Macrae, bir Fransız'ın sürece yönelik görüşünü aktarıyor (Mayıs'tan hemen önce):

> Bir Fransız, "Almanya, çıraklık okullarında dünde kalmış sanayi kolları için vasıflı işçi yetiştirirken" diyor gururla, "Fransa, üniversitelerinden yarının endüstrisi için teknik elemanlar çıkartıyor".[15]

Sayılardaki değişim çarpıcıydı. 1958-1968 arasında, Fransa'da yüksek öğretimdeki öğrenci sayısı 175.000'den 530.000'e yükselmişti. Sadece Paris'te, bu sayı 1958'de 68.800 iken 1967'de 130.000'e çıkmıştı. 1968'e kadarki altı yıl içinde, üniversite arazilerinin kapladığı alan iki kattan fazla arttı. Buna rağmen, aşırı kalabalıklaşma kronik, tesisler ise üzücü derecede yetersizdi hâlâ.[16]

1960'ların ilk yıllarında California Berkeley Üniversitesi ve London School of Economics'te baş gösteren öğrenci isyanları, 1968'e gelindiğinde bütün dünyaya yayılmış bir olgu haline geldi. Bu ayaklanmalar, diğer gelişmiş ülkelere yetişmek için yürütülen telaşlı genişleme hamlesi ve Fransız eğitim sisteminin son derece merkezi ve muhafazakâr yapısından dolayı, Fransa'da özellikle kuvvetliydi. Yüksek öğretim krizi, kapitalizmin krizinin dışında bir şey değildi ve onun bir parçasıydı. Öğrenci hareketini sınıf mücadelesinden bağımsız görenler, ya Herbert Marcuse ve takipçileri gibi, sisteme entegre edilmiş ve kayıtsız bir işçi sınıfının yerini alan yeni devrimci öncü olarak öğrencileri göklere çıkarıyor, ya da komünist partiler gibi öğrenci radikalizmini işçi sınıfına yabancı bir şeymiş gibi reddediyorlardı. Bununla beraber, geri kalanlar, öğrenci hareketinin toplumsal köklerinin üzerinde duruyordu:

---

15 *The Economist*, 18 Mayıs 1968.

16 G. Pampidou, *Pour Rétablir une Vérité* (Paris 1982) s. 223; Gretton, s. 41.

> Kapitalizmin temel çelişkisi, Marx'ın tanımıyla, kullanım değeri ile değerin üretimi arasındaki çelişkiydi. İlki doğalken, ikincisi kapitalist toplum düzenine özgüdür. Bu çelişki sosyal, siyasal ve ideolojik kısıtlamalardan azade durumdaki üniversitede, sınırsız entellektüel gelişim ideali ve kapitalizmin dayattığı sıkı entelektüel dizginler arasındaki çelişkide kendini gösterir. Eğitimin liberal ruhu, kendi sosyal içeriğiyle çatışır.[17]

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce öğrenciler, yöneten sınıfın birer üyesi ya da iyi maaşlı birer temsilcisi (avukat, profesör, din adamı, bilim insanı vs.) olmak için eğitim alan, görece küçük, elit bir tabakaydı. Ancak üniversitelerin yaygınlaşması, çoğu öğrencinin, belki biraz daha ayrıcalıklı olsa da işçi sınıfından radikal biçimde kopamayan teknisyen ve idareciler haline gelmeye mahkûm olması demekti. Aslında, üniversiteler hızla ve plansız bir şekilde yaygınlaştığı için, öğrencilerin birçoğu kendi çalışma alanlarıyla ilgili herhangi bir iş bulamıyordu. Doğal olarak, hoşnutsuzluk ve eleştiriler yaygınlaşmaktaydı.

Yeni sorunlar, yeni örgütsel biçimler gerektiriyordu. Cezayir Savaşı'nda militan ve itibarlı bir rol oynayan Fransız Ulusal Öğrenci Birliği (UNEF), şimdi zayıflamıştı. Üye sayısı, öğrenci sayısındaki artışa rağmen 50.000'e, yani 1960'ların başındaki miktarın dörtte birine düşmüştü.[18] Ancak, hem ulusal hem de uluslararası planda, yeni bir öğrenci dalgası yeni meselelerle radikalleşiyordu. Bir taraftan, Amerika'nın yürüttüğü Vietnam savaşına karşı muhalefet ile birçok insan Üçüncü Dünya, Che Guevera (1967 sonbaharında öldürüldü) ve Çin Kültür Devrimi üzerine coşkuya kapılırken, başka birçok insan da Fransız akademik hayatına hükmeden tutuculuk yüzünden çileden çıkıyordu. Paris varoşlarındaki Nanterre'de, öğrenciler derslerin ideolojik

17 Cliff ve Birchall, s. 12 (alıntılanan paragraf Tony Cliff'e aittir).

18 Lefranc, s. 222-23.

içeriğine karşı hamle yaparak "eleştirel üniversite"yi kurdular.[19] Belki de birçok eylemi tetikleyen mesele, üniversite yurtlarında kadın ve erkek öğrencilerin "birbirlerinin" odalarını ziyaret etme hakkı anlamına gelen "serbest dolaşım" talebiydi. 1968'den iki ya da üç yıl önce de bu mesele protestolara ve gösterilere yol açmıştı.

Yeni meseleler, yeni liderler doğurmaya başladı. 1968 Ocak'ında Gençlik ve Spor Bakanı Fraıçoise Missoffe, yeni bir yüzme havuzunun açılışını yapmak üzere Nanterre'ye gittiğinde, birkaç ay içinde adı dünyanın diline dolanacak olan Daniel Cohn-Bendit isimli militan bir öğrenci dikildi karşısına:

> "Sayın Bakan, Fransız gençliği hakkında 600 sayfalık bir rapor hazırladınız (henüz çıkmış bir bakanlık belgesine atıfta bulunuyor). Ama içinde cinsel sorunlarımızla ilgili tek kelime yok. Neden?"
>
> Bakan, öfkeden kendini kaybetmişti: "Bu konuyu sorumlu kişilerle tartışmayı çok isterim, ama açık ki siz bunlardan biri değilsiniz. Ben şahsen sporu cinsellik eğitimine tercih ederim. Eğer cinsel sorunlarınız varsa, havuza atlamanızı öneririm."

Cohn-Bendit, "Hitler Gençliği de işte böyle söylerdi" diyerek sertçe karşılık verdi.[20]

O günden sonra, mücadele hızla yükseldi. Vietnam ya da öğrenci meseleleriyle ilgili gösteriler birbirini takip etti. Militanların cezalandırılması ile elde edilen tek şey, daha fazla protesto gösterisi oluyordu. Mayıs başında, Paris'te durum neredeyse kontrolden çıkmıştı. 3 Mayıs'ta yetkililer Sorbonne'u kapatmaya karar verdiler. Besbelli, sınav dönemi yaklaştığından, çoğu öğrencinin derslerini toparlamakla meşgul olacağını ve böylece militanları fazla sorun çıkmadan toplayabileceklerini umuyorlardı. Ancak,

19 G. ve D. Cohn-Bendit, *Obsolete Communism: The Left-Wing Alternative* (Harmondsworth, 1969), s. 118.

20 Seale ve McConville, s. 33.

bunun muazzam bir hesaplama hatası olduğu anlaşıldı. Takip eden bir hafta boyunca her gün öğrenci gösterileri ve polisle çatışmalar yaşandı. Bu arada, aşırı sağ da ortalıkta görünmeye başladı: Occident grubundan faşistler, Sorbonne'daki bir öğrenci birliği bürosunu ateşe verdiler.[21]

Asıl gürültü ise 10 Mayıs gecesi koptu. Önceki günler boyunca polis tarafından dövülen öğrenciler, mevzilerini koruyup savaşmaya karar verdiler. Gece yarısı olduğunda, kendilerini Latin Quarter'ı[22] tutarken buldular ve polis saldırılarını engellemek için barikat kurmaya başladılar. Paris sokakları hâlâ parke taşlarıyla döşeliydi. Söylentilere göre, oradan geçen birisi, parkeleri sökmek için havalı matkabın nasıl kullanıldığını öğrencilere göstermiş.[23] Sonrasında, süreç müthiş bir hızla gelişti. Sokaktaki birçok insan öğrencilere katıldı ve olay yerinden canlı yapılan radyo haberleri de neler olduğunu anlatarak, diğer insanları mücadeleye katılmak üzere sokağa döktü. Bir tanık şöyle anlatıyor:

> Kelimenin tam anlamıyla binlerce insan barikat kurmaya yardım ediyor (Europe No.1 Radyo'su, farklı sokaklarda *60'tan fazla* barikat kurulduğunu kaydetti); kadınlar, işçiler, sokaktan geçenler, pijamalı insanlar, taş, odun ve demir taşıyan insan zincirleri. Dev bir hareket başladı. Bizim grubumuz (birçoğu birbirini daha önce hiç görmemiş, altı öğrenci, on işçi, birkaç İtalyan, yoldan geçenler ve sonradan katılan dört sanatçıdan oluşuyor. Birbirimizin adını bile bilmiyoruz) Gay Lussac Caddesi ve St. Jacques arasındaki barikatı kuruyor. Yüz kişi malzemeleri taşıyıp sokağın karşısına yığmaya yardım ediyor. O sırada, bizim barikattaki işleri koordine etmekle o kadar meşguldüm ki başka yerlerde ne oldu bilmiyorum. Tanık olanlar, Latin Quarter'in her yerinde aynı şeylerin, aynı anda ve aşağı yukarı aynı şekilde yapıldığını söylüyorlar. Bizim barikatımız iki kademeli: bir metre yüksekliğinde dizilmiş parke taşlar; ardından yaklaşık 18 metrelik boş alan; sonra da

21 *Le Monde*, 3 Mayıs 1968.

22 Paris'te öğrenci ve sanatçıların oturduğu semt – çev.

23 *Paris: Mayıs 1968*, s. 1.

odun, araba, metal direk ve çöp varillerinden oluşmuş neredeyse üç metrelik bir yığın. Silahlarımız ise, sokakta bulunan taşlar, metaller vesaire.[24]

Bu sahne, Paris'in isyancı barikat geleneğinin bir yansımasıydı. Belçikalı Troçkist Ernest Mandel'in, bir barikatın üzerinden kendi arabasının yanışını seyrederken, "Ne kadar güzel! İşte Devrim!" dediği söylenir.[25]

Ancak barikatlar hiç de romantik jestler değildi. Paris polisi bir hafta boyunca öğrencilere karşı sistematik şiddet uyguladı. Şiddetli coplamanın yanı sıra, göz yaşartıcı gaz bombaları kullandı ve sonradan bu bombaların Vietnam'da kullanılanlar gibi CS gazı içerdiği ortaya çıktı. Öğrencilerin sığındığı kafelere ve evlere zorla giriliyor; fotoğrafçıların filmleri imha ediliyor, hamile kadınlar dövülüyordu.[26] 10 Mayıs gecesinde bakanlar özel toplantısında, Paris emniyet müdürüne öğrencilere karşı gereken her türlü gücü kullanma talimatı verildi. Emniyet müdürü Grimaud, olası sonuçları düşünerek, bu talimatın yazılı olmasını istedi ve bu da yapıldı.[27]

Ancak, ertesi gün hükümet kendini ciddi bir çıkmazda bulacaktı. Öğrencilerin cesareti ve polisin olağanüstü gaddarlığı, halkın sempatisini öğrencilere çevirmişti. İşçi sendikaları federasyonları, sonraki Pazartesi günü (13 Mayıs) için, Paris'te kitlesel bir gösteriye eşlik edilecek bir günlük grev çağrısı yaptı.

Artık hükümetin geri adım atmaktan başka çaresi yoktu. Yurtdışı seyahatinde olan başbakan Georges Pompidou, 11 Mayıs'ta Paris'e döndü. Derhal Sorbonne'un yeniden açılmasını emretti ve tutuklu öğrencilerin serbest bırakılacağını belirtti. Anılarında da yazacağı gibi, fazla tercih şansı yoktu:

---

24 Jean-Jacques Lebel, *Black Dwarf*, 1 Haziran 1968.

25 Seale ve McConville, s. 87.

26 Bakınız, UNEF/SNESup, *Le Livre Noir des Journées de Mai* (Paris, 1968).

27 *Daily Mirror*, 22 Mayıs 1968.

> Bazı insanlar. . . Sorbonne'u tekrar açarak ve öğrencileri serbest bırakarak zayıflık gösterdiğimi ve ajitasyona meydan verdiğimi düşünüyorlardı. Basitçe, şöyle yanıt vereyim: 13 Mayıs Pazartesi günü Sorbonne'un polis korumasında kapalı kalmaya devam ettiğini varsayalım. Taşmış bir nehir gibi her şeyi önüne katarak Denfert-Rochereau yönünde toplanan kalabalığın içeri giremeyeceğini kim hayal edebilir? Ben, öğrencilerin Sorbonne'u zorla ele geçirmelerini görmektense, onu öğrencilere vermeyi tercih ettim.[28]

Yine de, Pompidou bu tavizleri vererek, polisin önceki hafta yaptıklarının sadece gaddarca değil, aynı zamanda boşuna olduğunu da gösterdi. Eğer tavizler bir gün önce verilmiş olsaydı, "barikatlar gecesi" -ve onu takip eden olaylar- hiç olmayabilirdi. Hükümet güvenilirliğini hızla yitiriyordu ve inisiyatif muhaliflere geçiyordu.

Hal böyleyken, 13 Mayıs gösterisi gerçekleşti. Büyüklüğü hakkında kesin bir değerlendirme yapmak neredeyse imkânsız olsa da, bir milyon kadar insanın Paris'i boydan boya yürümüş olması muhtemel görünüyor. Bir tanık, bu deneyimin baş döndürücülüğünü şöyle anlatıyor:

> Göz alabildiğine uzun bir kortej oluşturmuşlardı. Hastane personelinin tamamı beyaz önlükler içinde, ellerinde "Ou sont les disparus des hopitaux?" (Kayıp Yaralılar Nerede?) yazılı pankartlar taşıyorlardı. Bütün fabrikalar ve bütün büyük işyerleri temsil ediliyor gibiydi. Demiryolu işçileri, postacılar, matbaacılar, metro personeli, metal işçileri, havaalanı işçileri, pazarcılar, elektrikçiler, avukatlar, kanalizasyon işçileri, banka çalışanları, inşaat işçileri, cam ve kimya işçileri, garsonlar, belediye işçileri, boyacılar ve döşemeciler, petrol işçileri, tezgâhtar kızlar, sigorta işçileri temsilcileri, yolları süpürenler, film stüdyosu operatörleri, otobüs şoförleri, öğretmenler, yeni plastik sanayi işçilerinden oluşan, sıra sıra dizilmiş çok sayıda grup vardı. Modern kapitalist

28 Pompidou, s. 184-85.

toplumun canı kanı, uçsuz bucaksız bir kitle; yapmaya karar verdiğinde *her şeyi* önüne katıp sürükleyebilecek bir güç.[29]

Sendikalar yine yerleşik taktiklerini kullanmaya çalıştılar; durumu yatıştırmak için bir günlük eylem, sonra pazarlık masasına geri dönüş. Ancak bu kez işe yaramadı. Kitlesel gücün kavrandığı andan itibaren, hareketin devam etmesi bir zorunluluktu artık.

Genel grev

Sınıf mücadelesinin bazı aşamalarında inanç bilinçlilikten daha önemlidir. İşçiler, sistemin çürümüş ve kendilerinin sömürülmekte olduğunu bilmiyor değillerdi; ancak, birlik olarak bir *şeyleri değiştirebileceklerine inanmıyorlardı*. 13 Mayıs 1968'den önce birçok Fransız işçisinin durumu buydu. Şu işe bakın ki, solun propagandalarında de Gaullecü yönetimin istisnai yapısının vurgulanması da muhtemelen de Gaulle'ün yenilmez olduğu *fikrinin pekişmesine yardımcı* oluyordu.

Ancak şimdi durum değişiyordu. Öğrenciler, rejimin taviz vermeye zorlanabileceğini göstermişlerdi. 13 Mayıs'taki bir günlük eylemle işçiler kendi güçlerinin bilincine vardılar.

Eylemlerin merkezi şimdi de Paris'ten, ülkenin batısındaki Nantes'e kaymıştı. 14 Mayıs'ta, Sud-Aviation uçak fabrikasındaki işçiler bir günlük eylemin yeterli olmadığına, fabrikayı işgal ederek süresiz grev yapmanın gerektiğine karar verdiler. Bir anlamda, eylem kendiliğinden gelişmişti. Hiçbir ulusal sendika ya da siyasi örgütten büyük bir eylem çağrısı gelmemişti. Bu kendiliğinden ortaya çıkışın kökleri, fabrikadaki militanlığın uzun tarihinde özellikle de FO sendika kolunda küçük bir Troçkist grubun, daha yaygın mücadele biçimleri için birkaç aydan beri bastırıyor oluşunda yatıyordu.[30]

29 *Paris: May 1968*, s. 11-12.

30 Hoyles, s. 17-18 ve 64-72.

Sud-Aviation'ın ele geçirilmesi, başlangıçta çok az bir etki yarattı. Hem sol hem sağ ulusal basın bu olaya sınırlı ilgi gösterdi. Ama birkaç gün içinde, Fransa'nın birçok yerindeki işyerlerinde benzer işgaller başladı. Eylemler genellikle plansız ve kendiliğinden gelişiyordu. Paris'te bir tren istasyonunun evrak bürosunda çalışan genç bir işçi, kendi işgallerini şöyle anlatıyor:

> 17 Mayıs'ta, gece vardiyası için akşam 6.30'da çalışmaya geldiğimizde, Montparnasse demiryolu işçilerinin grevde olduğunu duyduk. Aynısını tekrarlamaya karar vermek için oylama yapmamıza gerek yoktu. Gece vardiyasında çoğunlukla gençlerin olduğu doğru. Deneyimsizlikten, ilk akşam büroyu işgal etmeyi düşünmedik bile. Ertesi sabah, birkaç gündüz vardiyası işçisi içeri girmek istedi. Onları ikna etmemiz gerekiyordu. O zaman, orayı işgal etmemiz ve bir grev gözcüsüyle korumamız gerektiğini anladık.[31]

Güncel yorumlar grevin kendiliğindenliğinin üstünde fazla duruyor ve elbette bunu inkar etmek hata olur. Hiçbir ulusal idari ya da merkezi komite, bırakın grev çağrısı yapmayı, grevi hayal bile etmemişti. Grevi mümkün kılan, binlerce isimsiz militanın inisiyatif ve kararlılığıydı. Tabii hiçbir eylem tamamen kendiliğinden gelişemez; milyonlarca işçi de bir yol gösteren olmadan harekete geçmezdi. İlk günlerde, grevi bir şekilde genişletmeye çabalayan binlerce siyasi eylemci çok önemli bir rol oynadı. Bir grev tarihçisinin aktardığı gibi:

> Renault kompleksinin de grev hareketinin bir parçası oluşunun psikolojik etkisi, Flins Renault fabrikası etrafındaki küçük fabrikalar için belirleyiciydi. Ayrıca, buna bütün küçük fabrikaları gezip işçileri dışarı çıkarmakta etkili olan genç işçi gruplarının fiili çabası da eklenmeli. Başka yerlerde bu, kararlı siyasi militanların çabalarıyla olmuştu: Nantes'te, daha öncesinde değilse de Mayıs başından itibaren öğrenci, işçi ve öğretmenleri kapsayan bir Genel Grev fikri için düzenli olarak çalışan Troçkist OCI; ya

31 Hoyles, s. 21-22.

> da Richard-Continental ağır sanayi fabrikasında giren ve çıkan vardiyacılarla tartışan Lyons'taki Maoist öğrenciler. Konuşmak için dışarıda kalan işçiler, karşılarında 200-300 kişilik öğrenci grupları bulurlardı.[32]

Grev yayıldıkça, sendika bürokratları, özellikle de başlangıçta hareketten geri duran CGT'liler, grevi teşvik etmeye başladılar. Grevin kendi kontrollerinden tamamen çıkmasını bu şekilde engellemek istiyorlardı. Grev, mücadele geleneği olmayan işyerlerini bile etkileyecek kadar amansızca yayıldı. Citroën (Javel) fabrikasında 1952'den beri ilk kez bir grev yaşanıyordu.[33]

On beş gün içinde, 9 milyondan fazla işçi grevdeydi[34] ve bütün sektörler buna dâhildi. Bir görgü tanığı, "Çarşamba günü cenaze kaldırıcılar greve çıktı. Şimdi ölünecek zaman değil." diyordu.[35]

Bir genel grev, kaçınılmaz olarak, fabrika, toplum ve devlet düzeyinde iktidar sorununu ortaya atar. Fransız işçilerinin öğrencileri izlemeleri ve işyerlerini işgal etmeleri[36] gerçeği, greve yeni bir boyut kazandırmıştı. Kutsal mülkiyet hakkı ve yönetimin yönetme hakkı tehdit altındaydı. Bu olgu, özellikle de militan yanı ağır basan işgallerde, örneğin Sud-Aviation'da çok açıktı:

> Sud-Aviation'da, yirmi üyeden oluşan bir idareci grubu, serbest bırakılmaları için sendikalardan birçok kez başvuru gelmesine rağmen, iki haftadan fazla bir süre alıkonuldu. Ofislerde kilitliydiler, sadece terası kullanabiliyorlardı. Ailelerine, yiyecek, uyku tulumu vb. getirmeleri için izin veriliyordu. Kullanımlarına bir te-

32 Hoyles, s. 22-23.

33 *Le Monde*, 26-27 Mayıs 1968.

34 *L'Humanité*, 29 Mayıs 1968. (Bazı kaynaklar dokuz, bazı kaynaklar ise on milyon grevciden bahsediyor. Koşulların, kesin bir sayımı imkânsız kıldığına şüphe yok. Ancak kayda geçen en düşük sayının bile işçi sınıfı tarihinde benzeri görülmedi.)

35 Roger Smith, *Black Dwarf*, 1 Haziran 1968.

36 Aynı zamanda, elbette ki Mayıs-Haziran 1936 fabrika işgalleri geleneğinin izinden de gidiyorlardı. Bakınız, J. Danos ve M. Gibelin, *Haziran '36* (Bookmarks, Londra, 1986)

lefon verilmişti. Yirmiden fazla grevci, iki saatlik vardiyalarla dışarıda, kasvetli bir ortamda yere oturarak nöbet tutuyordu. Önce, "ideolojik bir çaba harcamaksızın patronlara *Enternasyonal*'i öğretmenin etkili bir yolu olarak", bir hoparlör *Enternasyonal*'i haykırmaya başladı. Ancak, işçilerin kendileri de artık dayanamaz duruma geldiğinde hoparlörün sesi kesildi. İdarecilere, tuvalete gitmek için izin isteme ve sadece birinin refakatinde tuvalete gidebilme, tavuk vesaire yemek yerine grevcilerle aynı yemeği paylaşsınlar diye yemek getirme konusunda kısıtlamaya gitme gibi çeşitli baskılar yapılıyordu. Her genel toplantıda, onları serbest bırakıp bırakmama konusunda oylamaya gidiliyordu.[37]

Bir genel grevin ortaya çıkardığı muazzam güç, aynı zamanda sorunlara da yol açar. Sıradan bir bölgesel grevde hedef genellikle, ayrıcalık yapılmasını isteyen işveren ya da bürokratların yaltaklanmalarına direnerek üretimi tamamen durdurmaktır. Ancak bütün işçi sınıfı aynı anda iş bıraktığında, kendisini açıkça açlığa mahkûm etmektedir. Bu yüzden, genel grev zorunlu olarak denetim sorununu gündeme getirir. Üretim ve hizmetlerin bir kısmı devam etmek zorundadır; işçiler, hangi ürünlerin hangi yollarla üretileceğine karar vermek zorundadırlar.

Dolayısıyla, Mayıs'ın son haftaları da bu soruları ön plana çıkarttı. Birkaç durumda, grevci işçiler tam ya da kısmi hizmet sağlamaya devam ettiler. Gaz ve elektrik işçileri greve katıldı; ama kaynak sağlamaya da devam etti. Uyarı maksatlı çok az ve kısa kesintiler oldu.[38] Su işçileri, kendi grev komitelerinin talimatıyla, Paris'e su vermeye devam ettiler.[39] Kısa süren kesintilerden sonra, Paris'e normal bir şekilde gıda ulaştırılacağını temin eden anlaşmalar yapıldı.[40] Paris'in merkezindeki posta işçilerinin grev komitesi, insan hayatının tehlikede olduğu du-

37 Hoyles, s. 41-42.

38 *Le Monde*, 22 ve 28 Mayıs 1968.

39 *L'Humanité*, 27 Mayıs 1968.

40 *Le Monde*, 28 Mayıs 1968.

rumlarda, acil telgrafların ulaştırılmasına karar verdi.[41] CGT matbaa işçileri, durumun ciddiyeti açısından, hükümetin sıkı denetimi altında olan televizyon ve radyonun, bilgi üzerinde bir tekel oluşturmasını istemediklerini; bu yüzden "nesnellikle bilgi sağlama görevini gerçekleştirdiği" sürece, gazetelerin çıkmaya devam edeceğini belirten bir bildiri yayınladı.[42] Birkaç sefer, *Le Figaro* ya da *La Nation* gibi sağcı gazeteler bu şartı ihlal ettiklerinde, matbaa işçileri manşetlerin değişmesi konusunda ısrar ettiler ve hatta nüshayı basmayı reddettiler.[43]

Devamı sağlanan hizmetlerle ilgili alınmış olan taktiksel kararlar konusunda geriye dönük değerlendirme yapmak güç. Önemli olan gerçek şuydu ki, karar verenler işçiler ve örgütleriydi; neyin acil olduğunu, neyin nesnel yayın olduğunu *kendileri* belirliyordu. Normalde, kendiliğinden var olduğu zannedilen yaşam gereksinimlerinin, aslında insan emeğinin ürünü olduğu, gözle görülür bir şekilde ortadaydı şimdi.

Bununla birlikte, bazı durumlarda işçilerin ellerindeki gücü sonuna kadar kullanmadıkları savına karşı çıkmak imkânsız. En azından, elektrik kaynağını kesme tehdidiyle çok daha fazla şey yapılabilirdi. Matbaa işçileri, burjuva gazetelerini tamamen susturabilir, işgal edilmiş matbaaları da işçilerin görüşlerini yansıtan bir gazeteyi basmak için kullanabilirlerdi. (Şartlar düşünüldüğünde, elbette bu çözümsüz bir çıkmaz yaratabilirdi; öğrencileri karalayıp işe geri dönüşü teşvik eden Komünist Parti gazetesi *L'Humanité*'yle ne yapacaklardı?)[44] Grevi müzakere çerçevesinde yatıştırmak isteyen sendika bürokratları, sistemle kafa kafaya bir çarpışmanın dizginlerinden salıvereceği taban gücünü görmeyi istemiyorlardı elbette.

41 *L'Humanité*, 28 Mayıs 1968.

42 *Le Monde*, 21 Mayıs 1968

43 E. Mandel, "Leçons de Mai 1968" *Les Temps Modernes* sayı: 266-7 içinde, *New Left Review* sayı: 52, 1968 içinde "The Lessons of May 1968" başlıklı çevirisiyle yer aldı.

44 Aşağıdaki ayrıntılı bilgilere bakınız.

Az sayıda olmakla birlikte, bazı yerlerde işçiler tam ya da kısmi hizmet sağlama aşamasının ötesine geçti ve bütün üretim sürecini ele geçirmeye çalıştı. Ernest Mandel'in bir makalesinde birkaç kilit örnek şöyle sıralanıyor:[45]

> Brest'teki CSF fabrikasında, işçiler üretime devam etmeye karar verdiler. Ancak, sadece kendilerince önemli olan şeyleri ürettiler; bilhassa, grevcilere ve göstericilere kendilerini baskıcı güçlere karşı korumaları için gerekli olan telsizleri.
>
> Mureaux Çimento Fabrikası'nda işçiler, müdürü görevden almak için kurultayda oylama yaptılar. İşverenlerin yeni bir oylama için yaptığı öneriyi reddettiler. Bunun üzerine, sözkonusu müdür aynı çimento fabrikasında başka bir bölüme gönderildi. Bunun üzerine, oradaki işçiler de, Mureaux'daki arkadaşlarıyla dayanışmak amacıyla, fabrika tarihinde ilk kez greve çıktılar.
>
> ... Saint-Quen'deki akü fabrikasında (Wonder Batteries), grevciler bir grev komitesi seçtiler ve CGT'nin reformcu çizgisini onaylamadıklarını göstermek için fabrikayı kendilerine siper edip, sendika yetkililerinin içeri girmesine izin vermeyi reddettiler.
>
> ... Saclay'de, nükleer enerji merkezi işçileri, grevi sürdürmek için fabrikanın malzemelerine el koydular.
>
> ... Paris'teki Citroën fabrikalarında, ilk küçük ve mütevazı el koyma girişimi, grevcilerin ihtiyaçlarını tedarik etmek üzere, kamyonlara uygulandı.

Bazı yerlerde, grevcilerden çok yüksek katılım sağlanıyor ve işçiler grevin gidişatını tamamen ellerine alıyorlardı. Bu çerçevede, Renault Flins fabrikasındaki grevi genç bir militan şöyle tanımlıyor:

> Grev gözcülüğünde toplamda yaklaşık bin kişi bulunuyordu; ama her sabah daha az ya da daha çok bir sayıyla toplantı yapıyordık. Otobüsler çalıştığı sürece, her sabah en az beş bin arkadaş oluyorduk. (Toplam çalışan sayısı 10.500 civarındaydı.)[46]

45 *New Left Review*, sayı: 52.

46 J-Ph Talbo, *La Grève à Flins* (Paris 1968), s. 23.

Orly-Nord havaalanı bakım tesisinde, grevin yürütülmesi görevini, aktif bir grev komitesi üstlendi:

> Grev 21 gün (17 Mayıs-6 Haziran) sürdü ve her sınıftan işçilerin çoğunluğu tarafından faal olarak desteklendi. Seçilen sendikalar arası grev komitesi, sayısı grev geliştikçe artan atölye işçileri komitelerinin temsilcileriyle her gün toplandı. Her sabah, en çok 3500 işçiden oluşan bir genel toplantıda önerilerde bulunan çeşitli sendika temsilcilerinin raporları dinleniyor ve bu öneriler el kaldırılarak oylanıyordu. Talep listelerinin hazırlanmasında, sendika görevlilerinin önerileri kadar, atölye komiteleri temsilcilerininkilere de yer veriliyordu. Grevin devamına da bu şekilde karar verildi. Her atölye komitesi, atölyelerinde görev rotasyonunun düzenlenmesi, güvenlik, bir giriş ya da bir noktada nöbet tutulması, yiyeceklerin, benzin kuponlarının vb. toplanmasının organize edilmesinden sorumluydu. Aynı zamanda, her sendika kendi yapısının işlerliğini muhafaza edecekti. Dolayısıyla, atölye ve fabrikalarda her sendika üyesi ya da delegesi, daha önce kendi örgütleri içinde konuşulup tartışılmış olan önerileri sunuyordu. Sendikaların, hareketin denetimini bu şekilde sıkıca ellerinde tuttukları açık. İş örgütlenişinin etkin olduğu, makinelerin bakımının iyi yapıldığı, hatta uçak bakımının "normal" koşullardakinden daha iyi yapıldığı bildiriliyordu. Bu hususta verimlilik ve disiplin sorgulanamazdı. Grev komitesinin ilginç bir inisiyatif örneği de, kadın işçilerin fabrika düzeyinde toplanıp kendi "eylem komitelerini" oluşturmalarına yönelik çağrısıydı.[47]

Ne yazık ki, tüm hikâye bundan ibaret değildi. Mayıs 1968, işçilerin gücünü gösteren benzersiz örnekler vermekle birlikte, işçi hareketinde bürokrasinin engelleyici etkisini de oldukça net gösterir. Başta CGT olmak üzere sendika önderlikleri, grevin kendi kontrollerinden çıkmaması ve siyasi amaçlarına tezat bir şekilde gelişmemesi gerektiği konusunda kararlıydılar. Grevler üzerindeki etkilerini güçlendirerek, grevin açığa çıkardığı muazzam işçi sınıfı yaratıcılığını baskıladılar.

47 Hoyles, s. 32-33.

Grev, sadece birkaç işyerinde demokratik seçimlerle oluşturulan grev komiteleri tarafından yürütülebildi. Birçok yerde grev komitesi, sendika mekanizması tarafından dayatıldı ve kaçınılmaz biçimde, hâlihazırda sendika eylemcisi ve temsilcisi olanlarca oluşturuldu. Grevle birlikte radikalleşenlere ve grevden ilham alanlara, bu sahada hiç rol verilmedi; oysa en büyük yaratıcılık ve eylemlilik örneklerini onlar sergileyebilirdi. Devrimci sosyalist grupların bilinen üyeleri de itinayla dışlandı.

Birçok işyerinde, çok az işçinin sendikalı olması sebebiyle, çifte talihsizlikti bu. Dokuz milyon grevcinin sadece üç milyon kadarı sendikalıydı. Bu işçilere, "sendikaya daha önce katılmalıydınız" diye ahlâk dersi vermek, genel grevde olacak iş değildi. Aksine, onları eyleme çekmek için her şey yapılmalıydı; en azından birçoğu sendikalara üye olabilirdi. Ancak sendika bürokratları, sahip oldukları yönetme imtiyazına, ilahi bir hak olarak almışçasına sarılmayı tercih ettiler.

Dahası, bürokratlar fabrikalarda düzenli genel toplantılar yapmaya hiç hevesli değildiler. Onların gözünde bu, kendi stratejilerine meydan okuyacak devrimci unsurlara bir forum olanağı sunardı sadece. Aynı şekilde, grev gözcülüğüne katılımın yüksek düzeyde olması da, çok sayıda işçiyi, devrimci öğrencilerle olası karşılaşmalara açık bırakacaktı. Bu yüzden, çoğu durumda, işgali devam ettiren grev komiteleri oldu ve işçilerin geri kalanı da evlerine, yani yalnızca burjuva medyasına ve hükümet güdümündeki radyo ve televizyona maruz kalacakları bir ortama gönderildi.

Durum böyleyken, gerçekten dışlanmadıkları yerlerde bile birçok genç işçinin fabrikalara sırtını dönmesi şaşırtıcı değil. Öğrenci gösterilerine, Sorbonne ve diğer üniversitelerdeki toplu mitinglere katılma düşüncesi, onları daha kolay harekete geçirebiliyordu. Fabrikalar, işçi sınıfının kaleleri olacakları yerde, çoğunlukla, bir sendika görevlisi takımının oturduğu boş

binalardı.[48] Dolayısıyla Mayıs 1968, bir Halk Cephesi hükümetinin seçilmesini sağlayan, kitlesel bir greve ve fabrika işgallerine sahne olan Haziran 1936'dan pek çok açıdan daha zayıftı. Ayrıca, sendikal hareket o dönemdeki kadar kuvvetli değildi ve kendiliğinden örgütlenme çok daha ileri düzeydeydi.

Beklenebilir bir şekilde, Mayıs sonunda moraller bozulmaya başladı. Sendika bürokratları, tarihin en güçlü işçi hareketlerinden birisini ortaya çıkartabilecek bir süreci sona erdirmek pahasına, istediklerini elde ettiler.

El yordamıyla iktidar yürüyüşü

Eğer işyerlerinin çoğunda demokratik olarak seçilmiş grev komiteleri bulunsaydı, bunlar, 1917 Rusya'sının *sovyetleri* gibi, bir işçi konseyi ağı için temel oluşturabilirdi. Bu komitelerin yokluğunda, artan demokratik denetim arzusu, eylem komitelerinin doğuşuna yol açtı. Eylem komiteleri, Mayıs'ın ortasından itibaren hazırlıksız, hızla ve kendiliğinden ortaya çıktı. Ne delege veya temsilci statüsü, ne de sendikal örgütlerle resmi ilişki talep ettiler. Genellikle devrimci militanların inisiyatifleriyle, pratik ve siyasi görevler için bir araya gelen küçük eylemci gruplara dayanıyorlardı. Bazıları kendi semtlerinde veya işyerlerinde örgütlenirken, bazıları da işçi-öğrenci ortak oluşumlarını temel alıyordu.[49]

Genel grev yayıldıkça, eylem komitelerinin sayısı da hızla arttı. 19 Mayıs'ta Paris'te düzenlenen bir toplantıda, 148 eylem komitesi temsil edildi. Mayıs'ın son haftası itibarıyla, sadece Paris'te 450, ülkenin geri kalanında da daha yüzlerce eylem komitesi vardı. (Bu sayı, Komünist Parti ve Birleşik Sosyalist Parti tarafından kurulan ve bu örgütlerin sadece birer izdüşümü olan

48 *Lutte Ouvrière* 5, Ağustos 1968.

49 Cliff ve Birchall, s. 36-39.

eylem komitelerini kapsamıyor.) Doğaları gereği kırılgan ve kısa ömürlü olsalar da, çeşitli toplantılar ve koordinasyon yapılanmaları, eylem komitelerini birbirine bağlıyordu.

Eylem komitelerinin resmi olarak tanımlanmış görevleri yoktu; daha çok durumun ihtiyaçlarına cevap vermekteydiler. Faaliyetleri temel olarak iki kategoriye denk düşüyordu. İlk olarak, grevle birlikte zorunlu hale gelen pratik işleri yaptılar. Sokaklarda biriken çöpleri topladılar; toplu taşımanın çalışmadığı yerlerde arabalarla bedava ulaşım sağladılar; grevcilerin aileleri için para topladılar. Hepsinden önemlisi, bazı bölgelerde, yer yer köylülerle doğrudan ilişkiye geçerek ve fırsatçı komisyoncuların önünü keserek, gıda temininin düzenlenmesini üstlendiler. İkinci olarak, enformasyon ve propaganda işini üstlendiler. Çok sayıda broşür yazıldı, çoğaltıldı ve dağıtıldı; afişler yapıldı ve yapıştırıldı; sokak toplantıları düzenlendi, film gösterimleri ve görsel sergiler (örneğin, polisin şiddeti üzerine) düzenlendi.[50]

Bazı Paris eylem komitelerinin eylemleri, bir katılımcı tarafından şöyle anlatılıyor:

> Başlangıç olarak, bu komitelerin faaliyetleri, Paris'te ve bazen Flins kadar uzaklarda, şiddetle hüküm süren çatışmaların aşırılıklarına bağlanmalı. Bunun için, bilgi akışının hızlı ve etkin şekilde gerçekleştiğinden emin olmalıydık. Mücadeleye dâhil olan öğrencilerin mesajlarını yayabilmelerinin ve yalnızlıklarını kırmalarının tek yolu, halktan olabildiğince çok insanla iletişim kurmaktı. İnsanlar polisi artık iş başındayken görmüş olduklarından, dayanışmalarını ifade etmek ve yapılacak eylemlere katılmak için fazlasıyla istekliydiler. Evvela, yaralılara bakmaya yardım ettiler, bağış topladılar ve hepsinden öte, fabrikalarda kalan grevcilere erzak tedarik ettiler. Sadece On Üçüncü Bölge'de her hafta neredeyse iki ton meyve ve sebze dağıtılıyordu. Aynı zamanda, dayanışma toplantıları düzenliyorduk ve grevcilere, grev gözcülerine yardım edip onlar için afişler basarak doğrudan

50 Seale ve McConville, s. 123.

destek veriyorduk. Yerel seviyedeyse, belli başlı yerlerde sürekli bilgi ve tartışma merkezlerini devam ettiriyorduk. Gösterilere katılan insanlar her gün, başlarına ne geldiğine, Paris'in geri kalanında neler olduğuna ve grevcilerin başlarından geçenlere dair rapor veriyordu. Gerektiğinde, binlerce militan bir saat içinde toplanabiliyordu (Daimi Fabrika Seferberlik Komitesi, 3 Haziran Pazartesi günü sabah 9'da 2800-3500 kişiye seslendi ve 5 Haziran Çarşamba gece 1'e kadar orada kaldılar).[51]

Eylem komitelerinin gücü, kendiliğinden gelişiyor olmalarında yatıyordu; ama aynı özellik, zayıflıklarının da kaynağıydı. Eylemciler, komitelerin herhangi bir siyasi örgüt tarafından devralınması ya da yönlendirilmesi konusunda doğal olarak isteksizdiler. Ancak bu tavır, çoğu kez bu tür siyasi örgütlere karşı düşmanlığa kadar varıyordu. Sonuç olarak, farklı örgütlerin üyelerini bir araya getirip bir birleşik cephe şeklinde gelişebilecek eylem komiteleri, kendilerini siyasi partilerin bir ikamesi rolünde buldular. Hareket yavaşlamaya başladığında, Ağustos 1968'de, siyasi çekişmeler (Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgali konusunda alınacak tavır gibi) yüzünden felce uğradılar. Eylem komiteleri mücadelenin yükselişiyle doğdu ve onunla birlikte de öldü.[52]

Hareketin, öğrencilerin elinden çıkıp işçilerin eline geçtiği ilk yer Nantes'di ve eylemin en yüksek seviyesine ulaşacağı yer de burası olacaktı. Mayıs'ın son haftasında, işçi örgütleri şehri etkin bir şekilde yönetti; polis ve hükümet bu durumu çaresiz bir şekilde seyretmekle yetinebildi. Şehirde ikili iktidar durumu yaşanıyordu.

24 Mayıs'ta, Nantes'in çevresinden köylüler, kendi taleplerini desteklemek için sendikalarının yaptığı "uyarı eylemi" çağrısına uyarak ve aynı zamanda da işçi ve öğrencilerle dayanışma-

51 G. ve D. Cohn-Bendit, s. 81-82.

52 Bakınız, *Lutte Ouvrière* 9, 18 Eylül 1968.

ya girmek için, şehre bağlanan ana caddelerin hepsine barikat kurdular.[53] Bu barikatlar daha sonra, takip eden hafta öğrencilerle birlikte şehre giriş çıkış trafiğini denetim altına alan kamyon şoförleri ve diğer ulaşım işçileri tarafından devralındı.

İşçiler, aynı zamanda petrol kaynaklarının denetimini de ele geçirdiler. Hiçbir petrol tankeri, işçilerin izni olmadan şehre alınmadı. Doktorların kullanması için kaynak ayrıldı ve şehirde çalışmakta olan tek petrol pompasının önüne de bir grev gözcüsü konuldu.[54]

Çevre bölgedeki köylü örgütleriyle iletişim kuruldu ve gıda tedariki düzene sokuldu. Dağıtımın ara aşamaları devreden çıkarılınca, fiyatlarda büyük düşüşler elde etmek mümkün oldu. Normalde 80 *santim*'e satılan bir litre sütün fiyatı, 50 *santim*'e düştü. Bir kilo patatesin fiyatı 70 *santim*'den 12 *santim*'e, bir kilo havucun fiyatı ise 80 *santim*'den 50 *santim*'e indirildi.[55] Eylem süresince kimilerinin kâr etmediğinden emin olmak için, dükkanların, vitrinlerine "Bu dükkânın açılma izni vardır. Fiyatları sendikaların daimi gözetimi altındadır." diye yazan ilanlar yapıştırmaları zorunlu tutuldu. Bu ilanlar, yönetimi belediyelerden etkin bir şekilde devralan Merkezi Grev Komitesi'nin kurucusu konumundaki üç sendikanın, CGT, CFDT ve FO'nun imzasını taşıyordu.[56]

Okullar kapalı olduğundan, öğretmenler de öğrencilerle ve diğer insanlarla birlikte, grevcilerin çocukları için çocuk yuvaları, oyun grupları, ücretsiz yemek ve başka faaliyetler düzenlediler. Kadınlar sadece grevci olarak değil, ev kadını olarak da oldukça faaldi. Oluşturulan grevci eşleri komiteleri, gıda tedariki konusunda önemli rol oynadı.

---

53 *Le Monde*, 21 Mayıs 1968.

54 *Le Figaro*, 30 Mayıs 1968.

55 Seale ve McConville, s. 168 (1968 fiyatlarıyla, 100 *centim* aşağı yukarı 10p idi).

56 *Le Figaro*, 30 Mayıs 1968.

Nantes deneyimi (ve Nantes ölçüsüne ulaşamasa da diğer şehirlerdeki deneyimler)[57], çalışan insanların, kendi hayatlarını bürokratlar ve fırsatçılar olmadan da idare ve idame etme potansiyelini göstermekte. Eylem, özellikle de fabrikalarda işçilerin kontrolü ele almasına yönelik bir gelişmenin yaşanmaması gibi kimi sınırlar içerisinde kalıyordu ve deneyim Mayıs'ın son günlerinde tamamen sona erdi. Her şeye rağmen, Nantes deneyimi, sıradan bir taşra kentinin bağrındaki devrimci potansiyelin bir göstergesi olarak yaşayacak.[58]

Kaynaşma içinde bir toplum

Mayıs 1968 Fransa'sıyla ilgili en heyecan verici şeylerden biri, fikir ve tutumların, toplumun bir kesiminden diğerine hızla yayılmasıydı. Öğrenci çevrelerindeki radikalizm, onlarla temas eden genç işçilere derhal bulaştı. Bir Renault işçisinin anlattığı gibi:

> Mayıs'ın ilk birkaç gününde her akşam, çoğu Komünist Partisi üyesi olan beş-altı işçiyi araba ma alıp Sorbonne'a götürüyordum. Ertesi gün işe döndüklerinde, tamamen değişmiş insanlar oluyorlardı. KP'den alamadıkları politik eğitimi, öğrencilerden ya da ufak siyasi gruplardan (*groupuscules*[59]) alıyorlardı. Fabrikalardaki baskıcı ortamdan çok farklı olarak, üniversitelerde tamamen özgürlükçü bir atmosfer vardı. Öğrenci gösterileri, sloganlarını özgürce haykırabilecekleri bir ortam yaratmıştı insanlar için. Resmi sendika gösterilerinde sadece merkez tarafından belirlenen belli sloganlara izin verilirdi. Renault işgal edildiğinde işçiler, modern idare teknikleri kullanan eski yönetimin egemenliğinden, tota-

57 Saint-Nazaire'de bir grevci, başkanın, işçilerin kararlarını Paris'e ileten bir posta kutusundan başka bir şey olmadığını iddia etti (*Le Figaro*, 30 Mayıs 1968); Caen'de şehre tüm girişler 24 saat için kapatılmıştı (Mandel, *New Left Review* 52).

58 Nantes üstüne bu hikaye için bkz. Seale ve McConville, s. 166-68 ve 44-46; Pierre Bois'in *Le Figaro*'daki raporu, 30 Mayıs 1968.

59 Fransızca'da, sol ya da sağ kanattaki küçük grupların çoğalma eğilimi – *çev.*

liter KP bürokrasisinin denetimine geçişi yaşadılar. Renault'da özgürlüklerine yabancılaştırılmışlardı. Sorbonne'daysa kendilerini özgür hissettiler. Bir işçi, Sorbonne'a gittiği zaman kahraman olarak karşılanıyordu. Renault'daysa fabrikanın sıradan bir bileşeniydi. İnsan yerine konma bağlamında, bu özgürlük ortamı genç işçilere müthiş bir mücadele etme gücü veriyordu.[60]

Paris Tıp Fakültesi'nin duvarında şu slogan yazılıydı: "Güçlü kalırsak, korkanlar da bizimle olur."[61] Her sınıf mücadelesinde, köşeye sıkıştırılan, korkutulan ya da toplum baskısıyla yozlaşan insanlar görülür. İlerleyen bir toplumsal hareket, bu insanları saflarına alır ve kendi kurtuluşlarını tasavvur etmelerine yardımcı olur. Ama hareket yarı yolda kalırsa, bu insanlar da kurulu düzenin tarafına geri kaçacaklardır. 1968 Fransa'sı, bu sürecin ders kitaplarına konu olacak bir örneğidir.

Bu nedenle, Mayıs genel grevi, sadece sanayi işçilerinin geleneksel kesimlerini değil, daha sakin zamanlarda kendilerini "orta sınıf" ya da "uzman" olarak tanımlayacak birçok kişiyi de içine aldı. Böylece, yalnız sendika meselelerini değil, aynı zamanda iktidar ve egemenliğe ilişkin temel soruları da gündeme taşıyan iyi gelişmiş bir grev hareketi çıktı ortaya. Örneğin, Saclay'deki nükleer araştırma merkezindeki 10.000 çalışanın çoğunluğunu araştırmacılar, teknisyenler, mühendisler ya da bilim insanları oluşturmaktaydı.[62] Tıp dünyasında, yani hastanelerde, sağlık okullarında ve tıp fakültelerinde, gününü doldurmuş hiyerarşi geleneklerini sorgulayan ateşli bir tartışma sürüp gidiyordu. Bu tartışma, kiliseye bile bulaştı ve Paris'te genç Katolikler, Latin Quarter'daki bir kiliseyi işgal edip, kargaşa yerine tartışma talep ettiler.[63] Grev bittikten sonra, bu radikalizm yok oldu ya da tümüyle reformist bir modernleşme sürecine eklemlendi. Ancak,

60 Cliff ve Birchall, s. 17-18.

61 J. Besançon, *Les Murs ont la Parole* (Paris, 1968), s. 25.

62 Bakınız, J. Pesquet, *Des Soviets à Sacley?* (Paris, 1968).

63 Seale ve McConville, s. 130-33.

toplumun bu kesimlerinde var olan muazzam devrimci değişim potansiyeli bir an için yakalanmıştı.

Eğitim, spor, eğlence ve kitle iletişim araçlarının tümü süreçten etkilenmişti. Üniversite öğrencileri arasında başlayan hareket, kısa sürede lise öğrencilerini de içine aldı ve Fransız eğitim sisteminin aşırı merkezileşmiş, şekilci yapısına her seviyede meydan okuyan bir süreci başlattı. 22 Mayıs'ta futbolcular, genel sekreteri içeri kilitleyip, kızıl bir bayrak ve üzerinde "Futbolcular için Futbol" yazılı bir tabelayla, Fransa Futbol Federasyonu merkezini işgal ettiler.[64] Folies Bergères'te üç yüz dansçı, sahne işçisi ve soyunma odası personeli greve katılarak tiyatroyu işgal etti.[65]

Bir genel grev, kapitalist sömürünün temelini sarsmakla kalmaz; topluma içkin çeşitli baskı biçimlerini de su yüzüne çıkarır. 1968 Fransa'sında bu baskı, özellikle göçmen işçilerin ve kadınların ezilmesi anlamına geliyordu.

1968 Fransa'sında, Güney Avrupa, Kuzey Afrika ve İngiliz Karayibi'nden gelen üç milyon göçmen işçi vardı. Koşulları, saflarında militanlığın gelişmesini önlemek üzere düzenlenmişti açıkça. Birçoğu, aşırı kalabalık ve sağlıksız koşulların yanında gaddar bir disiplinin hüküm sürdüğü (ziyaret yok, gazete yok, yemekhanede konuşmak yok) şirket koğuşlarına yerleştirilmişti.[66] Citröen üretim hattında göçmen işçiler milliyetlerine göre, kendileriyle aynı dili konuşan kişilerle yan yana gelmeyecek şekilde sıralanıyorlardı.[67] İşçiler fazla militan bir tutum takındıklarında, şirketlerin tek yapması gereken, polisi çağırıp çalışma izinlerini iptal ettirmek oluyordu.[68]

Bu baskılara rağmen, göçmen işçiler hareket içinde dikkate

64 *Le Monde*, 23 Mayıs 1968.

65 *Daily Mirror*, 23 Mayıs 1968.

66 Bu tür hostelleri incelemiş olan hemşire ve doktorlar tarafından yayımlanan ve Hoyles'in alıntıladığı bildiriye bakınız, s. 19-20.

67 A. Quattrochi ve T. Nairn, *The Beginning of the End* (Londra, 1968), s. 67.

68 *The Economist*, 15 Haziran 1968.

değer bir rol oynadı. Renault Flins'te grev gözcüleri ilk defa işe başladıklarında, aralarında çok sayıda göçmen işçi de vardı.[69] Paris'teki 13 Mayıs gösterisinde, "Katil Franco, de Gaulle, Salazar" diye slogan atan, daha önce görülmemiş kitlesellikte İngiliz Karayibi işçisi ve Portekizli işçi grupları göze çarpıyordu.[70]

Cezalandırılma tehdidi, göçmen işçilerin katılımında daha sonra bir düşüşe neden olsa da, mücadele devam etti. Mayıs sonunda, "Fransız Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelerden İşçi ve Öğrencilerin Eylem Komitesi", Batı Hindistan, Réunion ve Fransız Guyanası'ndan Fransa'ya göçleri düzenleyen bir devlet organı olan BUMIDOM[71]'un Paris'teki merkezini işgal etti. İşgalciler, BUMIDOM'u, binlerce genç işçiyi Fransa'ya getirerek, ülkelerinin kalkınmasını engellemekle ve Fransa'da düşük ücret ile işsizliği teşvik etmek suretiyle "yeni bir köle ticareti" yürütmekle suçluyorlardı.[72] Bir "Mağrip Eylem Komitesi" (böyle bir komiteyi hangi ortamın yarattığını bilmek imkânsız olsa bile), Kuzey Afrika işçilerini, grevi derhal desteklemeye ve Tunus, Cezayir ve Fas'taki diktatörlükleri kınamaya davet eden bir broşür dağıttı.[73]

Grev, Fransız ve göçmen işçiler arasındaki bağı kesin olarak kuvvetlendirdi. Renault Flins'te bir göçmen, grevden önce tamamen yalnızlaşmış haldeyken, şimdi herkesi tanıdığı için, hiçbir şey kazanılmasa bile grevden memnun olduğunu söylüyordu.[74] 19 Haziran'da Renault'da, sözleşmelerin yenilenmemesi tehdidine karşı göçmen işçileri korumak için iş durdurma eylemi

69 Talbo, s. 17.

70 *Lutte Ouvrière* 21, 11 Aralık 1968.

71 Bureau pour le Développement des Migrations intéressant les départements d'Outremer – denizaşırı bölgeleri kapsayan göç gelişim ofisi.

72 *Le Monde*, 1 Haziran 1968.

73 *Partisans* 42, Mayıs-Haziran 1968, s. 84-85.

74 Talbo, s. 85.

düzenlendi.[75] Mayıs'ın genel enternasyonalizm havasını, Cohn-Bendit'e sağdan yöneltilen sağ saldırılara cevaben öğrencilerin attığı "Hepimiz Alman Yahudisiyiz" sloganı çok iyi özetliyordu.

Bununla birlikte, kadınların ezilmesi meselesi çok daha az göze çarpıyordu. Birçok devrimci sloganda *maço* bir nitelik dikkat çeker ("Ne kadar devrim yaparsam, o kadar sevişmek isterim") ve bazıları da aşırı bir cinsiyetçiliğe bulanırken ("Tecavüz ve şiddet çok yaşa")[76], Nanterre'deki tuvaletler ve soyunma odalarında kadın-erkek ayrımına son verilmesi, siyasi açıdan pek de önemli sayılamazdı.[77] İşçiler, işgal edilen fabrikalardan evlerine gönderildiğinde, çalışmayan işçi eşlerini harekete dâhil etmek için çok az şey yapıldı. Okulların kapanması ve toplu taşımanın durması, büyük ihtimalle kadınları her zamankinden daha çok bağımlı kılıyordu eve.

Bununla birlikte, mücadele zirvedeyken, kadınlar da büyük ölçüde mücadelenin içindeydi. Gözlemciler, 10 Mayıs'ta barikatlarda mücadele eden kadın öğrencilerin çokluğu üstünde değerlendirmede bulundular.[78] Belirttiğimiz gibi, Nantes grev komitesinin faaliyetlerinde kadınlar kilit rol oynadılar ve Orly-Nord havaalanı bakım tesisinde grev komitesi, kadın işçilerin kendi eylem komitelerini oluşturması yönünde girişimde bulundu.[79]

1968'de, "kadın özgürleşmesi"ne yönelik fikirler Fransa'da pek etkili olamadı. Mayıs'ın kabından taşmış ortamında, bu fikirlerin gelişme şansı çok azdı. Ancak, özgürleşme ve kendiliğinden örgütlenmeye olan vurgusuyla Mayıs ruhunun, gelecek birkaç yıl içinde Fransa'da gelişecek olan kadın hareketine zemin hazırladığından şüphe edilemez.

---

75 Cliff ve Birchall, s. 35.

76 A. Touraine, *Lettres à une Etudiante* (Paris, 1974), s. 109.

77 Besançon, s. 169 ve 83.

78 Bakınız, *The Times*, 13 Mayıs 1968.

79 Hoyles, s. 33.

Birçok öğrenci için ilham kaynaklarından birisi, Çin "Kültür Devrimi" (ya da kültür devrimi olduğu sanılan şey), oldu. Fransa'da da Mayıs boyunca bir çeşit kültürel devrim yaşandığı öne sürülebilir. Geleneksel kültürel pratikler bir dönüm noktasındaydı. Orkestralar greve çıkmış, Cannes Film Festivali iptal edilmişti; sanatçılar, yazarlar ve müzisyenler toplumdaki rollerini yeniden değerlendirmek için tartışmalar düzenliyorlardı.[80] Jean-Paul Sartre, Marguerite Duras gibi yazarlar ve diğerleri, Sorbonne öğrencileriyle dayanışmalarını ifade ediyorlardı.[81] Odéon tiyatrosu işgal edilmiş ve, "Millet Meclisi bir burjuva tiyatrosu haline gelmişse, bütün burjuva tiyatroları millet meclisi olmak zorundadır"[82] sloganı altında, Jean Genet tarafından da ziyaret edilen, sürekli bir foruma dönüştürülmüştü. Sorbonne Kültürel Ajitasyon Komisyonu, 19. yüzyıl ortalarında yaşamış olan ressam Puvis de Chavannes'e ait sözde klasik efrizin üzerini sıvama önerisini, az bir oy farkıyla reddetti.[83]

Ancak, geleneksel kültüre karşı yapılan bu çıkışlardan daha önemli olan şey, hareketin kendi kültürel formlarını oluşturmaya başlamasıydı. Eylem komiteleri, resmi medyanın yalanlarına, sokaklara ve metrolara yapıştırdıkları duvar gazeteleriyle karşılık veriyordu.[84] Grevde televizyonlardan gazeteciler ve teknisyenler, siyasi toplantılarda gösterilmek üzere filmler yaptılar. Güzel Sanatlar öğrencileri, 100.000'den fazla baskıyla 350 farklı afiş yapan "Halk Atölyeleri"ni kurdular.[85] Paris üniversitelerinin duvarlarını kaplayan sloganlar, 1968 Mayıs'ına özgü bireysel yaratıcılı-

80 Seale ve McConville, s. 134-37.

81 *Le Monde*, 22 Mayıs 1968.

82 Seale ve McConville, s. 107-108; Besançon, s. 107

83 Seale ve McConville, s. 104-105.

84 G. ve D. Cohn-Bendit, s. 79.

85 Hoyles, s. 43-44; bir afiş koleksiyonu için bakınız *Atelier Populaire -texts and posters* (Londra,1969)

ğı daha da net biçimde gösteriyordu.[86] Bazıları, kısa ve öz bir biçimde hareketin ruhunu özetliyor ("yasaklamak yasaktır"), bazıları siyasi gelenekçiliğe ironik şekilde tersine anlamlar veriyordu ("Ben Groucho[87] eğilimli bir Marksist'im").[88] Sloganların çoğu, André Breton gibi sürrealist şairlerden ya da 1960'ların kültürel devrimcileri olan *Durumcular*'ın[89] yazılarından geliyordu.

Devlet tehdit altında

Toplum ciddi bir karışıklık içinde olsa da, sermaye hâlâ iktidardaydı. İş yerlerinde ve sokaklarda yerleşik güç hiyerarşisine meydan okunuyordu; ancak devlet mekanizması şimdilik el değmemiş durumdaydı. Mayıs'ın son haftasında, hareket önemli bir kavşağa geldi. Eğer ileri gitmeye devam edecekse, sınıf hükümranlığının bütün aygıtlarıyla yüzleşmek zorunda kalacaktı. Başbakan Pompidou'nun anılarında belirttiği gibi, tehlikede olan şeyin değeri çok büyüktü:

> Kriz giderek daha da ciddileşip derinleşiyordu. Rejim, ayakta kalacak ya da devrilecekti; ama basit bir hükümet değişikliğiyle kurtarılamazdı. Söz konusu olan benim konumum değildi. Söz konusu olan, General de Gaulle, Beşinci Cumhuriyet ve büyük ölçüde Cumhuriyet yönetiminin kendisiydi.[90]

Sistem, ekonomik bakımdan derin bir bunalımın içindeydi. İnsanlar, para dolu valizlerle Belçika ve İsviçre'ye geçiyordu; dünyadaki ticari bankaların hiçbiri Fransız frankıyla iş yapmayı kabul etmiyordu ve "hiç kimse Fransa Bankası'nda telefona

86 Bir antoloji için bakınız, Besançon.

87 Julius Henry "Groucho" Marx, Amerikalı bir komedyen.

88 Besançon, s. 42 ve 87.

89 1960'larda oluşan siyasi ve sanatsal hareketin üyeleri. Guy Debord ile anılan Situasyonistler – *çev.*

90 Pompidou, s. 197.

kimin cevap vereceğinden emin değildi".[91] 25-26 Mayıs'a rastlayan hafta sonu, hükümet, sendika liderleriyle yapılan kapsamlı müzakereleri sonuçlandırdı. Grevi sonlandırmak umuduyla önemli tavizler verilmişti. Ancak, 27 Mayıs Pazartesi günü önce Renault'daki, daha sonra diğer büyük fabrikalardaki işçiler, yetersiz buldukları teklifleri reddettiler. Sendika liderlerinin greve devam etmekten başka seçeneği yoktu.

24 Mayıs'ta de Gaulle, 1958'den beri otoritesini korumak için çeşitli kereler kullanmış olduğu bir araca başvurdu: referandum çağrısı. İnsanlara, de Gaulle'ün her derde deva meşhur reçetesi "katılım"ı da içeren, muğlak ve teskin edici bir dizi eğitimsel, sosyal, ekonomik reform vaadi sunulacaktı. De Gaulle, bu sürecin kendisine yönelik bir güven oylaması olduğunu ve yenilgiye uğrarsa istifa edeceğini açıkça ifade etti.[92]

Sendikalar, referandumu bir çözüm olarak görmediklerini açıklamış olmalarına rağmen, referanduma yönelik resmi bir boykot önerisinde bulunmadılar. CGT'den Séguy, "İşçiler referandum değil, daha iyi yaşam ve çalışma koşulları istiyor" diye açıklamada bulundu.[93] Referandumu hayata geçirmenin imkânsız olduğu anlaşıldı. Fransa'daki tek bir matbaa bile oy pusulalarını basmayı kabul etmedi. Pusulaları Belçika'da bastırmaya çalıştıklarında, Belçikalı matbaacılar da dayanışma duygusuyla bu teklifi reddettiler.[94] De Gaulle, 30 Mayıs günü yapılan bir yayında, mevcut durumun referandumun yapılmasını "fiziksel olarak engellediğini" ve referandumun ertelenmesi gerektiğini kabul etmek zorunda kaldı.[95]

Hükümetin seçenekleri daralıyordu. İşçiler ile devletin baskı

91 *The Economist*, 1 Haziran 1968.

92 *Le Monde*, 29 Mayıs 1968.

93 *L'Humanité*, 25 Mayıs 1968.

94 Les Evans, *Intercontinental Press*, 10 Haziran 1968'e göre; bana, Güney İngiltere'deki matbaa işçilerinin de reddettiği söylendi, ancak bunu belgeleyemem.

95 *Le Monde*, 1 Haziran 1968.

aygıtının karşı karşıya gelmesi, hiç olmadığı kadar olası görünüyordu. Burada da rejim için sorunlar doğabilirdi. Elbette devletin sağlam bir "silahlı adamlar" düzeni vardı. 13.500 tanesi "ünlü" CRS toplum polisi olmak üzere, farklı kategorilerde yaklaşık 144.000 (silahlı) polisin yanında, Fransa ya da Batı Almanya'da konuşlu bulunan 261.000 kadar da asker vardı. Bu, görünüşte oldukça azametli bir güçtü; ancak ne dokuz milyon işçinin yaptığı işi yapabilirdi, ne de onları silah zoruyla çalışmaya yollayabilirdi. Dahası, ordunun büyük bölümü, kendi ailelerinde de grevcilerin olduğunu bilen, grev kırıcı olarak kullanılmak istemeyecek zorunlu askerlerden oluşuyordu. Silahlı güç kullanmak, ancak hareket yavaşlar ve parçalanmaya başlarsa, belli işyeri işgallerini dağıtmak için mümkün olabilirdi.

Kaldı ki, Mayıs boyunca polis ve silahlı kuvvetler saflarında huzursuzluk belirtileri hayli fazlaydı. Mayıs'ın ikinci ve üçüncü haftalarında polis birlikleri temsilcileri, hükümetin durumu ele alışını eleştiren bir dizi açıklama yaptı.[96] Özellikle, Pompidou'nun 11 Mayıs açıklamasına yönelik bir memnuniyetsizlik söz konusuydu. Hükümetin, aşağıdan alarak, harekete geçmesini emrettiği polisleri bir kenara attığı hissine kapılmıştı birçoğu. Üniformalı personelin yüzde 80'ini temsil eden polis sendikası, 13 Mayıs'ta şöyle bir bildiri yayınladı:

> Polis sendikası, başbakanın ifadesinin, öğrencilerin haklılığının tanınması ve hükümetin, polis kuvvetlerine bizzat kendisinin verdiği talimatları reddetmesi anlamına geldiğini düşünmektedir. Bu şartlar altında, üzücü bir karşılaşma meydana gelmeden önce, öğrencilerle etkin bir diyalogun kurulması için çaba gösterilmemiş olması, şaşkınlıkla karşılanmaktadır.[97]

Yine aynı hafta içerisinde, Paris polis sendikası liderlerinden biri, Lüksembourg Radyosu dinleyicilerine, "sendikanın genel

96 *Le Monde*, 9 Mayıs, 15 Mayıs, 17 Mayıs ve 19-20 Mayıs 1968.

97 *Le Monde*, 15 Mayıs1968.

kurul toplantısında, başbakanın tavrına karşı bir polis grevi başlatması yönünde kendisine neredeyse talimat verildiğini" anlattı.[98] Polisin, kendisiyle ilgili talepleri de vardı. The Times, "öğrenci eylemleri istihbaratıyla ilgilenen servisin, harç talebini destekleyen öğrenci liderleri hakkındaki bilgilerden hükümeti kasıtlı olarak yoksun bıraktığını" bildiriyordu.[99]

Elbette, Paris polisinin yüzünü devrime döndüğü öne sürülemez. Hiç kuşkusuz, öğrencilere karşı tamamen özgürce silahlı güç kullanma yetkisini hiçbir şeye değişmezdi birçoğu. Ancak, memnuniyetsiz ve moralsiz bir polis gücünün, hükümetin grev kırma politikası için güvenilir bir destekçi sayılması da çok güçtü.

Hiçbir sendikal hakkın varolmadığı silahlı kuvvetlerdeki memnuniyetsizliği belgelemek daha zor; ama Mayıs ruhunun orayı da etkilediği açıkça görülüyor. Mayıs sonunda Fransa'nın Pasifik'teki nükleer bomba denemesinde görevli olan, ancak Toulon'a geri getirilen uçak gemisi *Clemenceau*'da meydana gelen bir ayaklanmayla ilgili haberler dolaşıyordu. Üç aileye, oğullarının "denizde kaybolduğu" söylendi.[100] Strassburg yakınlarında Mutzig'de görevlendirilmiş 153'üncü RIMECA (mekanize piyade alayı) üyelerince basılan bir el ilanının gösterdiği üzere, orduda eylem komiteleri oluşturmak için bazı hareketlenmeler vardı (bunlar, 1970'lerin ortalarındaki asker komitelerinin öncüsüydü). El ilanının bir kısmında şöyle deniyordu:

> Askeri eğitim, herkes için eşit bir hak olmalıdır. Askeri eğitim ve cinsellik eğitimi, erken yaşlardan itibaren, idari, coğrafi ve kronolojik olarak Milli Eğitim sisteminin tümüne dâhil edilmeli ve şu anda üniversitelerde ve okullarda talep edilmekte olan ilkelerin denetimine sokulmalıdır. Bu ilkeler, diyalog ve ortak yönetimdir...

98 *Le Monde*, 17 Mayıs1968.

99 *The Times*, 31 Mayıs 1968.

100 *Le Canard Enchainé*, 19 Haziran 1968. (*Action*'da 14 Haziran 1968- daha kapsamlı bir rapor yayımlandı, ancak bu sayıya yetkililerce el kondu.)

> Zorunlu askerlik hizmetini yapmakta olan herkes gibi, biz de kışlalara hapsedildik. Bastırıcı kuvvetler olarak müdahale etmek üzere hazırlanıyoruz. İşçiler ve gençler, tabur askerlerinin İŞÇİLERE ASLA ATEŞ ETMEYECEĞİNİ bilmeli. Biz, Eylem Komiteleri, ne pahasına olursa olsun, askerlerin *fabrikaları kuşatmasına* karşıyız.
>
> Yarın ya da ertesi gün, üç yüz işçinin işgal etmek istediği bir silah fabrikasını kuşatmamız istenecek.
>
> BİRLİK OLALIM.
>
> Tabur askerleri! Komitelerinizi oluşturun![101]

Ne burjuva devletinin gücünü ne de de bu güce hâkim olup kullananların zalimliğini hafife almak doğru olur. Bunları dikkate almayan hiçbir sosyalist devrim başarıya ulaşamaz. Öte yandan, iç savaş tehdidiyle şantaja yenilen hiçbir sosyalist devrim de başarılı olamaz. Burjuva devletinin kendi kendini silahsızlandırmasını bekleyeceksek, sonsuza kadar sabretmemiz gerekecektir. 1968 Mayıs'ının sonunda, Fransa devleti görece kargaşa içindeydi. Birlik içinde daha ileriye yönelecek cesareti sergileyecek bir hareket, bu devlete korkusuzca karşı durabilirdi.

Devletin zayıf durumu, hükümetin en yüksek kademelerinde de fark edilmekteydi. Mayıs ve Haziran boyunca Cumhurbaşkanı de Gaulle ile Başbakan Pompidou arasında bir ihtilaf olduğu sır değildi. (Pompidou'nun, 1974'teki ölümünden önce yazılmış notları temel alınarak karısı tarafından yayımlanan anıları, kendisini en olumlu biçimde yansıtmak üzere aktarılmasına rağmen, bu ihtilafı açıkça gösteriyor.)[102]

De Gaulle'ün 29 Mayıs'ta ortadan kaybolmasının tuhaf hikâyesi, bu dönemdeki yönetim karışıklığının göstergesiydi. O günün sabahında, de Gaulle ve eşi, zannedilen o ki memleketleri olan Colombey'e gitmek üzere, uçakla Paris'ten ayrıl-

---

101 *Partisans* 42, Mayıs-Haziran 1968, s. 188-90.

102 Pompidou, özellikle s. 190-205.

dılar. Ancak, Colombey'e gitmedikleri sonradan belli oldu ve Başbakan dâhil hiç kimse, nereye gittiklerini bilmiyordu. Çok geçmeden, de Gaulle'ün, Cezayir Savaşı sırasında, özellikle ünlü "Cezayir Muharebesi"nde (*Battle of Algiers*) başvurduğu vahşet ve işkenceyle nam salmış General Massu'yla görüşmek için Batı Almanya'ya, Baden-Baden'e gittiği öğrenildi. Pompidou'ya göre, de Gaulle bir "moral bozma saldırısının" kurbanı olmuş, siyasetten çekilmeyi ve Batı Almanya'ya yerleşmeyi düşünmüştü. Eğer böyle yapsaydı, elbette durum üstündeki etkisi çok kuvvetli olurdu. Öğrenciler ve grevciler, de Gaulle'ü yerinden etmiş olduklarına bir inansalar, kendilerine duydukları güven o kadar artardı ki, hükümet onları asla durduramazdı.

Pompidou'ya göre,[103] Massu, Paris'e dönmesi ve sert bir duruş sergilemesi konusunda de Gaulle'ü ikna etmeyi başarmıştı. De Gaulle'le yakın ilişkide olanlar her ne kadar karşı çıksa da, Pompidou'nun açıklamasındaki[104] ana hatları Massu da doğrulayacaktı.[105] Elbette, herkes kendi itibarını ya da hizbini düşündüğü için, gerçeğin tam anlamıyla bilinmesi pek mümkün görünmüyor. De Gaulle'ün kayboluşuyla ilgili diğer senaryo ise, hükümetteki meslektaşlarına ve bütün halka kendisinin ne kadar vazgeçilmez olduğunu göstermek için hesaplanmış bir hamle olduğu yönünde. Bu, doğruysa bile, rejimin ne kadar zor bir duruma düştüğünü gösteren, riskli bir hamle olurdu.

1968 Mayıs'ının son haftasında üç ya da dört gün boyunca, Fransa'da bir iktidar boşluğu vardı. Hükümet, durum üzerindeki hâkimiyetini kaybetmişti ve bunu geri kazanmak için kestirme bir yol yoktu. Gözü pek bir önderliğe sahip olan bir hareketin önünde müthiş olanaklar bulunabilirdi. Ancak bunu söylerken, devrimi hemen getirebilecek bir durumun hasıl olduğunu öne

103 Pompidou, s. 201.

104 Bakınız, *The Times*, 16 Haziran 1982; *Le Monde*, 22 Haziran 1982.

105 Bakınız, *Le Monde*, 30 Haziran, 3 Temmuz, 9 Temmuz 1982.

sürmüyoruz. Komünist Parti'nin, "Halk Demokrasisi"ni oluşturmanın eşiğinde olduğu düşüncesi, yalnızca sağ kanat gazetecilerin fantezi dünyasına aitti.[106]

Aslında, Komünist Parti de devrimci bir harekete kalkışmadığını söyleyerek övünecekti daha sonra. Aksine, kendisi de var olan alternatifleri işlevsiz kılmakla meşguldü. Partinin genel sekreteri Waldeck-Rochet, şöyle diyor:

Aslında, Mayıs'ta şu ikisinden birisinin tercih edilmesi gerekiyordu:

> - İşçilerin temel taleplerinin grev sayesinde elde edilmesine olanak verecek şekilde hareket etmek ve aynı zamanda, siyasi düzeyde, anayasal yollarla gerekli demokratik değişiklikleri yapmayı amaçlayan bir politika izlemek. Bu, bizim partimizin tavrıydı.
>
> – Basbayağı bir güç denemesini kışkırtmak. Diğer bir deyişle, bir devrim girişimi. Bu, rejimi zorla yıkmayı hedefleyen silahlı bir mücadeleye başvurmayı da içerecekti. Bu da belli aşırı sol grupların maceracı tutumuydu.[107]

Ne var ki, burada seçenekler doğru şekilde ifade edilmiyordu. 29 Mayıs'ta Elysée Sarayı'na saldırmanın söz konusu olmadığı kesindi. Öğrenciler arasında gerçekten de aşırı solcular mevcut olsa da, çok azına göre izlenmesi gereken yoldu. Nihayetinde, öğrencilerin en sevdiği sloganlarından biri olan "Bu sadece bir başlangıç; mücadeleye devam" sözleri, uzun süreli bir mücadele perspektifini ortaya koymaktaydı tam olarak.

Asıl tercih noktası şuydu: Hareket ileri mi gidecek, yoksa geri mi? Mayıs'ın son haftasındaki asıl mesele devrim değildi. Asıl mesele, bütün işyerlerinde çalışanlara ve halka dayalı gerçek grev komitelerinin nasıl oluşturulacağının belirlenmesi ve bu komitelerin yerel, bölgesel, ulusal işçi konseyi temsilcilerine bağlanmasıydı. Bu süreç, işyerlerinin fiziksel savunması ve işçilerin

106 *Le Figaro* başyazısı, 30 Mayıs 1968.

107 *L'Humanité*, 10 Temmuz 1968.

denetimi altında üretime yeniden başlama girişimi başta olmak üzere, başka bazı soruları da beraberinde getiriyordu.

Sınıf bilinci durağan değildir. Kuşkusuz ki işçilerin çoğunluğu, devlet iktidarını elde etme çerçevesinden değil, daha yüksek ücret ve daha iyi koşullar açısından bakmaktaydı. Ancak, ekonomik olanla politik olanı ayıran kesin bir çizgi de yoktur. Sendikal haklar ve yönetimin gücüne sınırlamalar getirmek gibi geniş bir konu yelpazesi, ikisini birbirine bağlar. Hareket yükselmeye devam ettikçe, gitgide daha fazla sayıda işçi, konunun salt sendikal taleplerden çok daha öteye geçtiğini, kendi deneyimlerinden yola çıkarak öğreniyordu.

Grev gelişmeye devam etseydi ne olurdu diye sormak, elbette spekülasyondan başka bir şey değildir. Birkaç hafta daha devam edilip, yine uzlaşma yolu seçilseydi bile, işçiler için çok daha iyi şartlar elde edilebilirdi: daha fazla ekonomik kazanım, daha güçlü bir işyeri örgütlenmesi ve de Gaulle'ün gidişi. Hatta, en iyi olasılıklar göz önünde bulundurulduğunda, birkaç aylık bir dönem içinde, devrimi gündeme alabilecek bir süreç bile başlayabilirdi.

Ne yazık ki bunların hiçbiri olmadı. Devlet kargaşa içindeyken, işçiler de kararlı bir önderlikten yoksundular. Bu boşluk, işçilerin gücünden en az yöneten sınıf kadar korkan reformcu liderler tarafından doldurulduğu.

Bürokratlar sıvışıyor

1968'de Fransız solunun en güçlü örgütü, şüphesiz ki Komünist Parti (PCF)[108] idi. FKP, 1947'de hükümet dışı bırakıldı ve araya giren yirmi bir yıl boyunca da hiçbir hükümet koalisyonunda yer alamadı. CGT bünyesine nüfuz etmiş olması sayesinde, gücünü koruyabiliyordu. Bu güç, üyelerinin sendikalarda

108 Fransa Komünist Partisi. Bundan sonra FKP olarak anılacak – *çev.*

ve işyerlerindeki yardım örgütlerinde birçok sorumlu pozisyona erişmesini sağlıyor; dahası, bir dizi işçi bölgesinde belediyeleri ele geçirmiş olması da FKP'yi önemli bir işveren haline getiriyordu.

Parti, 1968'de, İtalya'daki muadili ile karşılaştırıldığında hâlâ çok daha kararlı bir Sovyet yanlısı tutum izlemekteydi (Rusya'yla ilk kopuş, 1968 Ağustos'unda Rus ordusunun Çekoslavakya'yı işgaline karşı çıkılmasıyla yaşanacaktı). Siyasi stratejisinin merkezinde, parlamenter iktidara geri dönme hedefi vardı. Bu, komünist olmayan sol partilerle (Sol Federasyon -FGD'ler- adı altında) kurulacak seçim ittifakları yoluyla ve bir koalisyon hükümetinde yer alınarak gerçekleştirebilirdi ancak. FKP bu yüzden, parlamenter yöntemlere bağlı ve anayasal prosedüre saygılı bir parti olduğunu kanıtlamak zorundaydı.[109]

Dolayısıyla, öğrenci hareketi içindeki devrimci akımın yükselişi, FKP liderliği için oldukça önemli bir sorundu. İlk olarak, Fransa'daki tek Marksist parti ve işçi sınıfının tek meşru temsilcisi olarak kalmak istiyordu. İkinci olarak, Fransa siyaseti şiddet yoluna girerse, FKP ya yasal konumunu kaybetmeyi ya da solundan vurulmayı göze alacaktı.

Sonuç olarak FKP liderleri, Mayıs'ın en başından beri, solcu öğrencilerle kendileri arasında net bir sınır çizme telaşındaydı. 3 Mayıs 1968'de, Georges Marchais -yakında FKP'nin lideri olacaktı- solcu *groupuscules*'u (küçük grupları) arsızca itham eden bir makale yayımladı:

> Öğrenci çevrelerinde yaptıkları, aslında öğrencilerin büyük çoğunluğunun çıkarlarına ters düşen ve faşist provokasyonları destekleyen ajitasyondan memnun kalmamış olacaklar ki, bu sözde devrimciler, şimdi de işçi sınıfına ders verme iddiasındalar. Her gün daha fazlası, fabrika kapılarında ya da göçmen işçilerin merkezlerinde bildiri ve diğer propaganda malzemesi dağıtıyor-

109 Bakınız, I. Birchall, Workers Against the Monolith, özellikle Bölüm 9, 10 ve 13.

> lar. Bu sahte devrimcilerin maskeleri derhal düşürülmeli, çünkü de Gaulle hükümetinin ve büyük kapitalist tekellerin çıkarlarına hizmet ediyorlar.
>
> ... Bu "devrimcilerin" düşünceleri ve eylemleri gülünç. En beteri, bunlar genel olarak, işçi ailelerinden gelen öğrencileri hor gören ve çok yakında, gidip babacıklarının şirketini yönetmek ve oradaki işçileri kapitalizmin en elverişli gelenekleriyle sömürmek için "devrimci ateş"lerini söndürecek olan büyük burjuva çocuklarıdır. Yine de, işçiler ve özellikle gençler arasında karışıklık, şüphe ve kuşku tohumları ekmeye çalışan ölümcül eylemlerini hafife almak yanlış olur... Solcu *groupuscules*, komünizm karşıtlığını geliştirerek burjuvazinin ve büyük sermayenin çıkarlarına hizmet ediyor.[110]

FKP, kendi basınını ve daha fenası kulaktan kulağa iletişim yöntemini kullanarak, devrimci öğrencilere karşı saldırısını bu çizgide devam ettirdi. Aynı zamanda, solundan vurulmadığından emin olması gerekiyordu. 13 Mayıs'taki kitle gösterilerinden sonra, polise karşı direnmede gösterdikleri cesaret sayesinde öğrencilerin hatırı sayılır bir sempati kazandığını ve öğrencilere açıktan saldırmanın kendisini yalnızlaştırmak anlamına geleceğini kabul etmek zorunda kaldı. Böylece, FKP'nin tavrında kaçınılmaz bir değişim meydana geldi.

Genel grev, kesinlikle FKP'nin kontrolünün dışında başladı. Sud-Aviation işgalinin ilk gününe ilişkin haber, FKP'nin günlük gazetesinde dokuzuncu sayfanın bir kenarına sıkıştırılmış bir şekilde, sadece yedi satır yer aldı.[111] CGT, 16 Mayıs Perşembe itibarıyla, büyüyen grev dalgasına tepki vermek zorunda hissetti kendini. Diğer taraftan, genel grev çağrısı yapmak şöyle dursun, bir militanlığa yol açmaktan özenle kaçınıyordu:

> CGT, çağrısına cevap vererek grevde ve işgalde karar kılan Ulusal Renault Şirketi'nin işçileri başta olmak üzere, bütün işçileri se-

110 *L'Humanité*, 3 Mayıs 1968.

111 *L'Humanité*, 15 Mayıs 1968.

lamlar. Bütün işçileri, işyeri toplantıları yaparak, hangi koşullarla mücadeleye katılacaklarına ve hangi talepler için savaşacaklarına, sendika yetkilileriyle birlikte karar vermeye çağırır.

Bütün militanlarını, işçilerin görüşlerini temel alarak ve sendika birliğini gözeterek mücadele seviyesini yükseltmek için gerekli inisiyatifi derhal kullanmaya davet eder.[112]

Dikkatlice kaleme alınmış bu bildiri ile CGT (ve FKP'nin) hem nalına hem mıhına vurmaktaydı aslında. Bir yandan "maceraperestlik"ten özenle kaçınırken, bir yandan da, hareketin kendi kontrolleri altında olmasını temin etmeleri konusunda militanlarını uyarıyordu. CGT'nin taktikleri, sadık üyelerden oluşan grev komiteleri atamak, sıradan üyeleri elemek ve devrimci öğrencileri işyerlerinden uzaklaştırmaktı. Genellikle, birlik ve beraberlikle ilgili hoş sözler, aslında hizipçi olan bir pratiği gizlemekte kullanılıyordu. Bir örnekte CGT üyeleri, CFDT temsilcilerinin kendi bölümleriyle iletişimini kesmek için, ilgili fabrikanın telefon santralini işgal ettiler.[113]

FKP, Mayıs sonu itibarıyla, iktidar sorunuyla yüzleşmeye mecbur kaldı. 29 Mayıs'ta, partinin günlük gazetesinde şu manşet vardı: "İşçilerin talebi: Komünistlerin de katılacağı bir birleşik demokratik halk hükümeti."[114] Bu bir devrim çağrısından çok daha ılımlıydı ve aynı zamandan da, ne yazık ki, ulaşılabilmiş olan durumdan çok daha iddialıydı. FKP bir kez daha, "realistlerin" çoğu zaman en büyük ütopyacılar haline geldiklerini kanıtlıyordu.

FKP'nin gündeminde sürekli olarak "provokasyonlardan kaçınmak" vardı. Bir eleştirmen bu tavrı, tecavüzcüyü engellemek için onun isteklerine rıza göstermeye karar veren ve böylece eylemi "tecavüz" olmaktan çıkaran bir kadının tutumuna

112 17 Mayıs 1968, *L'Humanité*'de yayınlanan CGT 16 Mayıs saat 9.00'daki açıklaması. Aynı zamanda Georges Séguy ile mülakata da bakınız, *Le Monde*, 19-20 Mayıs1968.

113 Gretton, s.181.

114 *L'Humanité*, 29 Mayıs1968.

benzetmişti.[115] Polis genellikle bu komplimana, büyük FKP gösterilerinin sakince sona ermesine izin verip, şiddetli saldırıları solculara saklayarak karşılık veriyordu. FKP'yi anayasal çerçevede tutmak, yetkenin de işine geliyordu.[116]

FKP, kendi koşulları dâhilinde değerlendirildiğinde, Mayıs 1968'de fena iş çıkarmadı aslında. 13 Mayıs'tan sonraki ayda 15.000 yeni üye kaydettiği iddiası çok da abartılı olmayabilir; zira birçok yerde hareketin başını çektiği görülüyordu.[117] Genel grevdeki tavrıyla, hem üretimden gelen muazzam gücünü, hem de yasal yapıya sadakatini sergiledi. Böyle bir gösteri yapmak için, belki de tarihin kendiliğinden gelişen bu en büyük kitle hareketinin ilerleyişine ket vurması gerekti. Ancak, parti liderlerinin gözünde şüphesiz ki düşük bir bedeldi bu.

Sosyal demokrat solcuların politik ağırlığı, FKP'ninkinden çok daha azdı. Hain Guy Mollet liderliğindeki Sosyalist Parti'nin (SFIO) itibarı, Cezayir Savaşı'na ve de Gaulle'ün göreve gelmesine verdiği destek yüzünden büyük oranda zedelenmişti. 13 Mayıs gösterisi SFIO merkezinin önünden geçerken, "Guy Mollet müzeye" diye sloganlar atılmıştı.[118] Mollet ve partisi, 1968 Mayıs'ı boyunca kayda değer hiçbir müdahalede bulunamadı.

Bununla birlikte, sürece bir miktar etki eden iki reformcu politikacıdan söz edilebilir: Dördüncü Cumhuriyet'ten, iki eski bakan; François Mitterrand ve Pierre Mendès-France (başbakanlık koltuğunda otururken, 1954'teki Hindiçini savaşını sona erdirmişti). İkisi de, de Gaulle'e başından beri karşıydı ve Mitterrand 1965'teki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iyi bir mücadele vermişti.

115 *Lutte Ouvrière* 30, 12 Şubat 1969.

116 *Lutte Ouvrière* 25, 8 Ocak 1969.

117 *L'Humanité*, 8 Haziran1968.

118 *Paris: May 1968*, s.10.

FKP'den farklı olarak, bu reformcuları kaygılandıracak bir kitle tabanları yoktu ve bu yüzden öğrencilere karşı sempatilerini ifade etmekte daha fazla risk alabildiler. Aynı zamanda, de Gaulle ve FKP arasında yapılacak bir seçimde, de Gaulle'ün her zaman kazanacağını ve merkez solda konumlanan bir figürün, hem FKP'nin hem de küskün ya da sol eğilimli de Gaullecülerin desteğini alarak çoğunluğa ulaşabileceğini biliyorlardı. Mitterrand'ın, cumhurbaşkanı adaylığını duyuran ve Mendès-France'dan geçici bir hükümet kurmasını isteyen 28 Mayıs bildirisinin ardında yatan mantık buydu.[119]

Mitterrand'ınki, tamamen fırsatçı bir kampanyaydı. De Gaulle, kapitalizm ve komünizm arasında bir "üçüncü yol"dan bahsettiğinde, Mitterrand, üçüncü yolu öneren tek siyasi gücün sosyalizmle özgürlüğü birleştiren Sol Federasyon olduğunu söyleyerek cevap vermişti.[120] Buna rağmen, solcu öğrencileri FKP'nin cesaret edemediği bir şekilde kendine çekebildi. Anarşist Cohn-Bendit bile şunları söyleyecek kadar ileri gidiyordu: "François Mitterrand bir müttefik değil, ama gerekirse işimize yarayabilir."[121]

Mitterand, Mendès-France'ın geçici bir hükümetin başına geçmesini niçin istediğini açıklarken, birlikte yürüttükleri işbirliği politikasını da gözler önüne seriyordu:

> Mendès-France, Birleşik Sosyalist Parti ve Fransa Ulusal Öğrenci Birliği aracılığıyla, protestocu öğrenciler arasında gerçek bir itibara sahipti ve Charléty mitingindeki katkısıyla bu itibar daha da arttı. Finansal konulardaki ortodoks tutumu, ılımlı çevrelerin güvenini tazeledi. Demokratik Merkez lideri Mösyö Abelin, de Gaulle'den krizi çözme işini ona bırakmasını istediğinde, eğilimini açıkça ortaya koymuştu. O halde, geniş bir kamuoyu oluş-

119 Basın açıklamasında kullanılan ifade, *Partisans* Sayı: 42, Mayıs-Haziran 1968 s. 131-32'da alıntılanmış.

120 *Europe 1* yayını, *L'Humanité*, 10 Haziran 1968'de alıntılanmış.

121 *L'Humanité*, 15 Mayıs 1968.

> turma ve Fransa halkını uzlaştırma yolunda çalışma şansı, ki benim yapmak istediğim de buydu, herkesten fazlaydı.[122]

Mendès-France, Mayıs boyunca, bir taraftan hükümet ve polis yetkilileriyle, diğer taraftan da şiddetin herhangi bir şekilde tırmanmasını önlemek için öğrenci liderleriyle iletişim kuran akademisyen ve hukukçulardan oluşan küçük bir komiteyle çalıştı.[123] 27 Mayıs Pazartesi günü ise, Charléty stadyumunda (hiç konuşmaksızın platformda otururak) 50.000 kişilik bir mitinge katıldı. Bu, çeşitli akımları Komünist Parti'nin solunda tekrar toplamak için atılmış bir adımdı ve çeşitli devrimci *groupuscules* orada faal bir şekilde bulunuyordu. Mendès-France'ın, orada meclis dışı bir sol liderliğin ortaya çıkmasını önlemek için bulunduğu aşikârdı. Sonrasında şöyle bir yorumda bulunduğu bildirilmişti: "Gençliği temsil edenlerden kendimizi kopartmayız."[124]

Mendès-France, Birleşik Sosyalist Parti'ye (PSU) olan üyeliği sebebiyle siyasi bakımdan çok az ortak noktaları olmasına rağmen, solcuların kendisine olan inancını devam ettirebildi. PSU, SFIO'nun Cezayir Savaşı'ndaki tavrını hazmedemeyip kopan bir hizipten meydana gelmişti. Birçok açıdan, geleneksel olarak merkezci bir örgüttü. Pek disiplinli olmayan safları, hem devrimci sosyalizm taraftarlarını hem de sol reformistleri barındırıyordu. Yönünü Marksist söylemden teknokratlara ve karşı plan üretimine kaydırmıştı. PSU, Mayıs olayları sırasında sola doğru keskin bir dönüş yaptı ve Mendès-France da ertesi ay partiden ayrıldı.

Ne Mitterrand ne de Mendès-France Mayıs'ta kayda değer bir şey elde ettiler (gerçi Mitterrand daha sonra kullanmak üzere

---

122 F. Mitterrand, *Ma Part de Vérité* (Paris 1969) s. 105.

123 J. Lacouture, *Pierre Mendès-France* (Paris 1981) s.474.

124 C. Estier, *Journal d'un Fédéré* (Paris, 1970) s. 234; aynı zamanda bakınız, Mendès-France'in kendi anlatısı, P. Mendès- France, *Choisir* içinde (Paris 1974), s. 138-39.

küçük bir kredi kazanmıştı). Ne var ki, onlar da FKP gibi, hareketi anayasal kanallarda tutmaya yardımcı olarak bağımsız devrimci bir önderliğin ortaya çıkmasını engellediler.

Parçalanmış öncü kuvvet

Kitlesel bir toplumsal hareket kendiliğinden başlayabilir; ancak potansiyelinin tamamını hayata geçirmesi, apayrı bir konudur. Mayıs 1968'de gelişen muazzam yaratıcılık ve militanlığın Haziran'da büyük ölçüde ziyan edilmesinin temel nedenlerinden biri, devletin merkezileşmiş gücüne karşı bir meydan okumaya önderlik edecek devrimci bir partinin yokluğuydu.

Olmayan parti hakkında döngüsel bir tartışmaya girmek hem kolay, hem de nafile olurdu (Niçin devrimci bir parti yoktu? Çünkü sınıf mücadelesi bunu üretecek kadar yüksek bir seviyeye ulaşmamıştı. Sınıf mücadelesi niçin bunu üretecek kadar yüksek bir seviyeye ulaşmamıştı? Çünkü devrimci bir parti yoktu). İki sorunun da cevabı, doğrudan 1917'ye uzanan öznel ve nesnel koşulların detaylı bir değerlendirilmesiyle bulunabilir ancak.

Yine de, böyle boş bir spekülasyona yönelmeksizin, 1968 Mayıs ayı boyunca işçi sınıfının reformist liderlikten hiçbir zaman kopmadığı ve bu yüzden, varolan sistem çerçevesi dâhilinde bir uzlaşmaya sürüklenmiş olduğu iddia edilebilir. Köklerini işçi sınıfından alan bir devrimci parti, kendiliğinden gelişen militanlık dalgasını içine alabilir ve oradan yayılmayı deneyebilirdi. Her bir mücadeleyi en ileri seviyeye çekme gayesiyle deneyim paylaşımında bulunabilirdi. Burjuva medyasının yalanlarına ve saptırmalarına anında karşılık verebilecek, merkezi bir gazete çıkarabilirdi. Otoritenin, silahlı kuvvetleri ele geçirme ya da iç savaş tehdidinde bulunarak yaptığı blöfe bir kez olsun hodri meydan diyebilirdi.

Var olan devrimci damar, kesinlikle büyük bir cesaret ve ini-

siyatif gösterdi; ancak açık ki bu işleri yapacak durumda değildi. Yalnızca küçük olması değildi sorun; aynı zamanda ana akım işçi hareketine yıllarca uzak kalmış olmaktan da muzdaripti. Tek başına değilse de, büyük oranda öğrenci çevreleriyle sınırlıydı ve siyasi ve örgütsel olarak derin bölünmeler barındırıyordu.

Sayısız küçük ve çok küçük *groupuscules* arasında, üç ana damar tespit etmek mümkündü: anarşistler, Maocular ve Troçkistler.[125] Hangi koldan olursa olsun, anarşistler Mayıs ruhuna muazzam katkıda bulundular. Özgürlükçü oluşları ve eski düzene biat etmeye karşı duruşları, isyanda çok önemli bir unsurdu. Ancak, istikrarsızlıkları, onları kalıcı bir rol oynamaktan alıkoydu. Üstelik, siyasetleri devrimci bir parti fikrini doğrudan reddetmesiyle diğerlerinden ayrılıyordu. Anarşistlerin en çok dikkat çekeni, Daniel Cohn-Bendit, çoğu zaman, "Bolşevizm"in her türlü tezahürünü Gaullecü rejimden daha büyük bir tehlike olarak görüyor gibiydi.[126] Bu sadece FKP'nin Cohn-Bendit'i "anti-komünist" olarak etiketlemesini kolaylaştırmadı, aynı zamanda onu devrimci bir örgüt kurmaya çalışma gibi önemli bir görevden de geri tuttu.

FKP parlamenter bir biçim almaya başlayınca oradan ayrılanların da içinde bulunduğu Maocular da Mayıs ruhuna kendilerine özgü bir katkıda bulundular. Çin Komünist Partisi'nin kendi çabalarıyla sanayileşme girişiminden, iradeci bir siyaset yaklaşımı sonucuna vardılar ve bu da reformistlerin yavan "realizm"ine karşı sağlıklı duruş anlamına geliyordu. Ancak aynı zamanda, bütün bir Stalinizm geleneğine, derin bir belirsizlik miras bıraktılar. Sonuç olarak, "Üçüncü Dönem" hizipçiliğinden Halk Cepheciliğine dönerek, sloganlarını daha ziyade geçmişten ras-

125 *Aficionados*, M-a. Burnier, *Histoire du Socialisme 1830-1981* 'de yayınlanan Fransız *goşizm*inin aile ağacına başvurmak isteyebilir (Paris, 1974), s. 138-39.

126 Bakınız, G. ve D. Cohn-Bendit, s. 199-245; Cohn-Bendit'in, *Socialisme ou Barbarie*'nin liberteryan eski Troçkistlerine olan borcu için bakınız, G. D. Cohn-Bendit, s. 18.

gele esinlenerek oluşturdular.[127] Çok büyük fedakarlık gösterdilerse de, strateji açısından bir katkıda bulunamadılar.

Siyasi yelpazenin Troçkist kesiminde ise üç ana grup vardı. En fazla göze batanı, Devrimci Komünist Gençlik (Jeunesse Communiste Révolutionnnaire) örgütüydü muhtemelen. JCR, 1966'da FKP öğrenci örgütünden ayrılan bir hizipten ortaya çıkmıştı. Liderlerinin, Dördüncü Enternasyonal'in Fransa kolu olan PCI'yla çok yakın bağları vardı. JCR, sokak kavgaları ve kitle gösterilerinde kilit rol oynadı; ancak öğrenci çevrelerinin hâl ve tavırlarına gereğinden fazla uyum sağlama eğilimindeydi. Bir diğer faal grup, çoğunlukla, baş liderlerinin ismiyle *Lambertistler* olarak tanınan OCI'ydı. Örgütün öğrenci cephesi konumundaki FER, 10 Mayıs'ta barikatlardaki çatışmaya girmediği için bir süre alay konusu oldu.[128] Ancak Nantes'teki Sud-Aviation işgalini başlatan da OCI militanlarıydı.[129] *Voix Ouvrière* gazetesi etrafındaki üçüncü bir grup, işyeri örgütlenmesine yönelik en sistematik yaklaşıma sahipti. Ne var ki, aşırı Bolşevik ve yarı gizli tarzı, kitle çalışmasında bir şekilde yetersiz kalmasına yol açtı.

Devrimci solun 1968 Mayıs'ında başardıkları azımsanmamalı. Karşılaşılan pek çok durumda, 13 Mayıs'tan sonra işgalleri, çoğunlukla kıymeti bilinmeyen uzun süreli ajitasyon ve propagandanın ürünlerini toplayarak başarıyla teşvik eden şu ya da bu eğilimden tek tek devrimci militanlardı.[130] Örneğin, Renault Billancourt'da, işgale destek kazanmak için CGT muhalefetini aşmayı başaranlar, *Voix Ouvrière* ve FER üyeleriydi.[131]

Ancak devrimci sol, kısa sürede üstesinden gelemeyeceği iki vahim zaafa sahipti. İlk olarak, gündelik mücadelede, militanla-

127 Bakınız, *Lutte Ouvrière* 5, Ağustos 1968.

128 *Paris: May 1968*, s. 42.

129 Hoyles, s. 17.

130 Hoyles, s. 21.

131 *Voix Ouvrière* 26, 20 Mayıs 1968.

rın birçoğu tarafından sergilenen hizipçilik karşıtı ruha rağmen, devrimci sol içindeki derin bölünmelerin üstesinden gelmek mümkün değildi.[132] Hiçbir grup, kendisini reformistlere karşı güvenilir bir alternatif çekim gücü olarak ayakta tutacak çapta değildi.

İkincisi, devrimci solun büyük çoğunluğu, aşırı sola ciddi bir eğilim gösteriyordu. *Groupuscules* içindeki reformizm nefreti umutlandırıcıydı, ama reformizm sadece karşısından durularak ortadan kaldırılamazdı. FKP ve diğer reformcuların hâkimiyetini kırmak için, devrimcilerin reformcu liderlere hükümete karşı ortak eylem teklifi sunarak ve böylece reformist halk tabakalarının desteğini kazanmayı umarak, birleşik cephe stratejisini ciddi bir şekilde uygulaması gerekirdi. Ancak, bölünmüş ve stratejik olarak kararsız olan aşırı sol, bunu yapacak kapasitede değildi.[133] Bu yüzden, devrimciler sağ kanattan gelen ani ve sert tepkilere direnemediler.

Sağ yeniden toplanıyor

30 Mayıs Perşembe günü öğleden sonra, de Gaulle radyo ve televizyonlardan ulusa seslendi. Bu, dört buçuk dakikalık kısa bir mesajdı.[134] Konuşmasının, grevden ötürü Fransa Televizyonu'nda yayınlanamaması, de Gaulle'ün zayıflığının devam ettiğinin göstergesiydi.[135] Ancak, de Gaulle'ün sesi kendinden emin ve cüretkârdı. Teklif edilen referandum iptal edilecek ve parlamento seçimleri yapılacaktı. De Gaulle,

132 *Voix Ouvrière*, PCI ve JCR kendileri arasında daimi bir kordinasyon komitesi kurdular ve en az bir tane ortak broşür bastılar (*Partisans* 42, Mayıs-Haziran 1968, s. 73 ve 126); ancak bu ihtiyaç duyulan birliğe doğru atılmış yalnızca küçük bi adımdı.

133 Fransız Ulusal Öğrenci Birliği'nin PCF ve CGT tarafından düzenlenen büyük gösteriye katılamayışı için bakınız, *Lutte Ouvrière* 5, Ağustos 1968.

134 *Le Monde*, 1 Haziran 1968.

135 Gretton, s. 196.

"totaliter bir girişim olan" FKP'nin seçimleri karartması halinde, Cumhuriyet'i korumak için "başka araçlar"a da başvuracağını söyleyerek tehditte bulundu ve derhal bir "yurttaş eylemi" örgütlenmesi için çağrı yaptı. Kullandığı kapalı dilin arkasında, silahlı kuvvetler sopasını gösteriyor (Paris'te bölüklerin dolaştığına dair haberler vardı ve kırsal bölgede tanklar görülmüştü)[136] ve taraftarlarını sola karşı parlamento dışı tedbirler almaya davet ediyordu.

De Gaulle'ün stratejisi kurnazcaydı. FKP ve reformcular, referandumu, de Gaulle'ün daha önce de kişisel gücünü pekiştirmek için kullandığı tipik bir otorite aracı olmakla itham etmişlerdi. Gelin görün ki, kendi siyasi stratejilerinin bütün mantığını toptan terk etmeden parlamento seçimlerini reddedemezlerdi. Bu imkânsız olduğundan, şimdi oyunu Gaulle'ün kurallarıyla oynamaya mecbur kalmışlardı.

Aynı günün akşamı, bir milyon kişi hükümeti desteklemek için Paris sokaklarında gösteri yaptı. Son iki haftadır atıl hâldeki aşırı sağ, şimdi her yerden çıkıyordu. Araba kornaları "Cezayir Fransız kalsın" (aşırı sağın tekrarlayıp durduğu nakarat) sloganını çağrıştıran ritimle çalıyordu ve gösterinin bazı kesimlerinden de "Cohn-Bendit Dachau'ya"[137] sloganları yükseliyordu.[138] De Gaulle, aşırı sağın gözüne iyice girmek için, Cezayir'i Fransa'nın elinde tutmak amacıyla kanlı bir savaş yürütmüş olan meşhur Gizli Ordu Örgütü'nden (OAS) General Salan'ı ve diğer liderleri hapisten salıverdi. Aynı zamanda, başlıca devrimci *groupuscules* için yasaklamalar getirdi. FKP ve diğer reformistler, anayasaya güvenlerini kanıtlamak konusunda öyle heveslilerdi ki, bir tepki mızıltısı nadiren duyulabiliyordu.

---

136 Seale ve McConville, s. 212.

137 Dachau, Almanya'da 1933'te kurulan ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar faaliyet gösteren bir toplama kampı.

138 *The Economist*, 8 Haziran 1968.

Bu esnada, de Gaullecü "yurttaş eylemi" genişlemeye başladı. Seçim sırasında FKP büroları ve solcu militanlar, demir sopalı ve hatta silahlı de Gaullecü canilerin saldırısına uğradı.[139] Arras'ta genç bir FKP militanı afiş asarken öldürüldü.[140] Ne var ki, reformistler parlamenter görünmekle o kadar meşgullerdi ki, kendilerine oy kaybettirenin solcu şiddet olduğundan yakınmaya devam ettiler. Sonuç olarak, de Gaullecüler sokaklardaki eşkıyalığı, "kanun ve nizam" görüntüsü altında sunabildiler.

Artık grev hem hükümet hem de işçi hareketi bürokratları için utanç kaynağıydı. Hükümet, işgalleri kırmak için zor kullanmaya başladı. 31 Mayıs sabahı erken saatlerde, silahlı polisler Rouen'deki işgal edilmiş postaneyi tekrar ele geçirdi.[141] İşgallere yönelik saldırılar, CRS toplum polisi tarafından sürdürüldü. 10 Haziran'da Flins'te bir öğrenci ve 11 Haziran'da Sochaux'da genç bir işçi öldürüldü.[142]

Bu esnada, ekonomik tavizler veriliyor, farklı işyerlerinde ayrı ayrı anlaşmalar yapılıyordu. Ama, genel olarak, ücretlerde en az yüzde on artış, haftalık çalışma saatlerinde bir saatlik azaltma yapıldı ve işyerlerindeki sendikal haklar genişletildi.[143] Açık ki, bunlar gerçek kazanımlardı ve devrimci hareketin reformları elde etmek için en etkin yol olduğunu gösteriyordu. Yine de belli şartlar dâhilinde gelişiyordu süreç. Ücret artışları öyle bir seviyedeydi ki, sistem tarafından, ya da en azından sistemin güçlü kesimleri tarafından kolayca kaldırılabilirdi. Daha büyük işverenlerden bazıları, küçük işverenleri piyasadan sürerek endüstriyel yoğunlaşmayı hızlandıracağı saikiyle, ücret artışlarını

139 *Lutte Ouvrière* 37, 2 Nisan 1969.

140 Estier, s. 243.

141 Seale ve McConville, s. 212.

142 *Partisans* 42, Mayıs-Haziran 1968,s. 190-93.

143 *The Economist*, 22 Haziran 1968.

memnuniyetle karşıladı.[144] Ücret artışlarının değerinin sürekliliği, hükümet etkin fiyat kontrolü yapılmayacağını açıkça ifade etmiş olduğundan, her hâlükârda şüpheliydi.[145] Citroën, seçimler bitene kadar bekledi ve sonra da 925 çalışanı kovdu.[146]

Bütün bunların ışığında, günlük FKP gazetesi 6 Haziran'da attığı manşette biraz acaleci davranmıştı: "Birlik içinde ve zaferle işe geri dönüş".[147] Aslında, geri dönüşü olması gerektiğinden çok daha az muzaffer gösteren, FKP ve CGT'nin stratejisiydi. Her işçi kesiminin ayrı ayrı anlaşma yapmasına izin vermek, hareketin birlik ve dayanışmasını bozdu ve bazı grupların, hareketin bölünmeden kalması halinde elde edebileceklerinden daha az kazanım elde etmelerine neden oldu. Hâlâ muazzam militanlık desteği vardı ve bazı işçiler neredeyse Haziran'ın sonuna kadar dışarıda kaldı. Ancak, CGT politikası en mücadeleci işçileri bile yalnızlığa itti. Burjuva liderleri gizli oylamalar için her zamanki gibi feryat ettiler.[148] CGT, işe dönüş yönünde verilecek oylarını manipüle etmekte, aşağıdaki beyanda da görüleceği üzere, mükemmel bir beceri gösterdi:

> CGT'nin bu oylardaki rolü, en iyi ihtimalle kafa karıştırıcı ve en kötü ihtimalle de suç içerikli. Citroën'de yönetimin gizli oylamayla fabrikanın dışında düzenlediği ilk oylama sırasında, CGT sadece "insanlar oy kullanmakta özgürdür" demekten başka hiçbir eylemde bulunmadı. İkinci oylamada, farklı renklerde oy pusulaları kullanıldı ve CGT gözlemcileri işçilerin oylarını nasıl kullandığını dikkatle inceledi. Polymécanique (Pantin)'te CGT, oylamanın işe dönüş için ya da buna karşı değil, yönetimin teklifleri lehine ya da aleyhine olduğunu duyurarak ortalığı karıştırdı. Crédit Lyonnais Paris'te, oy pusulaları denetlenmediğinden,

144 Bakınız, Marc Ullman'ın 29 Mayıs 1968 tarihli *The Times* daki makalesi.

145 *The Economist*, 29 Haziran 1968.

146 Lefranc, s. 247.

147 *L'Humanité*, 6 Haziran 1968.

148 Bakınız, Pompidou, 15 Ocak 1969 tarihli *Lutte Ouvrière* 26'da alıntılanmış.

bir kişi birçok defa oy kullanabilirdi. Thomson-Gennevilliers'da CGT oylama yapılmadan önce bir el ilanı dağıtıp *L'Humanité* satışı yaptı. Her ikisi de de Thomson'ın büyük kazanımlarla işe döndüğünü ilan ediyordu. İlan ettiklerinin doğru çıkacağını garantilemek için greve katılmayanların oy kullanmasına izin verdiler. Sev-Marchal ve Issy-les-Moulineaux'da yalnız greve katılmayanların değil, aynı zamanda ustabaşıların ve denetleyicilerin ve hatta yönetimin bile işe dönüş oylamasına katılmalarına izin verildi.

Bu parçalanmış durumda, dönülüp dönülmeyeceğine dair karar, besbelli başka kararlara bağlı olduğundan, bilginin rolü kritikti. Burjuva devleti ve medyası gücünü CGT ile birleştirdi. Öğretmenler işe döneceklerini ilk kez bir radyo anonsuyla öğrendiler. Bir fabrikanın işe dönmeye karar verdiğini diğer fabrikalara duyurmak, CGT'nin klasik bir yöntemiydi.

Paris ulaşımında, metro ve otobüslerde, bir istasyondan diğerine gidenler sadece sendika temsilcileriydi. Her istasyondaki işçilere, "işe dönüşe karşısınız ama tek başınasınız. Sizden başka herkes işe dönmek istiyor" diyorlardı. Dolayısıyla, Lebrun caddesi istasyonu grevi sürdürmek yönünde oy vermişken, diğer istasyondakilere dönüş için oy verdiği söylenmiş oluyordu. Sendika görevlileriyle konuşup diğer bütün istasyonların işe döndüğünü duyan Lebrun'daki seçilmiş grev komitesi, yapılan oylamayı hiçe sayarak dönüş emrini verdi. Dört haftalık grevden sonra bu yöntemin sonucu olarak, ulaşım işçileri nihayetinde işe dönüş için oy kullanacak kadar yıldılar.[149]

Haziran sonunda yapılan seçimler, de Gaulle'ün stratejisi için bir zaferdi. De Gaullecüler ve onların yakın müttefikleri, parlamentodaki temsil sayılarını 240'tan 358'e (487 üzerinden) çıkardılar. FKP'nin milletvekili sayısı 73'ten 34'e, Sol Federasyon'unki 118'den 57'ye düştü. FKP'nin oylarında yaklaşık 600.000, Sol Federasyon'da ise 570.000 oy düşüş gerçekleşti. Memnuniyet ve-

149 Cliff ve Birchall, s. 32-33 (2-3 Haziran 1968 tarihlerinde *Lutte Ouvrière*'de yer alan raporlar, *Analyses et Documents* No 156, *Nouvelle Avant-Garde* No 1, *Action*, Sayı 5 temel alınmıştır).

rici tek nokta, açıkça öğrencilerle ve eylem komiteleriyle özdeşleşmiş tek parti olan PSU'nun, 379.000 oy fazla aldığı gerçeğiydi. Üç milletvekilini kaybetmesine rağmen, bu oran 1967 seçimlerinde aldığı sonuçtan yüzde 75 daha yüksekti. Devrimci sol, aday göstermedi ve genelde seçimlere katılmayı reddetti.[150]

1968 Mayıs'ı gibi derin bir toplumsal hareketin hemen ardından sağın ezici zaferinin gelmesi, ilk bakışta anlaşılmaz görünebilir. Çeşitli etkenlerin, rakamların tek başına yanıltıcı olduğu anlamına geldiği kesinlikle doğru. Parlamento koltukları açısından bakıldığında, oy verme eğilimleri abartılı bir şekilde değerlendirilebiliyordu ancak: her 27.000 de Gaullecü oy için bir de Gaullecü milletvekili vardı. Ama her bir FKP milletvekili için 135.000 komünist seçmene ihtiyaç vardı.[151] Mayıs'ın en militan öğeleri, öğrenciler ve genç işçilerdi, ama yirmi bir yaşından küçükler oy kullanamıyordu. Eğer şansları olsaydı, 16-21 yaş arasındaki beş milyon insanın ne yönde oy kullanacağı konusunda ancak spekülasyon yapılabilir. Aynı zamanda, iki milyon göçmen işçinin de oy hakkı yoktu. De Gaullecü propaganda bir deniz üssünden yayılıyorken, askerlere seçim broşürleri vermeye çalışan komünistler tutuklanıyordu.[152]

Bu gerçekler tabloyu netleştirse de, hâlâ, solun seçimlerde çok kötü bir iş çıkardığı gerçeğiyle karşı karşıyayız. Bu durumla ilgili açıklamanın büyük bir kısmı, işçi hareketinin reformist önderliğinin, seçim zamanı tamamen köşesine çekilmiş olduğu gerçeğinde yatıyor. Mayıs olaylarının korkuttuğu, hareket yükselirken başlarını öne eğmekten başka hiçbir şey yapmama cüretini gösterenlerin çoğu, şimdi yasa ve düzen için oy vermek

150 Bakınız, *Lutte Ouvrière*'in 12 Şubat 1969 tarihli 30. sayısında bulunan çeşitli beyanatlar. O zamanlar boykotu savunmamam söz konusu olmamış olsa da, geriye dönüp baktığımda, devrimcilerin, aday çıkarmamakla taktiksel olarak yanılgıya düşmüş olabileceğini düşünüyorum.

151 *L'Humanité*, 2 Temmuz 1968.

152 *L'Humanité*, 22 Haziran 1968.

üzere seçimlere akın etmişti. De Gaulle'ün kampanyasının aşırı sağ niteliği ve eski OAS liderlerine jestleri, şüphe yok ki, önceki seçimlerde sahip olmadığı aşırı sağ kanat oyları kazandırdı ona. Bu arada, bazı komünist seçmenler, grev sırasında oynadığı fırsatçı rol yüzünden, partilerinden tiksinerek ayrıldılar. Bazıları PSU'ya döndü; bazıları ise açıkça oy verme zahmetine girmedi. Sol, aynı zamanda, ev kadınlarını bünyesine dâhil edememenin bedelini de ödedi: muhtemelen, birçoğu sağ kanadın oy deposu haline geldi.[153]

Fakat bunlardan çıkarılacak en temel ders, işçi sınıfının seçimlerde de Gaulle ile kapışma hatasına girmiş olduğudur. İşçilerin yegâne gücü oy sandıklarında değil, iş yerlerinde yatar. Sadece yukarıda sayılan dezavantajlar değil, bütün seçim politikası, zorunlu olarak sağın tarafını tutuan bir çerçeveye oturmuştur. Seçim felaketi, aslında sadece Haziran'ın ilk günlerinde işe dönüşün başlamasıyla gerçekleşen bir yenilginin belgelenmesinden ibaretti.

1968'in mirası

Fransa'daki Mayıs 1968, uluslararası işçi sınıfı tarihinde önemli bir kesit olarak durmaktadır ve birçok basit ama hayati dersin çıkarılabileceği bir deneyimdir.

İlk olarak, ileri derecede karmaşıklaşmış, gelişmiş kapitalist bir ülkede bile işçi sınıfının tüm sisteme itiraz edecek güce ve potansiyele sahip olduğunu gösterdi.

İkincisi, kitlesel bir grevin toplumun her kesimine nasıl nüfuz ettiğini ve egemenlik sorununu mücadelenin odağı kılmak için, sendikacılığın sınırlamalarını aşan talepleri nasıl yükselttiğini gösterdi.

Üçüncü olarak, devrimci bir önderliğin yokluğunda, refor-

153 Bakınız, Gretton, s. 269.

mizmin, en radikal hareketlerin denetimini bile yeniden ele geçirebileceğini ve onu mevcut düzenin sınırları içine çekebileceğini gösterdi.

Dahası, 1968 Mayıs'ı, reformizm ve devrimci politikalar arasında hâlâ tamamlanmamış bir mücadele dönemini başlattı. Fransız solunun haritasını yeniden çizdi.

Olayların ilk kurbanı, Kasım 1968'de dağılan Sol Federasyon oldu. Başlangıçta, FKP çok daha sağlam görünüyordu; kaybettiği seçmenlerini 1969 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde geri kazanmıştı. Aslında üye sayısı 1970'lerin ortalarına kadar artmaya devam etti. Ancak, gerçek şu ki, 1968, FKP için uzun vadeli bir düşüşün başlangıcıydı. 1968'den sonra, devrimci bir örgüt olduğu iddiasında bulunamazdı; anayasal ve parlamenter bir parti olduğunu kesin olarak ilan etmişti. Hatta, FKP sosyal demokrat bir parti gibi görünmeye çalıştıkça, seçmenler –gerçek bir koyun, koyun kılığına girmiş kurttan iyidir düsturuyla– gerçek sosyal demokratları tercih etti. François Mitterrand'ın henüz toplanmış Sosyalist Parti'si, 1970'ler boyunca amansızca FKP'ye karşı üstünlük sağladı ve onu bastırdı. Mitterrand, 1968'de sola karşı açıklığı sayesinde, genç nesil eylemci ve seçmenlerin gözünde iyi bir yer kazandı.

Mitterrand 1981'de cumhurbaşkanı seçildiğinde, birçok gözlemci, halk kutlamaları manzaralarını 1968 olaylarıyla karşılaştırdı. Ancak Mitterrand, 1968 militanların birçoğuyla olduğu kadar, karşı kamptan kişilerle de işbirliği yapıyordu. İlk hükümetinin sanayi bakanı, 1968 grevi sırasında Renault'nun yönetici müdürü olan Pierre Dreyfus'du. 1968'de Paris emniyet müdürü olan Maurice Grimaud da, içişleri bakanlığında kıdemli bir pozisyon elde etti.

Devrimci sol, 1968 Mayıs'ından büyük bir güç almıştı. Önceden küçük gruplara mahsus olan fikirler, şimdi geniş

çapta güvenilirlik ve etkiye sahipti. O zamandan bu yana, devrimci seçmen adaylarından elde edilen mütevazı ama kayda değer sonuçlar, 1968 düşüncelerinin hâlâ bir kitlesi olduğunu gösteriyor.[154]

Bununla birlikte, 1968, devrimci solu büyük bir sorunla da baş başa bıraktı. 1968'de, devlet iktidarı sorununun gündeme geldiğini görmüş olan devrimciler, mücadele seviyesinin yeniden düştüğünü görmekte çoğu zaman zorlandılar. Bu yüzden, 1968 sonrası solunun bir kısmı, isyanı salt iradeyle canlı tutmaya çalışırken fütursuz bir aşırı solculuğa düştü. Nitekim, Maocu Halkın Davası (*La Cause du Peuple*), cinayet, hırsızlık, yağmalama ve kundakçılık destekçiliği nedeniyle 1970'te yasaklandı. Diğerlerine gelince; siyaseti geniş ulusal çözümler seviyesinde tutma çabası, kafalarının seçim kampanyaları yürütme ya da Sosyalistler ve Komünistler arasında hükümet düzeyinde bileşimler için çağrıda bulunmakla meşgul olmasına yol açtı. Bu tür faaliyetler, küçük grevlerde yer almaktan çoğunlukla daha çekici görünüyordu. Oysa bu, devrimcilerin, asıl olan köklerini işçi sınıfı hareketi içinde geliştirme görevinden sapmasına sebep oluyordu. Zaman zaman, 1968'deki kısa zafer anı, devrimci solun başını ağrıtıyormuş gibi görünüyordu.

Bütün dünyaya hâlâ hâkim olan düşüşün ortasında ve Fransa'da beş kasvetli yıl boyunca süren "sosyalist" hükümetten sonra, Mayıs 1968'in ateşi hâlâ ışıl ışıl yanıyor. Bize, devrimcilerin en çılgın hayallerinin bile gerçeğe dönüştüğü anların varolduğunu hatırlatıyor. Hiçbir şey için değilse bile, sırf bunun için Mayıs 1968 asla unutulmamalı.

154 Alain Krivine 1969 Başkanlık seçiminde oyların yüzde 1.1'ini kazandı; 1974'te oyların Krivine ve Arlette Laguiller'e yüzde 2.69'u gitti; 1981'de ise oyların 2.30'u Laguiller içindi. 1968'de yasaklanan gruplar, yeni isimler altında hızla yeniden organize oldu.

KAYNAKLAR ÜZERİNE NOT: Bu çalışmada kullanılan bilgilerin temel kaynağı dönemin gazete ve dergileridir; özellikle *Le Monde*, *Le Figaro*, *L'Humanité*, *Voix Ouvrière*, *The Economist* ve *The Times*. Buna ek olarak, o dönem yayınlanmış ve ağırlıkla tanıklık raporlarına, mülakatlara ve dönemin yazınına dayanan bir dizi çalışmadan yararlanılmıştır. Özellikle, T. Cliff ve I. Birchall, *France the Struggle Goes On* (Londra, 1968); P. Seale ve M. McConville, *French Revolution 1968* (Harmondsworth 1968); A. Hoyles, *Imagination in Power* (Nottingham, 1973); "Paris: May 1968" (*Solidarity Pamphlet*, Sayı: 30; Bromley 1968). *Partisans*'ın özel sayısı (Sayı: 42, Mayıs-Haziran 1968) ve *Lutte Ouvrière*'in Kasım 1968'den Nisan 1969'a kadar çıkan bütün sayılarında (Sayı: 19-32) dizi halinde yer alan "Mai au Fil des Jours" da önemli katkı sağladı. Burada sunulan tahliller büyük oranda (geçmişe yönelik coşkunun biraz azaltılmasıyla) Cliff ve Birchall'dan alınmıştır. Bu süreçte, politik çekincelerime rağmen *Lutte Ouvrière* eğiliminin yayınlarından da çok şey öğrendim.

1968'de çok şey yazıldı ve olağanüstü bir hızla çevrildi; öyle ki dilbilgisi ve tekrar okuma çoklukla ayıracak zamanımızın olmadığı bir lükstü. Bu yüzden, güncel belgelerden alıntı yaparken birkaç bariz kayma ve baskı hatasını düzeltme özgürlüğümü saklı tuttum.

Çeviri: İrem Yılmaz

Redaksiyon: Umut Haskan

2

ŞİLİ 1972–73

İŞÇİLER BİRLEŞİYOR

Mike Gonzalez

27 Ekim 1972'de, Şili'de kamyoncular kontak kapattılar. Bilinçli sınıf düşmanlığına dayanan bir eylemdi bu. Eylemi düzenleyenler ücret karşılığı çalışanlar değil, kamyonların *sahipleriydiler*. Haritada incecik uzanan bu ülkenin yollarında mal taşıyan tüm bir kamyon filosuna sahip olanlar bile vardı aralarında. Bu bir patronlar greviydi.

Ulusal demiryolu ağının yetersizliği, kamyonculara ülke ekonomisinde yaşamsal bir rol biçiyor[1] ve kullanmaya karar verdikleri anda da gerçek bir güç sağlıyordu. O ekim ayında, ülkenin güney ucundaki Aysen'de küçük bir nakliye şirketinin devletleştirilmesi yönündeki hükümet kararı, harekete geçmek için ihtiyaç duydukları bahaneyi yarattı. Grev kararı, kamyoncular örgütü lideri Leon Vilarin tarafından ilan edildi. Bir avukat olan

1 Ülkede taşımacılığın üçte biri demiryolu, üçte ikisi karayolu üzerinden yapılmaktaydı. Hükümetin, grevden kısa süre önce, karayolu taşımacılığı sektörünü büyütme planlarını ilan etmiş olması da ayrı bir ironi koyuyor ortaya.

Vilarin, aşırı sağın tanınmış siyasetçilerindendi[2] belki ama, eylemin küçük bir sağcı grupça tezgâhlandığı söylenemezdi. Şili devlet aygıtı üzerindeki egemenliğini kaybettiğini düşünen tüm bir sınıf, eski konumunu elde etmek için geliştirdiği bütünlüklü stratejinin kritik bir parçası olarak, kamyonculara ilk şok saldırısını başlatma rolünü veriyordu.

Ekim grevi, bu siyasi ve ekonomik stratejinin ikinci aşamasını başlatacaktı. Önceki aylar, orta sınıfların harekete geçirilmesinde bir hızlanmaya ve hükümet karşısında kazanılan bir dizi zafere tanıklık etmişti. Ekim ayı ile beraber, sağ muhalefet liderleri artık saldırıya geçmek ve hükümeti düşürmek için doğru zamanın geldiğine kanaat getirmişlerdi.

Oysa sonunda, olaylar Salvador Allende hükümeti için olduğu kadar Şili burjuvazisi açısından da beklenmedik bir yön alacaktı. 1970'teki devlet başkanlığı seçimlerinde Allende'nin kazandığı zafer, bütün bir olaylar zincirini tetikleyen gelişme oldu. Allende, burjuvazinin karşılık dahi veremediği bir işçi sınıfı eylemleri dalgasının üzerinde iktidara taşınmıştı. Aralık 1970'te resmen devlet başkanlığı koltuğuna oturan Allende, oldukça sınırlı bir sosyal ve ekonomik reform paketini devreye soktu. Aslında reformlar, eski yöneten sınıfın yalnızca en yerleşik kesimlerine karşı bir saldırı anlamı taşımaktaydı.[3] Ne var ki Şili burjuvazisi

2 Aslında Vilarin, faşizmin kuramcılarına duyduğu sempatiyi açıkça dile getiren, *Patria y Libertad* (Anavatan ve Özgürlük) adındaki küçük bir aşırı sağcı terörist örgütün üyesiydi. *Patria y Libertad*, 1970 sonlarında bir Allende sempatizanı olan General Schneider'ın öldürülmesinde ve takip eden bir dizi şiddet olayında rol almıştı. 1972 Ekim'inden sonra, askeri darbe hazırlıklarına etkin biçimde katıldı. Örgütün liderleri Pablo Gonzalez ve Roberto Thieme, 1973'ten sonraki askeri rejimin sözcülüğünü yapmakta en başlarda yer aldılar. Ne var ki ikisi de daha sonra Pinochet rejiminine karşıt bir konuma geçeceklerdi. *Patria y Libertad*'ın sosyal tabanı, varlıklı ailelerin genç üyelerinden, ayrıca küçük esnaf ve kamyon sahipleri gibi, iki ateş arasında kalmış alt-orta sınıf kesimlerinden oluşmaktaydı.

3 Halk Cephesi'nin politikaları, Ian Roxborough, Phil O'Brien, Jackie Roddick'in *State and Revolution in Chile* eserinde, 4'üncü bölümde ayrıntılarıyla açıklanmaktadır (Macmillan, Londra 1977) (buradan itibaren Roxborough, 1977 şeklinde gönderme yapılacaktır). Ayrıca bkz. Ann Zammit (der.), *The Chilean Road to Socialism* (Brighton 1973)

için reformlar *içeriği* bakımından değil ama, hayata geçirildiği şartlar bakımından kapsamlı bir siyasi tehdit görünümündeydi. Allende'nin seçilmesi, işçi sınıfındaki siyasi özgüven yükselişinin bir sonucuydu ve zaferle birlikte sınıfın özgüveni, gücü daha da artırmıştı. Yeni hükümetin ilk dokuz ayında, burjuvazinin siyasi liderliği karmaşa içindeydi: Gösterebildiği siyasi tepkiler, mahkemelerin ve meclisin atacağı adımları engellemekle; kendi sınıfını bir araya getirmek üzere tasarlanmış protesto eylemleri ve hoşnutsuzluk gösterileriyle sınırlıydı.

Ancak, 1972'nin sonlarında Vilarin gibi sağ kanadın aktif liderleri, Allende'ye işçi sınıfının verdiği desteğin zayıflamakta olduğu hükmüne vardılar. İlk yılın ekonomik başarıları, kendini enflasyonla, yatırımlarda azalmayla ve üretimdeki kasıtlı düşüşle gösteren, giderek derinleşen bir ekonomik krize bıraktı yerini.[4] Allende hükümeti, ileride yapacağı tüm reformlar üzerinde ayrıcalıklar tanımaya hazır olduğu konusunda burjuvaziye artan bir ümitsizlikle güvence vermeye çalışırken, oy kaynağı konumundaki işçi ve köylülerle arasında günden güne güçlenen bir çelişki baş gösteriyordu. Ekonomik durum gitgide zorlaşıyor, yöneten sınıfın, temelde üretim ve dağıtımda sistemli bir yavaşlamaya, ayrıca yatırım yapmamaya dayanan savunma stratejisi, ekonomik kaos yaratacak, desteğin daha dolaysız verildiği bir girişime bırakıyordu artık yerini. Kamyoncuların grevi, işte bu çabanın bir parçasıydı.

Bu strateji, işçi sınıfı siyaset sahnesine sıçrayıp, sokaklarda ve fabrikalarda kontrolü ele geçirmeseydi, başarılı da olabilirdi. Bir yıldan kısa bir süre içerisinde, işçi sınıfı örgütleri siyasi inisiyatifi iki defa ele geçirecek ve hareket geçmiş olan burjuvaziyi, doğrudan karşısına alarak yenilgiye uğratacaktı. Öte yandan, Salvador Allende'yle devletin kontrolünü elinde tutan geleneksel

4 Temel göstergeler, Roxborough, 1977 eserinde, 131-132'nci sayfalarda bulunabilir. Tam bir inceleme için bkz. S Ramos, *Chile, una economia de transicion?* (Şili, 1972).

işçi sınıfı liderleri de, kendi sınıf düşmanlarından çok Şilili işçilerin gücünden ve örgütlülüğünden korktuklarını yine iki kez kanıtlayacaklardı.

Şili'de yaşanan olaylar, dramatik bir çelişki çıkartıyor karşımıza. İşçi sınıfı, kazanımlarını savunma yolunda, gücünü doğrudan devreye soktu. Ancak bu güç, bizzat burjuva devletinin kendisi için tehdit oluşturacak düzeye yükseldiğinde, işçi sınıfının geleneksel siyasi liderlerinin verdiği yanıt, devletin gücünü yeniden kazanmasını sağlamak üzere orduyu göreve çağırmak oldu. Büyük korkuya kapılmış bir yöneten sınıfın, sınıf mücadelesine karşı, mümkün olabilecek en barbar, en vahşi çözüme, yani 11 Eylül 1973 askerî darbesine yöneleceği ortam işte böylece yaratılıyordu.

Şili örneği, darbeden bu yana, tüm dünyada pek çok komünist ve sosyal demokrat parti tarafından, bugünün koşullarında herhangi bir değişim sürecinin, ancak burjuvazinin kabul edebileceği sınırlar içerisinde işletilebileceğinin, yani "tarihsel uzlaşma" gereksiniminin kanıtı olarak gösteriliyor; dolayısıyla, bu partilerin işçi sınıfını iktidara taşıma mücadelesine sırt çevirmesini meşru kılmak amacıyla kullanılıyor.[5] Oysa bu yaklaşımın Şili örneğinden çıkardığı sonuç, sınıf mücadelesinin bu dramatik döneminde yaşanan gerçeklerin çarpıtılmasına ve tarihin elden geçirilerek yeniden yazılmasına dayanıyor.

Halk Cephesi'nin sınırlı vaadi

Salvador Allende, altı partinin ittifakıyla oluşan Halk Cephesi (HC)'nin temsilcisi olarak gelmişti iktidara. Daha önce de beş kez bu tip geniş cephelerin adayı olmuştu. HC'nin başlıca unsurları, Allende'nin Sosyalist Partisi ve Şili Komünist Partisi'ydi. Her iki örgüt de Şili işçi sınıfının siyasi önderi olduklarını rahat-

5 Şili üzerine yürütülen tartışmalara için bkz. M Gonzalez 'The Left and The Coup in Chile', *International Socialism* 2:22, kış 1984, s. 45-86.

ça söyleyebilirdi. Bu hâkim konumları, yüzyılın başında nitrat işçilerinin destansı grevleriyle başlayan sınıf mücadelesinin ortaya koyduğu tutarlı tarihin ürünüydü.

Şili Komünist Partisi, 1920 yılında, Latin Amerika'nın en önemli devrimci örgütçülerinden birisi olan Luis Emilio Recabarren tarafından kurulmuştu. Öte yandan, 1940'ların başlarında sahneye çıkan Sosyalist Parti[6] de devrimci bir kimliğe sahip olma iddiasındaydı: Gerçekten de, 1970'te bile parti programında kapitalist devletin silah gücüyle devrilmesi düşüncesine bağlılık dile getiriliyordu. Buna karşın her iki parti de, altı yılda bir yapılan devlet başkanlığı seçimleri için oluşturulan geniş tabanlı cephelere şaşmaz bir bağlılık sergiliyordu. Yine de, işçi sınıfı içerisinde saldıkları kökler oldukça derine inmekteydi. 1970'te Allende'nin yüzde 36'lık oy oranına ulaşmasını sağlayan da bu oldu zaten.

Allende halkın yarısından çok daha azının oyunu alabildiği için, Cephe'nin zaferi sıklıkla burjuvazinin yaşadığı bölünmelere bağlanmıştır.[7] Evet; burjuva örgütleri, Eduardo Frei'ın liderliğindeki Hıristiyan Demokrat hükümetinin (1964-70) vaat ettiği devlet güdümlü kalkınma ve reform amaçlı "Özgürlük İçinde Devrim" programının başarısızlığından sonra çekişmelerin, hizipleşmelerin içerisine düşmüştü. Fakat HC zaferinin, burjuvazinin başarısızlıkları çerçevesinden açıklanmaya çalışılması, emekçi sınıfların süreçte oynadığı etkin rolün görmezden gelinmesi demek olacaktır.

---

6 Bkz. F Casanueva ve M Fernandez, *El Partido socialista y la lucha de clases en Chile* (Santiago, 1973). Ayrıca C Altamirano, *Dialectica de una derrota* (Siglo XXI, Mexico 1977).

7 Bu görüş, 1970 seçimleri için sağın ortak aday çıkartamamış ve seçime iki adayla girmiş olmasına dayanıyor. Ulusal Parti'yi temsil eden Alessandri, toprak mülkiyeti çıkarlarının ve büyük mali kaygıların sözcülüğünü yapıyordu. Kendi içlerindeki gürültülü sürecin ardından Hıristiyan Demokratlar ise, partinin sol kanadı sayılan Radomiro Tomic'i aday gösterdiler. Sonuçta oylar üç aday arasında oldukça eşit bir dağılım sergiledi. Allende, yüzde 36, Allessandri yüzde 34.9 ve Tomic de yüzde 27.8 oy aldı.

Frei hükümetinin vaat edilen reformları hayata geçirememesi, giderek daha kavgacı bir çehreye bürünen emekçi sınıf hareketine etkinlik kazandırdı. 1967'de, hem köy sendikaları üzerindeki yasak kaldırıldı, hem de tarım reformu yasalaştı. Bu adımlar, Frei'ın karşı karşıya gelmeye ne hazır ne de istekli olduğu toprak oligarşisinin sert direnciyle karşılaşacaktı. Küçük çiftçilerden oluşan istikrarlı bir sınıf yaratma amacını taşıyan tarım reformu kırsalda gerilimlerin yatıştırılması için tasarlandıysa da, varılan sonuç bunun tam tersi oldu. Toprak reformundan fayda görmeyi uman ve bu amaçla Hıristiyan Demokrasi'ye oy verenler, şimdi kendilerini kandırılmış hissediyorlardı. Diğer taraftan, kendilerine hiçbir vaatte bulunulmayan topraksız köylüler, bir toprak işgalleri dalgasını başlatmışlardı bile.

Frei, endüstriyel büyüme vaadinde de bulunmuş ve bu vaadiyle kırsal bölgelerdeki işsizleri kentlere çekmişti. Önceki köydenkente göç akınlarıyla sürüklenenler, kentlerde emekçi mahallelerine yerleşmiş, boş alanlarda kendilerine gecekondular yapmış ve sonra da konut alanı ve temel hizmetler için örgütlenmeye, mücadele etmeye başlamışlardı.[8] Oluşturdukları örgütlenme, 1972-73 olaylarında önemli bir rol oynayacaktı.

Hem topraksız köylüler hem de varoşlarda yaşayanlar, işçi sınıfının geleneksel örgütlenmesinin ve siyasi önderliğinin dışında kalıyorlardı. Bu çerçevede, o dönemde radikalleşmekte olan üçüncü bir yapının, öğrenci hareketinin etkisine açık bir konumdaydılar. 1968-69'da, ülkenin dört bir köşesinden yola çıkan kitlelerin başkent Santiago'ya doğru yürüyüşünde zirvesini bulan genel bir eğitim reformu hareketi gelişmişti. Sürecin devamında, başka akımlar da bu harekete dâhil oldu. Genç bir devrimci kuşak, 1959 Küba Devrimi'nin ve Che Guevara'nın kimliğinde simgeleşen devrimci romantizmin etkisi altındaydı. Şili'de bu akım,

8 Bkz. Monica Threlfall, "Shantytown dwellers and people's power", P O'Brien (der.), *Allende's Chile* (Praeger, New York 1976) (s. 167-191) ve J Giusti, *Organizacion y participacion popular en Chile* (FLASCO, Santiago 1973).

1965'te Devrimci Sol Hareket (MIR)'in doğuşunda ifadesini buldu. Ayrıca, değişime giden yolda devrimci olmayan bir seçenek sunma amacındaki reform denemesinin başarısızlığa uğraması, radikalleşen genç reformculardan oluşan ikinci bir grup çıkarttı ortaya: Birleşik Halk Eylem Hareketi (MAPU) ve Hıristiyan Sol[9] içerisinde örgütlenen bu grup, enerjisinin büyük bölümünü, toprak reformu programının hayata geçirilmesine harcıyordu. Frei hükümetinin, programla ilgili kararlılığını bir kenara bıraktığı anlaşıldığında, MAPU da HC koalisyonuna katılacaktı.

Frei hükümetinin içine düştüğü kriz, o ana dek örgütlenmemiş olan kesimlerdeki hareketliliği tetiklemekle kalmadı. Parti faaliyetlerinin merkezinde sendikal örgütlenmenin mi yoksa parlamenter seçim siyasetinin mi yer alacağına dair tartışma, Sosyalist Parti bünyesinde çoktandır devam etmekte olan siyasi bölünmeyi tekrar su yüzüne çıkarttı.[10] Bu eski tartışma, rastlantı eseri değil, işçi hareketi içerisindeki gelişmelerin yarattığı baskı sonucunda tazelenmekteydi. 1968 başlarında, Şili işçi sendikaları federasyonu CUT, Frei'ın grev yasağı içeren iş sözleşmeleri düzenleme planlarına karşı ulusal ölçekte grev çağrısında bulundu ve grevin ulaştığı başarı, işçi sınıfının mücadele gücünü kamçıladı. İşçiler, 1968 ve 1969'da, yarı yarıya yükselen fiyatlar, artan işsizlik ve hükümetin giderek ağırlaşan baskısıyla karşı karşıyaydılar. 1969 yılında 230.725 işçinin katılımıyla 1.939 grev düzenlenirken, 1970'te gerçekleşen 5.295 grevde 316.280 işçi taleplerini dile getirecekti.

1970'te Allende devlet başkanlığı koltuğuna otururken solunmakta olan hava işte buydu. HC'nin siyasi programı, koalisyonun sırtını dayadığı farklı toplumsal güçlerin zaman zaman çatışan

9 MAPU, 1968'de kuruldu ve Halk Cephesi koalisyonunun bir parçası oldu. Hıristiyan Sol ise, Frei'ın eski tarım bakanı Jacques Chonchol'ün etrafında, 1971'de oluşturuldu.

10 Bkz. Gonzalez, s. 65-68. Yine çok başarılı bir çözümleme için bkz. Tom Bassert, *Political argument and policy issues in Allende's Chile* (University of Wisconsin Press, 1976).

çıkarlarını uzlaştırmayı amaçlıyordu. Her halükârda, Allende mevcut yasalar dâhilinde uygulanabilecek, sağ kanadın baskın olduğu Kongre'nin onayını alabilecek reformları yürürlüğe koyma niyetindeydi yalnızca. Bu yaklaşım, ulaşılması mümkün olan başarıların ayağına ağır zincirler takıyor ve değişimin hızını belirleme gücünü sağ kanadın eline veriyordu. Allende'nin katı parlamentarist bakış açısı, mecliste çoğunluğu elde etmesini sağlayabilecek orta sınıf seçmenleri –göklere çıkarılan o "orta tabakayı"– kendisinden uzaklaştıracak herhangi bir adım atmasını engelliyordu. Bu noktada bir çelişki kendini göstermekteydi: Bu kesimlerin oyunun alınabilmesi, işçi sınıfının etkinliğini denetim altına alma ve sınırlama konusunda hükümetin başarı sağlaması ile mümkün olabilecekti ancak.

HC'nin ekonomi alanındaki girişimi, ücretlerde genel bir artış ile tüketimi canlandırma, Şili'nin atıl sanayi kapasitesinin büyük bölümünü yeniden devreye sokma yoluyla, Frei'ın yarım kalmış büyüme ve modernleşme programını tamamlamaya koyulmak oldu. Allende, tarımda ise istimlak bedellerinin cömertçe dağıtılmasına dair hükümler içeren ve arazilerinin en bereketli 2000 dönümlük kısmını, ayrıca en iyi tarım makinelerini kendilerine alıkoyma imkânını toprak sahiplerine veren 1967 Tarım Reformu Yasası'nı *mevcut haliyle* tamamlama görevini devraldı.

Öte yandan, bu reform paketinin asli unsuru, ABD sermayesine ait bakır madenlerinin bedelsiz olarak devletleştirilmesiydi.[11] Amerikan şirketleri yıllardır madenlere hiçbir yatırım yapmamış olduğu halde, bu devletleştirme Allende hükümetine Şili'nin

11 Aslında bakır şirketleri Frei yönetimi süresince son derece iyi bir dönem geçirmişlerdi. Frei'ın madenleri 'Şililileştirme' politikası, madencilik şirketlerine ait hisselerin şişirilmiş fiyatlarla Şili devleti tarafından satın alınması, ayrıca gelecekteki tüm yatırımlardan devletin sorumlu tutulması anlamına gelmekteydi zira. Bu hamlenin finansmanı ise, eskisinden daha fazla yabancı kredi temin edilerek sağlanıyordu. Bu arada, pazar şartlarını ve dünya piyasalarında fiyatları belirleyen hâlâ çokuluslu büyük bakır şirketleriydi.

başlıca ihracat endüstrisini denetim altına alma olanağını verecekti. Diğer taraftan, HC'nin genel programında ülkenin önemli endüstriyel ve mali imkânlarının devletleştirilmesi öngörülüyor, oysa ticari girişimlerin büyük bölümü özel sermayenin elinde bırakılıyordu.[12] HC, 3500 sanayi girişiminin yalnızca 150'sini, diğer bir ifadeyle toplam üretimin yüzde 40'ını devletleştirmeyi tasarlamıştı. Üstelik bu oran sonradan daha da düşürülecekti.

Dünya medyası, tarihte ilk kez bir 'Marksist'in seçimle devlet başkanlığına geldiğini ilan ededursun, aslında HC'nin bohçasında hiçbir devrimci unsur bulunmuyordu. İçerik olarak, ekonomiyi tekrar canlandırma yolunda geleneksel Keynesçi ekonomik bakış açısına sahip Frei reform programı ile arasında pek az fark vardı. Özel sermayenin egemenliğine asla meydan okumuyor, aksine, sanayi burjuvazisine bir dizi önemli garanti sunuyor ve toprak sahipleri için de cömert istimlak bedelleri temin ediyordu.

HC ile Frei arasındaki gerçek fark, HC'nin emekçi sınıfla kurmuş olduğu ilişkide yatmaktaydı. Şilili kapitalistlerin yeniden canlanışına HC'nin yapacağı en büyük katkı, emekçileri denetim altına alma yeteneğini kullanması ve ekonomik büyüme programı için emekçi sınıfın desteğini sağlaması olacaktı.

Fakat bu tablo bile burjuvazinin endişelerini gidermek için yeterli değildi. Allende, burjuva devletine karşı sadakatinin ve devleti ayakta tutma kararlılığının nihai kanıtı olarak, 1970 Kasımı'nda devlet başkanlığı koltuğuna oturmasına sağ partilerin izin vermesi karşılığında bir "Güvenceler Tüzüğü" imzaladı.[13] Bu belgeye göre, Allende hükümeti devlete ve devlet yapılanmasına saygı gösterecek; burjuvazinin kendi sınıf çıkarlarını korumak için geliştirdiği araçlara, yani eğitim sistemine, Kilise'ye, kitle iletişim araçlarına ve silahlı kuvvetlere dokun-

12 Devletleştirilen firmaların listesi için bkz. Roxborough, 1977, s. 90-93.

13 Tüzüğün tam metni için bkz. Roxborough, 1977, s. 104. Kanunla ilgili olarak Allende'nin kendi açıklaması içinse bkz. Debray, *Conversaciones con Allende* (Mexico 1971) s. 116-117.

mayacaktı. Tüzük tamamen gizli tutuldu ve HC taraftarları bu durumdan asla haberdar edilmedi. Bu belgenin varlığı, devletin geri kalan kurumlarına yöneltilecek saldırılarda üs olarak kullanılmak üzere HC'nin bir "iktidar alanı" ele geçirdiğini ileri süren kimi Komünist Parti kuramcılarının iddialarını gülünç ve içi boş hale getiriyor. Gerçekte, tüzüğün imzalanmasıyla, Şili toplumunun hiçbir köklü dönüşüme tâbi *tutulmayacağı* sözü verilmiş oluyordu.

Bu bağlamda HC'nin stratejisi, ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için özel sermaye ile devletin işbirliği yapmasını öngörüyordu. Bazı bankalar ve sigorta şirketleri, ayrıca bakır madenleri devletleştirilecek, ama aynı zamanda hükümet tarafından özel sermayeye birtakım resmî destekler sağlayacaktı. Uzun vadeli hedef, bünyesinde devlet sektörüne, özel sektöre ve karma sektöre yer verecek bir karma ekonomi sisteminin oluşturulmasıydı.

HC'nin stratejisi doğal olarak siyasi zeminde de benzer bir işbirliği içeriyordu. Allende, devlet başkanı olarak ilk konuşmalarında "halk iktidarı"ndan bahsederken,[14] kesinlikle bir halk hareketini ya da emekçi iktidarına yönelik bir mücadeleyi kastetmiyordu. Allende, Güvenceler Tüzüğü'nün ve burjuvazi ile devam ettirdiği diyalogun yanı sıra, işçi sınıfına sürekli olarak gücünü sergilememe ve öz disiplin çağrısında bulunuyor, böylece siyasi inisiyatifi burjuvazinin ellerine bırakıyordu. 1971'in ilk aylarında hükümetin desteğiyle oluşan yerel tedarik ve dağıtım komiteleri (JAP'lar), yerel HC "şubeleri" veya HC komiteleri gibi örgütlenmeler, esasında hükümetin atmak istediği adımları hayata geçirmek ya da bunlar için destek kazanmak amacıyla devreye sokulan araçlardı. Belli ki, iktidarının ilk aylarında

14 Bkz. Allende, *Chile's road to Socialism* (Harmondsworth: Penguin, 1973) bölüm 9. s. 90-100. Allende'nin önemli danışmanlarından Joan Garces, bu durumu *Chile Hoy* dergisinde, 'devlette ikili iktidar' ifadesiyle tanımlıyordu. Bkz. Garces, *El estado y los problemas tacticos del gobierno de Allende* (Siglio XXI, Mexico 1973).

Allende'nin "halk iktidarı"na yaptığı göndermeler, HC liderliği tarafından alınacak kararlarının sorgulanmadan kabul edilmesi anlamına geliyordu.

Homurtular duyuluyor

HC hükümetinin ilk yılı boyunca, Allende'nin itibarı büyük ölçüde ayaktaydı. Yine de, çözüme kavuşturulmamış gerilimler, başını her an kaldırabilecek şekilde varlığını sürdürmekteydi. Seçim zaferine mücadelenin yükseltilmesi sayesinde ulaşılmış olması, kazanımların da ancak mücadele yoluyla elde edileceği düşüncesini destekliyordu. İşçiler ve köylüler arasında pek çok kesime göre, sırf Allende başkanlık sarayına yerleşti diye bir kenara çekilmenin anlamı yoktu. Örneğin, HC'nin tarım reformu vaadinden cesaret alan topraksız köylülere ait örgütler, arazi işgallerini yoğunlaştırdı. 1971 Mayısı'nda Allende, arazi işgallerini sonlandırmaları ve yasal süreci beklemeleri çağrısında bulundu. Bunun yanında, köylü ve gecekondu örgütlenmeleri üzerinde belli bir etkiye sahip olan MIR önderliğinin desteğini istedi ve kanunla çizilen çerçevenin dışına çıktıkları için onları paylamayı da ihmal etmedi.

Bu aşamada, Allende konunun tartışılmasından yanaydı; ancak kendisi ve yandaşlarının toprak işgalleri hareketine ve diğer bağımsız girişimlere yönelttikleri saldırılar, iktidarının ilk yılı boyunca gitgide şiddetlendi. Diğer yandan, işçi sınıfı örgütleri genel olarak daha sadık bir tavır sergilemekteydi. 1971'in ilk yarısında örgütlü işçilerle hükümet arasında pek az sürtüşme yaşandı. Birinci olarak, HC'yi oluşturan partiler, sendikalarda ipleri sıkıca ellerinde tutmaktaydılar. Ayrıca, ücret artışlarından ve ekonominin yeniden canlandırılmasıyla ortaya çıkan yeni iş olanaklarından en büyük faydayı görenler, sendikalı işçilerdi. İlk yılda, kol işçilerinin ücretleri yüzde 38, beyaz yakalılarınki

ise yüzde 120 arttı. İşsizlik yüzde 10'un altına düştü ve GSYH'de toplam yüzde 8'lik yükseliş kaydedildi.[15]

İlk ayların göreceli sükuneti, sadece fırtınadan önceki sessizlikti. Burjuvazi fırsat kolluyor, yaralarını sarıyor ve karşı saldırıya geçmek için doğru zamanı bekliyordu. Şilili sanayiciler, 1971'in kendi halinde geçip gitmesine izin vermeyeceklerdi. Sermayelerini mümkün olduğunca yurtdışına aktardılar ve hiçbir yatırım yapmadılar. Çoğu yerde, fabrikalara giren tek para kaynağı devlet destekleri oldu.[16] İşçilerin yükselen hayat standardı, tüketim talebinde büyük bir artışa ve bunun sonucunda, orta sınıfın yürüttüğü sistemli stokçuluk sebebiyle daha da şiddetlenen bir arz darlığına neden oldu. Arz darlığı ve güvensizlik ortamı, Allende'nin karşısına ilk kez dikilmelerini sağlayacak uygun koşulları sunacaktı burjuvaziye.

Harekete geçilecek tarih çok dikkatli seçilmişti. 1971 Kasımı'nda, Fidel Castro Şili'yi ziyaret etti. Ziyaretinin ikinci gününde, "Boş Tencerelerin Yürüyüşü" adı verilen gösteriyle karşılandı. Sağcı partilerin düzenlediği yürüyüşe, yokluğu simgelemek üzere ellerindeki boş tencereleri sallayan yüzlerce orta sınıf mensubu kadın katıldı. İşin komik yanı şu ki, bu kadınların pek çoğu yanlarında hizmetçilerini de getirmişlerdi: herhalde, o güne kadar pek azının kullandığı tencereleri ve tavaları taşımalarına yardım etmeleri için çağırmışlardı onları. Fakat tüketim malzemeleri kıtlığına yönelik protestoların ardında, başka ve daha geniş ölçekli hedefler yatmaktaydı: Orta sınıfı harekete geçirmek; yaklaşmakta olan kavgalar hakkında burjuvaziyi uluslararası ölçekte uyarmak ve işçi sınıfını denetim altında tutma

15 Hükümetin ilk yılki ekonomik performansı için bkz. Roxborough 1977, bölüm 4. Ayrıca bkz. P Sweezy, *Monthly Review*, Aralık 1973, s. 1-11.

16 ABD de kendine düşeni yaptı: Artırdığı askeri destekten başka bütün yardımları kesti ve Şili'ye dış borcunu ödemesi çağrısında bulundu. ABD'nin oynadığı rol için bkz. *The ITT Memos: Subversion in Chile* (Spokesman Books, Nottingham 1972); P Agee, *Inside The company: A CIA Diary* (Penguin, Harmondsworth 1975); ve 1975 ABD Senato Seçim Komitesi raporu, *Covert Action in Chile: 1963-1973.*

konusunda HC'nin sergileyeceği beceriye dair burjuvazinin duyduğu şüpheleri açığa vurmak.

Gerçekten de, HC'nin grevcilere ve gecekonduculara yönelik taleplerine ve hissedilebilen saldırılarına rağmen, işçi sınıfı hareketini tamamıyla denetim altına alamıyordu Allende. 1971'in Ocak ve Aralık ayları arasında grev sayısı 1.758'e ulaşmış ve 1.278 toprak işgali gerçekleşmişti.[17] Burjuva partileri, hükümete karşı hücuma geçip içişleri bakanı Jose Toha'yı suçlayarak ve parlamentoda devletleştirme hamlelerini engelleyerek yanıt verdiler. Parlamento dışında da, "Yasadışı işgaller yalnızca aşırı solcuların işi değil; aynı zamanda köylü, işçi ve madenci gruplarının kendiliğinden gelişen eylemleridir" diyerek şikayetlerini dile getiriyorlardı.[18]

Ne tuhaftır ki, Allende ve düşmanları şu noktada uzlaşmaya varıyorlardı: Allende tarafından izlenen stratejinin temelini oluşturan diyalogun karşısındaki en büyük tehdit, işçi sınıfının bağımsız eylemliliğiydi! HC'nin 1971 yılı Ekonomik Planı, muhalefet gruplarıyla, mesleki ve teknokratik örgütlerle enine boyuna masaya yatırıldığı halde, hiçbir zaman halkın önünde tartışılmadı veya sendikaların onayına sunulmadı. Dolayısıyla, kazanımlarını korumak isteyen işçilerin, karaborsanın büyümesine, arz darlığına ve enflasyonun hortlamasına, geleneksel mücadele örgütlerini, özellikle de sendikaları devreye sokarak tepki göstermesi hiç şaşırtıcı değildi.

17 Toprak sorunuyla ilgili olarak bkz. *I* Roxborough 'Agrarian policy in the Popular Unity government' (University of Glasgow Occasional Paper, 1974) ve D Lehmann, "Agrarian reform in Chile 1965-72", D Lehman (der.), *Agrarian reform and agrarian reformism* (Faber, Londra 1974). İşçi sınıfı hareketi kapsamında grevler ve siyasi denge manzarası için bkz. *Correo proletario*, 2. sayı: Londra, Kasım 1975, s. 4-5.

18 Radomiro Tomic'e ait olan bu yorumlar, 7 Ağustos 1972 tarihli *Mornig Star* gazetesinde de yer almıştır.

Cephede çatlaklar beliriyor

HC hükümeti ikinci yılına girerken, sağ kanattan gelen saldırılar ve işçi sınıfının hükümete karşı geliştirdiği bağımsız tepki, yeni bir tartışma başlatıyordu. Allende, bu gelişmeler karşısında burjuvazinin korkularını yatıştıracak önlemler almaya çalışıyor, ancak bu da HC ile tabanı arasında gerginliklere neden oluyor, "Şili'ye Özgü Sosyalizm Yolu" olarak anılan süreç hakkında önemli soru işaretleri doğuruyordu. HC içerisinde birbirinden tamamen farklı iki strateji bir arada varlık gösteriyor ve artık durumun bir çözüme kavuşturulması gerekiyordu. HC, yaşam standartlarını korumaya çalışan işçilerin mücadelesini destekleyip, önceki yıl elde ettikleri kazanımların burjuvazi tarafından baltalanmasını engellemeli miydi? Eğer bu yol izlenecekse, söz konusu destek nasıl bir siyasi stratejiyi gerektirmekteydi?

HC kurucu örgütlerinin siyasi temsilcileri, Şubat 1972'de El Arrayan'da toplanan konferansta ve daha sonra da haziranda Lo Curro'da gerçekleşen konferansta işte bu soruyla karşı karşıya kaldılar. HC'nin izleyeceği stratejiyle ilgili tartışma, *consolidar o avazar*, yani "pekiştirme ya da ilerleme" sloganı etrafında şekilleniyordu. Sağ kanat, reform sürecini durdurup kazanımları pekiştirmeyi ve yola devam etmeden önce daha geniş bir seçim desteği aramayı savunuyordu. Bu tavır, "Şili'ye Özgü Sosyalizm Yolu"nun, sağın pek bir önem verdiği orta sınıfa ipotek edilmesi anlamına geliyordu. Sol kanat ise, reformlara hız kazandırılması, devletleştirme sürecinin daha ileri boyuta taşınması ve sokaktaki mücadeleye önderlik edilmesi taraftarıydı. Onlara göre, işçi sınıfı mücadeleyi ileri taşımaya hazır olduğunu göstermişti: Peki siyasi önderleri de sınıfa öncülük edecek miydi?

Bütün bu tartışma süreci boyunca hiç kimse örgütlerin HC'den bağımsız hareket etmesi gerektiğini öne sürmedi.[19]

19 Tartışma sürecinin bütünü için bkz. Bossert. MIR ve MAPU'nun verdiği tepkiler, *Politique Hebdo* tarafından 1974'te basılan belge seçkisinde (Paris) ve Roxborough 1977, 4'üncü Bölüm'de görülebilir.

Tartışılan şey, devlet yapısı içerisindeki konumundan hareketle, HC'nin yapması gerekenlerdi.

Komünist Parti ve Allende liderliğindeki Sosyalist Parti sağ kanadı, hükümetin kamu sektörünü genişletme konusunda daha ileri gitmemesi, işçi sınıfını denetim altına alabileceğini pratikte göstererek burjuvaziyle müzakereye hazır olduğunu yeniden belli etmesi ve politikaları için geniş bir mutabakat araması gerektiğini düşünüyordu. Bu tavizlerin, burjuvazinin elde edilmiş kazanımlara saygı duymasını sağlayacağı umuluyordu. Oysa yaşananlar, bunun tam tersinin doğru olduğunu göstermişti zaten.

MAPU, Hıristiyan Sol ve Sosyalist Parti'nin sol kanadı ise aksi görüşteydi (tartışmalara doğrudan katılmamasına rağmen, bu görüş MIR tarafından da destekleniyordu). Sol kanat, kamu sektörünün genişletilmesine, 90 büyük şirketin devletleştirilmesi (hükümet kararıyla bu sayı 43'e düşürülmüştü) yoluyla HC'nin başlangıçtaki kararlılığının yeniden ortaya koyulmasına ve destek tazelemek üzere etkin bir ideolojik mücadelenin yürütülmesine ihtiyaç duyulduğu kanısındaydı.

Sol ve sağ kanatlar arasındaki görüş ayrılıkları, sürecin niteliği ile değil, niceliği ile ilgiliydi daha çok. Onların "rakamlara bağlı radikalizmi", ne devlet ile özel sermaye arasındaki *ilişkiyi* ne de bir bütün olarak ekonominin denetimini ve yönlendirilmesini sorguluyordu. Solun tamamı, "iktidarın bir kısmının" ele geçirildiği düşüncesine katılıyor gibiydi; hiç kimse, Allende'nin burjuvaziye garanti ettiği "iktidarın diğer kısımları"nı sorgulamıyordu. Gündeme genel olarak bulanık bir söylem hâkimdi. MAPU da net bir politik alternatif sunmaktan uzak, "devlet aygıtını kitlesel tarzda kullanma" çağrısında bulunuyordu hükümete. MAPU'nun kararsızlığı, Ocak 1972'deki kendi ulusal konferansında açığa çıkmıştı zaten: İşçilerin sanayide yönetime katılımı ile ilgili bir CUT-HC ortak planına ciddi destek veriyor;

oysa bu plan, devletleştirmeden *geri çekilme* anlamına geliyordu. MAPU bir yandan da MIR'i aşırı solculukla suçlama konusunda HC'nin diğer unsurlarına eşlik ediyordu. Öyleyse MAPU solda mı yoksa sağda mı yer alıyordu?[20]

HC konferanslarında yürütülen tartışmaların kayıtlarını okumak, gerçeklik duygunuzun giderek kaybolmasına yol açacaktır. Güzel ve coşkulu konuşmalar, Şili'de siyasi sürecin gideceği yönün Kongre'den ve La Moneda'daki başkanlık sarayından çok uzaklarda belirlendiği gerçeğini yok sayıyordu. Allende Ocak ayında, El Arrayan konferansı öncesinde, silahlı kuvvetlere hakaret ettiği gerekçesiyle Jose Toha'nın mahkemeye verilmesi taleplerine boyun eğmiş ve Toha'nın istifasını kabul etmişti bile. Mart ayında, Şilili yan kuruluşu devletleştirilmiş olan Amerikan bakır şirketi Kennecott, Şili bakırına dünya çapında ambargo uygulanması çağrısında bulundu ve Hıristiyan Demokrat Senatör Carlos Hamilton da devletleştirme girişimlerini durdurmayı hedefleyen bir dizi Kongre önergesi için düğmeye bastı. Allende'nin bu hamlelere verdiği karşılık o kadar zayıf kaldı ki, nisan ayında HC sol kanadının gönlünü almak ve genel olarak sola bir jestte bulunmak amacıyla, MIR'le resmî görüşmeleri başlatacak; ama MIR'le arasındaki stratejik farklılıklar konusunda geri adım atmayacaktı.

12 Mayıs'ta, önemli sanayi kentlerinden Concepcion'da yaşananlar, olacakların apaçık habercisi gibiydi. Sağcı bir öğrenci örgütü, kentte yürüyüş yapmayı planladığını duyurdu. Aralarında MIR'in de olduğu bir dizi sol örgüt, karşı yürüyüş çağrısı yaptı. Ardından, Komünist belediye başkanı bütün gösteri yürüyüşlerini yasakladı ve karşı gösterinin engellenmesi için de toplum

20 Bkz. MAPU (*Politique Hebdo*), 2'nci bölüm. MAPU'nun yaşadığı kafa karışıklığı dara derinlere iniyordu; zira Marksist-Leninist ideolojiye bağlı, her yönüyle devrimci bir parti olduğunu iddia etmekteydi (bkz. 5'inci Genel Kurul tutanakları, *El segundo ano del gobierno popular* (Santiago, Kasım 1972)). MIR ise tepkilerinde büyük bir bocalama sergilemekteydi (bkz. *Punto Final*).

polisini devreye soktu. Sonuçta yaşanan şiddet olaylarında bir MIR taraftarı hayatını yitirdi. Komünist sözcü Daniel Vergara aracılığıyla hükümetin verdiği yanıtsa, ister soldan isterse sağdan gelsin, her türlü şiddetin kınanması oldu.[21]

Yine mayısta, tekstil sanayisi işçilerince düzenlenen bir ulusal kongrede, işçiler işyerlerinde yönetime katılımı reddediyor, onun yerine sanayide denetimin işçilerin elinde olmasını ve bütün idarecilere hesap verme sorumluluğunun yüklenmesini talep ediyorlardı. Bunun yanıtı haziranda geldi: halkın gözünde, devletleştirme hamlesinin daha ileriye taşınmasıyla özdeşleşen, bağımsız bir solcu olarak sağın gözde hedeflerinden birisi haline gelen Pedro Vuskovic'in dışarıda tutulduğu yeni bir HC kabinesi kuruldu.

Aynı ay içerisinde, Lo Curro'da bir kez daha toplanan HC strateji konferansında, sağ kanat bu kez zafere ulaşmayı bildi. Sol kanat sosyalistler, tekstil işçileri kongresinde dile getirilen "Halk Meclisi" ya da "halk iktidarı" taleplerini Lo Curro'da tartışmaya açmış olsalar bile, sol kanadın net bir alternatif ortaya koymamasıydı bu yenilginin nedenlerinden biri.[22] Bu arada Allende, Hıristiyan Demokratlarla bir ay önce askıya alınmış olan görüşmelere kaldığı yerden devam etti; toplumsal barışın ve hukukun egemenliğinin korunmasına yönelik çabaya bağlı kalacağını tekrar vurguladı. Oysa bu bağlılığın gerçekte ne anlama geldiği,

---

21 Bkz. *Chile Hoy*, sayı 3, 30 Haziran/6 Temmuz 1972, s. 6. Vergara, Lo Hermida olaylarının ardından tekrar sahneye çıkacak ve içişleri müsteşarı sıfatıyla yine neredeyse aynı yorumları yapacaktı (bkz. *dipnot 26*).

22 Konuyla ilgili gelişmelerin tümü, *Chile Hoy* dergisinin 16-22 Haziran 1972 tarihli 1'nci sayısında, s. 4-6'da basıldı. Son derece yetkin bir haftalık yayın olan, editörlüğünü Sosyalist Parti üyeleri yaptığı halde tartışmalara eksiksiz biçimde yer veren bu haftalık dergisi (Sosyalist Parti'nin üyeleri tarafından gözden geçirildi ama tamamen tartışma içeriyor) ilk sayısından, 30 Ağustos 1973 tarihli son sayısına kadar alıntılar yapacağım. *Chile Hoy* ve MIR'in yayın organı *Punto Final*, Şili'de yaşanan süreç hakkında en eksiksiz ve doğru açıklamaları içermektedir. *Chile Hoy*'da yer alan makaleler, Pio Garcia'nun editörlüğünü yaptığı *Las Fuerzas armadas y el golpe de estado en Chile* (Siglo XXI, Meksika, 1974) adlı antolojide yayımlandı. Bu dönemle ilgili genel bir inceleme için bkz. Altamirano, özellikle 4'üncü bölüm.

Haziran 1972'de, Santiago yakınlarındaki Melipilla'da dramatik bir biçimde anlaşılacaktı.

Bölgedeki birçok arazi, tarım reformu uyarınca kamulaştırmaya yetecek büyüklükteydi. Ancak bölge yargıcı Olate, toprağın yeniden dağıtımının önüne sürekli hukuki engeller koyuyor ve toprak sahipleriyle kararlı bir işbirliği yürütüyordu. 22 Haziran'da şehir merkezinde gerçekleşen bir gösteri sonrasında, tarım işçileri örgütünün yirmi iki önderi tutuklandı. Bu gelişmeyi izleyen bir dizi protesto gösterisi kapsamında, ayın 30'unda şehrin bütün yolları trafiğe kapatıldı. 12 Temmuz'da, yirmi iki önderin salıverilmesi ve Yargıç Olate'nin derhal görevden alınması talepleriyle, Santiago merkezine doğru kitlesel bir yürüyüş düzenlendi. Hükümetse sürece müdahil olmamayı tercih etti.[23]

Melipilla'daki olaylar, başlangıçta göründüğünden çok daha büyük öneme sahipti. Protestolar sırasında, hemen yakındaki sanayi bölgesi Cerrillos'tan gelen işçiler de mücadelede köylü yoldaşlarına katıldılar. Zaten Cerrillos da çözüme kavuşturulamayan birçok ihtilafın merkezi konumundaydı: Haziran sonunda, Perlak ve Polycron tekstil fabrikaları, Las Americas alüminyum tesisleri ve Cerrillos piliç fabrikası grevdeydi. Grevciler şimdi Melipilla'daki kız ve erkek kardeşlerinin saflarına katılıyorlardı. Bir tarım işçisi şöyle diyordu: "Besleyip bakmamız gereken ailelerimiz var. Buramıza kadar geldi." Röportajı yapan muhabir, konuştuğu köylü ve işçilerin, "parlamentonun onların çıkarlarını temsil etmediği" düşüncesinde birleştiğinin altını çiziyordu. Göstericiler, bir yandan Allende'yi desteklediklerini bir ağızdan dile getirirlerken, diğer yandan da HC programının önündeki en büyük engelin Kongre ve diğer devlet kurumları olduğunu söylüyorlardı.

Tarım ve sanayi işçilerinin ortak eylemi, yeni ve çok çeşitli olanakların kapısını araladı. Yürütülen ortak mücadelenin içe-

23 Bkz. *Chile Hoy*, sayı 6, 23-30 Temmuz 1972 nüshası, s. 10-11.

risinden, Cerrillos'taki grevlerin örsünde dövülen ve kendine "dişli kayışı - *cordon*" adını uygun gören yeni bir *örgütlenme* biçimi çıkmıştı ortaya. Vicuna McKenna bölgesinde başka bir *cordon* boy veriyordu. Cerrillos *cordon*'u, temmuz başlarında bir bildiri yayımladı. Üretim üzerinde işçilerin denetiminin kurulması ve parlamentonun yerine bir işçi meclisinin getirilmesi talepleri, soldaki siyasi partilerinin açıkça tartışabildiği her şeyden daha öteye geçiyordu. Fakat talepler bu noktaya gelmişken bile, radikal *Chile Hoy* dergisi, üretimin devam etmesini sağlayan ve hükümetin ekonomi alanındaki kararlarını uygulayan bir komite olarak tanımlanıyordu *cordon*u. *Cordon*un, alternatif bir toplumsal ve siyasi örgütlenmenin temelini oluşturabileceği düşüncesi henüz kimsenin aklından geçmiyordu.[24]

Sosyalist Parti'nin sağ kanadı ve Komünist Parti, üyelerine *cordon*larla hiçbir şekilde ilişki kurmama talimatını verdi. Bütün eylemlerin, resmî sendika önderliği konumundaki CUT aracılığıyla düzenlenmesi gerektiğini söylüyorlardı. Bu durum, Lo Curro Konferansı'ndan zaferle çıkan "pekiştirme yanlısı" çizgiyi yansıtmaktaydı. Sağ kanada göre, özel sermayeye daha fazla saldırılmamalı, devlet yapısı daha fazla zorlanmamalıydı. Allende, verilecek ödünlerin, burjuvazinin anayasal kurallara saygılı davranmasını sağlayacağı görüşündeydi.

Görünüşe göre, sınıf mücadelesinin yerinde sayamayacağını, elde edilen kazanımların savunulmasının tek yolunun mücadeleyi yoğunlaştırmak olduğunu fark eden yalnızca işçilerdi. Bu yolun izlenmemesi, kaybettiklerini yeniden elde etmek için saldırıya geçme olanağını burjuvaziye vermek anlamına geliyordu. Çelişkili görünebilir ama, hem Temmuz'da Coquimbo'da gerçekleşen araseçimde, hem de CUT yürütme organı için yapılan

24 Ancak bu durum, hiçe sayıldıkları anlamına da gelmiyor. *Chile Hoy* ve *Punto Final*, bu andan itibaren neredeyse sürekli olarak *cordon*larla ilgili tartışmalara ye verecekti. Bkz. *Chile Hoy*, sayı 8, 4-10 Ağustos 1972, s. 4-5. Başlangıç programı, Roxborough 1977, s. 170-171'de Allende'nin eserinde bulunabilir.

seçimlerde[25] HC'nin arkasındaki halk desteğinin artmakta olduğunun görülmesi, işçilerin bu yol ayrımının farkına vardığını göstermekteydi. Ne var ki cephe içerisindeki sağ kanat bu desteği farklı şekilde yorumlayacak, HC'nin sınıflar-arası işbirliği stratejisine verilen onayın kanıtı sayacaktı.

Birbiri ardı sıra gelen olaylarda hükümet kimi işçi, köylü, öğrenci ve gecekondu kesimleriyle karşı karşıya geldikçe, durumun barındırdığı çelişkiler giderek daha fazla göze çarpıyordu. Temmuzda, bir banka soygunu tertipleyen aşırı solcu bir grup, bizzat Allende'nin atamış olduğu Contreras'ın emrindeki polis ekiplerince yakalandı ve işkenceden geçirildi. Bu arada, maden bölgelerinde yerel sorunlar nedeniyle patlak veren grevler ise, olağanüstü hal ilan edilip, bu bölgelerin denetimi doğrudan askerî idareye verilerek karşılandı.

18 Ağustos'ta, polis ve ordu birlikleri, Santiago'daki gecekondu mahallesi Lo Hermida'ya baskın yaptı.[26] Görünüşte, aşırı solcu bir gerilla grubunun üyelerini arıyorlardı. Oysa asıl neden, Lo Hermida'nın HC için siyasi bakımdan son derece büyük tehlikeler ortaya çıkarmasıydı. MIR, diğer varoşlarda olduğu gibi burada da, Devrimci Gecekondu Mahallesi Hareketi (MRP) gibi cephe örgütleri aracılığıyla hâkim bir siyasi konum elde etmişti.[27] Operasyonda kitlesel direnişle karşılaşan polis, geri çekilip ertesi gün 400 silahlı adamla dönerek, ardında bir ölü, bir ağır yaralı, on bir yaralı ve 160 tutuklu bırakacak saldırıyı başlattı. Allende, sonradan baskın için Lo Hermida'dan özür dileyecek, ancak bu arada hükümet de devrimci sola saldırmak,

25 Bkz. O'Brien, s. 31. Ayrıca bkz. Hurtado Beca, "Chile 1973-81", Gallitelli ve Thompson (der.), *Sindicalismo y regimenes militares en Chile y Argentina* içerisinde (CEDLA, Amsterdam 1982).

26 Bkz. *Chile Hoy*, sayı 9, 11-17 Ağustos 1972, s. 6-7 ve sayı 10, 18-25 Ağustos 1972, s. 6-7.

27 İlginç bir çözümleme için bkz., *International Socialist Review* içerisinde E Gonzalez (New York) Ekim 1973.

anayasal çerçevenin dışında hareket etmeye başlayan herkese bir uyarı mesajı vermek, kanun ve düzeni teminat altına alma konusunda kararlı olduğunu burjuvaziye bir kez daha göstermek için bu olaydan faydalanacaktı. Burjuvazi açısından ise, Lo Hermida gibi baskınlar, ordunun gücünün ve doğrudan devreye girme yeterliğinin ölçülmesine yarayan hazırlık çarpışmalarıydı.

Allende'ye göre asıl mesele HC'nin siyasi otoritesiydi. HC, işçi sınıfı hareketi içinde şüphe götürmez bir siyasi egemenliğe sahip olsa da, mücadelenin kendisi, HC reformculuğunun sınırları içinde yanıtlanamayacak siyasi sorular çıkartıyordu ortaya. HC'nin denetimi dışında oldukları için işçi ve köylü örgütlerinin devreden çıkartılması halinde, protesto ve gösteri hakkının polis tarafından engellenemeyeceğini ya da silahlı sağcı grupların tehdidine maruz kalmayacağını hükümet nasıl garanti edebilirdi? Eğer işçiler devreden çıkarsa, üretim tesislerinin kapatılmasını ve sabote etmesini engellemek için Allende fabrika sahipleriyle mücadele edebilecek miydi? Allende, sınıf mücadelesi şiddetlenirken işçilere önderlik mi edecek, yoksa hakem rolünü oynama çabalarını devam mı ettirecekti?

Temmuz sonunda, siyasi tabloyu tartışmak üzere 3.000 delege Concepcion kentindeki Halk Meclisi'nde toplandığında, gündeme işte bu üç soru ağırlığını koyacaktı.[28] Sendikalardan, halk ve öğrenci hareketlerinden oluşan geniş bir örgütlenme yelpazesi, ayrıca sol örgütler mecliste delegelerle temsil etmekteydi. Toplantıda yerini almayan tek parti, klasik söyleme başvurup, Concepcion Meclisi'ni "aşırı sol unsurları bir maske olarak kullanan gericiliğin ve emperyalizmin manevrası" şeklinde tanımlayan Komünist Parti'ydi. Allende de 31 Temmuz'da verdiği demeçte aynı düşünceyi dile getirecekti:

28 Bkz. O'Brien, s. 140-141'de P Santa Lucia, "Undustrial workers and the struggle for power". Ayrıca, MIR genel sekreteri Miguel Enriquez'in görüşleri için bkz. *Chile Hoy*, sayı 8, s. 6-7 ve sayı 11, s. 29 ve 32. MAPU'nun bakış açısı için bkz. MAPU (Paris, 1974) 2'nci bölüm, B.

> Concepcion, üç ay içerisinde ikinci defa, Halk Cephesi hareketinin sahip olduğu homojen yapının altını oyacak bir hizip hareketinin sahnesi haline geldi. Hiç şüphem yok ki bu süreç devrim düşmanlarının çıkarlarına hizmet etmektedir.

Aynı konuşmada, burjuva demokrasisine duyduğu bağlılığı ve "çok daha farklı tarihsel koşullarda, toplumsal tabandan ve destekten yoksun gerici iktidarlara karşı geliştirilmiş olan" ikili iktidar seçeneğine muhalefetini kesin bir netlikle belirtti. Ona göre, Şili'de ikili iktidar organlarının yaratılması, "son derece sorumsuzca" bir hareket olurdu; çünkü Şili hükümeti emekçi sınıfların çıkarlarını bütünüyle temsil etmekteydi. Sözlerini, "Hiçbir mantıklı devrimci, toplumumuzu idare eden ve *Halk Cephesi hükümetinin de bir parçası niteliğindeki* kurumsal sistemi reddetmeyi aklından geçirmez. Bunun aksini iddia eden herkes karşıdevrimci sayılmalıdır."[29] diye bitiriyordu.

Bu arada Halk Meclisi de kendi içerisinde, özellikle Allende'yle kurulacak ilişki konusunda anlaşmazlıklar yaşamaktaydı. MAPU ve Sol Sosyalistler, HC'nin mevcut programında ilerleme kaydedilmesini sağlamak üzere Halk Meclisi'nin hükümete örgütlü bir baskı uygulaması gerektiğine inanırken, MIR'in görüşü, yeni bir devrimci programın hazırlanması yönündeydi. Ancak MIR bile bu görüşün varacağı sonuçlar hakkında ihtiyatlı davranıyor ve asla Halk Meclisi'nde temsil edilen mücadele örgütleri temelinde yeni bir devrimci örgütün oluşturulması çağrısında bulunmuyordu. *Gidişatın* hızlandırılması ve mücadelenin genele yayılması için salt destek vermekten daha fazlasının gerekli olduğu hâlâ fark edilemiyordu. Olayların mantığı, devletin sorgulanması noktasına işaret ediyordu: Devlet kimin çıkarlarını temsil etmekte ve savunmaktaydı? Ne var ki bu soru, iktidar meselesini gündemine almaya hazır olan bir devrimci önderlik tarafından ortaya atılabilirdi ancak.

29 Bkz. *Chile Hoy*, sayı 8, s. 6.

Lo Hermida'daki olayların taşıdığı anlam, birkaç hafta sonra daha olumsuz bir hal alacak ve önemini daha fazla belli edecekti: Bio Bio vilayetinde, sağın saldırısı altındaki hükümet yanlısı bir radyo istasyonunu savunmak üzere harekete geçen göstericilere karşı bir kez daha olağanüstü hal ilan edildi. Allende'nin, devlet gücünü kendi taraftarlarına karşı kullanmaya, mevcut yasaların ve düzenin (burjuva düzenini) korunması için orduyu ve polisi devreye sokmaya ne denli hazır olduğu giderek açıklığa kavuşuyordu.[30]

Sürece el koyma yönündeki tüm çabalarına rağmen, sınıf mücadelesi hızla Allende ve HC'nin denetimi dışına çıkmaktaydı. Allende'nin yalpalamalarını fırsat bilen burjuvazi, açıktan yürütülecek bir siyasi muhalefet ve ekonomik sabotaj kampanyası başlattı. Temmuz sonlarında Kanal 9 televizyonunda, aşırı sağcı rahip Peder Hasbun'un Allende'ye karşı askerî harekat düzenlenmesi çağrıları duyuluyordu.

Şiddeti ve iç savaşı kınayan HC liderleri ise, sağdaki seferberliğe yanıt verme işinin hükümete bırakılmasını istiyordu işçi sınıfından. Oysa hükümet, gerekli yanıtları vermek şöyle dursun, bu tehditlerin önünde eğileceğini çoktan göstermiş, polise ve orduya inancını dile getirmişti. Dolayısıyla, Eylül sonunda Allende tarafından Silahlanmanın Denetim Altına Alınması Yasası ile ilgili planlar açıklandığında, bunun işçi örgütlerini hedef alan bir adım olduğu son derece açıktı. Üstelik orduya, işçi örgütlerini silahsızlandırma görevi veriliyordu. Bu ödünlerin hiçbiri, Allende'nin öngördüğü ve savunduğu sonuçları yaratmadı. Aksine, işçi önderliği savaşmaya istekli olmadığını her ifade edişinde, burjuvazinin güven duygusu daha da güçleniyor, işçi sınıfının saldırılara karşılık veremeyeceği daha kesin biçimde ortaya çıkıyordu.

30 C Kay, *Science and Society*, yaz 1976 sayısının 224'üncü sayfasındaki "Şili'ye özgü sosyalizm yolu: otopsi" başlıklı yazısında, 'Aslında 1973 Şili'sinde Allende, Komünist Partive Sosyalist Parti'nin bir bölümü dışında burjuva demokrat yoktu.' diyor.

Öyleyse şurası çok açık ki, Şilili küçük esnaf grupları eylül ayında fiyat denetimi politikasına ve arz sıkıntısına karşı protestoyu başlattığında, yöneten sınıf çevrelerinde kendine güven duygusu hâkimdi. 11 Ekim'de kamyoncular süresiz greve başladıklarında, bu güven hâlâ çok yüksek seviyedeydi.

Fakat çok güçlü bir tepkiyle karşılaşacaklardı. Bu tepki, köklü bir iktidar kavgasının verilmekte olduğunu hâlâ kabullenmeyen Allende ve müttefiklerinden değil, işçi sınıfından gelecekti: İşçi sınıfı, mücadelede ipleri doğrudan eline aldı ve işçi iktidarını kurma kavgasının nasıl yürütülmesi gerektiği ve nasıl kazanılabileceği konularında ışık çakan yeni örgütlenme biçimleri yarattı.

Burjuvazi ayaklanıyor

Kamyoncuların grevi çok iyi planlanmıştı. Burjuvazinin tamamı bir bütün halinde grevi onaylıyor olsa da, asıl örgütlenme işiyle doğrudan ilgilenen, neo-faşist *Patria y Libertad* [Anavatan ve Özgürlük] örgütüydü. Bu grubun üyeleri, 11 Ekim'de, tüm büyük şehirlerin çıkışlarında kamyoncuların araçlarını park ettikleri toplanma alanlarında silahlı korumalar bulunduruyordu.

Aslında grev hiç beklenmedik bir gelişme değildi ve üstelik özel olarak gizlenmiyordu da. Küçük esnafın eylüldeki grevi ve sağcıların Kongre'de her türlü HC girişimini boşa çıkarmak üzere sergiledikleri iyi örgütlenmiş direniş, açık birer ön uyarı niteliğindeydi. Bunlar dikkate alınmasa bile, iki solcu dergi, daha eylem başlamadan on beş gün önce, kod adı *Plan Septiembre* olan greve ilişkin ayrıntılı bilgileri yayımlamıştı zaten.[31] Havanın artık yeterli sıcaklığa eriştiğinden hâlâ kuşku duyuluyorsa, sağ kesimlerce 11 Ekim'de Santiago'da düzenlenen, konuşmacıların

31 Bu dergiler *Chile Hoy* ve *Punto Final*'di. Ekim ayı öncesinde sağın izlediği stratejiler hakkında Marta Haernecker'in yaptığı özet için bkz. *Chile Hoy*, sayı 21, 3-9 Kasım 1972, s. 15-18.

birbiri ardı sıra kitleyi hükümete karşı harekete geçmeye çağırdığı kalabalık mitinge bakmak yeterliydi. Hatta buradaki konuşmacılardan biri, CUT'un Hıristiyan Demokrat başkan yardımcısı Vogel'di.

Ancak ne Allende ne de HC bu gelişmelere en ufak bir yanıt vermeye çalışacaktı. Allende, önceki aylarda her kriz olasılığı karşısında orduyu devreye sokarak düzeni sağlamaktan çekinmemişti. Oysa bu kez, kamyoncuların grevi ufukta görünürken, hiçbir şey olmuyormuş gibi davranıyor, sanki sağın hazırlıklarını kasıtlı olarak görmezden geliyordu. Görünüşe göre, bağımsız kitlelerin eylemliliği karşısında duyduğu korku, sağ muhalefetle ilgili endişelerinden daha büyüktü.

Grevin derhal etkisini göstermesi beklenebilirdi. Karayolu ulaşımının kesintiye uğraması ile gıda, yedek parça ve hammadde temini, özellikle de gıda malzemelerinin emekçilere dağıtımı bir anda durabilirdi. Dahası, tecrit edilmiş bir ortamda da gerçekleşmiyordu eylem. Küçük esnaf, kamyonculara verdiği desteği kepenk kapatarak ete kemiğe büründürüyor, fabrika sahipleri ise, gerekirse sabotaj seçeneğine de başvurarak, makineleri durdurmaya kalkışıyordu. Doktorlara, avukatlara, diş hekimlerine ve diğer kesimlere ait meslek örgütlerinin bütün faaliyetlerini durdurarak greve katılması, panik havasını daha da büyütüyordu. Zaten sağın izlediği strateji de bu değil miydi: arz darlığı ve ekonomik kargaşa ortamı yaratmak üzere, o ana dek devreye pek sokmamış oldukları ekonomik güçlerini kullanmak. Varsayımlara göre Allende ya bu panik ortamından ürkerek istifa edecek, ya da daha iyisi, iktidarda kalacak ve zorunlu hale gelecek baskı tedbirlerine başvurarak HC'nin kitle tabanına tümden yabancılaşacak, sonuçta da Mart 1973'teki Kongre seçimlerinde ağır bir yenilgi alacaktı.

Bu strateji başarısızlığa uğradıysa, tamamen işçi sınıfının sayesindedir. İşçiler için durum gayet açıktı. Acil sorun, ulaştırma

sisteminin işlerliğini devam ettirmek, fabrikaları açık tutmak, gıda ve diğer ihtiyaç maddeleri arzını garanti altına almaktı. Eylemin ilk sabahında işçi grupları sokaklara döküldü ve gönüllüler tarafından kullanılmak üzere, karşılarına çıkan her ulaştırma vasıtasına el koydu. Fabrikalarda, sabotajları engellemek için gözcü komiteleri oluşturuldu ve üretim sürdürüldü. Emekçi mahallelerinde, mağazaların ve süpermarketlerin önünde oluşan uzun kuyruklar karşısında ya işyeri sahipleri kapıları açma konusunda ikna edildi, ya da mahalle sakinlerinin koruması altında, dükkanlar bizzat halk tarafından hizmete sokuldu. Santiago kent merkezinde, 8.000'den fazla insan gönüllü şoförlük yaparken, pek çok *cordon* da kamyonları "yeniden halkın mülkiyetine geçirmek" üzere gruplar gönderdi.[32]

Hükümetin ilk tepkisi karmaşık ve aynı zamanda da kafa karıştırıcıydı. Allende, ilk başta üretimin devam ettirilmesi çağrısında bulunduğu halde, hemen sonrasında kamyoncularla müzakereye başladı. Belediye otobüsü sahipleri örgütünü aracı olarak seçmesi, tutumunun güvenilirlikten uzak olduğunun kanıtı gibiydi: zira bir hafta sonra onlar da kamyonculara katıldı. HC'nin genel tavrı, disiplin ve sükunet çağrısı yapmak, resmî sendikaya ve siyasi örgütlere itaat edilmesini istemek yönündeydi. Oysa, ne CUT ne de HC henüz net bir talimat vermiş değildi. Hatta, greve yanıt olarak başlangıçta dile getirdikleri sokaklara dökülme çağrısını da iki gün sonra geri çektiler.

Ancak grevin ortaya çıkardığı sorunlara acilen çözüm getirilmesi gerekiyordu. En güçlü ve kararlı yanıtın, birleşik işçi sınıfı örgütleri yaratma sürecini daha önceden tamamlamış yerlerden gelmiş olması şaşırtıcı değil. İlk *cordon*ların oluşumuna katılan fabrikalar çok daha hızlı bir biçimde örgütlenebiliyor, bir yan-

32 Bu dönemle ilgili en önemli bilgi kaynakları da yine *Chile Hoy* ve *Punto Final* yayınlarıdır. Konuya dair kitapların büyük bölümünde, açıklamaların bu iki yayına dayandırıldığı görülüyor. Örnek olarak bkz. M Raptis, *Revolution and Counter-Revolution in Chile* (Allison ve Busby, Londra 1974).

dan da diğerlerinin örgütlenmesine önderlik ediyordu: Vicuna McKenna *cordon*u içerisindeki Elecmetal ile Cerrillos-Maipu *cordon*unu oluşturan Perlak, Lucchettipasta ve Cristalerias Chile fabrikaları, sağlam bir önderlik sergiledi. Net bir şekilde ifade edilen, ilk olarak Haziran'da ortaya koyulan programı tekrar gündeme taşıyan, radikal taleplerle öne çıkıyorlardı: işverenlere karşı zaman kaybetmeden harekete geçilmesi ve bu kapsamda devletleştirmenin derhal başlatılması. Bu arada, kapitalistlerce geliştirilen diğer sabotaj araçları da hızlı ve yaratıcı yanıtların ortaya çıkartılmasını gerektirmekteydi. Bu yanıtlar bulunacaktı da.

Örneğin, şirketin banka hesabını dondurma yoluna giden Cristalerias Chile cam fabrikası yönetimine işçilerin verdiği yanıt, bir aracısız ürün dağıtım sistemi yaratmak oldu. Bir işçi, 'Şu anda kooperatiflere ve küçük mağazalara doğrudan satış yapıyoruz ve onlar da bize nakit ödeme yapıyor. Böylece bankalara hiç gereksinim duymadan ücretleri ödeyebiliyoruz.' diye açıklıyordu durumu.[33]

El Melon çimento fabrikasında, kamyoncuların eyleminden daha önce başlamış olan grev hemen durduruldu ve işbaşı yapıldı. Perlak tekstil fabrikasında, çocuklar için köylerden yeterli sütün gelmemesi karşısında, işçiler yüksek besin değerine sahip bir çorba icat ettiler. Polycron çalışanları, imal ettikleri tekstil ürünlerini emekçi mahallelerine götürerek, halka doğrudan satış yapıyorlardı. Fabrikalar arasında hammaddeler ve ürünler takas edilmeye başlandı. Bu arada işçiler ve köylüler de karşılıklı ihtiyaçlarını birbirleriyle trampa ediyorlardı.

Hekimler odası 17 Ekim'deki greve destek vereceğini açıkladığında, sağlık işçileri tarafından, hastaneleri işler durumda tutmak için bir ortak komite oluşturuldu. Düzenlenen bir destek gösterisi sırasında, komiteyi örgütleyenler arasından bir sendikacı şunları söylüyordu: 'Sağın tezgâhladığı greve rağmen, bu

33 *Punto Final*'den alıntı, sayı 170, 7 Kasım 1972, s. 6.

hastanenin bakınakla yükümlü olduğu 600.000 kişi, işçi mahallelerinde yaşayan insanların oluşturduğu yerel sağlık komiteleriyle ortaklaşa çalışarak, eskisinden daha iyi ve etkin bir hizmet sunacağımızı görecektir.'[34]

Gazeteciler sendikasının aynı gün düzenlenen toplantısında burjuva basınının oynadığı rol kınandı ve sağcı medyaya karşı yeni girişimler başlatma çağrısı yapıldı. Toplantıdaki konuşmacılardan birisi olan gazeteci Jaime Muñoz, Allende'nin 1970'te imzaladığı, kitle iletişim araçlarının mevcut mülkiyet yapısına güvence getiren Güvenceler Tüzüğü'nü eleştirdi.[35] Grevi düzenleme konusunda sağ medyanın üstlendiği role gönderme yaparak, Talca kentinde çıkan *La Mañana* ve Concepcion'da çıkan *Sur* gazeteleri işçilerinin eylemlerinden söz etti. Her iki gazete de, ara vermeden işçi sınıfı hareketine saldırdıkları için, kendi işçileri tarafından işgal edilmişti. 'Tanıdığımız tek güvenceler tüzüğü," diyordu Muñoz, "işçi sınıfına vermiş olduğumuz teminatlardan oluşmaktadır'.[36]

Sol örgütler arasında, Güvenceler Tüzüğü'nden bahsedilmemesine yönelik, üstü kapalı bir anlaşma var gibiydi. Dolayısıyla Muñoz, bu kısıtlayıcı belgeden halkın önünde söz eden ilk kişiler arasındaydı. Ekim sürecinin ardından, soldaki tartışmaların odak noktalarından birisi, el konulan bu iki gazetenin tekrar eski sahiplerine iade edilmesi olacaktı.

Bağımsız örgütlerin pıtrak gibi çoğalmasının bir nedeni daha vardı: meşru müdafaa. Burjuvazinin büyük bölümü kendi ekonomik gücünü kullanmakla yetinirken, *Partua y Libertad*'ın li-

34 *Chile Hoy*, sayı 19, 20-26 Ekim 1972, s. 5.

35 Medyada cephesinde verilen kavgalarla ilgili olarak, Armand Mattelart'ın ve CEREN'deki grubunun, *Cuadernos de la Realidad Nacional* dergisinde basılmış önemli çalışması incelenebilir. Harvester Press tarafından 1978 yılında basılmış *Multinational corporations and the mass media* adlı makale seçkisinde de bu kavganın kimi kısımları anlatılıyor. Ayrıca bkz. O'Brien içerisinde s. 106-127, M Gonzalez, 'Ideology and culture under Popular Unity'.

36 *Chile Hoy*, sayı 19, s. 5.

derlik ettiği aşırı sağ, savaşı sokaklara taşımak için terör grupları oluşturmaktaydı.[37] Genellikle en varlıklı ailelerin genç erkeklerinden oluşan bu çeteler, doğrudan fiziksel saldırılara başladı. 12 Ekim'de, Şili'nin güney ucundaki Punta Arenas şehrinde Sosyalist ve Komünist Parti yöneticilerine saldırıldı. 13 Ekim'de, kuzeye giden 3.200 kilometrelik Arica demiryolu hattı ulaşıma kapatıldı. Yine aynı gün, Valparaiso, Concepcion ve Viña kentlerinde pek çok otomobil ve taşıt tahrip edildi. Doğrudan kişilere yönelen bu saldırılar, izleyen günlerde de devam etti.

Fabrikalarda işçiler, işverenlerin sabotaj girişimlerine karşı koydular ve üretimi doğrudan denetimleri altına aldılar. Örneğin, Santiago'daki Sumar tekstil fabrikasında, işyeri sahibi makinelerin kimi parçalarını sökmeye çalıştıysa da, işçiler tarafından engellendi ve fabrikadan dışarı atıldı. İşçi komitelerine göre, herhangi bir müzakere söz konusu olamazdı. Üretimin devam ettirilmesi sorununu her şeyin önüne koyan, hükümetin kendisi değil miydi? Fabrilana'da, 22 yaşında genç bir kadın, sorunu son derece net biçimde ortaya koyuyordu:

> Bana kalırsa Yoldaş Allende çok yumuşak bir tutum izlemekte. Şiddetin önüne geçmek için bu yolu tercih ettiğini belirtiyor; halbuki bence onlara daha da büyük bir güçle karşılık vermeli, ölümüne korkmalarını sağlamalıyız. Onlar, kazanımlarımızı elimizden almaya çalışıyorlar.[38]

Yine Fabrilana'da, Alusa paketleme fabrikasındaki işçiler de benzer bir bakış açısına sahiptiler:

> Yönetim, büro çalışanlarını iş bırakmaya çağırdı ve onlar da hemen bu çağrıya uydular. Ancak, bizler bu dalaverelerin parçası haline gelemeyiz. Ne yapmamız gerektiğini bize patronlar

37 Sağın izlediği stratejiyle ilgili olarak bkz. Ian Roxborough, 'un O'Brien'in içindeki 'Reversing the revolution: the Chilean opposition to Allende' yazısına bakın, sy:192-216; aynı zamanda J Petras ve M Morley'in *How Allende fell* kitabına bakın (Spokesman, Nottingham 1974).

38 *Punto Final*, sayı 170, s. 6.

> söyleyemeyecekler... Biz depoları açtık, ham maddeleri depolardan çıkarttık ve üretimi devam ettirdik. Burada üretim bir an bile durmadı ve ne şimdi ne de daha sonra duracak. İnsanların gerçekten neşe içerisinde çalıştığını görebilirsiniz. Sanırım son birkaç günde, savunduğumuz şeyin bir tabak yemekten çok daha fazlası olduğunu fark ettik.[39]

O günlerde hiç kimse saldırıya uğrama olasılığından muaf değildi. Bu kapsamda, Bata ayakkabı mağazaları zincirinde çalışan işçiler, 113 mağazanın tamamında birer savunma komitesi oluşturdular:

> Saldırıları püskürtmek amacıyla, tüm mağazalarımızda meşru müdafaa komiteleri kurduk. Özellikle orta ve üst sınıf semtlerindeki mağazalarda şimdiye kadar birçok saldırıya maruz kaldık. Yine de mağazaları bir gün bile kapatmadık. Bu greve karşıyız ve iş gelip direnmeye dayandığında, kimseye teslim olmayız. Artık yeter![40]

Ready-Mix beton fabrikasından bir işçi ise, yaşananları şöyle özetliyordu:

> Ne olursa olsun faşistlere teşekkür etmemiz gerekiyor. Onlar bize misket oynayarak devrim yapılamayacağını göstermiş oldular. Bir sorun ortaya çıktığında, biz işçiler ön saflarda yerimizi almalıyız. Şu birkaç günde öğrendiklerimiz, son iki yılda öğrendiğimizden daha fazla.[41]

Benzeri sonuçlar başka yerlerde de ortaya çıktı. Özellikle işçi mahallelerinde, kaynak dağıtımı, barınma ve benzeri konularda geçmişte yürütülen kavgalar içerisinde boy vermiş çeşitli örgütlenmeler, Ekim'deki işçi sınıfı mücadelesinde yaşamsal rol oynadı. Başlangıçta hükümet tarafından dağıtım komiteleri olarak oluşturulan JAP'ların, mahalle komiteleri, anne grupları,

39 *Punto Final*, sayı 170, s. 6.

40 *Punto Final*, sayı 170, s. 6.

41 *Chile Hoy*, sayı 20, 27 Ekim-2 Kasım 1972, s. 30.

gecekondu birlikleri gibi yerel direnişin yükünü çeken bir dizi oluşumun örgütleyici çekirdeğini meydana getirdiği gözlendi.[42] Hepsinden önemlisi, Ekim süreci bu topluluk örgütlerinin işçilerle doğrudan iletişime geçmelerini sağladı ve eylem birliğini somut alana taşıdı. Şimdi *cordon*, önceden söz vermiş olduğu gibi, çeşitli mücadelelerin örgütleyici odağı haline geliyor ve işçi sınıfının önderliği ile donattığı bu mücadeleler arasında eşgüdüm sağlıyordu.

Şurası neredeyse kesin ki, işçiler derhal harekete geçmeseydi, burjuvazinin yürüttüğü kampanya başarıya ulaşabilecek, ekonomi felce uğrayacak ve Allende de işverenlerin talep listesi *Pliego de Chile*'de dayatılan şartları kabul etmek zorunda kalacaktı. Oysa işçiler, ulaştırma olanaklarına el koyarak, ekonomide çarkların dönmeye devam etmesini sağladılar. *Patria y Libertad*'dan gelen somut saldırılar, kâh bölge savunma komitelerinde, kâh fabrikalarda kurulan gözcü komitelerinde gelişen örgütlü işçi direnişiyle karşılaştı. Bunlar, mücadele sürecinde meydana gelen değişimlerin mükemmel birer örneğiydi aslında: Başlangıçta üretime gözcülük etmek üzere oluşturulan işyeri komiteleri, patronlar grevi sırasında işlev değiştirmiş ve fabrikalar üzerindeki işçi egemenliğinin organı haline gelmişti. Aynı şekilde JAP'lar da ilkin dağıtım faaliyetlerini gözetim altında tutmak üzere kurulmuş, sürecin devamında ise kaynakları temin eden ve dağıtan, mağazaları ve marketleri açık tutup sağcıların saldırılarına karşı koruyan, *olla comun* denilen kolektif mutfaklarda çocukların bir arada beslenmesi örneğinde olduğu gibi, yoksul mahallelerde kimi ev işlerini kolektif anlayışla düzenleyen savaşçı halk örgütlerini dönüşmüştü.

Hiç şüphe yok ki, Ekim sonrasında işçilerin kendi somut deneyimlerinden gerekli siyasi dersleri çıkarması önlendi. Belli şartlar altında ortak bir düşüncenin toplumda genele yayılması,

42 Bkz. Roxborough 1977, s. 167-168 ve 172-174. Ayrıca Raptis, s.103-104.

kendiliğinden gelişen bir durum değildir. Bunun sağlanabilmesi için, şartları bir çerçeve içerisinde oturtabilecek devrimci sosyalistlerin bilinçli müdahalesine, geçmişteki işçi mücadeleleriyle ilgili bir kavrayışa ihtiyaç duyulur. Oysa Şili'de, siyasi örgütler bu öğrenme sürecine fiilen ket vurmaktaydı. Yine de, Ekim deneyimi ile işçi sınıfı kendi kolektif potansiyeli hakkında tamamen yeni bir algıya erişti. Bu da Allende ile HC açısından ciddi sorunların baş göstermesi anlamına gelecekti.

HC, işçi sınıfından hükümetin savunulması çabalarına katılmasını isterken, CUT ve HC'nin resmî önderliğine işçi örgütlerinin 'sadık' kalacağını varsaymaktaydı.[43] Oysa pratikte, işçiler hükümeti savunmak için zaten talimat beklemeden *bağımsız* bir eylemliliğe girişmişlerdi. Bu şartlar altında işçiler, Şili'deki krizin yönün çevirmek için devrimci bir mücadelenin gerekli olduğu sonucuna kolaylıkla ulaşabilirlerdi ve hiç kimse bunu Allende'den daha iyi bilemezdi. 11 Ekim'den sonra kimi tereddütler geçirdiyse de, seçme olanağına kavuştuğunda Allende'nin hangi yola yöneleceği konusunda şüphe duymak gereksizdi. Bu tartışmaya son noktayı koymaya yetecek kadar konuşmuştu zaten:[44] HC, siyasi geleceğini işçi sınıfını denetim altına alma yeteneğine bağlamış ve değişim programını da burjuvazinin büyük bölümüyle ortaklaşa hareket ederek gerçekleştirmeye girişmemiş miydi?

Ancak Allende ve HC siyasi önderliğindeki arkadaşları, Ekim'in tarihi bir dönüm noktası olduğunun ve burjuvazinin kendileriyle işbirliğine girme isteğini çok önceleri yitirdiğinin farkında değil gibiydiler. Allende hükümeti bir bakıma, devlet katından olan biteni izleyip, sınıf mücadelesi sahnesindeki oyuna yeniden dâhil olmak için boşu boşuna çabalayan bir seyirci gibiydi şimdi.

---

43 Örneğin bkz. Bossert ve *Correo proletaria*.

44 Örneğin bkz. Allende, s. 192-193.

1972 Ekim'i, işçilerin ortak gücünün sağlayabileceği olanaklara dair en heyecan verici ve çarpıcı kanıtları sundu. İşçi sınıfı, bağımsız davranarak kendi önderliğinin tereddütlerini aşmakla kalmamış, aynı zamanda kamyonculara ve destekçilerine karşı sürdürülen mücadelenin gündelik gerçekliğinde eski bölünmeleri aşmış, siyasi ödünlerin ve sadakat isteğinin önceki sendika önderliğine vurduğu ketlerden uzak, yeni bir önderliğin çeliğini dövmüştü. Bu, o güne dek sendikalardan ve diğer örgütlerden dışlanmış, parti ve sendika üyeliği disiplininden etkilenmemiş işçi gruplarının siyasi sahneye çıkması anlamına da gelmekteydi. Örneğin, küçük fabrikaların çoğu, işçi sayısı 25'in altına düştüğü için CUT nüfuzunun dışında kalıyordu. *Cordon*ların temsil ettiği şey, örgütlü ve örgütsüz işçiler, gecekondu sakinleri, tarım işçileri ve kimi öğrenci örgütleri arasında kurulan ittifaktı.

*Cordon*ların sahip olduğu siyasi karakter hakkında sağlam bir tanımlama yoktu ortada. CUT, bu yapıların kendi taban örgütlenmesi olduğunu iddia etse de[45], hem *cordon*lara herhangi bir disiplin biçimini dayatma konusunda güçlük yaşıyor, hem de *cordon* önderlerine sık sık yönelttiği saldırılarla kendi iddiasını boşa çıkartıyordu. Daima bir muğlaklık içerisinde bulunan MAPU, *cordon*lar için 'vatansever komiteler' tanımlamasını uygun görüyordu.[46] Hep olageldiği gibi yine kendi içerisindeki iki siyasi gelenek arasında uzlaşma arayan Sosyalist Parti'ye göre bu örgütlenme, 'sorunları tartışma, yapıcı eleştiriyi hayata geçirme, çözümleri planlama ve girişimleri koordine etme yolunda kitlelerin etkin okulları' idi.[47]

MIR ise, kendisine bağlı çeşitli cephe örgütleri üzerinden

45 Örneğin, *Chile: trade unions and THA resistance* (Londra: Chile Solidarity Campaign 1975) s. 11'de şu ifadeler okunuyor: 'Yerel ölçekte *cordon*lar CUT'un uzantısı olarak görülebilir'!

46 *El segundo ano* ... s. 383.

47 Bossert, s. 221.

halkın en marjinal kesimleri içinde oluşturduğu dikkate değer nüfuzdan faydalanmaktaydı. Ancak, HC'nin *cordon*lar ile diğer taban örgütlerini baltalama ve yönlendirme çabalarını açıktan eleştirme konusunda en ileri giden grup olsa ve kimi zaman devrimci bir söyleme başvursa bile, MIR de alternatif bir strateji ortaya koyamıyordu. Nihayetinde onlar da temelden çürük bir çözümlemeyi bütün diğer sol örgütlerle paylaşmaktaydılar: Hepsi de patronlara yöneltilen karşı saldırıda kitlelere önderlik etme konusunda HC'nin uğradığı başarısızlığı kabul ediyor, ancak yapılması gerekenin, bu eleştiriler çerçevesinde HC'nin kendini düzeltmesi olduğu sonucuna varıyorlardı. Onlara göre HC bu sayede, bir sonraki kavga gelip çattığında, önderliğe daha hazır olacaktı.

Sol gruplardan hiçbiri, Ekim süreci boyunca sergilenen çelişkilerle dolu duruşun, doğruda doğruya HC'nin siyasi bakış açısının yansıması olduğunu göremiyordu. Sonuç olarak sol, ortaya çıkan yeni ve sarsıcı gelişmelerin karşısına, büyük bir kafa karışıklığı ile çıkmak zorunda kaldı.

31 Ekim'de havayolu pilotlarının greviyle ve ertesi gün de kamyoncuların eylemi sonlandırmama kararıyla karşılaşan Allende, bazı generalleri kabineye dâhil etmeye karar verdi. Aynı zamanda, ülke genelinde olağanüstü hal ilan etti ve böylece Şili hükümetini kendi elleriyle ordunun kucağına bırakmış oldu.

Patronların grevini bertaraf etme mücadelesi, Şili işçi sınıfını bağımsız bir grup olarak siyasi arenaya taşımıştı ve işçilerin, bağımsız eylemlilik yolunda haftalardır devam eden gündelik pratiği, giderek daha belirgin hale gelecek şekilde gelişmekteydi. Hiç şüphesiz, yüzünü orduya dönme kararı, burjuvaziyi durdurma kisvesi altında, tarihsel inisiyatifin işçi sınıfının ellerinden sökülüp alınması anlamına gelmekteydi.

Bugün, Şili'nin Kasım başlarındaki durumu için "kargaşanın kıyısında", "hukukun ve düzenin aksaması" tanımlamaları kul-

lanılarak, Allende'nin aldığı karara meşruiyet kılıfı giydiriliyor.[48] Oysa gerçekte düzen aksamıyor, derin bir krizden geçiyordu. İşçiler arasında yeni örgütlenme ve eylem biçimleri boy verdikçe, sermaye ile emek arasında daha önceden çizilmiş uzlaşmanın sınırları içerisinde emekçilerin geleneksel işçi örgütleri eliyle tutulması giderek daha da güçleşmekteydi.

Yazık ki bu durum, işçi sınıfının devrimci bir önderliğin bayrağı altında iktidarı ele geçirmeye hazırlandığı anlamına gelmiyordu. Kendileri için devrimci sosyalist tanımlamasını uygun görenler, tam bir kuramsal karmaşanın içerisinde yuvarlanmaktaydılar. Günün ağır basan sorunlarının hiçbiri karşısında tutarlı bir duruşa sahip değildiler: ne parti örgütlenmesi noktasında, ne silahlı kuvvetlerin rolü ve doğal işleyişi sorununda, ne de HC'den ayrılmanın doğru olup olmayacağı konusunda (aslında bu seçenek, henüz *dikkate alınmıyordu* bile). Dolayısıyla, tutarlı bir önderlik sunmanın çok uzağındaydılar. Allende'yi destekleyen CUT, işçi sınıfına düzeni tekrar sağlama yolunda silahlı kuvvetlere destek verme çağrısı yaptığında, karşısında hiçbir örgütlü ses yükselmedi.[49] Bu kritik anda, Şili solu kafa karışıklığının ve yetersizliklerin içerisinde boğulmuş durumdaydı.

Ordunun duruma müdahale etmesi talebi Hıristiyan Demokrat milletvekili Rafael Moreno'dan geldiyse de, aslında ilk olarak patronlar grevinin başlangıcında sağın ortaya koyduğu talepler listesinde yer alıyordu. Allende, 3 Kasım'da yeni HC-ordu koalisyon hükümetini ilanı ederken, bir yandan da işçilere sesleniyor, *hükümete destek oldukları için teşekkür ediyor*, işlerine geri dönüp fabrikaları yasal sahiplerine iade etmelerini istiyordu.

---

48 Bkz. *New Chile*, Londra, 2'nci sayı, Ocak 1973, s. 2-3. Ayrıca bkz. MAPU, *Chile 1973: ni reforma ni revolucion* (La Pulga, Medellin 1973) s. 18.

49 Ordu başkomutanı General Prats ile yapılan röportaj için bkz. Garces, s. 214-217, *Ercilla* (s. 217) ve *Chile Hoy* içerisinde. Garces'in iddiasına göre, "Allende hükümetiyle işbirliği yapmaya razı olan ordu mensupları, gerici sağın tahmin ettiği türden askerler değildiler"!.

Silahlı kuvvetler hükümete girer girmez kamyoncular zaten çalışmaya başladıklarına göre, ordunun asıl görevinin işçileri fabrikalara geri döndürmek olduğu son derece açıktı. Ordu başkomutanı Prats, takındığı zorlama tarafsız tavır içerisinde bu gerçeği şöyle ifade ediyordu:

> Dolayısıyla, uygun şekilde oluşturulmuş bir hükümet varolduğu sürece, silahlı kuvvetler buna saygı duymak zorundadır... Şurası çok açık ki silahlı kuvvetler, toplum düzenini tehdit eden herkese karşı kullanılmak üzere devlet başkanının hizmetinde bulunan meşru bir araçtır...[50]

Ancak, olağanüstü hal durumu başladığında, neyin tehdit olarak görüldüğü net biçimde anlaşılacaktı. İşçilerin hareket yeteneğini denetim altına almak üzere, sıkı bir sokağa çıka yasağı uygulamaya kondu. Talca ve Concepcion'daki işgal edilmiş iki gazetenin yasal sahiplerine iade edilmesini sağlamak üzere, orduya verilen geniş yetkiler devreye sokuldu. Bata savunma komiteleri önderleri, bir aydan uzun hapis cezalarına çarptırıldı. Nihayet 13 Kasım'da, ekonomi bakanı, işçilerin el koyduğu 28 fabrikadan 20'sinin yasal sahiplerine geri verileceğini ilan etti.

Devletin kontrolü en fazla yitirdiği alan belki de kaynak dağıtım sistemiydi. Bu yüzden, ordu denetiminin en dolaysız biçimde kurulduğu alan da bu oldu ve havacı general Bachelet, devletin kaynak dağıtım kurumu DIRINCO'nun başına getirildi.

Yeni hükümette, generallerin yanı sıra, ikisi Komünist Parti'den (Bütçe Bakanlığı'nda Millas, Çalışma Bakanlığı'nda CUT'un başkanı Figueroa) ve biri MAPU'dan (Ekonomi Bakanlığı'nda Flores) olmak üzere, HC kanadından da üç bakan vardı. Olağanüstü hal ile iktidar fiilen ordunun kontrolüne geçmiş olduğuna göre, bu bakanların kabine içerisindeki rolü sosyalizm davasının savunulması değil, ordu adına işçi sınıfının gidişat hakkında ikna edilmesiydi. Örneğin Figueroa, Arica'daki

50 *Chile Hoy*, sayı 22, 10-16 Kasım 1972, s. 32.

fabrika işçilerine, kamyonculara destek vererek greve katılan büro çalışanlarının işe dönmelerine izin verilmesi ve grev süresince alamadıkları maaşlarının tamamının ödenmesi gerektiğini şevkle anlatacaktı.

Santiago'nun en militan fabrikalarından Ex-Sumar'da çalışan bir işçi, yeni durumu şöyle özetliyordu:

> Bence, verilen tavizler hükümetin sağa kaydığını gösteriyor. Oysa önünde başka bir seçenek vardı: Kitlenin desteğini kazanmaya çalışmak ve en başta hazırlanmış olan HC programını uygulamaya koymak. Fakat onlar bunu yapmaya asla niyetlenmediler. Sonuçta kitleler olayların dışında bırakıldı ve sorunları aşmaya çalıştıklarında da zalimce bastırıldı. Şimdi sağcılar kutlama yapıyor olmalı. Sadece sağ radyoları dinlemek bile, coşku içerisinde olduklarını anlamanıza yetecektir.[51]

Generaller hükümette

HC bakanları ve generallerden oluşan kabine, her şeyi kendi istediği yönde idare edemiyordu. Kasımdan sonra karmaşa henüz dinmiş değildi ve işçilerin kazanmış olduğu özgüven de kolayca zedelenecek gibi görünmüyordu. Örneğin Figueroa, şimdi CUT'un başkanı ve çalışma bakanı olarak çifte yetkiyle donatıldığı halde, gücünün eskisi kadar sağlam olmadığını fark ediyordu. Söylediklerıyle ikna olmuşa benzemeyen Arica işçileri, 24 Kasım'a gelindiğinde hâlâ büro çalışanlarının geri dönüşünü reddetmekteydiler. Figueroa'nın emre itaat çağrısıyla karşılaştıklarında fabrikayı tekrar işgal ettiler ve zorla çıkartılmaları için polis devreye sokuldu.

İşçiler Ekim'de kazandıklarını kendi elleriyle iade etmeyi reddettikçe, benzer deneyimlere başka yerlerde de rastlanıyordu. İşçi sınıfı, bu tip tavizlerin elde ettikleri her şeyi alıp götüreceği ve zaferi burjuvaziye altın tabakta sunacağı kanısındaydı.

51 *Chile Hoy*, sayı 22, s. 32.

Ancak işçi sınıfının kendiliğinden gelişen örgütsüz direniş eylemlerinin eşgüdüme kavuşturulması ya da yükseltilmesi yönünde hiçbir ciddi çabaya rastlanmıyordu. Örneğin, solun siyasi önderliği, sürece kılavuzluk edemiyordu. Asıl şaşılacak şey, ordunun kabinedeki varlığına karşı *hiçbir sesin yükselmemesi* idi. Örneğin MAPU, yeni Kabine'yi, 'hükümetin ve halkın yekvücut hareketi'[52] olarak tanımlıyor, bir taraftan da "halk iktidarı"nın derinleştirilmesi çağrısında bulunuyordu.

Komünist Parti ve hükümet, vatansever kararlılığından dolayı silahlı kuvvetleri övme noktasında birleşiyor ve yeni kabineyi, ordunun burjuvaziden *kurtarılmasının* göstergesi olarak tanımlıyorlardı. Bu arada çok daha çarpıcı ironiler de tarihin ajandasında sırasını beklemekteydi:

> silahlı kuvvetlerin CUT liderleriyle birlikte katılımı hükümeti güçlendiriyor. Bu sayede hükümet, işçilerin zaten büyük bir kararlılıkla reddettiği greve karşı ölüm cezasını uygulamaya koyabilecektir.[53]

Belki de en ilginci, MIR'e bağlı *Punto Final* dergisinde Manuel Cabieses'in kaleme aldığı makaleydi:

> Silahlı kuvvetlerin halkla bir arada hareket ederek, sömürüye karşı verilen mücadelede işçileri destekleyerek oynaması gereken vatansever ve demokratik bir rolü var . . İşte olması gereken budur. Orduyu hükümetin bir parçası olarak gördüğünde işçi sınıfı da işte bunu istiyor."[54]

Daha önce hiçbir profesyonel ordu, sömürüye karşı mücadelede, diğer bir deyişle, kendisinin ayakta tuttuğu burjuva devletine yönelik savaşta, işçi sınıfını desteklemiş miydi ki? Yazar, insanı şaşkına çeviren bu saflığından dolayı suçluydu ve üstelik MIR, *cordon*ların ayakta tutulmasını savunmaktaydı.

52 *Chile 1973* eserinde alıntılanan belgeye bakınız.

53 *Chile Hoy*, sayı 22, 10-16 Kasım 1972. Garces'de alıntılanmıştır.

54 *Punto Final*, sayı 170, 7 Kasım 1972, s. 3.

O günlerde soldan gelen açıklama ve çözümlemelerin en büyük ortak noktası, kafa karışıklığı ve tereddüt olsa gerek. Ekim'de sahneye çıkan kitle örgütlerini dağıtma konusunda HC'nin sergilediği kararlılık karşısında nasıl tepki verileceği tam bir muammaydı. Sosyalist Parti Genel Sekreteri Altamirano'nun konuşmaları gibi en militan açıklamalar bile, beklentilerini hükümete yönlendiriyordu. Kendi politik karakterine zıt yönde tavır sergilemesi, reformcu değil devrimci davranması talep ediliyordu hükümetten. Altamirano'nun söylemi, reformculuğun dayattığı sınırları ifşa etmek ve Allende'ye baktığında hayaller görmeye devam eden binlerce işçinin gözlerindeki perdeyi kaldırmak yerine, hâlâ HC'nin *devrimci bir tutum izleyebileceğini* ileri sürüyordu.

Chile Hoy'da düzenli olarak yazan Theotonio dos Santos da şunları ekliyordu: "Eğer elde ettiklerimizin korunması isteniyorsa, hükümet ve işçiler mevcut mekanizmaları kullanarak ve halk iktidarının köklerinin daha derinlere ulaşmasını sağlayarak bu kazanımları derinleştirmeli ve genişletmelidir."[55] En radikal sesler bile, Ekim sonrasında siyasi gelişimini sürdürmesi için işçi sınıfı hareketinin HC'nin geleneksel önderliğinden kurtulması gerektiğini, sınıf mücadelesinin niteliksel gelişimi önünde HC'nin bir engel haline geldiğini, kazanımları güvence altına almanın tek yolunun ilerlemek olduğunu savunmaya istekli değildi. Bağımsız bir strateji izlemekten, HC ile ilişkileri koparmaktan söz eden hiçbir sol örgüt yoktu. Konuya taraf sol örgütlerden yalnızca en küçüğü, Hıristiyan Sol, bu yönde ilerlemiş, yeni kabineye katılmayı reddetmiş ve şu açıklamayı yapmıştı:

> işçi sınıfının bilinç düzeyinde sağlanan gelişmelerden siyasi önderler nasiplenmemiş gibi görünüyor. Taban, önderlikten çok daha verimli bir yapıya sahip. CUT ve *cordon*lar, kendi alanla-

55 *Chile Hoy*, sayı 58, s. 5.

> rında, HC'nin siyasi alanda olduğundan çok daha etkinler Eğer [HC'yi desteklemeye yönelik] toplumsal güç fabrika ve bölge düzeyinde eşgüdümlü olarak örgütlense ve savunma organlarına dönüştürülseydi, süreç ilerler ve durdurulamayacak boyuta gelirdi.[56]

İşçi sınıfı, bu konuda ciddi çözümlemeye ihtiyaç duymaktaydı. 13 Kasım'da, Santiago *cordon*larından 100 delege, fabrikaların yasal sahiplerine geri verilmesine karşı direnişi örgütlemek amacıyla Cristalerias Chile fabrikasında toplandı. Girişimleri, sol içerisinde hiçbir yankı yaratmadı. En gelişmiş *cordon*lardan O'Higgins'in başkanı tarafından dile getirildiği gibi:

> Solcu basın bizi görmezden geliyor . . . Bu nedenle, birbirimizden haberdar olma, birbirimizin mücadelelerini anlama ve gücümüzün bilincine varma noktasında *cordon*ların işlev yürütmesi gerekiyor.[57]

Ekim 1972'de yaşananlar, birçoğu daha önce örgütlü olmayan yeni işçi gruplarını mücadelenin tam kalbine taşıdı. Bunun yanında, kalıcı ve bağımsız bir siyasi yapıya zemin oluşturabilecek yeni örgütlenme biçimleri çıkardı ortaya. 1972 yılı sona ererken, *cordon*lar deneyimi siyasi tartışmaların odak noktası haline gelmişti artık. Ne var ki hiç kimse, mevcut durumdan örgütsel bakımdan doğru sonuçları çıkartamıyordu.

Belli ki Kasım'da işçi sınıfı iktidarına ulaşılması olanak dâhilinde değildi. Büyük işçi grupları hareketten uzak kalmış, geri kalanlar ise kafa karışıklığı ve moralsizlik içerisine düşmüştü. Olağanüstü hal şartlarında toplantı yapmak bile güçleşmişti ve üstelik iktidarda generaller vardı. Ancak şu da çok açıktı ki, mücadele henüz ne kapitalistler ne de işçiler lehine kesin bir sonuca ulaşmıştı. Herkes bir şeylerin olmasını bekliyordu

56 Bunlar, Hıristiyan Sol lideri Bosco Parra'nın görüşleridir. *Punto Final*, sayı 171, 21 Kasım 1972, s. 6-7.

57 Gabriel Aburto'nun, *Punto Final*, sayı 172, 5 Aralık 1972, s. 4-5'de yayınlanan konuşmasından.

ve iki taraf da açıkça gelecekte izlemeleri gereken stratejileri tartışmaktaydı.[58]

Böylesi bir ortamda devrimci sosyalistlerin en acil görevi iktidarı ele geçirmek üzere örgütlenmek değil, pratikte mücadeleyi yürütenlerle birlikte sabırlı ve ilkeli bir siyasi tartışma yürütmek,[59] siyasi örgütlenmeyi gerçekleştirirken bir taraftan da savaşın devam ettiği her noktada sınıfın gündelik mücadelesinde yerini almaktı. Ama bu doğrultuda hiçbir şey yapılmadı. Pek çoğu son derece ilgi çekici olan, ancak daima asıl sorunu, yani HC'nin siyasi karakteri sorununu ıskalayan, sonu gelmeyen tartışmalardı zaman harcanan şey.

Ekim 1972 deneyimini konuşma konusunda sol örgütlerin karşısına çıkan ilk fırsat, Sosyalizm İçin Hıristiyanlar adlı bir solcu Katolik örgütün Santiago'da düzenlediği halka açık tartışma oldu.[60] Komünistlerin temsilcisi Mireya Bartra, tartışma başladıktan hemen sonra, en büyük düşmanın aşırı sol olduğunu söyleyerek salonu terk etti. Buna karşılık olarak, MIR genel sekreteri Miguel Enriquez, yaşanan süreci 'devrim öncesi dönem' olarak niteledi ve "halk iktidarı çekirdekleri"nin yaratılması çağrısında bulundu. Enriquez haklı olarak, asıl sorunun, "işçilerin süreci denetim altına almasını" sağlamak olduğunu söylüyordu. Ancak takip eden tartışma ve görüşmelerde hiçbir MIR temsilcisi bunun nasıl başarılacağı hakkında net bir açıklama getirmedi.

58 Dönemin partilerine ait belgeler okunduğunda, bu tartışmaların taşıdığı aciliyet kolayca hissedilebilir: *Chile Hoy, Punto Final* ve *Puro Chile* gibi dergilerde; *El Siglo* (KP), *La Aurora* (SP), *El Rebelde* (MIR) gibi farklı örgütlerin gazetelerde, yoğun tartışmaları görmek mümkün.

59 Rus devrimi sırasında benzer bir durumla karşılaşan Lenin, *Nisan Tezleri*'nde, kitle örgütlerinin gücü ve savaşkanlığı üzerine partiyi inşa etme ve hepsinden önemlisi, hareketin siyasi önderliğine yönelik kavgayı kazanma görevlerini keskin ve eksiksiz biçimde tahlil etmişti. "Hükümet, burjuvazinin etkisine boyun eğdiği sürece, devrimcilerin görevi, hükümetçe izlenen taktiklerin hatalı yanlarını sabırlı, sistemli ve ısrarcı bir şekilde *açıklamak, kitlelerin ihtiyaçlarını özellikle göz önünde bulundurarak açıklama* getirmektir' (*Nisan Tezleri*, s. 9, vurgular bana ait).

60 *Punto Final*, sayı 173, 16 Ocak 1973, Documentos bölümü, s. 1-22'de bir tartışmanın tümüne yer verilmiştir.

Savaş hazırlıkları

HC, hâlâ önemli bir siyasi ağırlığa sahip olmayı sürdürüyor, ama eski mutlak egemenliğinden uzak görünüyordu. Ne yaparsa yapsın, yeni işçi örgütlerini mücadeleden söküp atamıyordu. Hatta, 1973 başlarında bu örgütlerin yaşadığı canlanmayı hızlandıran şey, HC hükümetinin kendi hamleleri oldu.

Patronlar grevinin ardından yaşanan tartışmalar, MAPU bünyesinde, partinin adını devam ettiren sol kanat ile, Jaime Gazmuri'nin liderliğinde MAPUOC (İşçi ve Köylü MAPU) adını alan Allende yanlısı taraf arasında bir bölünmeyi de beraberinde getirdi. MAPU kontenjanından ekonomi bakanı Fernando Flores, Ocak 1973'te hükümet politikasına karşı duruşa geçti ve fiyatların dondurulması, spekülasyonlar üzerinde sıkı denetim getirilmesi, temel ürünlerin asgari fiyatlarla temin edilebilmesini garanti altına alacak bir alışveriş sepeti uygulamasına geçilmesi önerilerini tartışmaya açtı. Bu öneriler, halk arasında karşılığını derhal buldu.

15 Ocak'ta, gecekondu mahallesi Lo Hermida'da, gerekli ürünlere ulaşamadıkları gerekçesiyle 300 aile, kepenk indirmiş bir süpermarkete doğru yürüyüşe geçti. Marketin tekrar açılmasını talep ediyorlardı. Hükümet tarafından görevlendirilen aracılar hemen olay yerine ulaşarak gösteriyi dağıtmaya çalıştılarsa da, başarı sağlayamadılar. Gece yarısı saat ikide market açıldı ve mahalle örgütleri, malları ihtiyaca göre dağıtma görevini üstlendi. Aynı olaylar, bir diğer gecekondu mahallesi Nueva La Habana'da ve Barrancas *cordon*unda da yaşandı.

İşte böyle bir ortamda, bütçeden sorumlu devlet bakanı, Komünist Parti üyesi Orlando Millas yeni ekonomi planını ilan etti. Plan, hükümet karşıtı muhalefetin en etkin temsilcileri arasında yer alan güçlü Yarur ailesine ait işletmeler de dâhil olmak üzere, 123 fabrikanın yasal sahiplerine iade edilmesini öngörmekteydi. Dahası Millas, sadece 49 sanayi işletmesinin kamuda

kalması, özel sermayeyle işbirliği içerisinde hareket edecek bir kapitalist devlet sektörünün yaratılması gerektiğini savunuyordu.[61] Tahmin edilebileceği gibi, Hıristiyan Demokratlar'la siyasi tartışmalara yeniden başlanacağı da eşzamanlı olarak duyuruldu. Çok açıktı ki bu plan, burjuvazinin neredeyse bütün taleplerinin kabul edilmesi anlamına gelmekteydi.

İşçi sınıfının tepkisi son derece şiddetli oldu. *Cordon*lar yeniden ayağa kalkarak derhal karşılık verdi. Cerrillos-Maipu *cordon*undan işçiler, protesto amacıyla caddeleri barikatlarla kapattılar; daha sonra da başkentteki tüm *cordon*ların şehir merkezine akın edeceği bir ortak gösterinin öncülüğünü yaptılar. *Cordon* başkanı Hernan Ortega şunları söylüyordu: "Ne kadar baskı uygularlarsa uygulasınlar, asla ödün vermeyeceğiz".[62] Textil Bromack'ta, on üç Komünist Parti üyesi, tepkilerini göstermek adına parti kimlik kartlarını iade etti. En önemlisi, Vicuna McKenna *cordon*u, tüm *cordon*lar için Tarea Urgente adında bir gazete çıkarmaya başladı. Gazetenin ilk sayısını okuyanlar, şu çok önemli açıklamayı okuma olanağını buldular:

> İşçilere: Bu *cordon*un işçileri, işçi sınıfına toplumsal mülkiyet alanlarını [ekonominin devletleştirilmiş unsurlarını] ve patronlar grevi sırasında el konulan fabrikaları savunmak için örgütlenme çağrısında bulunuyor. Bu fabrikaların iade edilmesini tasarlayan yasa, sonu nereye varırsa varsın haklarını savunmaya hazır olan işçilerin düşüncelerini yansıtmamaktadır.
>
> Bu yüzden, 28 Ocak'taki toplantılarında bu *cordon*un üyeleri şu kararları kabul etmişlerdir: 1) Patronlar grevi sırasında el konulan hiçbir fabrika yasal sahiplerine geri verilmemelidir; 2) Bizler, işçi sınıfının gerçek düşüncelerini yansıtmayan "Millas Planı"nı reddediyoruz . . . Ödün vermeksizin ileri atılmak zorundayız. Hiçbir fabrika geri verilmemeli, aksine daha fazlası alınmalıdır.[63]

---

61 Bkz. E Gonzalez.

62 *Punto Final*, sayı 183, 6 Mayıs 1973, s. 4'te yer alan bir röportaj.

63 P Santa Lucia, s. 147.

Benzer taleplerle seslerini yükselten Panamericana Notre *cordon*u üyeleri ise şunları öğrenmek istiyorlardı:

> O koltuklarda oturanlar, vidaları yanlış yöne çevirmeye daha ne kadar devam edecekler? Bu durum sinirimize dokunmaya başladı ve şunu belirtmek isteriz ki, *tek bir fabrika bile geri verilmeyecektir* . . . Bundan böyle, hayatımıza yön verecek kararları kendi başımıza alma hakkımızı savunmak için daima tetikte bekleyeceğiz.[64]

5 Şubat'ta, işçiler, gecekondu mahalleleri sakinleri, gecekondu örgütleri ve halk gruplarından oluşan dev bir topluluk, Millas Planı'na muhalefetini haykırmak üzere Ulusal Stadyum'da toplandı. *Punto Final*, net bir tarih bilinciyle stadyumda açılan pankartı sayfalarına taşıyordu: "Silahsız bir halk, teslim alınmış bir halktır". Sınıf mücadelesi, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde yeni bir safhaya geçiyor, yeni bir yoğunluk düzeyine ulaşıyordu.

Ancak sınıf mücadelesinin kazandığı tempo ile büyük siyasi partilerin taşıdığı kaygılar arasında pek zayıf bir bağlantı vardı. Giderek yaklaşmakta olan 1973 Mart Kongre seçimlerini hem sağ hem de HC bünyesindeki partiler, hükümetin ayakta kalıp kalamayacağının görüleceği, hayati öneme sahip bir sınav olarak değerlendirmekteydi. İlk kez bir parlamento seçiminde Sosyalist Parti adaylarını destekleyen MIR de dâhil olmak üzere, bütün sol örgütler bu seçimlerin kesin bir öncelik taşıdığı görüşünde birleşiyordu. Bu bakış açısı, HC'nin ülke genelindeki oy oranını yüzde 44'e yükseltti. Elde edilen zafer, işçi sınıfının direnç düzeyini kanıtlayan kayda değer bir göstergeydi ve aynı zamanda, küçük burjuvazinin kimi kesimlerinin de HC saflarına çekildiğini ortaya koyuyordu.

Sağ açısındansa bu sonuç ciddi bir geri çekilme anlamı taşıyordu. HC'nin seçim desteğini baltalama çabaları sonuçsuz kalmıştı. Artık, Allende hükümetini devirme yolunda alternatif

64 P Santa Lucia, s. 148.

stratejileri de tartışmaya başlayacaklardı. Masaya yatırılan iki seçenek arasında, kimi kesimlerce önerilen askerî darbe girişimi, Hıristiyan Demokrat Partisi başkanı Aylwin'in savunduğu 'Rus Mareşalleri' stratejisi karşısında geri planda kalıyordu.[65] Bu, yatırım yapmama, stokçuluğa yönelme ve uluslararası desteği bilinçli bir şekilde yönlendirme yollarıyla ekonominin harap edilmesi, içeride ve dışarıda kuşatma durumunun yaratılması esasına dayanan bir "çoraklaştırılmış toprak" stratejisiydi.

Seçim döneminde kitlelerin eylemliliğinde bir durgunluk yaşandıysa bile, şimdi her şey kaldığı yerden devam ediyordu. 1973 Mart'ı sonunda generaller kabineden ayrıldı ve Millas Planı'ndan vazgeçildi. Allende, 45 fabrikanın daha devletleştirileceğini ilan ettiyse de, hemen arkasından, 6 Nisan'da, devrimci sola ve Ekim işgallerinden sonra fabrikaları teslim etmeye yanaşmayan işçi örgütlerine karşı düşmanca bir saldırı dalgası geldi.[66] Bu saldırılar ışığında, 45 fabrikanın kamu sektörüne dâhil edilmesi, sembolik bir jest olmaktan öte anlam taşımıyordu.

Allende, burjuvaziyi "kışkırtanlar" aleyhinde ne kadar konuşursa konuşsun, sınıf mücadelesinin ulaştığı yoğunluk düzeyine kulaklarını kapatan da ta kendisiydi. Allende en baştaki kademeli değişim programını uygulama konusunda ısrar eder, işçi ve köylü örgütlerini de aceleci eylemlerle bu programı baltalamakla suçlarken, olaylar kendisinin denetimi dışında akıp gitmekteydi. Burjuvazi, onu devirmek için parlamento dışı stratejilere başvurma olasılığını açık açık tartışmaya başlamıştı bile. Allende ve CUT hâlâ değişim hızının parlamento tarafından belirleneceği noktasında ısrarcı olsa da, ne burjuvazi ne de işçi sınıfı bu yanılgıya ortak olmak niyetindeydi. İşçiler, sokaklarda, fabrikalarda ve toprak üzerinde zaten başlamış olan bir mücadele için örgütlenmekteydiler. Sorun, kavganın çıkmasını engellemek veya en-

65 Bkz. Roxborough, O'Brien içerisinde, s. 205-207.

66 Bkz. Roxborough 1977.

gellememek değildi. Kavganın doğuracağı sonuçtu söz konusu olan.

Mart seçimlerinde HC oylarında görülen artış, açık bir eylemlilik talebiydi aslında. Ancak HC bu sürece önderlik etmezse, eylemlilik bir şekilde başka bir yatak bulacak ve HC'nin denetimi dışına çıkacaktı. HC liderleri ise bunu kavramaktan uzaktılar.

Solun önderliği krizi tartışıyordu kuşkusuz. Ancak sergiledikleri bakış açısı hâlâ HC'den farklı şekilde davranmasını talep etmekle sınırlıydı.[67] Oysa çok daha radikal bir çözümdü gerekli olan: İşçi sınıfı, örnek teşkil edebilecek bir çözümü tarih sahnesine bizzat koymuştu bile.

*Cordon*lardan oluşan bir Eşgüdüm Komitesi kurma kararı, işçi mücadelesinin önderlik biçimleri üzerinde nitel bir sıçrama anlamına geliyordu. Fakat bu Komite, HC saflarında herhangi bir ayrışmanın meydana gelmesini sağlayamadı. Peki neden? *Cordon*ların önderliği içerisinde egemen siyasi akım, hiç şüphesiz Sosyalist Parti'nin sol kanadıydı. Parti, o günlerde ayırt edici özelliği haline elmiş olan aşırı sol söylemine rağmen, hâlâ HC'den ayrılmaya ya da Allende'nin liderlik ettiği sağ kanada açıktan açığa meydan okumaya hazır değildi. Sosyalistlerin lideri konumunda bulunan ve genellikle sol kanada mensup kabul edilen Altamirano, sınıf mücadelesinde ortaya çıkan bağımsız örgütleri, parti içi liderlik savaşında kullanılabilecek baskı araçları olarak görme eğilimindeydi. Üstelik bu sınırlı bakış açısı, *cordon*ları yöneten sol sosyalistleri de etkisi altına almıştı. Eşgüdüm Komitesi bu yüzden, işçi sınıfı iktidarının öncül biçimlerinden biri haline kolaylıkla getirilebilecekken, Sosyalist Parti içinde bir siyasi hizbe dönüştü.

67 Pek çok örnek verilebilir: MAPU'nun siyasi komisyonu, 12 Şubat 1973'te, 'hükümetten devrimci bir tepkinin talep edilmesine", "HC içerisinde devrimci bir kutbun oluşturulmasına" ihtiyaç duyulduğunu savunuyordu. (*Chile 1973*, s. 54-55). Mayıs tartışmalarında, MIR'e bağlı işçi örgütleri lideri, *cordon*ların CUT tarafından yönlendirilmesi gerekliliğinde ısrar ediyordu.

Kitle hareketi içindeki diğer siyasi güç ise MIR idi. Geçmişi ancak sekiz yıl geriye uzanan MIR, yalnızca 1969-70 yıllarından beri işçileri örgütleme çabasına yönelmişti. Sendika üyesi olmayan işçiler arasında belli bir taban oluşturmayı başardıysa da, asıl nüfuz alanları, gecekondu mahalleleri ve öğrenci hareketiydi. Sendika seçimlerinde aday çıkartmasına ve CUT icra organı içerisinde de temsil edilmesine karşın, sendikalarda örgütlü bir varlık sergileyemiyordu. Dışında kalmayı yeğlediği HC'yi kimi zaman açık bir şekilde eleştirse de, öncelikler ya da görevler konusunda alternatif bir liste sunamıyordu.

MIR, sınıf mücadelesinin gerçeklikleri karşısında pragmatik bir tavır sergiliyor ve kesinlikle kendi siyasi liderlik mücadelesine öncelik veriyordu. Bu tutum, en çok da *cordon*lar etrafında dönen tartışmalarda kendini açığa vurdu.

*Cordon*lar içerisinde biden fazla örgütün varlık gösterdiği durumlarda, birleşik örgütlenme komiteleri (*comandos comunales*) oluşturuluyordu. MIR, mücadelenin önder grupları olarak tanımladığı *comandos*lara büyük önem vermekteydi. Oysa bir yandan da *cordon*ları suçlamakta ve CUT'un açıklamalarına paralel şekilde, *cordon*ların "CUT'a bağlı örgütler" olduğunu söylemekteydi. Bu elbette saçma bir savdı; zira *cordon*lar, işçilerin öncülüğünde faaliyet gösteren bağımsız örgütlerdi. Çelişkiye bakın ki, MIR 'işçi sınıfı egemenliğine' kendini adamış olmasına rağmen, etkin konumlara sahip olmadığı bu işçi sınıfı örgütlerinin oynadığı öncü rol konusunda kaygılı görünüyordu. *Cordon*ları, gecekonduların, dağıtım örgütlerinin, öğrencilerin ve diğer grupların eşit şekilde temsil edileceği taban örgütlerine dönüştürme çağrılarıyla, aslında kendi Marksist kimlik iddialarını boşa çıkarmaktaydılar. *Cordon*lara yönelik suçlamaları, iktidar mücadelesinde işçi sınıfının oynayacağı merkezi rolün inkârı anlamına gelmekteydi açıkça.

Ne olursa olsun, MIR'ın herhangi bir somut örgütsel sonuca varmayan çağrıları birer slogan olmaktan öteye geçemiyor-

du. Bu arada, sınıf mücadelesi de durduğu yerde durmuyor ve kongre seçimlerinden sonraki haftalarda, sağdan gelen saldırıların yoğunlaştığı, hükümetten hiçbir itirazın yükselmediği bir ortamda, artan bir şiddette devam ediyordu. İşçi sınıfı hareketi, kendi yanıtlarını kendisi verecekti.

Madenciler meydan okuyor

Bakır madencileri, Şilili emekçilerin tarihinde daha önceden de merkezi rol oynamayı bilmişti. Dolayısıyla, dünyanın en büyük bakır madeni El Teniente'de 19 Nisan'da başlayan grev, başlı başına büyük bir olaydı.

Grev sessizce başladı. Madencilerin dağlık bir bölgede, fiziksel olarak tecrit edilmiş bir alanda bulunmaları, işçi hareketinin geri kalan kısmı üzerinde grevin hızlı bir etkiye ulaşmasını engelliyordu. Üstelik sol da grevle ilgili tartışmayı yükseltme konusunda çok istekli değildi. Zira, greve neden olan tablo kolayca açıklanabilecek gibi durmuyordu. HC, 1973 başlarında, enflasyon oranının gerisinde kalmayacak bir genel ücret artışı sağlamıştı. Ancak madenciler, geçim giderlerindeki yükselmeye paralel olarak belirlenen ücret artışlarının ve başka bazı iyileştirmelerin garanti edildiği ayrı bir toplu sözleşmeye sahiptiler. Hükümetin bu ilave artışları sağlamayı reddetmesi üzerine, anlaşmanın ihlal edildiği gerekçesiyle greve gitme kararı aldılar.

MIR'in de aralarında bulunduğu tüm sol örgütler, sürecin burjuvazi ve emperyalizm tarafından başlatıldığı iddiasını dile getirmekteydiler.[68] Mayıs ve Haziran ayları boyunca grev sürerken, bu çerçevede yöneltilen yoğun baskılar karşısında, işçilerin bir bölümü işbaşı yapmak zorunda hissetti kendilerini.

68 Bu iddianın kaba bir örneği için bkz. C Kay, "The making of a coup", *Science and society* içerisinde, 1974. Bu yazı, Edinburgh Solidarity Campaign Bulletin, *Chile Hoy*, 1974, sayı 2, s. 9'da tekrar basılmıştır. Karşıt savlar için bkz. H Prieto, *The gorillas are amongst us* (Pluto Press, Londra 1974) s. 34-36.

Sorunlar ve suçlamalar kulağa hiç yabancı gelmiyordu. Madenciler, işçi sınıfının genel çıkarlarına uygun düşmeyecek şekilde kendi küçük çıkarlarını savunmakla, 'ekonomizm' ile itham ediliyorlardı. Aslında sol, güçlükle elde etmiş oldukları geçim gideri zamlarından 'toplumsal fayda' uğruna feragat etmelerini istiyordu onlardan. Oysa gerçek şuydu ki, madencilerin vereceği ödünler yalnızca burjuvaziye fayda sağlayacaktı ve hükümet de bunu çok iyi biliyordu. Madenciler üretmeye devam ediyor, ama dünya piyasasında bakır fiyatları düşüyordu. İzlemeleri gereken yol, HC'nin istediği gibi, bu fiyat düşüşünün sonuçlarını üstlenmek miydi, yoksa yaşam standartlarını savunan tüm başka örgütlü işçiler gibi davranmak mı?

Bakır madencilerinden istenen fedakârlığın toplumsal fayda amacını taşımadığı ve fedakârlıklarının meyvesinin hiç de söylendiği gibi sosyalizm olmayacağı bugün açıkça görülüyor. HC iktidarının ilk yılında elde edilen kazanımlar, enflasyon ve artan fiyatlar tarafından silinip süpürülmüştü. 1973'te ücretlerin reel alım gücü, 1971'deki seviyenin altına düşmüş durumdaydı. Diğer taraftan, burjuvazi ise tam aksine bu durumdan faydalanıyor veya en azından, HC'nin maliyeti işçi sınıfının omuzlarına yıkma istekliliği sayesinde, daha hafif etkilere maruz kalıyordu.

Şili hükümeti işçilerin tarafında değildi; kapitalist sınıfa en başta verilen güvenceler ışığında, devleti bir *arabuluculuk* aygıtı olarak kullanmak üzere, emeğe layık görülecek ücreti sermaye ile müzakere konusu yapma amacındaydı. Böyle bir durumda işçi örgütlerinin takınacağı tavır, üyelerinin yaşam standartlarını savunmaktan başka bir biçim alabilir miydi? Oysa Şili'de hiçbir işçi örgütü bu tavrı takınmadı. Sol, HC saflarındaki iç mücadelede saplanıp kaldığı tek boyutlu yaklaşımın etkisiyle, hükümete karşı tehdit olarak değerlendirilen madencilere yekvücut olarak saldıracaktı.[69] Yola çıkış noktaları, sınıf mücadele-

69 Bkz. Prieto.

sinin ilerlemesini sağlama isteği olsaydı, daha farklı bir tepki verebilirlerdi. Bunun yerine, madencilerin lideri Medina'ya "Nazi", madencilere de 'işçi aristokrasisi' suçlamasını yöneltmeyi yeğlediler. Madenciler, hükümetle görüşme talebiyle Haziran ayında Santiago'ya doğru yürüyüşe geçtiklerinde, toplum polisi *Grupo Movil* tarafından durdurulup, tazyikli su yardımıyla dağıtıldılar. Oysa Allende'nin 1970 öncesinde verdiği vaatlerden biri, koltuğa oturur oturmaz *Grupo Movil*'i lağvetmek değil miydi?

Madencilerin grevi, Şili solunun olduğu kadar, *cordon*ların da zayıflıklarını gözler önüne serdi. Mücadele geleneği içerisinde en iyi örgütlenmiş durumdaki işçi kesimleri, ulusal *cordon* ağının içinde yer almıyordu. Bu işçilerin, yıllar süren mücadelenin getirdiği bir disiplinle bağlı olduğu sendikalar, HC'nin çekirdeğini oluşturmaktaydı. Siyasi önderlikleri *cordon*ları şiddetle kınadığı için, pek çoğu *cordon* çatısından uzaklaşmaya ikna olmuştu. Bu arada CUT da, ağırlıklı olarak kamu sektöründe çalışan bu sendikalı işçiler ve *cordon*larda örgütlenmiş işçiler arasında doğrudan temasın gerçekleşmesini önlemek için yoğun çaba harcıyordu.

Madencilerin içinde bulunduğu coğrafi ve siyasi tecrit ortamında, birçok işçinin grevle ilgili bilgi kaynağı sağcı medyaydı. Burjuva örgütleri, HC'nin konumunun barındırdığı çelişkilerden faydalanmakta geç kalmayacak ve nadir olduğu kadar da tuhaf bir işe imza atarak, grevciler için yardım kampanyaları düzenlemeye başlayacaktı. Bu hamle, durumu daha karmaşık hale getirirken, bir yandan da CUT liderlerine ve HC bünyesindeki partilere, grevin Allende hükümetini zayıflatmak amacıyla sağcılar tarafından düzenlenmiş bir komplo olduğunu daha yüksek sesle söyleme olanağını verdi. Şili işçi sınıfının en mücadeleci kesimi konumundaki madenciler için ağır bir hakaret anlamı taşıyan bu tavır, hem sağın hem de hükümetin peşinden koştuğu ilkesiz oportünizmin en bayağı örneği gibiydi. Sağcılar grevi

kullanmışsa bile, El Teniente işçilerinin meşru itirazını kavrayabilme konusunda solun bütün halinde takındığı yanlış tavır neden olmuştu buna.

Başka yerlerde olaylar daha da büyük bir hızla ilerliyordu. Nisan sonunda yapılan bir CUT gösterisi, on binlerce insanı başkentin sokaklarına çekti. Yürüyüş grubu Hıristiyan Demokrat Parti bürosunun önünden geçerken silah sesi duyuldu ve bir işçi yaşamını yitirdi. Çok sayıda küçük ölçekli mücadele de bu arada devam etmekteydi. Mayıs başlarında Entre Lagos'ta bir kereste fabrikasında 50 işçi, işveren tarafından fabrikanın kapatılacağının duyurulması üzerine işyerlerini işgal ettiler. Olaya müdahale eden CUT, fabrikanın yasal sahibiyle işçiler arasında bir ortak mülkiyet yapısının oluşturulmasını teklif ettiğinde, işçilerden ret yanıtı aldı:

> Entre Lagos'ta yaşayan bütün insanların desteğini alarak, devletin kaynaklarını kullanıp patronlara fabrikalar inşa edebileceklerini ve işçileri bu yatırımların dışında bırakabileceklerini düşünen bu insanlara bir ders verebiliriz.[70]

Hükümet temsilcileri, aynı sonuca bu kez hile yoluyla ulaşmaya çalıştıklarında, işçileri hafife almamaları konusunda net bir uyarıyla karşılaştılar. Benzer deneyimler, Santiago'daki JEMO ve INAPIS Pistons fabrikalarında da yaşandı. Arica'da işçiler SALFA elektronik aksam fabrikasına el koyduğunda, fabrika özel mülkiyet altındayken hükümet tarafından ödenmekte olan devlet sübvansiyonu kesiliverdi.

Belki de en çarpıcı mücadele, 10-11 Mayıs'ta, kıyı şehri Constitucion'da ortaya kondu. Şehir, bu iki gün boyunca tartışmasız biçimde kitle örgütlerinin denetiminde kaldı. Constitucion'da cepheleşme ortamı 1972 sonlarında, şehirde bir grup gecekondunun inşa edilmesiyle başlamıştı. Ocak 1973'te, ülkenin geri kalanında gözlenmekte olan kaynak dağıtımı, fab-

70 *Punto Final*, 3 Temmuz 1973, s. 13.

rikaların yasal sahiplerine iade edilmesi, yeterli konutun olanaklarının halka sunulamaması sorunlarından Constitucion da payına düşeni almaktaydı. Ancak Constitucion halkı, verdiği tepkiyle diğer Şili kentlerinden ayrışacaktı. 21 Şubat'ta kent halkı, gecekonducuların, köylülerin ve işçilerin ortak sorunlarını belirlemek üzere, "Kitlesel Halk Meclisi"nde bir araya geldi. İki ay sonra, 10 Nisan'da tekrar toplanan Halk Meclisi, çözüm yaratma yolundaki tüm girişimlerine karşı koyan ve tüm taleplerini reddeden bölge valisinin istifasını istemeye karar verdi.[71]

Daha sonra yaşananlar ise şaşkınlık uyandıracak cinstendi. Bütün kasaba halkı, yani yaklaşık 25.000 kişi, yönetimi doğrudan ele aldı. Anayollara barikatlar kuruldu. Sağlık imkânlarını örgütlemek, düzeni sağlamak üzere sağlık ve gözcü komiteleri kuruldu. Talepleri son derece basitti: Vali kovulacak ve yerine, ilk Halk Meclisi toplantısında oluşturulmuş olan birleşik işçi kurulunun seçilmiş başkanı getirilecekti. İşgalin ilk iki günü boyunca Halk Meclisi daimi oturumuna devam etti; dükkânlar açık tutuldu ve bütün barlar kapatıldı. 11 Mayıs gününün geç saatlerinde, halkın başlıca talebinin hükümet tarafından kabul edildiği açıklandı.

Constitucion'da yürütülen kampanya, sınırlı bir hedef belirlemişti kendine ve büyük bir tehlike doğurmuyordu sistem açısından. Asıl önemli olansa, hareketin büründüğü sıra dışı radikal *biçim*, ayrıca bu biçimin ortaya koyduğu güven ve örgütlenme düzeyiydi.

Bu olayların, kendine özgü mücadele geleneği bulunmayan bir taşra kentinde meydana gelmiş olması, o dönemde Şilili işçilerin ulaştığı bilinç seviyesini gözler önüne seriyor. Aynı zamanda, mücadele sürecinin, işçileri kitle hareketinin önderliğine taşıdığını gösteriyor. Tepedeki, yani HC ve CUT bünyesindeki bölünme ve hizipleşmeler, işçiler belli sorunların karşısına çık-

71 *Punto Final*, sayı 183, 8 Mayıs 1973, *'La toma de Constitucion'*.

mak üzere birlikte örgütlendikçe, tabanda giderek artan ölçüde çözüme kavuşturulmaktaydı.

Üstelik bu sorunlar daha çok mücadele üzerinde kurulacak hâkimiyetle ilgiliydi. Bir *cordon* önderinin dediği gibi, bunlar "kitlelerin ve hükümetin göreviydi"[72] ve yeni örgütlenme biçimlerinin doğmasını gerektiriyordu. Yaşananlar büyük bir hızla eski örgütleri işlevsiz kılıyor ve CUT da taban üzerinde egemenlik sağlama konusunda giderek daha fazla zorlanıyordu. HC, genel anlamda hâlâ sınıfın siyasi önderi olarak kabul ediliyor, ama taktiksel kararları ve kılavuzluğu önemsenmemeye başlıyordu.

Şili'deki drama, son sahneye yaklaşıldıkça bir düzlüğe ulaşır gibiydi. Tabandaki yoğun hareketlilik ortamında, kimi uzun soluklu ve amansız, pek çoğu farklı işçi gruplarını bir araya getiren mücadeleler hiç durmuyordu. Yine de, bu mücadeleler ulusal ölçekli bir hedefe odaklanmış değildi. Bazı taban örgütleri ve yerel örgütler, birleşik eyleme dönük denemelere daha yeni yeni girişirken, sağ çoktan ulusal bakış açısıyla yaklaşmaya başlamıştı sürece: Allende'nin devrilmesi. Sol örgütler, birleşmeyle ilgili bitmek bilmeyen tartışmalara saplanıp kalıyor, ancak odaklandıkları nokta, işçilerin bağımsız inisiyatifleri değil, HC oluyordu yine.

Allende, siyasi önderlik anlamında artık hiçbir işleve sahip olmayan bir koalisyona liderlik ediyor ve sağ partilerle birbiri ardı sıra tartışmalara girişirken zaten bu önderlik sorununu pek de umursamıyordu. Şimdi her yerde konuşulan şey, yaklaşmakta olan siyasi krizdi. Ancak hiç kimse krizin nasıl bir biçim alacağını tam olarak kestiremiyordu.

HC ile kitleler arasındaki uçurum, Haziran başlarında, Halk Cephesi ilk kez tek bir örgüt olarak bir araya gelip, Santiago'daki *Teatro Municipal*'de ilk kongresini düzenlediğinde, kendini şiddetle hissettirdi. Parti liderlerinden hiçbiri kongreye katıl-

72 *Punto Final*, sayı 182, 24 Nisan 1973, s. 4.

mazken, tartışmalar ve kararlar, olabilecek en soyut biçimlere büründü.[73] Kongre kapanış deklarasyonu, herhangi bir ayrışma riskinin ortaya çıkmaması için sadece Sosyalist Parti delegelerinin kararlarını içeriyordu. Diğer bir deyişle, olumsuz ve yanlış bir birlikti Halk Cephesi. Kongre, dışarıda gücünü toplamakta olan fırtına karşısındaki aczin itirafı gibiydi.

HC kongresi, olayların hızına ayak uyduramamıştı. Asıl önemli olan, sanayi genelinde birleşik bir örgüt yaratma olanaklarını tartışmak üzere, her bir sanayi kolundaki işçilerin Mayıs ayı sonunda toplamaya başladıkları kongrelerdi. Bu kongrelerin ilk üçü, tekstil, balıkçılık ve ormancılık sektörlerinde düzenledi.

19 Mayıs'ta Maipu'da, öldürülen sağcı politikacı Perez Zujovic'in ailesine ait araziler üzerinde yürüttükleri uzun soluklu mücadeleye destek arayan köylüler, Cerillos işçilerini yardıma çağırdılar. Hükümet, yardım çağrısı sonrasında yapılan gösteriyi dağıtmak için polisi devreye soktu. Ayın sonunda Ñuble'de verilen benzeri bir kavgada, ayrıca yerel gıda dağıtım merkezinin köylülerce işgal edildiği başka bir eylemde ise hükümetin geri adım atması sağlanabildi.

Allende 21 Mayıs'ta, *comandos comunales*'i olumlu bulduğunu söylediği, çok tuhaf bir konuşma yaptı ve hemen ardından da Komünist Parti'den üyelerinin *comandos comunales*e katılması izni çıktı. Allende'nin konuşmasına tuhaflaştıran şey, daha önceden bu örgütlere devamlı saldırıyor ve *comandos comunales* ile *cordon*lar arasında ayrım yapmıyor oluşuydu. Şimdi ise bu iki yapılanmayı birbirinden ayırır, yeni kitle örgütleri üzerinde HC'nin etkin hale gelmesini sağlamaya çalışır gibiydi. MIR'in de Allende ile aynı fikirde olması; ayrıca bir *Cordon*lar Eşgüdüm Komiteleri Kongresi'nin toplanması yönünde Sosyalistlerden

---

73 *Punto Final*'de '*Un congreso fuera de onda*' (zamanı geçmiş bir kongre) şeklinde tanımlanıyordu. Sayı 182, 3 Temmuz 1973, s. 9 basıldı.

gelen teklifin,[74] bir ulusal *comandos* mitingi düzenlenene kadar askıya alınmasını ısrarla istemesi, durumu bir kat daha tuhaflaştırıyordu.

Tasarlanan kongre asla gerçekleşmediyse de, bağımsız bir devrimci siyasi önderlik oluşturarak HC'ye karşı alternatif ortaya koymaya solun en fazla yaklaştığı andı bu. Belki Allende'nin konuşması ile HC liderliğini solun ele geçirebileceği yanılgısı biraz daha güçlenmiş, belki de sadece süreci engelleyen iç tartışmalar aşılamamıştı. Sebebi her ne olursa olsun, sonuçta bu adım atılamadı. Bu yüzden, olaylar burjuvaziye karşı sınıfın savunulması sorumluluğunu ikinci kez yine işçi sınıfına yüklediğinde, ne berrak bir siyasi doğrultu, ne de mücadeleyi devrimci dönüşüm yatağına sokabilecek bir örgüt vardı ortada.

İkili iktidar dönemi ve sonun başlangıcı

29 Haziran 1973'te, Albay Roberto Souper'in komutasındaki Santiago tank alayı, başkentin sokaklarına çıkıp, yönetime el koyduğunu ilan etti. Vicuna McKenna *cordon*unun bir parçası konumundaki EASTON fabrikasına bu haber sabah saat dokuzda ulaştı.

> 9:15'te fabrikanın sirenlerini çalarak bir genel toplantı çağrısı yaptık. Herkesin fabrikada kalmasını, diğer işyerleriyle bağlantı kurmak ve ulaşım araçları temin etmek amacıyla dışarıya 'acil durum birlikleri'nin gönderilmesini kararlaştırdık.[75]

Cordon Cerillos bünyesinde bir 'ortak karargah' oluşturuldu ve gün boyunca ikişer saatlik aralıklarla dört bildiri basıldı. İlk bildiride, acilen yürütülmesi gereken görevler şöyle sıralanıyordu:

74 Bkz. *Punto Final*, sayı 183, 8 Mayıs 1973, "*La toma de Constitucion*"

75 P Garcia, *Chile Hoy*, sayı 55, 6 Temmuz 1973'ten alıntı.

1 Numaralı Talimat

1. Bütün fabrikalara el konulacaktır.
2. Her birinde 11 yoldaşın bulunduğu ve bir kişinin lider olarak belirlendiği birlikler oluşturulacaktır. Her birliğin lideri, sendika örgütlenme sorumlularıyla birlikte fabrika yönetimini ele geçirecektir.
3. Fabrikanın, işçi sınıfının ve hükümetin savunulmasında işe yarayabilecek her türlü taşıt ve malzeme, fabrika içerisinde bir noktada toplanacaktır.
4. Her fabrikada, işlerin yolunda gittiğini belirtmek üzere saat başlarında, yardıma ihtiyaç duyulduğunda ise aralıksız olarak siren çalınacaktır.
5. Sürekli olarak Radyo Corporation dinlenecektir.
6. Fabrika içerisinde en görünür noktaya bir muhafız yerleştirilecektir.
7. Çevre fabrikalarla kesintisiz iletişim kurulacak ve kurye olarak görev yapacak yoldaşlar görevlendirilecektir.
8. Fabrikaya giriş imkânsız hale geldiğinde Karargahın nerede kurulacağı önder yoldaşların nerede buluşacağı saptanacaktır.
9. Toplantılar düzenlenecek ve işçiler sürekli olarak bilgilendirilecektir.[76]

Benzer adımlar ülkenin her yerinde atılıyor, yalnızca saatler içerisinde yeni *cordon*lar ve *comando*slar oluşturuluyor ve harekat artık 'Souper'in darbe girişimi' olarak adlandırılıyordu. Aslında Souper, *Patria y Libertad* ile apaçık ilişki içerisinde olan, başına buyruk bir komutandı yüksek komutanlıkta da şüpheyle karşılanıyordu. Zira bu onun ilk darbe girişimi de değildi.

Souper'in darbe girişimi, Prieto'nun deyişiyle, "bir silahlı propaganda gösterisi"nden başka bir şey değildi.[77] Bu anlamda

76 P Garcia'dan alıntılanmıştır. Ayrıca bkz. Santa Lucia.

77 Prieto, s. 37.

başarılıydı da. Ordu liderleri Souper'in eylemine sadece zamanlama açısından karşı çıkıyordu: En etkin ordu mensuplarının da içinde bulunduğu sağcı çevreler, askerî darbe seçeneğini bir süredir açıkça tartışmaktaydı zaten. Emekçilerin Souper'e verdiği yanıt, bu çevrelerin kafasında dengenin siyasi çözümden askerî çözüme doğru kaymasına neden oldu. Ortaya koyulan kitlesel tepki, silahlı kuvvetler içerisinde askerî müdahale ihtiyacına yönelik acil tartışmalar başlattı.

Ordu saflarındaki özgüven ve kibrin sorumlusu bir anlamda da Allende idi. Toplumsal sorunları çözmesi için defalarca orduyu göreve çağıran o değil miydi? Tam da işçi sınıfından kemerleri sıkması istenirken, orduya el altından yüksek maaş artışları sunmayı kabul etmemiş miydi?[78]

Şimdi, 29 Haziran sabahı, sadakatini ve silahlı kuvvetlere bel bağladığını bir kez daha gösterecekti Allende. *Cordon*lar emekçi direnişini örgütlerken, seçtikleri devlet başkanı öte yanda ordu başkomutanıyla durumu tartışmaktaydı. İki kelimeyle söylemek gerekirse, burjuvazinin harekete geçmesi karşısında HC son derece savunmasız ve etkisizdi.

İzleyen günlerde MIR, MAPU ve Sosyalist Parti[79], elde silah hükümeti savunmaya hazırlanma konusunda işçilere coşkulu çağrılar yaptı. Komünist Parti yetkilileri bile, iş tezgâhlarını silah imal etmekte kullanmalarını istiyordu sanayi işçilerinden. Allende, konuşmalarında hep üstü örtülü olarak tehlikelerden söz ediyordu. Bir atış poligonunda pratik yaparken çekilmiş meşhur fotoğrafı, işte bu dönemden kalmadır.

Ancak, eski siyasetin devam ettirilmesi ve HC önderliğine sadakat bildirimleriyle çevrelendiği sürece, ne bu çabalar, ne de halk iktidarını kurma çağrıları bir anlam ifade ediyordu. İşçi

78 Prieto, s. 39.

79 Bkz. *Punto Final* ve *Chile Hoy*. Sosyalist Parti önderliği, işçi sınıfının silahsız oluşunu övünme konusu yapıyordu. Bkz. *Chile Hoy*, sayı 58 ve 59.

sınıfının örgütlenme ve özgüven bakımından en iyi durumuna eriştiği, ülkenin dört bir yanında birleşik örgütlerin boy verdiği, en yetkin devrimcilerin önderliği doğrudan ele aldığı bu anda bile, iktidarı ele geçirme yolunu tutmayı tercih etmedi sol. Çünkü bu tercih, HC ile karşı karşıya gelmelerine neden olacaktı. Dolayısıyla, tıpkı Cerrillos bildirisinde olduğu gibi, en yüksek seviyede bağımsız işçi sınıfı eylemliliğine yönelik çağrılarda, Allende'ye bağlılık ifadeleri hiç eksik olmuyordu.

Kimi yorumculara göre bu bağlılık, ordu içindeki ideolojik savaşın kazanılması yolunda bir güç, önemli bir etmendi. Reformculara göre savaş işte bu şekilde, yeni ve ilerici bir genelkurmay yaratılarak kazanılacaktı.[80] Gerçekte, ordu içerisinde bir ayrışma, rütbesiz askerlerin, iktidara meydan okuyan kardeşleriyle sınıf dayanışması içerisinde hareket etmesiyle mümkün olabilirdi ancak. Allende'nin aksine, generaller bu gerçeği görmekteydiler. Allende'nin aksine, burjuva devletinin son savunma hattını profesyonel ordunun teşkil ettiğinin farkındaydı generaller. Ordunun, sınıf mücadelesini işçiler adına yürüteceği yönündeki ayağı yere basmayan yanılgı, reformculara özgü de değildi. MIR'in yayın organı *Punto Final*, 30 Temmuz tarihli sayısında, "halkın ve ordunun birleşik diktatörlüğü" çağrısında bulunuyordu![81]

Yine de sokaklarda ve fabrikalarda nitel bir değişim meydana gelmekte, olayların akışı hız kazanmakta, her geçen gün proletarya düzeninin yeni organları boy vermekteydi. Santiago-

80 Altamirano, 29 Haziran'daki darbe girişiminden sonra şöyle diyordu: 'Halk, silahlı kuvvetler ve polis arasındaki birlik, hiçbir zaman bugünkü kadar büyük olmadı . . . bu birlik, vermekte olduğumuz tarihi savaşta, yeni mücadeleyle biraz daha büyüyecektir' (16-17 Eylül 1973 tarihli *Le Monde* gazetesinde, büyük suçlamalar yöneltilerek yayımlandı). Ağustos başlarında Santiago'da gerçekleşen büyük bir yürüyüşte yaptığı konuşmada, Komünist Parti genel sekreteri Luis Corvalan'ın sözlerini tekrarlayacaktı. Konuşması, ne yazık ki Eylül 1973'te, Britanya Komünist Partisi'nin yayın organı *Marxism Today*'de de basıldı.

81 *Punto Final*, sayı 189, 31 Temmuz 1973.

Centro adındaki yeni bir *cordon*, devlet memurlarını ve gecekonducuları bir araya getiriyordu. Barrancas'ta bir dizi fabrikaya işçilerin el koymasıyla başlayan süreç, fabrika temsilcilerinin bir ortak eşgüdüm komitesinde bir araya gelmesi sayesinde, kısa sürede yeni bir *cordon* yarattı. Dükkânlar kepenk indirmeye çalıştığında, mahalle sakinleri olaya el koyuyor ve gıda dağıtımı işini bizzat örgütlüyordu. Kamyon sahipleri, hazırlanan devlet ulaştırma planını protesto etmek bahanesiyle ikinci kez greve gittiğinde, taşıtları işçiler kullanmaya başladı. Çalışanlar tarafından oluşturulan komiteler, hastanelerde yönetime el koyuyordu.

Souper'in darbe girişimine verilen yanıt, bir anlamda 1972 Ekim'inin tekrarı gibiydi. Yine de kimi önemli farklılıklara değinilmeli. Birincisi, işçi sınıfı bu kez kendini örgütleme konusunda aylardır birikmekte olan bir deneyime sahipti ve tepkisini bu deneyimin üzerine inşa edebilirdi. İkinci olarak, şimdi ordu merkezi etmen konumundaydı. Üçüncü olarak, Allende hükümeti savunma konusunda sunabilecekleri, önceki yıla göre daha da sınırlıydı. Sözün özü, bu kez iş daha ciddi, zaman ise daha kısaydı. Ama aynı zamanda, sahip olunan potansiyel de çok daha büyüktü.

El As Giyim fabrikasına, hiçbir siyasi geçmişe sahip olmayan bir grup kadın işçi tarafından el konuldu. Bir Hıristiyan Demokrat olan sendika liderlerinin onlara katılmasıyla şaşıracak, O'Higgins *cordon*una katılma davetini aldıklarında ise çok mutlu olacaklardı. Bir işçi, tabloyu şöyle anlatıyordu:

> CUT'un önerdiği çözüm, patronlarla konuşup anlaşmaya varmak, fabrikaları onlara geri vermekti. Ben hiçbir zaman siyasete karışmadım, [siyasi] gidişat hakkında hiçbir zaman uzun uzadıya konuşmazdık bile. Ama şu anda hepimiz bu sürece dâhil olduk ve bunun ne anlama geldiğini biliyoruz. Tek söyleyebileceğimiz şu ki, bu açıklama işçi sınıfına ihanettir. Belki burası küçük bir fabrika . Ancak işin önemi ekonomik değil, siyasi içeriğinden

> kaynaklanmaktadır. Biz işçiler iktidarı istiyorsak, ne kadar küçük olursa olsun, fabrikaları geri vererek bunu asla başaramayız.[82]

Devrimci krizin koşulları ortaya çıkmıştı: Üretim, dağıtım, işçi savunma hareketi ve toplumsal hizmetlere ait işlevler, işçi örgütlerinin elindeydi. Burjuvazi çatışma için harekete geçiyor; ne var ki mevcut devlet aygıtı, artık hükmetme şansına sahip olmadığı bu durumda, belirleyici rol oynayacak gücü sergileyemiyordu.

Souper'in darbe girişiminden üç gün sonra Allende bir kez daha Olağanüstü Hal ilan etti. Bu hamle, orduya sorunu nasıl isterse o şekilde çözme olanağını tanımaktan başka bir anlama gelmiyordu. 4 Temmuz'da kurulan yeni kabinede ordunun temsilcisi bulunmuyordu. Allende, "silahlı kuvvetlerin tarafsızlığına leke sürmemek" için böyle bir tercihin yapıldığını söylerken pek inandırıcı görünmüyordu. Tam tersine, sanki orduya, her türlü siyasi denetimden uzak, en üst seviyede hareket özgürlüğü tanınır gibiydi.

Ordunun ilk işi, daha önce de görüldüğü üzere, işçilere yakın bir duruş sergileyen gazete ve televizyonlara karşı harekete geçmek oldu. *Punto Final*'in bir sayısı toplatıldı ve devlet televizyonuna sansür getirildi. Oysa yüksekten atıp tutan sağcı demagog Father Hasbun'un sahibi olduğu Kanal 13'ün askerî darbe çağrılarını aralıksız sürdürmesine hiç ses çıkartılmıyordu.[83] İşçilerin geceleri eylemlerini örgütlemesini engellemek için sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Santiago dışından gelen haberlere göre, ordu yönetimi ele almaya başlamıştı bile.

Hava ve kara kuvvetleri bünyesindeki HC destekçileri, bir dizi kritik askerî tesiste başlatılmış olan darbe hazırlıklarını halka ifşa ettiğinde, subayların gücü çoktan korkutucu bir düzeye ulaşmıştı. Harekete geçmesi için Allende'ye yaptıkları başvu-

82 Roxborough 1977, s. 176.

83 Bkz. O'Brien içerisinde, s. 118-21, Gonzalez.

ru, sadakatlerine teşekkür edilerek yanıtlandı sadece. Allende, olağanüstü hal şartlarında bu konuyla yüksek komutanlığın ilgilenmesi gerektiğini ve ilgileneceklerinden de emin olduğunu söylemekle yetindi. Elbette ordu da sorunu kendi bildiği yoldan çözdü: Darbe girişimini ifşa edenler askerî mahkemede yargılanacak, uzun hapis cezalarına çarptırılacak ve işkenceden geçirilecekti.

Oyun bitiyor

Şili'de oyunun son sahnesi, 1973'ün Temmuz ve Ağustos aylarında oynandı. Öldürücü vuruş, Eylül'de hükümeti düşürerek ülkeyi kan gölüne çeviren askerî darbeden geldi.

Yaz aylarında, ikincil öneme sahip konular artık bir kenara itilmiş bulunuyordu. Şimdi tek gündem maddesi iktidar savaşıydı. 1972 Ekim'inden sonra birçoğu zaten devredilmemiş olan fabrikalarda el koyma hareketi tekrar başladı; dağıtım merkezleri işçilerin doğrudan denetimi altına alındı; savunma örgütleri üzerinde iyileştirmeler yapıldı. İşçiler, sınıf mücadelesinin bu son aşaması için hazırdı. Peki ya önderleri?

Allende, tereddütlerinin ve önceki açıklamalarında *comandos*lara verdiği beklenmedik desteğin ardından, 25 Temmuz'da yaptığı konuşmada çok daha net ve kararlı bir görüntü çizdi. Ülkeyi bir iç savaşın eşiğine getirdikleri gerekçesiyle tekrar *cordon*lara ve genel olarak sola yüklendi. İçinde bulunulan siyasi ortam çerçevesinde değerlendirildiğinde daha da alçakça görünen konuşmasının siyasi karakteri kendini açıkça hissettiriyordu. Sağcı basın artık HC'nin askerî yöntemlerle devrilmesini açıkça destekliyor; yine kamyon sahiplerinin öncülük ettiği ikinci bir patronlar grevinin ertesi gün başlaması için hazırlıklar tamamlanıyordu. Kongre, Allende'ye suçlamalar yönelterek başkanlık koltuğundan indirmeyi amaçlayan bir dizi önerge ile tamamen

kilitlenmiş durumda bekliyordu. Ekonomi felce uğramıştı: bir yanda bakır ihracatının sağladığı kaynak girişi azalırken, diğer yanda burjuvazi yatırımları tamamen durdurmuştu. Yedek parça ve hammadde temin etmek gitgide güçleşiyordu. Stokçuluk, arz darlığı yaratmaktaydı. Kısacası, burjuvazi elindeki tüm ekonomik silahları devreye sokmuştu. Allende'nin emir subayı yüzbaşı Araya'nın suikasta kurban gitmesi, pek yakında gerçek silahları da kullanmaya hazırlandıklarını anlamak için yeterli bir kanıttı.

Silahlanmanın Denetim Altına Alınması Yasası Ağustos başlarında nihayet çıkartılabildiğinde, amaçlanan şey darbeyi hazırlayanlara ya da silahsız dolaşmayan aşırı sağcı gruplara karşı yasal bir araç elde etmek değildi. Yasayla birlikte tam aksine, ordu ve polis, Allende tarafından ilan edilen olağanüstü hal şartlarında kitle örgütlerine karşı önleyici darbeler indirebilmelerini sağlayan bir araca kavuştu.

Bu operasyon, eşgüdüm içerisinde, ulusal çapta ve sistemli bir şekilde yapıldı. 7 Ağustos'ta, ülkenin güney ucundaki Punta Arenas şehrinin askerler tarafından işgal edildiği ve bir işçinin öldüğü haberleri geldi. Cautin ve Temuco'da, köylü örgütlerinin mülkiyeti altındaki arazilere el konuldu ve önderlerinin birçoğu tutuklanıp işkenceye maruz bırakıldı. *Chile Hoy*, 30 Ağustos tarihli sayısında, işkencenin izlerini taşıyan bedenlere ait fotoğrafları yayımlayacaktı. Bu operasyonların rahatlıkla yürütülebilmesini sağlayan şey, sıkıyönetim uygulamasına izin veren Silahlanmanın Denetim Altına Alınması Yasası idi. Üstelik, sıkıyönetim uygulamasına geçilebilmesi için devlet başkanının açık izni gerekiyordu.

San Antonio kentinde, olağanüstü hal şartları, darbeden sonra devlet güvenlik bakanı olarak kötülüğüyle nam salacak bir adamı, Manuel Contreras'ı ön plana çıkartmaktaydı. Ancak Contreras, örgütlü kitle eylemleriyle ortaya çıkartılan kararlı bir

direnişle karşı karşıya kalmıştı. Osorno'daki *Teatro del Pueblo*'da tüm yerel örgütler, bölge *cordon*unun önderliği altında toplanıp, kentte denetimin derhal ele geçirilmesine yönelik bir program yayımladılar. Program, fabrikalara el koymaya devam edilmesini, topraksız Mapuche yerlilerinin yürüttüğü mücadeleye destek verilmesini, sağlık hizmetlerinin işçilerin kontrolü altında yeniden örgütlenmesini öngörüyor, ayrıca rütbesiz askerlere de ordudan firar edip işçilere katılma çağrısında bulunuyordu. Burada gündem son derece açık biçimde ortaya konmuştu: işçiler, burjuva devletine meydan okuyorlardı.

Allende, 3 Ağustos'ta, HC bakanları ve generallerden oluşan yeni bir kabine açıkladı. Bu hamle, önceki birkaç günde attığı adımlar ve yaptığı açıklamalarla tam bir uyum sergiliyordu. En önemli şeyin burjuva devletini savunmak ve ayakta tutmak olduğu fikrine tamamen teslim olmuştu. Bu noktada onunla burjuvazi arasında hiçbir görüş ayrılığı yoktu.

O halde düşman kimdi? Komünist Parti lideri Luis Corvalan, 8 Ağustos'ta Santiago'da yaptığı korkunç konuşmada, bu soruya verdikleri yanıtla ilgili tüm şüpheleri ortadan kaldırdı.[84] Silahlı kuvvetlerin tutarlı vatanseverliğine ve sadakatine övgüler düzen Corvalan, şiddetin sorumlusu olarak faşist *Patria y Libertad* grubuyla aynı kefeye koyduğu aşırı solu kınadı. Önceki üç gün içerisinde, ordu Cerrillos *cordon*una bağlı kimi fabrikaları işgal etmiş, deniz kuvvetlerine bağlı birlikler de Valparaiso'daki Van Buren Hastanesi'ne zorla girmişti. Corvalan ve Allende, aşırı sola saldırırken, devlete etkin biçimde meydan okuyan tek görünür hedefe, yani işçi sınıfına akıtmaktaydılar zehirlerini aslında.

1973 Temmuzu ve Ağustosunda Şili solunun kendini içinde bulduğu, işçi örgütleri *cordon*lar ve *comando*ların sunduğu yaratıcı olanaklarla dolu koşulların benzerine tarihte pek az

84 Eylül 1973'te, trajik bir ironiyle, Britanya Komünist Partisi yayın organı *Marxism Today*'de de basılmıştır bu konuşma.

rastlanmıştır. Bir devrimci örgüt, uzun ve sabırlı hazırlık çalışmalarını işte tam da böyle bir anı bekleyerek yürütür. Ancak o beklenen ana ulaşıldığında, artık tereddüt ya da tartışma için pek az zaman vardır. Bu, kaçırılmaması gereken bir andır. Ne yazık ki, Şili solu bu görevin hakkını verebilecek yetkinliğe sahip değil gibi görünüyordu.

Böylesine hayati bir anda, silahsız bir işçi sınıfı askerlerin ordu disiplininden kopmasını sağlayamaz ve özgüveni yüksek bir orduya direnemez elbette, ama Şili'de söz konusu olan salt bir silahlanma sorunu değildi. Kuşkusuz, işçiler silahlanmalıydı; ancak asıl sorun başka yerdeydi. Silahlar, ancak berrak bir siyasi hedef çerçevesinde, günün koşullarını kavrayabilen devrimcilerin önderliğindeki örgütlü bir hareketin elinde kullanıldığında dengelerin değişmesini sağlayabilir.

Bu, ihtiyaç duyulan tek şeyin, silahlanarak doğru anı kollayan bir grup kararlı devrimci olduğu anlamına gelmiyor elbette. Devrim, işçi sınıfına önderlik edebilecek yetkinliğe erişmiş, *işçi sınıfının yaşayan mücadelesine nüfuz etmiş*, sınıf mücadelesi ve bu mücadelenin olası sonuçları ile ilgili bilincin etrafına inşa edilmiş bir örgütün ortaya çıkartılmasını gerektirir.

Böyle bir siyasi önderliğin yokluğunda toplumsal devrim olasılığından söz edilemez. 1973 Ağustos'unun ilk günlerinde MIR ve Sosyalist Parti sekreteri Altamirano tarafından yapılan silahlı mücadele çağrısı da sorumluluk almaktan uzaktı. Zira o aşamada, Komünist Parti bile son bir oportünizm örneği sergileyerek, silahlanmalarını istemekteydi işçilerden. Altamirano'nun, rütbesiz askerlere yönelik silah bırakma çağrısı, devrim anını doğru kullanma sorumluluğunu devrimci örgütlerden -ya da kendini devrimci olarak tanımlayan örgütlerden- alıp, bireysel olarak askerlere yüklüyordu.

Ağustos'un sonlarında, Şili işçi sınıfında bir moral bozukluğu havası yayılmaya başlıyordu. Allende'nin 1970 seçim zaferi

için düzenlenen 4 Eylül kutlamaları, sokaklara dökülen yarım milyon kişiye rağmen, umutsuz ve gergin bir ortamda geçti. Bu şartlarda, bir hafta sonra gerçekleşecek askerî darbe, öngörülür bir sonuçtu.

Yine de olaylar başka türlü gelişebilirdi. İşçiler, mücadeleye ve sonuçlarına hazırdılar. Üzerinde yeni bir işçi iktidarı inşa edilebilecek organlar mevcuttu. Oysa son anda bile, Şili'de tüm sol örgütler yüzünü HC'ye çevirmiş durumdaydı. Kitle mücadelesinin ulaştığı yüksek seviye, onlar için sadece HC *üzerinde* baskı oluşturmanın bir aracıydı. Alternatif bir devrimci önderlik sunmaktan geri duruyorlardı.[85] Bu önderlik sorunu, işçileri burjuvazinin vahşi intikamına terk etmek anlamına gelecekti. Bütün Şilili sol örgütlerin paylaşması gereken bir sorumluluktur bu.

Tüm bu gerçekler ışığında, kendisini deviren askerî darbe tarafından öldürülmeden hemen önce Allende'nin yaptığı o meşhur konuşma, salt bir yanılgı ürünü olarak değerlendirilemez. Son sözleriyle darbecilere verdiğini söylediği ahlaki ceza, "tarih generalleri yargılayacaktır" iddiası, sorumluluğu kendi üzerinden atmanın affedilmez bir örneğiydi ve gelecek kuşaklara söylenmiş bir yalandı.

Şili'de 1972-73 döneminde yaşananlar, işçi iktidarı yolunda, sınıf mücadelesinin güçlüklerini omuzlamada işçilerin sunduğu yeterlikler konusunda bir ışık çaktı. Ne yazık ki bir yandan da, böyle bir anda devrimin düşmanının reformculuk olduğunu, reformculuk siyasetinin dünyayı dönüştürmeye değil, burjuva devletini savunmaya yöneldiğini gösterdi bu süreç.

Şili'deki felaketin ardından, uzlaşma siyasetinin gerçek sonuçlarını saklayarak dünya genelinde reformcuların zarar görmesini engellemek üzere, yaşanan sürecin tarihi yeniden

85 Bkz. MIR genel sekreteri Miguel Enriquez ile yapılan röportaj, *Punto Final*, sayı 189, 31 Temmuz 1973'te, s. 4-7.

yazıldı.[86] 1972-73'te yürütülen mücadelelere son noktayı koyan askerî darbe, işçi sınıfı açısından korkunç ve vahşice sonuçlar doğuran bir yenilgiye dönüştü. Ancak bu yenilgi ne uluslararası bir komplonun sonucuydu, ne de kaçınılmazdı. Başka bir olasılık daha vardı Şili için ve bu olasılığın karanlıkta kalmasına izin veremeyiz. 1972-73'ün taşıdığı önem, gelecek mücadeleler için sunduğu mirasta yatmaktadır.

Ve darbe

11 Eylül 1973'te, sabahın erken saatlerinde başlayan bir birleşik askerî operasyon, Salvador Allende hükümetini devirdi. Darbenin lideri, Allende'nin Ağustos'taki ikinci askerî kabinesinin üyelerinden Augusto Pinochet'ydi. Sabah dokuzda, devlet başkanlığı sarayı tanklarla çevrildi. Bu, darbenin *son* adımıydı: Önceki haftalarda devam eden olağanüstü hal sırasında, en militan işçi, köylü, öğrenci ve gecekondu örgütleri silahsızlandırılmış, fiilen ortadan kaldırılmıştı zaten.

İlk birkaç saatte direniş söylentileri oldukça yaygındı. Tarihsel ironiler zincirinin son halkası olarak, bu söylentilerin en fazla rağbet göreninde, general Prats'in orduya önderlik ederek anayasayı savunacağı ve darbeyi durduracağı belirtiliyordu. Gerçekte general Prats bir hafta önce istifa etmiş ve hazırlanmakta olduğunu çok iyi bildiği darbeye karışmamayı tercih etmişti. Dağınık bireysel direniş eylemlerinin ötesine geçen bir karşı saldırıdan söz etmek mümkün değildi. Mücadele çoktan kaybedilmiş ve hareket, reformcu liderler tarafından mağrur bir yenilgiye itilmişti.

Günün geri kalanında, yüzlerce insan toplanıp askerî tesislere, hapishanelere ve geçici toplama kamplarına götürüldü. Binlercesi, işkencelerden geçirilmeden ya da öldürülmeden

86 Bkz. Gonzalez, 1984.

önceki son anlarını geçirecekleri Ulusal Futbol Stadyumu'nda tutuldu. Şili'nin en ünlü halk şarkıcısı Victor Jara gibi bazıları için o kadar bile beklenmeyecekti. Bir direniş şarkısı söylemeye çalışan Jara'nın önce elleri kırılacak, hemen ardından da canı alınacaktı.

Darbe, olağanüstü bir vahşet uygulanarak hayata geçirildi. Binlerce insan tecavüze uğradı, insanlık dışı işkenceye maruz kaldı, aç bırakıldı, taciz edildi, katledildi. Takip eden on iki ayda, 30.000 kişi öldürüldü. Öldürülenler, sınıflarının en yetkin ve en cesur önderleriydiler. Gelişmiş bir dış istihbarat yardımıyla, sistemli bir şekilde teker teker toplandılar. Onları öldürmekle de yetinmedi darbe: Gelecek nesillere ibret olması için, bedenleri lime lime edildi. Geri kalanlarsa, halkı dehşete düşürmek ve yeni rejimin aman vermeyeceğini somut olarak göstermek üzere, zulme batırıldılar. Santiago'nun Mapocho nehrinde her sabah görülen parçalanmış bedenlerin anlamı buydu işte.

Allende gibi, Şili'nin sağlam demokratik geleneğine ve silahlı kuvvetlerin "profesyonelliğine" ısrarla vurgu yapanlar için, darbenin getirdiği zulüm ve bitmek bilmeyen sadizm, anlaşılır gibi değildi. Dünyanın her yerinde reformcular, sapkınlık olarak gördükleri bu durumu açıklayacak, orduyla ilgili çözümlemelerinin yanlışlarını örtecek, Halk Cephesi deneyimini gelecek kuşakların meraklı gözlerinde bulanıklaştıracak bir açıklamanın peşindeydiler. Suçu CIA komplosuna yıkmayı deneyeceklerdi.[87]

Oysa gerçek başka türlüydü. Darbe gerçekleşti; çünkü Şili'de sınıf mücadelesinin ulaştığı seviye, burjuva toplumunun varlığını tehdit edecek noktaya yaklaşmıştı. Yöneten sınıflar, sınıf mücadelesinin nihai ve belirleyici anında, vurgu yapılan gelenekleri ne olursa olsun, asla kenara çekilip müsamaha göstermeyeceklerdir. Aynı şekilde Batı demokrasileri de, bütün 'demokrasi'

87 Bkz. Britanya Komünist Partisi broşürü, *Chile:Solidarity with Popular Unity*, Londra.

geleneklerini savunma, bunun için gerektiğinde korkunç kitle imha silahlarına başvurma konusunda son derece kararlılar. Şili'de yaşanan da bundan farklı değildi.

Şili'de ordunun sergilediği vahşet, kişisel intikam duygularından kaynaklanmıyordu; en yetkin, en cesur önderlerini ve örgütçülerini işçi sınıfının belleğinden sistematik şekilde kazıyıp atma operasyonuydu yürütülen. Bir kez bunu başardıklarında, engel olacak örgütlü bir işçi sınıfının yokluğunda, parasalcı ekonomi uygulamaları için Şili'yi bir laboratuara dönüştürebileceklerdi. Kafalarındaki mantık, peçesini indirmiş kapitalizmin, vahşi kapitalizmin mantığıydı: işçiler için en asgari hayat standardı; kalıcı ve yapısal işsizlik; sosyal hizmetlerin tamamen ortadan kalkması; kesintisiz terör ortamı; yalnızca şovenizmin ve boyun eğmenin öğretildiği okullar.[88]

Reformcular, yaratacağı hasarı gerekçe göstererek, işçi iktidarını kuracak örgütlenmeye yönelmemeleri konusunda emekçileri uyarmayı tercih ettiler. Halk Cephesi koalisyonu, işçileri işçilerden kurtarma kaygıları yüzünden işçi sınıfını darbe karşısında silahsız ve çaresiz bıraktı. Bugün Şilili işçiler mücadeleye yeniden başlıyor. Kendi deneyimlerinin ortaya koyduğu dersleri öğrenmelerine izin verilmemesi, tarih sahnesinde korkunç bir çelişki yaratacaktır.

Çeviri: Umut Haskan

88 Şili deneyimiyle ilgili çelişkilerden biri, 1970-73 arasında yaşanan süreçle ilgili yazı ve çözümlemelerde, asıl amacın hep HC'ye ait belli bir bakış açısını haklı çıkartmak ya da meşrulaştırmak olmasıdır. Oysa darbenin hemen sonrasında, vurgu yapılan şey darbenin getirdiği vahşet ve barbarlıktı. Sayılabilecek pek çok anlatı arasında şunlar örnek verilebilir: *Chili: le dossier noir* (Gallimard, Paris 1974); R Silva, *Evidence on the terror in Chile* (Merlin, Londra 1975); Şili'yle Dayanışma Kampanyası (İngiltere) tarafından basılan dergi, *Chile Fights*, 1973 sonlarından itibaren; *Chile: The story behind the coup* (NACLA, New York 1973); ve İtalyan Komünist Partisi sekreteri E Berlinguer'ın *Marxism Today* Şubat 1974 sayısında basılan önemli konuşması.

3

PORTEKİZ 1974-75

HALKIN GÜCÜ

Peter Robinson

Gazetelerde her sabah karşımıza çıkan siyaset, asıl olarak parlamentonun ve düzenin öne çıkan kişileri tarafından oynanan oyunlarla ilgileniyor. Geri kalanımızla sadece ara sıra oy pusulalarında yolu kesişen bu siyaset, sırtını kitlelerin edilgin tutumuna dayıyor. Portekiz'de 1974-75 döneminde yaşananlar ise, bu edilginliği aşmanın hiç de olanaksız olmadığını ortaya koyuyor.

Bu küçük ülkede, kimi gösterilerde katılım yarım milyonu aşıyordu. Emekçilerin takıldığı barlarda, koyu bir siyasi tartışma ve polemik havası solunuyordu. Yedi yaşında bir çocuk, size soldaki siyasi partilerin pek çoğu hakkında bir şeyler söyleyebilir; bildirilerini, amblemlerini ve sloganlarını tanıyabilirdi. Hatta, belli bir partiyi neden desteklediklerini dahi anlatabilirdi. İşçiler, sanki tüm yaşamlarını birer siyaset bilimi profesörü olarak geçirmişçesine, Fransa'daki, İngiltere'deki, Arjantin ve Brezilya'daki durumu tartışıyorlardı. Silahlı ayaklanmayı savunan posterler yasaldı. Otobüs biletlerinin üzerinde bile siyasi sloganlar görebilirdiniz.

Devlet aygıtının başında yer alanların orduya bel bağlaması artık mümkün değildi. Tanklar, parke taşlı caddeler boyunca gürleyip duruyor, ama gösteri yapan işçileri taşıyordu. Fabrika işgalleri, 1936 ve 1968 Fransa'sını, 1936 Katalonya'sını, 1920 Torino'sunu hatırlatacak boyuttaydı. El değiştiren tek şey fabrikalar da değildi. Halk klinikleri ve kültür merkezleri pıtrak gibi yerden bitiveriyordu. Bir hastanede işçiler idareyi rahibelerin elinden aldılar ve onları kitlesel mitinglere katılıp oy kullanmaya davet ettiler. Boş evler ve apartmanlar işgal ediliyordu; kiracılar, Avrupa'nın hiç bir yerinde görülmedik ölçüde büyük bir örgüte sahipti. Kırsalda ise işçilerin mülklere el koyduğu, "Kızıl Yıldız", "Proletarya Diktatörlüğü" gibi adlarla komünler oluşturduğu görülüyordu.

Bu başarılar bizim için büyük bir ilham kaynağı olabilir. Ancak, aynı zamanda bize öğretecekleri de var. Çünkü Portekiz'i yönetenler "olağan hal"e dönüş yolunu tasarlamayı, kafasını karıştırarak devrimci hareketin etkinliğini azaltmayı bildiler. Bu sonuca neden ve nasıl varılabildiğini kavramak için, dönemin tarihsel arka planını kısaca anlatarak başlamalıyız işe.

Portekiz monarşisi, 1910 yılında alaşağı edilmişti. Takip eden on altı yılı, kırk beş ayrı hükümet, birbirini izleyen bombalı saldırılar, suikastlar, darbeler ve darbe girişimleri, ayaklanmalar, karışıklıklar, grevler ve lokavtlarla geçirdi ülke. Bu parlamenter yönetim dönemini, 1926'da bir askeri darbe sonlandıracaktı. 1928 yılında maliye bakanı olarak atanan Antonio de Oliviera Salazar, kendi etrafında bir kitle hareketi, bir parti ve *Estado Novo* (Yeni Devlet) ideolojisini inşa etti. Birkaç yıl içerisinde diktatörlüğünü kuracak, fakat bunu Almanya ve İtalya'daki meslektaşları gibi halkın bir bölümünü örgütleyip harekete geçirerek değil, askeri darbe yaparak gerçekleştirecekti.

Bu rejim altında, sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen özel sermaye imparatorlukları yaratıldı ve büyütüldü. Gümrük ver-

gileri ve dış ticaret üzerindeki devlet denetimi ile korunan iki dev şirket, CUF ve Champalimaud çıktı ortaya. CUF, büyüyerek Portekiz sanayisinin yüzde onluk bölümünü kontrolü altına alacak, tütünde gerçek bir tekele dönüşecek, sabun, kimyasal maddeler, tekstil, inşaat ve sigorta alanlarında ise büyük bir pazar payına erişecekti. Öte yanda Champalimaud da turizm ve sigortacılık sektörlerinde faaliyet yürütecek, ayrıca çelik üretim tekelini bünyesine katacaktı. Bu ulusal holdingler, yabancı sermaye karşısında özellikle teşvik edilmekteydi. Coca-Cola bile yasaklı şirketler arasındaydı. Salazar rejimi, birkaç güçlü aile ve bu ailelerin ticari imparatorluklarından oluşan, devlet bürokrasisi ve silahlı kuvvetlerin üst kademeleriyle sarmaş dolaş olmuş bir oligarşi yarattı. Oligarşinin gölgesinde, bağımsız kapitalistlere pek az bir büyüme alanı kalıyordu. Siyasi partiler, sendikalar ve grev yasadışı ilan edilmişti. Muhalifler keyfi kararlarla hapse tıkılıyor, acımasızlığı ile nam salmış gizli polis teşkilatı PIDE'nin işkence tezgâhlarından geçiriliyordu.

1960'ların sonları Portekiz'i için üç belirleyici özellikten söz edilebilir.

Birinciolarak, Batı Avrupa'nın en azgelişmiş ülkesi Portekiz'di. Kuzeyde büyük bir köylü nüfus yaşarken, geniş topraklara sahip mülkler güneyde yer alıyor, yoğunlaşmış sanayi merkezleri ise Lizbon çevresinde, ayrıca Porto bölgesinin kuzey sahili boyunca toplanıyordu. 1960 ile 1970 arasında, azgelişmişliğin bir sonucu olarak göç yoğunluğu beş kat arttı. Diğer yanda toplumsal kaynak paylaşımı koşulları çağdaş olmaktan çok uzaktı. 1960'ların sonlarında ise nüfusta azalmayla karşılaşılacaktı.

İkinci olarak, tarihteki ilk Avrupa merkezli sömürge imparatorluğunu kurmuş olan Portekiz, rakipleri vazgeçtikten çok sonra bile bu yapıya yapışıp kalmış haldeydi. Afrika ve Uzak Doğu kolonileri, Portekiz sanayi ürünleri için hem ucuz hammadde, hem de güvenli, koruma altında pazarlar anlamına geliyordu.

Ne var ki 1960'larla birlikte sömürgecilik karşıtı ayaklanmalar imparatorluğu zayıf düşürmeye başlayacaktı. Afrika'da özgürlük savaşlarının fitili, Angola'nın Luanda kentinde, 1961'de baş gösteren isyanda ateşlenecekti. 1963'te Gine'de, 64'te ise Mozambik'te gerilla hareketleri ortaya çıkacaktı.

Üçüncü olarak, Avrupa'nın bu en yaşlı diktatörlüğü, sanayisini yeniden yapılandırma ve modernize etme konusunda müthiş bir gereksinim içerisindeydi. Dev Lisnave ve Setenave tersaneleri gibi yeni kalkınma hamleleri, yabancı sermaye işbirliği ile finanse edilmekteydi. Timex, Plessey, Ford, General Motors, ITT ve Philips gibi, ucuz işgücünün ve dostane yaklaşım sergileyecek rejimlerin peşinde olan çokuluslu şirketler, çoğunluğu Lizbon sanayi kuşağında yer almak üzere, büyük ve modern tesisler kurdu. Gecekondu mahallelerinde bir kentli emekçi sınıf büyüyordu. 1968 yılında, ülkede imalat sanayi yatırımlarının yüzde 52,2'si yabancı sermaye tarafından karşılandı.[1]

Ancak köhne Portekiz imparatorluğunun, temel bir siyasi dönüşüm geçirmeden modernizasyonu tamamlayamayacağı açıkça görülüyordu.

1968 Eylülünde, üzerinde yattığı İngiliz yapımı şezlongun kırılmasıyla, Salazar başını yere çarparak ciddi bir beyin hasarına maruz kaldı. Siyaset sahnesinden çekilmesi, tepeden inme bir sistem reformunun uygulanması girişimlerine cesaret kazandıracaktı. Salazar'ın ardılı Marcello Caetano, liberalleşmenin *primavera*sını, yani "bahar"ı devreye sokacaktı. Sansür hafifledi. Siyasi mahkûmlar sürgüne gönderildi ve kimi sürgünler de serbest bırakıldı. Liberalleşmeden cesaret, Avrupa ve Birleşik Devletler'deki benzer atılımlardan ise ilham alan öğrenci hareketi başını kaldırdı. Sınavlarını veremeyen öğrenciler askere alınabiliyordu ve hareket, Afrika'da devam eden sömürgecilik karşıtı mücadelede tanımını buluyordu.

1 Luis Salgado de Matos, *Investimentos estrangeiros en Portugal* (Lizbon 1973).

1968'de, sıkı bir denetim altında seçimler yapıldı. Kampanya sırasında Komünistler, Katolikler ve önde gelen "sol" entelektüeller tarafından, CDE (Demokratik Seçim Kurulu) adlı seçim cephesi oluşturuldu. CDE, rejim karşıtı muhalefet için önemli bir toplanma sahası haline gelecekti.

"Yeni bahar" döneminde artık sendikalar aday listelerini gizli polise (PIDE) sunma zorunluluğu olmaksızın, kendi bünyelerinde seçim düzenleyebiliyorlardı. Bu çerçevede, 1969 ve 1970'te beş sendikada seçimler yapıldı. Tekstil sendikası üyeleri, örgütleme sorumluları olarak bir militan öğrenciyi seçeceklerdi. 1970 Ekim'ine gelindiğinde, seçilmiş önderliklere sahip 20'den fazla sendika, Intersindical adlı yarı legal federasyonun çatısı altında toplanmıştı.

Öğrenci ve işçi hareketlerinin yükselişi, sömürge savaşlarında güç kaybedilmesi ve ekonomik krizler, rejim için alarm çanlarının çalmaya devam etmesi anlamına geliyordu. 1970 başlarında, Caetano klasik muhafazâkarlığa ve baskı yöntemlerine dönüş yaptı. Bir savaş yürütülürken reformlara yer yoktu ve merkezi bütçenin neredeyse yarısı silahlı kuvvetlere harcanıyordu.

Ancak işçi hareketi de kolaylıkla geri püskürtülebilecek gibi görünmüyordu. Caetano tarafından çıkartılan yeni Toplu Sözleşme Yasası ile birlikte bir yıllık toplu görüşme dalgası ortaya çıktı. Sonuç olarak, tekstil sendikasında 1970 ile 1973 arası dönemde her yıl bir grev patlak verdi. Pek çok başka sektörde de kısa ömürlü, plansız ve kendiliğinden gelişen grevler yaşanıyordu. Baskının yarattığı korku, bir grev komitesi seçmeyi ya da oluşturmayı sıkça olanaksız kılmaktaydı. Bazı örneklerde, işçiler taleplerini belirlemeye bile yanaşmadılar. Tek söyledikleri, ücretlerin artmasını istedikleriydi.

Sanayide ilk önemli kavganın yaşanması için 1973'e kadar beklenecekti. Portekiz havayolları TAP bünyesindeki bir grup metal işçisi, bir Boing 707'yi işgal etti. Tahliye operasyonu sı-

rasında işçilerden ikisi vurularak yaralandı. Portekiz'de nesiller sonra belki de ilk kez bir işçi komitesi kurulacaktı.

> Polis sayısız insanı dövdü. Grev 15 gün sürdü. Son derece iyi örgütlenmiş bir grevdi. Her gün, "bir grup işçi" tarafından imzalanan bir *communicado*[2] kaleme alınıyordu . . Fabrikanın farklı kısımlarında çalışan işçiler, birbirlerinin evlerinde toplanıyorlardı. İçerideki gizli işçi örgütünde yaklaşık 150 kişi vardı. Gizli ve yasal mücadeleyi bir arada yürütmeleri sayesinde grevi başarıya ulaştırabildiler. Ücret taleplerini kabul ettirmekle kalmadılar, hapse atılanların serbest bırakılmasını da sağladılar. Yaralananlara tazminat ödendi ve fabrikadan uzaklaştırılanlar tekrar işe alındı.[3]

Lizbon havaalanındaki işçiler, siyasal bakımdan, yükselen devrimci sol hareketin etkisi altındaydılar. 1972 yılında, CDE bünyesinde şiddete başvurma, yarı legal siyasi eylemlilik ve örgüt içi demokrasi tartışmaları tırmanıyordu. Yaşanan bölünmenin ardından, militanların üçte biri ila yarısı (yaklaşık 40-50 kişi) yapıyı terk edecek, hem Maoist olmayan devrimci sol grupların kurucu kadrolarını, hem de 1973'te kurulacak Sosyalist Parti'nin çekirdeğini oluşturacaklardı.

Bir bütün olarak işçi hareketinin kendine güveni ve devrimci solun gelişim çizgisi, pek yakında ülke dışında meydana gelecek olaylarla büyük bir itici güce kavuşacaktı.

"Silahlı Kuvvetler Hareketi" ve Darbe

General Antonio de Spinola, tek gözlüğü ve havalı bastonuyla, basın tarafından bir savaş kahramanı haline getirilmişti. İspanya iç savaşında Franco için savaşmış, Sovyet cephesinde ise Nazi saflarında "gözlemci" olarak bulunmuştu. Eski Gine valisi ve

---

2 Bildiri – *çev.*

3 Sugistinho Roseta ile röportaj, Easter 1984. 1960'ların sonlarında bir öğrenci önderi olan Roseta, tekstil işçileri sendikasında uzun yıllar yetkili olarak görev yaptı. 1974-75 döneminde ise zorunlu askerlik görevini yapan bir subaydı.

Champalimaud Grubu direktörü olan Spinola, egemen çevrelerde giderek büyüyen hoşnutsuzluğu, *Portekiz ve Gelecek* adlı kitabında ifade etmişti. CUF'un bir yan kuruluşu tarafından basılan kitap, hiçbir bakımdan radikal bir söyleme sahip değildi. Hem CUF hem de Champalimaud, Ortak Pazar'a ve AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu)'ye dâhil olunması, ayrıca Afrika'da bir yeni-sömürgeci çözüme gidilmesi yönünde baskı yapmaktaydı. Ticari çıkarlar imparatorluktan AET'ye doğru kayıyor, yöneten sınıf içerisinde destek bulan siyasi strateji de bu kaymayı giderek daha fazla yansıtır hale geliyordu.
Caetano, hatıralarında şöyle yazıyor:

> 18 Şubat'ta, yazarının nazik ithafını taşıyan Portekiz ve Gelecek'in bir nüshası elime ulaştı kitabın son sayfasını da çevirdiğimde, gelmekte olduğunu hissettiğim askeri darbeden kaçınma olanağının artık bulunmadığını anlamıştım.[4]

Caetano, buna karşın Spinola ve beraberindekileri, "Silahlı Kuvvetler Hareketi" (MFA)'ni oluşturacak astları olarak değil, basit bir tehlike işareti olarak gördü. Bitmek bilmeyen sömürge savaşlarının, ordunun orta kademelerinde rejime duyulan güvenin ve nihayetinde siyasal bağlılığın altını nasıl oyduğunu hâlâ kavrayabilmiş değildi.

Savaşlardan galip çıkma yönünde hiç umut yoktu. 1974 başlarında, Gine'de PAIGC[5] zaferin kıyısına kadar gelmiş ve FRELIMO (Mozambik Özgürlük Cephesi) da yeni bir saldırı dalgası başlatmıştı. Ölen Portekizlilerin sayısı, Napolyon savaşlarından bu yana yaşanan hiçbir çarpışmada kaydedilmemiş bir düzeye, 13.000'e ulaşıyordu. Ordu, yenilginin suçlusu olarak gösteriliyor, kimi subaylar Lizbon sokaklarında üniformalarıyla dolaşmaktan utanıyordu.

4 Antonio de Figueiredo, *Portugal: Fifty Years of Dictatorship* (Penguin, Harmondsworth 1975) sayfa 231, 232'de alıntılanmıştır.

5 Gine ve Cape Verde Bağımsız Afrika Partisi - *çev.*

Tüm bunlar yaşanırken, 1973 Temmuz'unda, eğitimli subay sayısındaki yetersizlik yeni bir kararın alınmasına yol açtı: zorunlu askerlik hizmeti kapsamında orduya alınan ve henüz kısa bir hizmet süresine sahip subaylar da muvazzaf subayların dengi olacak şekilde terfi edebilecekti. Bir düşmanlık duvarıyla yanıt bulan hükümet, ikinci bir emir yayınlayarak, yüzbaşı ve daha üst rütbedeki subaylar için güvence getirdi. Ne var ki bu adım da daha düşük rütbeli subayları çileden çıkartacaktı. 9 Eylül'de, sert güvenlik önlemlerinin yürürlükte olduğu bir ortamda, tamamı yüzbaşıdan daha düşük rütbeye sahip 136 subay, ülkenin iç kesimlerinde, dışarıdan "bağ evi barbekü partisi" gibi görünen bir toplantıda bir araya geldiler. Bu, Silahlı Kuvvetler Hareketi'nin ilk toplantısıydı.

Üyelerinin büyük bölümü Gine'de görev yapmış olan MFA, şimdi bir örgütleme komitesi oluşturuyordu. 16 Mart'ta, beceriksizce hazırlanmış bir darbe girişimine katıldı. Girişimin başarısızlığına karşın, rejim sert önlemler almaktan çekindi ve önderlerin büyük bölümü, propagandaya devam edecekleri başka birliklere kaydırıldı. MFA, Nisan 1974'e varıldığında, ordunun her üç kanadından 300 subayın oluşturduğu bir şebeke oluşturmuş, "Demokrasi, Kalkınma ve Sömürgeciliğin Feshi" adlı ilk programını hazırlamıştı bile.

O dönemde, MFA bünyesindeki subayların ancak birkaçı için "sosyalist" tanımlaması yapılabilirdi. MFA ile Afrikalı özgürlük savaşçıları, Komünist Parti ya da devrimci sol hareket arasında bir bağlantının bulunduğuna dair kanıt yok elimizde. MFA, Batı Avrupa tarzı bir "demokratik, çağdaş, karma ekonomi" modeli talep ediyor, sömürge yenilgilerinin utancını sahiplenmeyi reddediyordu. Bu, harekete katılan subayların sınıfsal altyapılarıyla da uyumlu bir duruştu zaten. Otoriter Portekiz'de, "Demokrasi, Kalkınma ve Sömürgeciliğin Feshi" talepleri, hiç kuşkusuz yıkıcı bir nitelik taşıyordu. Dolayısıyla, rejimle çatışmaya girmesi de kaçınılmazdı.

25 Nisan 1974'te, gece yarısını yirmi beş dakika geçe, Katolik Radyo Rönesans'ta *Grandola Vila Morena* adlı şarkı duyulacaktı. Bu, darbenin başladığına dair işaretten başka bir şey değildi.

Kimi askerler saflarını çoktan belirlemişlerdi. Lizbon'un kuzey ucundaki Pontinha'da konuşlu istihkam alayının tümü, Otelo de Carvalho'nun komutasında başkaldırdı ve kendi kışlasını işgal etti. O sırada Carvalho'nun ana hedefi, "orduya ve silahlı kuvvetlere prestijini iade etmek"ti. Daha erken dönemde çekilen fotoğraflarda, Salazar'ın cenaze töreninde ağladığı görülebilirse de, devrimin kaydedeceği ilerlemede Carvalho önemli bir rol oynayacaktı.

Darbe girişimi, şaşırtacak ölçüde kolaylıkla başarıya ulaştı. Çok sayıda askeri birlik örgütlenmişti. Radyo ve televizyon istasyonları, havaalanı ve genel kurmay karargahı hep çok sınırlı bir direnişle karşılaşılarak ele geçirildi. Yalnızca dört kişi öldü ve onlar da korkuya kapılan polisler tarafından vurulmuştu. Neredeyse 50 yıl ayakta kalmayı başarmış bir rejim, bir günden daha kısa sürede devrilivermişti.

> Lizbon'daki caddelerden birinde nöbet tutan, köyden geldiği belli genç bir askere, oradan geçen bir orta sınıf mensubu ne yapmakta olduğunu sordu. Ayaklanan birlikleri gözlemesi emrini aldığı yanıtını verdi. Kendisine, "İyi ama devrim yapanlar sizlersiniz!" denildiğinde, arkadaşına dönüp bağırdı: "Manuel, isyancılar bizleriz, *Yaşasın*!"[6]

MFA liderliği, hızlı gelişen bu çöküşün sonuçları hakkında oldukça gergindi. Zira, kısa süreyle de olsa ülkeyi kendileri yönetmek niyetinde değillerdi. MFA'nın, saygınlık ve rütbe kaygılarıyla harekete geçmiş olan koordinasyon komitesi, general Spinola'nın liderliğinde bir grup tanınmış askere çağrıda bulunarak, yönetimi devralmalarını istedi. Bu Cunta, daha sonra ilk geçici hükümeti kuracaktı.

---

6 Figueiredo'nun eserinde alıntılanmıştır, sayfa 233.

Karnaval

Halk, başlangıçta darbeye karşı sakıngan bir tutum izledi. Pek çok insan, akaryakıt ve yiyecek stoklamak üzere sokaklara döküldü. Kimse çocuklarını evden çıkartmıyordu. Ancak kısa süre sonra işçiler, köylüler, kadınlar ve gençler, neler olup bittiğini görmek üzere şöyle bir caddelere çıkmaya karar verdiler. Lizbon'un önemli meydanlarında kalabalıklar toplandı:

> Askeri birlikler üzerimize doğru geliyordu. Peki ne olacaktı? Ellerini havaya kaldırıp zafer işareti yaptılar. Kalabalıktan, o güne dek hiç duymadığım sevinç çığlıkları yükseldi. Kitlelerin öfkeyle bağırdığını daha önce de görmüştüm. Ancak bu neşeydi; katıksız neşe.[7]

"MFA halka birlikte, halk da MFA ile" sloganı, kitleler arasında derhal müthiş bir kabul gördü. Kızıl karanfiller, devrimin simgesi haline gelmişti: devrimi simgeleyen kızıl ve barış için de çiçekler... Askerler, halkın kendilerine sunduğu kızıl karanfilleri tüfeklerinin namlularına takıveriyorlardı. Günün sonuna varıldığında, üzerlerinde neşe içerisindeki insanları taşıyan tanklar ortalıkta cirit atıyordu. Göstericiler, büyük nefret duyulan gizli polise, PIDE'ye saldırdı. PIDE ajanları pek çok yerde linç edilmekten kıl payı kurtulabildi. Kalabalıklar yaklaşık 100 gizli polis mensubunu tutukladı ve bu arada 200 siyasi tutukluyu da salıverdi. Derken, cadde ve köprülerin adları değiştirildi. Duvarlarda grafitiler, sloganlar ve posterler, pek yakında da resimler, çiçek gibi açmaya başladı. 1 Mayıs resmi tatil ilan edildi. 25 Nisan ile 1 Mayıs arasındaki bir haftalık süre, "ezilenlerin bayramı" haline geldi. Lizbon'da hayat kadınlarının bile örgütlendiği görüldü: muhabbet tellallarını kovdular ve teğmenden daha aşağıdaki tüm rütbelere yarı fiyatına hizmet sundular!

Darbe, çok kısa bir sürede halkın enerjisi ve arzularının üzerindeki perdenin kalkmasını sağladı. 29 Nisan'da, barakalarda

7 Mailer, sayfa 44.

yaşamaya çalışan yüzden fazla aile, Lizbon'un kenar mahallelerindeki yeni bir toplu konut projesini işgal etti. Takip eden iki haftada, ülke genelinde 2.000'den fazla ev işgal edildi. Sonraki on sekiz aylık süreçte, mukimler komisyonu ve gecekondu sakinleri hareketi yükselecek, kaynama noktasına ulaşacak ve yeniden dirilecekti.[8]

MFA, sonradan devrimin motorunun *kendisi* olduğu iddiasını dile getirecekti. Oysa, darbeyi izleyen günlerde son derece ihtiyatlı bir tutum izlediler. Gerçek itici güç, işçi hareketiydi.

Darbenin gerçekleştiği gün, yalnızca bir fabrikada, 2.000 işçinin çalıştığı Mague metal tesislerinde grev vardı. Mague işçilerinin 6.000 *escudo* (100 £) tutarındaki aylık asgari ücret talebi, ülkenin yeni yönetenlerinin yapıştıracağı faşist damgasının doğuracağı sonuçlardan fena halde ürken idare tarafından derhal kabul edildi. Ancak Cunta bu zaferden pek hoşnut kalmadı ve yeni ücret anlaşmasının, taklit *edilmemesi* gereken bir örnek olduğunu söyledi.[9]

25 Nisan'ın ardından işçilerin büyük bölümü eski işlerine devam ediyor, ancak günlerini kutlamalarla geçirmeyi seçiyorlardı. Kutlamalar hızla savaşlara dönüşüyordu. İşyeri idareleri üretimin yeniden başlamasını istiyor, oysa işçiler "devrim"in işyerlerine de taşınmasını talep ediyorlardı. Kendiliğinden gelişen, dolayısıyla koordinasyondan uzak bu çatışmalar asıl olarak elektronik tesisleri ve tersaneler gibi yeni sanayi alanlarında, ayrıca tekstil ve inşaat gibi eski sanayi alanlarının sonradan ortaya çıkmış bölümlerinde kendini gösteriyordu. Hem ekonomik hem de siyasi talepler dillendirilmekteydi. Ücret talepleri gelişigüzel belirleniyordu. Mayıs'ın ilk günlerinde kadın tekstil işçileri tarafından düzenlenen mitingin bir katılımcısı şunları anımsıyor:

8 Charles Downs, "Residents commissions and urban struggles in revolutionary Portugal", Graham ve Wheeler, *In Search of Modern Portugal* (University of Wisconsin 1983) eserinde.

9 *Portugal: The Year of the Captains*, sayfa 120.

> Yaklaşık yedi veya sekiz bin kişi vardı orada. Her şey tamamen allak bullak olmuştu. Kimileri 3.000 *escudo*luk bir artış istememiz gerektiğini söylüyor, kalabalık hayır diyordu, 4.000. Sonra ona da hayır . 5.000 *escudo*.[10]

Timex kol saati fabrikasının ağırlıklı olarak kadınlardan oluşan işçileri, ücret artışı ve altı PIDE muhbirinin uzaklaştırılması amacıyla greve gitti. Grev giderlerini karşılamak için sokaklarda kol saatleri satıyorlardı. 13 Mayıs'ta, Panasqueira'da 1.600 madenci, 6.000 *escudo*luk aylık asgari ücret, ücretsiz sağlık hizmetleri, her yıl bir maaş ikramiye, bir ay ücretli izin ve faşistlerin işyerinden kovulması için grev başlattı. Bir hafta içerisinde tüm talepleri karşılandı. 15 Mayıs'ta Lisnave'nin 8.400 işçisi tersaneyi işgal etti ve haftalık çalışma süresinin 40 saate düşürülmesi, 7.800 *escudo* (130 £) aylık asgari ücret ödenmesi isteklerini dile getirdi.

Mayıs'ta 35'i işgale kadar varmak üzere, en az 158 işyeri sert mücadelelere sahne oldu. İşgallerin dördünde, idareciler işçilerin elinde rehin tutuldu.[11]

Çokuluslular başta olmak üzere, büyük şirketlerde, ekonomik taleplere faşist bağlantılara sahip tüm idarecilerin uzaklaştırılması isteği de eşlik ediyordu.[12] Kimi yerlerde bunun anlamı, idari kadronun tümden kovulmasıydı. Faşistlerin kovulması *saneamento*, yani temizlik olarak adlandırılıyordu. Bu hareket, tüm işbirlikçileri kapsayacak şekilde hızla yayıldı ve derken, işçilere karşı duran herkesi içine aldı. 500'den fazla kişi istihdam

10 Roseta röportajı.

11 Ayrıntılar için bkz. Maria de Lourdes, Lima dos Santos ve diğerleri, *O 25 de Abril E as Lutas Socias Nas Empresas* (Porto 1976).

12 1930'lard a İspanya İç Savaşı'nda faşizme karşı verilen mücadelenin anısını bellekl erde canlandıran *'O fascisme nao passara'* (faşizme geçit yok) sloganı, 1974 boyunca gerçekleşen gösterilerde sıkça yankılandı. Caetano rejiminin gerçek bir faşist yönetim mi, yoksa otoriter bir diktatörlük mü olduğu sorusunun yanıtıyla buradan ilgilenmek zorunda değiliz. Ancak, Portekiz'de faşizme karşı mücadele imajı, güçlü bir duygusal atılım yarattı. Bu durum, kimi zaman derinlikli siyasi analizlerin ilgi alanına girmiştir.

eden işyerlerinin yarıdan çoğunda gerçekleşen *saneamento*, hem idarelerin zayıf yapısını, hem de işçilerin giderek artan güvenlerini ortaya koymaktaydı. *Saneamento*, fabrikadaki siyasi iktidar sorununu üstü kapalı olarak yükseltiyordu.

Bu dönemde, Portekiz'de sermayenin yüzde elli üçlük bölümü, tüm şirketlerin sadece yüzde 0,4'lük bölümünün elinde bulunuyor ve bu şirketlerin birçoğunun birbiriyle bağlantı içerisinde olduğu görülüyordu. Binlerce küçük atölyenin yanında, Avrupa'nın en modern ve en büyük tesisleri arasında anılan kimi işletmeler de ülkede faaliyet yürütmekteydi. 1955'te bile, sanayi üretiminin yüzde seksen altısı ya Lizbon sanayi sahasında, ya da Porto ile sahil arasında kalan kesimde gerçekleşmekteydi.[13] Dolayısıyla, sayıları bir milyon dolayında olan Portekizli sanayi emekçileri, yani çalışan nüfusun yüzde 40'lık bölümü,[14] oldukça yoğunlaşmış şekilde, bir arada yaşamaktaydı. Bu da, 200.000 işçinin greve gittiği Lizbon gibi yerlerde, emekçilerin birbirlerinin deneyimlerinden faydalanabilmeleri ve birbirlerini destekleyebilmeleri anlamına gelmekteydi.

25 Nisan öncesinde, işçi komiteleri yalnızca grevler sırasında, o da gizli olarak kısa sürelerle oluşturulurken, *sadece grev amaçlı* olduğu söylenen işçi kurulları, darbenin ardından derhal ortaya çıkıverdi. Ne var ki proleter Lisnave'de bile, 1974 Mayıs'ındaki grevde,

> İşler düzgün şekilde organize edilmemişti. "Sen ve ben, hadi birlikte bir şeyler yapalım" biçiminde yürüyordu çalışmalar. İşyeri bölümleri temelinde uygun bir seçim süreci ancak daha sonraları oluşturulabildi.[15]

13 Gallagher, *Portugal: A Twentieth Century Interpretation* (Manchester University Press 1983) sayfa 172.

14 Richard Robinson, *Contemporary Portugal* (Allen and Unwin, Londra 1979) sayfa 136.

15 Carlos N, Lisnave'deki Rocha tersanesinde bir metal işçisi, 1984 yılındaki röportaj.

1974 Mayıs'ının sonuna gelindiğinde, Lizbon bölgesindeki hemen her işyerinde işçi kurulları, konseyleri ve komiteleri oluşturulmuştu artık. Mayıs ve Ekim ayları arasında neredeyse tüm işyerlerinde, genellikle kitle toplantıları yoluyla, 4.000 işçi kurulunun örgütlendiği tahmin ediliyor. Kurullar, işyerlerinde birden fazla sendika örgütlenmesinin son derece yaygın olduğu bu ortamda, birleştirici bir güç olarak işlev görecekti.

Mayıs'ta pek çok militan sendikaları bir kenara itti. Sendikaları, çekirdeği alınmış mermiler gibi görüyor, faşist rejimin kalıntıları olarak değerlendiriyorlardı. Bazı durumlarda ise işçi kurulları, sendika komiteleri ile bağlantı içerisinde ortaya çıkıyordu. Çok nadir olmak kaydıyla, örneğin kimi tekstil fabrikalarında, işçilerin tamamı tek bir sendikaya bağlıysa, sendika komiteleri aslında işçi kurullarının yerine geçiyordu.

İşçi kurulları belki muntazam bir örgütlenme sistemine sahip değildi; ancak mücadele düzeyinin yüksekliği, onları sıkça bir araya gelip fikir paylaşımında bulunmaya itiyordu. İleri derecede demokratik bir yapıya sahiptiler. Plessey'deki kurulda yer alan 118 işçinin tamamı, idareyle yapılacak ilk toplantıya bizzat katılmak üzere ısrar etmişti.[16]

İşçiler büyük bir hızla birbirlerinden öğreniyor, birbirlerine destek veriyorlardı. Farklı fabrikalar arasında düzenlenen (*interempresa*) toplantılar hiç sıra dışı değildi. Plessey işçi kurulunun da üyesi olan genç bir kadın montaj işçisi şunları söylüyor:

> Yolun karşısındaki insanlar da aynı sorunlara sahipse, neden sadece kendi adımıza hareket edelim ki deniyordu. Derken, bir araya gelmeye ve olan biteni genel olarak tartışmaya karar verdik. Margem SUL [Güney Lizbon sanayi sahası]'daki tüm fabrikalar fiilen oradaydı. Toplantılar, insanlar için bir tartışma yeri ve yolu oldu. Ana amaç ise devrimin savunulmasıydı.[17]

16 *Portugal: The Year of the Captains*, sayfa 152.

17 1974'te Plesseys'te işçi kurulu üyesi olan bir işçiyle, 1984 yılında yapılan röportaj.

Devrimin ilk haftalarında, yüksek rütbeli subaylar da dâhil olmak üzere, orduya karşı sınırsız bir sempati mevcuttu. Kadın tekstil işçileri tarafından düzenlenen bir toplantı,

> zil zurna sarhoş bir asker tarafından kesildi. Kendisi ve arkadaşları için biraz daha içki alabilmek üzere, aramızda para toplayıp vermemizi istiyordu.

Toplantı başkanı olan sendikacı, devamını şu sözlerle anlatıyor:

> Askere defolup gitmesini söyledim ve o da çekip gitti. Salondaki insanlar, askere yaklaşımımdan ötürü küplere binmişlerdi. Bir subay olduğumu söylemeseydim, beni linç ederlerdi. Sivil giysilerle dolaşan bir subaydım. O günlerde, askerlerin yanlış hiçbir şey yapmayacağı düşünülüyordu. Sanki asker değil birer azizdiler.[18]

Halkın gösterdiği bu sevgi, Cunta tarafından sonuna kadar sömürüldü. Birçok işçi grubunu işe dönme konusunda ikna etmek için bundan faydalanabildiler. Ancak bunlar sadece geçici çareler olabilirdi. Portekiz'i yönetenlerin, işçi hareketini denetim altına almak için daha düzenli ve örgütlü yöntemler bulması gerekecekti.

PCP ve Intersindical

İşçi hareketinin etkisizleştirilmesi yönünde atılan ilk adım, bir "ulusal birlik" hükümetinin kurulması olacaktı. Bu hükümette, emekçi sınıflar da dâhil olmak üzere, tüm sınıfların çıkarlarının temsil edildiği söylenebilirdi. Bu doğrultuda, 15 Mayıs'ta kurulan ilk Geçici Hükümet'te, o dönemde yalnızca 200 üyeye sahip olan, bir yaşından daha genç Sosyalist Parti'ye üç bakanlık verildi. Parti'nin lideri Mario Soares, kuşkucu Spinola'yı, Portekiz Komünist Partisi (PCP)'nin "bir ulusal birlik hüküme-

18 Roseta röportajı.

tinin dışında bırakılamayacağı" ve hükümette yer alırsa daha az tehlike yaratacağı konusunda ikna etti. Bu şekilde, PCP sekreteri Alvaro Cunhal sandalyesiz bakan, banka işçileri sendikasından Alvino Goncal da çalışma bakanı oluyordu.

PCP, saygın bir faşizm karşıtı muhalefet geleneğinin sahibiydi. Nisan 1975 seçimlerinde, 247 adaylarının, parmaklıklar ardında toplam 440 yıl geçirmiş olduğunu gururla belirtiyorlardı.[19] Parti, aradan geçen yıllarda bir gizli örgütlenme geliştirmiş ve 25 Nisan 1975'e varıncaya dek muhtemelen 5.000 üye sayısına ulaşmıştı. Bu bağlamda, PCP'nin, işçi sınıfı içerisinde kayda değer bir tabanı ve belli ölçüde etkisi bulunan tek parti olduğu söylenebilir. Ancak, diğer batılı komünist partiler gibi onlar da üzerlerine düşen görevin, bir burjuva-demokratik çatı oluşturma yolunda *tüm sınıfların* ittifakını sağlamak olduğu inancındaydılar. Bu çatı altında konumlarını güçlendirebilecekler ve etki sahalarını genişletebileceklerdi. Bu bakış açısı, olası bir "sol" müttefik olarak Sosyalist Parti'yi desteklemeye itiyordu PCP'yi. Fakat aynı zamanda, "geri kalmış" Portekiz'de bir sosyalist devrimin gerçekleşmesine dair tüm fikirleri reddetmeleri anlamına da geliyordu bu. Öncelikle ülke sanayisi geliştirilmeliydi. Dolayısıyla, PCP sürekli olarak "üretim krizi"ne dikkat çekiyor, işçilere "ulusal ekonomiyi koruma" öğüdünü veriyordu.

Intersindical sendika federasyonu, daha iyi ücretler ve çalışma şartları, ayrıca sendikanın tanınması için mücadele yürütmek adına 1970'ten beri örgütlenmekteydi. 25 Nisan'a gelindiğinde, bünyesinde 22 sendikayı toplamış durumdaydı. Bu sayı, birkaç hafta içerisinde 200 dolayına yükseldi. Başlangıçta PCP, Intersindical içerisinde etkin pek çok gruptan yalnızca birisiydi. Şimdi ise sendikaları denetimi altına almaya koyuluyor, masraflarını kendisi karşılamak üzere, militanlarını sendikalarda tam zamanlı çalışmaya gönderiyordu. Zaten çok yoksul olan sendi-

19 Figueiredo, sayfa 238.

kalar, kendi çalışanlarının ücretlerini bile ödeyemez haldeydi. Sonuçta Intersindical, büyük ölçüde PCP önderliğinde bir ulusal sendikalar birliği şemsiyesi halinde geldi.

25 Mayıs'ta, hükümet 3.300 *escudo* tutarında aylık asgari ücreti kabul etmek zorunda kaldı. Bu taviz, ortalamaya bakıldığında ücretlerde yüzde 30'luk bir yükseliş demekti. Dört gün sonra, eski rejim tarafından himaye edilmiş 1.000 şirket müdürü, yeni hükümetçe işten uzaklaştırıldı. Grev dalgası geçici bir duraksama yaşadı ve birdenbire ortaya çıkmış fabrikalar arası konseyler (*inter-empresas*), yine aynı şekilde neredeyse ortadan kayboldu. Yine de, her fabrikada ayrı ayrı varolan işçi kurulları, gecekondu mahallelerindeki ve işgal edilen konut projelerinde yeni mukimler komiteleri ile birlikte örgütlenmeyi sürdürdü.

Intersindical, 1 Haziran'da yeterli ücret artışının artık elde edilmiş olduğu yönünde görüş belirtti ve bir grev karşıtı gösteri düzenledi. PCP'nin haftalık yayın organı *Avante*, işçilerin "sanayideki huzursuzluğu derinleştirecek tepkisel eylemlerden" kaçınması gerektiğini yazıyordu. Gösteri, başarısızlığa uğrasa da, PCP'nin Intersindical'de kontrolü ne denli ele geçirmiş olduğunu açığa çıkardı. Fakat amaçlananın tam aksine, grev hareketinde sert bir canlanma kaydedildi. PCP, bu mücadelelerin bir çoğuna saldırıyor ve işçi kurullarının önderliğindeki eylemlere karşı özel düşmanlık besliyordu. Zira bu kurullar, emekçiler tarafından Intersindical'in denetimine tabi olmayan bir yapının geliştirilmesi tehlikesini doğurmaktaydı.

PCP ve onun denetimi altındaki sendikaların grevcilere saldırmakta oynadıkları ortak rol, Haziran'da hükümetin posta işçilerine karşı giriştiği ilk ciddi saldırı sırasında son derece açık biçimde kendini gösterdi. Posta işçilerinin ekonomik güce sahip olmadığı yargısında bulunuyorlardı. 18 Haziran'da, gülünç ve kışkırtıcı bir ücret teklifiyle yanıtlanan 25.000 posta işçisi, Intersindical'in denetimi dışında kalan, seçilmiş bir kurulun

önderliğinde greve gitti. Grev gözcüleri görevlendirildi; en yoksul aileler için tıbbi ve maddi yardım organize edildi; grevcilerin amaçlarını diğer işçilere anlatmak üzere bildiriler basıldı. PCP ve Intersindical, şimdi de "halkın büyük bölümünün çıkarlarına karşı, ayrıcalıklı bir grup haline gelme girişimi" ile suçluyordu grevcileri. Sonunda, karalamaya kaba kuvvet de eklendi ve 19 Haziran'da hükümet orduyu göreve çağırdı.

Bu tehditle yüz yüze gelen 260 grev komitesi, gergin bir mitingde bir araya geldi. Aylık ücretlerde yalnızca 80-100 *escudo*luk bir artış karşılığında davalarından vazgeçmek zorunda hissettiler kendilerini. Tahmin edilebileceği gibi acı bir ders almış olan işçi kurulu, grevi savunan ve PCP'nin oynadığı rolü ifşa eden bir manifestoyla, olan biteni açıkladı. Bir zamanlar militan mücadelelere önderlik etmekle övünen PCP, şimdi kavgayı karalıyor ve sabote ediyordu.

Sosyalist Parti ise, bu tutumun tam aksine, grevi açıkça *destekledi* ve kendilerinin, Stalinist PCP'nin tersine, demokratik bir örgütlenmeye sahip oldukları konusuna vurgu yaptı. "Sol kanat" adı altında itibarını güçlendiren bu hamlenin önemi ileride anlaşılacaktı.

Çatışma, Geçici Hükümet açısından sınırlı bir zaferle sonuçlandı. Militan tutumdaki derinleşme ve yabancı sermayenin Portekiz'den giderek artan ölçüde kaçışı ile yara alan hükümet, 9 Temmuz'da devrildi.

Silahlı Kuvvetler Hareketi ve Eylül Darbesi

Birinci Geçici Hükümet, izlenen siyaset üzerinde asla belirleyici bir egemenlik kuramamıştı. Nisan ile Temmuz arasındaki dönemde, yetki üç güç merkezi arasında bölüşülmekteydi: Cunta, Silahlı Kuvvetler Hareketi koordinasyon komitesi ve Geçici Hükümet. Ordunun sahip olduğu müthiş prestij ve Geçici

Hükümet'i oluşturan partilerin içinde bulunduğu zayıflık dikkate alındığında, üçlünün en zayıf ayağını hükümetin oluşturduğu söylenebilir. Ancak Cunta'nın en üst koltuklarını işgal eden generaller ile MFA'nın orta kademe subayları arasında önemli farklılıklar göze çarpmaktaydı.

Cunta'nın temel kaygısı, ordunun kendi komutası altında kalması ve Afrika'da bir yeni sömürgeci çözüme "derli toplu" geçiş yapılması yoluyla, mevcut siyasi ve ekonomik sistemin sürdürülmesiydi. Oysa MFA'nın bünyesinde, zorunlu askerlik görevini yürüten ve sistemden kalıcı bir çıkarı olmayan subaylar da bulunuyordu. Sömürge savaşlarında kendilerini rezil eden eski siyasi seçkinlere düşmanlık beslemekteydiler. Sona ermesini istedikleri şey buydu. Bunun yanında, kitle hareketinin etkisine de çok daha açık bir konumdaydılar.

General Spinola, Cunta'dan, MFA'dan ve kendisinin bizzat atadığı güçlü sivillerden eşit sayıda temsilcinin bulunduğu bir Devlet Konseyi'nde, farklı güçleri bir araya getirerek uzlaştırmayı denemişti. Ancak sömürgelerde özgürlük savaşlarının şiddetini artırması ve ordu saflarında giderek yükselen moral kaybı, Portekiz sermayesinin hoşlanacağından çok daha hızlı bir ateşkesin düzenlenmesini zorunlu kılmaktaydı. Yurt içinde de "emek hareketlerinin denetim altına alınması" sorununa aynı düzeyde hızlı çözümlerin getirilmesi gerekliliği kendini hissettirmekteydi. Bu amaçlara ulaşmanın tek yolu ise, hükümet işlerine MFA'nın doğrudan katılmasının sağlanmasıydı.

Sonuç olarak, PCP'ye eğilimi ile tanınan Vasco Goncalves'in liderliğindeki yeni hükümet bileşiminde, MFA subaylarının yedi temsilcisi yer aldı. İlk icraatlarından birisi, ülke tarihinde ücret grevlerini ilk defa yasal hale getiren, ama diğer yanda da siyasi grevleri ve dayanışma grevlerini yasadışı ilan eden bir dizi grev yasasını yürürlüğe sokmak oldu. İkinci Geçici Hükümet'in sola çalan rengi, işçi hareketinin gücünü yansıtmaktaydı aslında.

İzlenen yırtıcı strateji, Portekiz kapitalizminin kendini içinde inşa etmeye başladığı krizin keskinliğine verilen yanıttı.

Fakat hukukun işçiler aleyhinde etkin bir şekilde kullanılabilmesi, silahlı kuvvetlerin sadakati ve bağlılığına dayanıyordu ve bu bağlar da giderek çözülmekteydi. İşçi hareketinin gücü ve savaşçı yapısı, darbeden beri geçen sürede devletin emrindeki kuvvetlerin önemli bölümlerinin radikalleşmesi sonucunu doğurmuştu. Hareketin özellikle güçlü olduğu kimi alanlarda, istihkamlar ve RAL-1 (Lizbon'daki hafif topçu alayı) gibi bazı birlikler, grevlere ve gösterilere giderek yükselen bir sempatiyle bakar olmuşlardı. Dahası, Salazar ve Caetano'nun gizli polis teşkilatı da dağıtılmıştı. Geri kalan kuvvetler arasında kol gezen uyumsuzluk ve güvensizlik, 8 Temmuz'da yeni bir birlik, Avrupa Operasyon Kuvveti (COPCON) oluşturularak giderilmeye çalışıldı. COPCON'un, "sivil yönetimi desteklemek üzere ve sivil yönetimin emrinde doğrudan müdahale edebilmesi" umuluyordu. Bu umutlar çok kısa süre sonra, yeni sendikalar yasasının uygulanması girişimi ile dizginlerinden boşanan krizde sınanacaktı.

Yeni yasa, 29 Ağustos'ta yürürlüğe konuldu. Lisnave tersanesi işçilerinin verdiği yanıt, düzenlemeye direnmek ve uzun süredir gündemde bulunan *saneamento* taleplerini dile getirmek için bir günlük "yasadışı" grev örgütlemek oldu. Bildirilerinde şu cümleler okunuyordu:

> Emekçi sınıfın karşısında yer alan, işçilerin kapitalist sömürüye karşı yürüttüğü mücadeleyi baltalayan yasalarla ortaya çıktığında, hükümeti desteklemiyoruz. Emekçilerin özgürlüğüne büyük darbe vuracak grev karşıtı yasaya etkin biçimde direneceğiz.[20]

Gösteri, PCP'nin saldırısı ve hükümetin yasaklamasıyla karşılaştı. Peki, idarecilerinin ağzından yasayı desteklediğini belirt-

20 *Combate*, sayı 7, 27 Eylül 1974'ten yeniden basım. Lisnave'deki eylemle ilgili ayrıntılı bir anlatı için, bkz. Maria de Fatima Patriarca, "Operaios da Lisnave de 12 Sept 1974", *Analise Social*, no 56 (Lizbon 1978).

miş olan COPCON, gösterinin düzenlenmesini fiziksel olarak engelleyecek miydi? Kasklarını takmış 5.000'den fazla Lisnave işçisi, sıkışık saflar halinde, Lizbon'daki çalışma bakanlığına yürüdü. Tersanelerde hayat felce uğramıştı. Gösterinin, COPCON bünyesindeki sıradan erler üzerinde yarattığı etki, içlerinden birisinin aşağıdaki sözlerle şahitlik ettiği gibi, son derece derindi:

> Öğlen yemeğinden önce, göreve çıkacağımız söylentisi dolaşmaya başladı ve Lisnave'ye gideceğimizi tahmin ettik . . . Öğlen saatlerinde toplandık ve komutanımız, Lisnave'de, küçük bir grup solcu kışkırtıcının yönlendirdiği bir gösteri hakkında kendisine telefon geldiğini, görevimizin gösteriyi engellemek olduğunu açıkladı. Daha önce hiç olmadığı kadar iyi silahlandık. Her birimize G3 tüfekleri ve dörder adet şarjör verildi.
>
> gösteri başladı ve "askerler işçilerin evlatlarıdır", "yarın askerler de işçi olacak", "askerlerin silahları işçilere çevrilemez" diye haykıran bir insan seli bize doğru yaklaştı. Komutan, emirlerine itaat etmeyeceğimizi derhal anladı ve sustu. Silahlarımız omuzlarımızda asılı duruyordu ve bazı arkadaşlar ağlıyordu. Kışlayageri döndüğümüzde, komutan fazla rahatsız olmuş görünmüyordu, ancak gelecekte emirlere uymak zorunda olduğumuzu da söyledi.
>
> . ertesi gün kışlada her şey daha canlı ve hareketliydi. Sabah içtiması öncesinde, çoksayıda asker, "askerler işçilerin evlatlarıdır" ve "kahrolsun kapitalist sömürü" diye slogan atıyordu.[21]
>
> Bir bildiride de Lisnave işçileri şu siyasi çıkarıma varıyorlardı:
>
> Ezilenlerin ve sömürülen sınıfların sömürüye ve ezen sınıflara karşı mücadelesini destekledikleri sürece, biz de Silahlı Kuvvetler'i destekleyeceğiz.[22]

Desteğin bu şekilde şartlı sunulması tamamen meşruydu, çünkü COPCON birlikleri hâlâ işçilere karşı kullanılıyordu. İlerleyen günlerde, Eylül ayında TAP işçileri greve gitme ka-

---

21 *Causa Operario*'da yayınlanmıştır.

22 Tam metin Mailer'in eserinde mevcuttur.

rarı aldılar. Havaalanı, askeriyenin denetimine sokuldu ve işçi önderlerinden Santos Junor, COPCON tarafından tutuklandı. Ancak COPCON şimdi sıkça işçilere kulak veriyor ve ihtilaflarda arabuluculuk yapıyordu. Rejimin yaratıcıları tarafından tasarlananın aksine, sivil yönetimin sorgusuz sualsiz işini yapan hizmetkar rolüyle pek de uyuşmayan bir yaklaşımdı bu.

Eylül ayında, 25 Nisan darbesini olumlu karşılamış olan sanayiciler, geçici hükümeti en sert sözlerle suçlamaya başladılar: Askeri birliklere artık güvenilemeyecek olmasından tedirginlik duyuyor, "kanun ve nizam"ın tekrar kurulmasını hasretle bekliyorlardı. Çok sayıda fabrika sahibi ve yabancı yatırımcı Portekiz'den tümden çekiliyor, yöneten sınıf içerisinden kimi kesimler, orduyu devreye sokmanın çok acil bir ihtiyaç haline geldiği sonucuna varıyorlardı.

Önde gelen sanayiciler, Spinola ve bazı generallerle buluştular. Spinola, "sessiz çoğunluk"a, büyük bir yürüyüş düzenlemeleri çağrısında bulundu. Yürüyüşe 300.000 kişinin katılması hedefleniyordu. Gerekli kargaşayı yaratarak, generallere müdahale etme, sola saldırma ve "düzen"i yeniden tesis etme bahanesini vermeleri amacıyla faşistlere silah dağıtıldı.

Ne var ki hesaplamalarında işçi yığınlarının tepkisini göz ardı etmekteydiler. 27 Eylül günü, yani tasarlanan yürüyüşün arifesinde, sabah saat sekizden itibaren, Lizbon'a giden tüm anayollara, bazıları silahlı adamlarca korunan barikatlar kurulmaya başlandı. PCP ve Intersindical tarafından elde edilen kazanımlar da tehdit altında olduğundan, onlar da halkın örgütlenmesinde önemli rol oynadı. Demiryolu sendikası, üyelerine Lizbon'a özel tren seferleri düzenlenmesi isteklerini reddetme ve diğer tarifeli seferleri de sağcı grupların seyahat etmesini engellemek üzere gözden geçirme talimatını verdi. Otobüs şoförleri sendikası da aynı yolu izledi: yalnızca iki otobüs dolusu gösterici Lizbon'a doğru yola çıkabildi. Barikatlara askerler de katıldı. "Sessiz çoğunluk" gösterisi gerçekleşmeyecekti.

29 Eylül'de, yanında Cunta'nın üç üyesi ile birlikte, Spinola devlet başkanlığı görevinden istifa etti. MFA, eski devlet görevlilerinden, Cunta üyesi multimilyoner Galvao de Melo'nun da aralarında bulunduğu iki yüz kişiyi tutukladı. Bir sonraki gün, itibarını yitirmiş durumdaki Cunta dağıtıldı ve yerine, MFA'nın egemenliğinde bir Devrim Konseyi getirildi. Üçüncü Geçici Hükümet kurulmuştu.

Devrimci Sol Hareket

Eylül'deki darbe girişiminin başarısızlığa uğraması, solun bütünü için önemli bir itici güç haline geldi ve geniş kitleleri, sağın karşısında yer alanların dile getirdiği düşüncelere kulak verme yönünde cesaretlendirdi. Sansür kaldırıldı. İşçiler ve askerler zaten yeni fikirler konusunda bir açlık içerisindeydiler. Personel müdürleri, Troçki'nin ikili iktidar hakkındaki yazılarını okuyorlar, Lenin'in *Devlet Devrim*'i en çok satan kitap haline geliyordu. Ancak devrimci gruplar, fikirlerine ilgi duyanların işini kolaylaştıracak şekilde davranmıyorlardı. Devrimci gazeteler sıkıcı, jargona boğulmuş, işçilerin yaşam deneyimlerinden uzak, muğlak ve tutucu bir dile sahip yazılarla doluydu. Yine de tirajlar oldukça yüksekti. Gazete satıcıları, beraberlerinde yüzlerce nüshayla Lizbon'daki feribot rıhtımlarına iniyor ve geriye bomboş ellerle dönüyorlardı. Belki satış adedi çok daha azdı ama, Maoist MRPP'nin yayın organı niteliğindeki *Luta Popular*'ın her sayısı 100.000 adet basılıyordu.

MRPP (Proletarya Partisi Yeniden İnşa Hareketi), 1970'te kurulmuştu. 1974'e gelindiğinde, en büyük, en güçlü ve tartışmasız en fazla gürültü kopartan Maoist grup onlardı. MFA'yı, COPCON'u ve PCP'yi, Intersindical'in oynadığı rolü sürekli eleştiriyorlardı. Stalinistlerin 1930 başlarında sosyal demokratları kötülerken kullandığı terimi benimsemiş, PCP'ye "sosyal

faşist" yakıştırmasında bulunuyorlardı. MRPP için baş düşman PCP idi.

Devrimin ilk döneminde, hükümeti PCP ve MFA ortaklığının oluşturduğu, COPCON'un grevdeki işçilerin karşısına sıkça çıktığı günlerde, bu aşırı hizipçi yaklaşım, süreci felce uğratacak denli büyük sorun yaratmıyordu. COPCON'un müdahalesiyle karşılaşan Timex'de ve havaalanında güçlü olmaları önemliydi. Ancak MRPP, sağdan devrime yöneltilen saldırılarla işbirliği içerisine girmeye razıydı. Bu etki, daha önceden de gerçekleştirildiği gibi, işçi kesimi arasında sadece birkaç örgütlü üyesi bulunan ve PCP'ye karşı verilen kavgada MRPP ile işbirliği yapmaya hazır olan Sosyalist Parti ile saf tutularak yaratıldı.

1975 yazında gericiler PCP'ye diğer devrimci sol örgütlere ait büroları kundaklamaya başladığında, MRPP bu eylemleri "sosyal faşizme karşı köylü isyanı" olarak tanımlamayı tercih etti. Genel olarak Maoistler tarafından PCP'ye "sosyal faşist" suçlaması yöneltilse de, aslında aynı temel mücadele anlayışını paylaşmaktaydılar. Hem MRPP hem de PCP, Portekiz'in içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi geri kalmışlık ortamında, işçi sınıfının ikincil rol üstleneceği bir sınıflar arası ittifakla, ulusal bağımsızlığın ve demokrasinin inşa edilmesi gerektiğini söylüyordu. Sosyalizmin inşası gündemde yer almıyordu. Sanayi işçilerinin, 1917 Rusya'sındaki yüzde sekizlik orana karşın, çalışan Portekiz nüfusunun neredeyse yüzde kırkını oluşturduğu savını dillendirmekten hiç vazgeçmediler.

Aynı bakış açısıyla pek çok başka Maoist grup, 1974 yılında köylüleri, küçük iş sahiplerini ve ülkede "demokrasiyi" arzulayan diğer kesimleri kucaklayan Birleşik Demokratik Halk Cephesi (UDP) çatısı altında bir araya gelmişti. Portekiz'i sömürülen bir üçüncü dünya ülkesi olarak görmekteydiler. UDP, sloganlarında "her iki emperyalizme" birden karşı çıkıyor, sanki Portekiz sermayesinin Washington ve Moskova ile aynı düzeyde ilişkisi varmış gibi davranıyordu. Bunun yanında, ulusal

demokrasi siyasetinin ötesine geçenlere karşı da düşmanca bir tutum izliyordu.

Sol Sosyalistler Hareketi (MES), 1972'de inşa edilen seçim cephesinden doğmuş ve kimi genç militan Katolikleri de beraberinde getirmişti. Açık örgüt yapısı sayesinde, Intersindical, tekstil ve metal işçileri sendikaları ile havaalanı (TAP) içerisinde belli bir taban elde etmeyi başardı. Sıkça, diğer partiler üzerinde bir baskı grubu olarak işlev gördü. MES en çok da "ortayolcu" bir grup olarak anlaşılmaktaydı: reformistlerle ilişkilerini kopartan işçileri saflarına çekmek için sıklıkla devrimci dile başvuruyor, ancak söylemlerindeki militan tutumu, bağımsız bir devrimci parti inşa etme sürecine dönüştüremiyorlardı.

Bu son özellik, çok küçük "ortodoks" Troçkist gruplar olarak tanımlanabilecek LCI ve PRT tarafından da paylaşılmaktaydı. PRT örneğinde, baskı grubu siyaseti çok daha tehlikeli olan Sosyalist Parti kuyrukçuluğuna dönüşüyordu. Oysa Sosyalist Parti, örneğin, Republica gazetesindeki işçi işgalinin askeri birliklerce sonlandırılmasını teşvik ediyordu. LCI bu kadar ileri gitmeye hazır değildi;[23] ancak temel siyasi yaklaşımı da çok farklı sayılmazdı. Nisan 1976'daki seçim kampanyasında, eğilimlerini açıkça ortaya koyacaklar, "PCP ve Sosyalist Parti, burjuvazinin temsilcilerinin bulunmadığı bir hükümet kurarak ellerini taşın altına koysunlar" talebini seslendirecekti.

Proletaryanın Devrimci Partisi/Devrimci Tugaylar (PRP/BR) örgütü ise tersine, sorunun reformistleri sorumluluk almaya ikna etmek değil, silahlı ayaklanma yoluyla yönetimi ele geçirmeye yönelen bağımsız bir devrimci partinin kurulması olduğunu belirtiyordu. Ancak, Caetano rejimine karşı gizli olarak yürütülen gerilla hareketi içerisinde gelişmiş gelenek, PRP'yi işçiler adına hareket eden az sayıdaki silahlı savaşçının rolünü

23 Her iki grup da Dördüncü Enternasyonal Birleşik Sekreterliği'ne bağlıydı. Aralarındaki farklılıklar burada şiddetli bir kavgaya nede oluyordu.

vurgulamaya yönlendirme isteğindeydi. Sıkıcı konular ve talepler üzerinde çalışarak gerekli olan kitlesel işçi örgütünü yaratma eğiliminden uzaktılar. Kısacası, PRP'ye göre gerekli olan, tıpkı devrimci solun diğer örgütlerinin düşündüğü gibi, pratikte kendini kanıtlamaktı.

Eylül'deki başarısız darbe girişiminin hemen ardından gelen süreçte, mücadelede bir durgunlaşma kaydedildi. Fakat 1975 Ocak ayından itibaren, işgal edilen fabrikaların ve el konulan arazilerin sayısı giderek artmaya, öğrenci grevleri katlanarak yükselmeye başladı. Devrimci sosyalistlerin sürece etkin bir müdahalede bulunabilmesi için büyük fırsatlar kendini göstermekteydi.

Mücadele Yükseliyor

Intersindical 14 Ocak'ta, UNICIDADE adında birleşik bir sendika hareketi yaratmak amacıyla, belki de 300.000 kişinin katıldığı dev bir gösteri düzenledi. PCP, devrimci etkilere giderek daha açık hale gelen güçlü işçi kurullarını yok sayarak hata yapmış olduğunu şimdi fark ediyor, kurullarda bir taban elde etmeye çalışıyordu. Sosyalist Parti, UNICIDADE tasarısına karşı şiddetli bir saldırı dalgası başlattı ve PCP'ye de "demokrasiyi sabote etme" suçlamasını yöneltti. Onlar Intersindical dışında, dolayısıyla PCP'nin denetiminden uzak yeni sendikalar oluşturma, işçi örgütlerini dini ve siyasi çizgilerle bölme amacındaydılar. Bu doğrultuda, daha "çok parçalı" bir sendika konfederasyonunun ortaya çıkartılmasına yönelik bir kitlesel yürüyüş düzenlediler. Bu bağlamda, UNICIDADE aleyhine yürütülen kampanyanın karşısında duran ve Intersindical gösterisini destekleyen devrimci sol unsurlar kesinlikle haklıydılar.

Devrimciler açısından yeni yeni fırsatlar ortaya çıkmaktaydı. 7 Şubat'ta fabrikalar arası işçi komitesi *inter-empresas*, günden güne artan işçi çıkartmalara karşı bir gösteri çağrısında bulun-

du. Otuz sekiz farklı fabrikadan, aralarında devrimcilerin de bulunduğu 1.000'den fazla işçi temsilcisi, bir planlama toplantısında bir araya geldi. Ana başlık, "İşsizlik, kapitalizmin kaçınılamaz bir sonucudur. İşçiler bu yüzden onu yıkmak ve yeni bir dünya kurmak istiyorlar," şeklindeydi. O sırada NATO filosunun bir bölümünün Lizbon limanına demirlemiş olması, bir başka sloganın daha eklenmesini sağladı: "Ulusal bağımsızlık için NATO dışarı".

Gösteri, PCP'nin sert saldırısıyla karşılaştı ve partinin önde gelen destekçileri arasında yer alan Lizbon sivil valisi tarafından yasaklandı. Intersindical'in bir parçası olan güney sendikaları, gösteriyi "demokratik güçlerin kafasını karıştırma ve demokrasinin inşasını sabote etme girişimi" olarak tanımlıyordu. PCP'nin önemli üyelerinden Octavia Paz, televizyonda izleyenlere NATO askerlerine çiçekler sunmalarını salık veriyordu.

Fakat PCP'nin tüm çabaları boşunaydı. İşçi kurulları üyeleri COPCON ve MFA ile görüşmeye gittiklerinde, gösteriye karşı herhangi bir itiraz duymadılar. Kırk bin kişi toplamayı başardılar:

> Hepsi de iş kıyafetleri içerisinde, kırmızı kasklar takmışlar. "Partisiz" afişlerinde Lisnave, Setenave, Effacec, Milli Çelik yazıları görülüyor. Tamamı işçiler arasından seçilmiş temsilciler, ellerinde telsizler ve kollarında kızıl bantlarla yürüyor, gösterici grubun etrafında bir insan zinciri oluşturuyorlar
>
> Kitle, yönünü COPCO birliklerince korunan Çalışma Bakanlığı'na çeviriyor . . Kortejin önündekiler şöyle bağırıyor: "Askerler bizim tarafımızda". Bugünün Portekiz'ini anlamanıza yardımcı olarak bir sahne yaşanıyor. Seyyar makineli tüfekleriyle askerler göstericilerin etrafında dolanıp duruyor, Çalışma Bakanlığı'na yöneliyor ve bu esnada yumruklarını da havaya kaldırıyorlar. Göstericiler bu sahneyi bir alkış tufanıyla selamlıyorlar. Sıkılı yumruklarla, işçiler ve askerler hep bir ağızdan haykırıyorlar: "Ulusal bağımsızlık!" İnsanlar mutluluktan ağlıyor.[24]

---

24 Fransız *Libération* gazetesinde yer alan, "Portugal: A Blaze of Freedom" (*Big Flame*, Londra) adıyla yeniden basılan bir yazıdan alınmıştır.

Gösterinin ölçeği ve bileşimi, PCP'nin sabotajcı ve aşırı sol bozguncular olarak tanımladığı kişilere saldırmaya devam etmesini olanaksız hale getiriyordu. Hem MFA hem de denetimi dışındaki işçi örgütleri ile ihtilafa düşen PCP, çabalarını ikiye katlamak zorunda kalıyordu. *Inter-empresas*, değerinin yadsınamayacağını ve varlığının yok sayılamayacağını açıkça gösteriyordu.

Fakat *Inter-Impresas*, yaşam kaynağını, temsil ettiği işyerlerinde mücadelenin genelleştirilmesinden almaktaydı. 1917 Rusya'sında, işçilerin yürüttüğü mücadelede elde edilen deneyimler işçi şuraları *sovyetler*in örsünde dövülüyor ve daha sonra işyerlerine geçerek mücadelenin bir sonraki aşamasını biçimlendiriyordu. *Sovyetler*, işçi partilerinin fikirlerini paylaştıkları bir forum niteliğindeydi. Bu fikirler, sınıf mücadelesinin ihtiyaçları doğrultusunda sınanıyor ve bu yapıdan, devlete kafa tutabilecek ölçüde işçi sınıfına liderlik edebilecek bir önderlik çıkabiliyordu. *Sovyetler*in hayati önemi, bu yapıyı ön plana çıkartan mücadele ile, yapının yaratabildiği dinamik önderlik arasındaki etkileşime dayanmaktaydı.

Inter-empresas da bu potansiyeli sunuyordu. Ne var ki Portekiz devrimci sol hareketi, bunu kavramayı başaramadı.

Inter-empresas içerisindeki en etkin hareket olan Maoist gruplar, aynı zamanda UDP bünyesinde de birleşiyor ve *inter-empresas*ın da UDP'nin bir parçası haline geldiğini görmek istiyorlardı. PRP ise daha farklı bir hataya sürüklenmekteydi. Kitle hareketinin şaşkınlık verici kazanımları, pek çok kişide, siyasi partilere ihtiyaç duyulmadığı düşüncesine yol açtı: "radikal eğilimli askerlerin de desteğiyle" diyorlardı, "işçiler, mülksüzler, tarım emekçileri devrimi partiler olmadan da savunabilirler" "Partisizcilik" olarak çevrilebilecek bu *apartiderismo* anlayışı geniş bir alanı etkisi altına almıştı ve devrimci sol da kendini bu rüzgâra kapılmaktan alıkoyamadı. Kitle gösterilerinde pek az

parti pankartı göze çarpıyordu. Sol örgütler gazetelerini satamamaya başladı ve hatta kimi örneklerde MRPP üyelerinin parti rozeti taktıkları için kitleden kovulduğu gözlendi.

Inter-empresas ile, PRP "partisizcilik" yönünde ilerliyor ve devrimci siyasetin işçi sınıfı örgütlerinde dile getirilmesi ihtiyacını, ayrıca farklı partilerin mücadeledeki rollerini sınayıp sorgulamanın önemini gözden kaçırıyordu. Bunun yerine, devrimci solun büyük kısmında görüldüğü gibi, *inter-empresası* sendikalar karşısındaki denge ağırlığı olarak kullanma eğilimindeydiler. Intersindical bünyesindeki "sosyal faşistlere" karşı kökleşmiş bir düşmanlık güden Maoistlerde, bu yatkınlık özellikle dikkat çekmekteydi.

Ortaya çıkan sonuç, devimci solun, fikirleri için sendikalarda sistematik bir kavga yürütememesi oldu. İşçi kurulları süreci hızlandırıyor olsa da, ekmek mücadelesine dair konuları gündeme getirenler sendikalardı. Bu alanda mücadele etmekten kaçınmakla elde ettikleri tek şey, fabrikalarda kaybettiği zemini şimdi tekrar kazanmaya başlayan PCP'ye meydanı bırakmak oldu.

Mart Komplosu ve Seçimler

Kitlesel işgal ve el koyma hareketi Şubat ayına da taştı. Sadece Lizbon'da, ayın son günlerinde 2.500 apartman dairesinin işgal edildiği düşünülüyor.[25] Her yeni mücadele, siyasi bir soruna dönüşme tehlikesini barındırıyordu. 1974 Eylül'ünde olduğu gibi, yöneten sınıflar, gerekli yanıtın yine bir askeri darbe olduğu kanısına vardılar. Mart komplocuları arasında işadamı Miguel Champalimaud ve Spinola ile bağlantıları olan çok sayıda yüksek rütbeli subay bulunuyordu. İlk adımları, güvenilir olduğunu düşündükleri birlikleri Lizbon'un en radikal alayı RAL-1'in üzerine salmak oldu. 11 Mart'ta paraşütçüler kışlayı çevirdilerse de,

25 Downs, sayfa 163.

komutanlarının ateş açma emri ikna olmalarına yetmedi. RAL-1'deki askerler, onları ateş açmak yerine tartışmaya çekmeyi başarmışlardı. Birkaç saat içerisinde, paraşütçüler de şöyle diyorlardı: "Bizler faşist değiliz; sizin yoldaşlarınız."

Darbe girişimine karşı askeri birliklerin direnişine COPCON önderlik etti ve emekçiler de muhteşem bir karşılık verdi. Saldırının üzerinden daha birkaç saat geçmişti ki, Lizbon ve Porto'nun ana caddelerinde, el koyulan buldozerler, kamyonlar ve beton kamyonları da kullanılarak barikatlar kuruluverdi. Askerler, barikatları savunan işçilerle açıkça birleşti ve hatta bazıları silahlarını onlara verdi. Silahlı işçiler, geçen arabalarda arama yapmaya başladılar. Radyo Rönesans grevcileri, işyerlerine gidip, "devrimi savunmak adına" binayı işgal etti. Lizbon'da işçi komitesine bağlı günlük O Seculo da dâhil olmak üzere, pek çok gazete gün içerisinde ikinci baskısını yaptı veya özel nüshalar bastı. Banka çalışanları sendikasının Porto birimi, üyelerine şu talimatı veriyordu: "Derhal banka şubelerini kapatın. Herhangi bir ödeme yapmayın. Giriş çıkışları kontrol etmek üzere, kapılara grev gözcüleri yerleştirin. Teleks ve telefon görüşmelerini takip edin."

Darbenin başarısızlığa uğramasıyla, sağcı generaller ve bazı şirket müdürleri tutuklandı. Spinola ve yandaşları, bir Intersindical önderinin deyişiyle, "gerici helikopterlerle" İspanya'ya kaçırıldı.

Darbeye karşı sergilenen başarılı direniş, bir kez daha devrimci sol harekete önemli ivme kazandırdı. Örneğin PRP, başka olası sağcı komplolara karşı örgütlenme temeli üzerinde büyüme yakaladı; hem subaylar hem de rütbesizler arasından yeni üyeler kazandı. Fakat bu süreç, ister gerçek isterse hayali olsun, sadece sağdan gelen tehdide odaklanma eğilimini bir kez daha güçlendirecek ve işçilerin daha az dikkat çeken bağımsız mücadelesinin ihmal edilmesi sonucunu doğuracaktı.

Başarısız darbe girişimleri ile MFA daha da güçlü hale geldi ve 11 Mart'tan sonra bu gücü kurumsallaştırma yoluna gitti. Tepede, 240 delegeden oluşan MFA Meclisi'ne karşı sorumlu kılınan "yüksek" Devrim Konseyi bulunuyordu. Meclis teorik olarak, ordunun her üç kanadından, her rütbeden kişilerden oluşmaktaydı. Devrim Konseyi, kendisine duyduğu güven sonucu, "serbest seçim" sözünü tutabileceğini hissetti.

Art arda gelen bu darbe girişimlerinin temelinde, yöneten sınıfın Portekiz devlet aygıtının denetimini yeniden ele geçirme kaygısı yatmaktaydı. İlk başta Caetano'ya karşı Spinola'yı desteklemiş olanlar, 25 Nisan darbesiyle hangi toplumsal güçlerin zincirlerinden boşanacağı konusunda bir fikre sahip değildiler. Tek istedikleri, Caetano'nun yerine, Portekiz ile dünya kapitalist sistemi arasındaki ekonomik ilişkileri daha çağdaş hale getirecek başka kişileri oturtmaktı. 11 Mart bozgununun ardından, tutucu güçlerdeki dağınıklık hali devam ettiği sürece, eski yönetimin devamı niteliğinde bir yapının kurulmasına yönelik darbelerin peşinden koşma stratejisinin işlemeyeceği açıklık kazandı.

Portekiz kapitalizminin önündeki hayatta kalma seçeneklerinden birisi, burjuva parlamenter iskelet içerisinde, Batı Avrupa tarzı güçlü bir sosyal demokrasinin kurulmasıydı. Zaten bir süredir Birleşik Devletler de, aralarında Sosyalist Parti'nin de bulunduğu burjuva partilerine CIA aracılığıyla kaynak pompalamaktaydı.

Portekiz'de elli yıl sonra düzenlenecek ilk gerçek seçimin tarihi, eski rejimin alaşağı edilişinin yıldönümü, 25 Nisan olarak belirlendi. Seçim propagandasına üç haftalık süre ayrıldı. Seçime katılan tüm partiler için, büyüklükleri ne olursa olsun televizyonda eşit propaganda süresi gibi anlaşılmaz kurallar getirildi. Dolayısıyla, televizyondaki propaganda süresinin yüzde ellisinden fazlasını, PCP'den daha solda bulunan ve seçim sonucunda toplamda yüzde sekizin altında oy alabilen partiler kullandı.

Partiler, rakiplerinin afişlerinin üzerine afiş yapıştıramayacaklardı: Duvarların henüz afişlenmemiş noktalarına ulaşmak için, her geçen gün biraz daha uzun merdivenler bulmak gerekiyordu. Seçime gösterilen ilgi ise son derece yoğundu. 6.176.559 kayıtlı seçmenden 5.666.696'sı, yani yüzde 91,7'si sandığa gitti.

Seçimin gerçek galibi, yüzde 37,8'lik oy oranı ile Sosyalist Parti oldu. PCP, yüzde 12,5 ile zayıf bir oranda kaldı ve yakın müttefiki MDP de yüzde 4,1'lik orana ulaştı. Toplam oyların neredeyse yüzde altmışı soldaki partilere atılmıştı. Görünüşe göre, Portekiz'in "geri kalmışlık" sorununa rağmen "sosyalizm" oldukça gözdeydi.

Takip eden süreçte Sosyalist Parti'nin konumu dönüşüme uğradı. 1974 Nisan'ında 200 üyesi bulunan bir örgütken, ifade özgürlüğü, demokrasi ve planlı çağdaş ekonomi sloganlarıyla, parlamentoda başı çeken bir kitle partisi haline geldi. Bu sloganların pratikte bulacağı anlam, henüz destekçileri tarafından bile net olarak bilinmemekteydi. Reformizmin iktidara gelmiş hali başka yerlerde alışıldık olsa da, Portekiz'de henüz bilindik bir şey değildi.

Sosyalist Parti pek çok zaman PCP'den daha solcu bir çizgide görünüyordu. Komünist Parti'nin tek parçalı yapısına ve disiplinine sahip olmadığı için, kendi saflarında bir sol kanadın varlığına müsamaha göstermesi mümkündü. Bu bağlamda, fabrikalarda örgütlü bir şekilde varlık göstermeyişleri bir avantaja dönüşüyordu; çünkü PCP üyelerinin dayatması beklenen, ancak halkın hoşuna gitmeyecek hükümet kararlarına bu sayede karşı çıkabileceklerdi. 1974-75 döneminin büyük bölümünde, Sosyalist Parti işçiler arasında oldukça kısıtlı bir örgütlü tabana sahipti. Eylemcileri arasında küçük burjuva kökenlilerin ezici ağırlığı dikkat çekmekteydi. "İlericilik", "demokrasi" ve "sosyalizm" için attıkları sloganların muğlaklığı, nüfusun geniş kesimlerini ve bu arada Intersindical ile PCP'nin etki alanı dışında kalan, daha az örgütlü emekçileri cezbetme olanağını getirmişti.

Sosyalist Parti, sınıflar arası güç dengesinin büründüğü çehreye göre bocalama eğilimindeydi: bu tip bir parti için son derece doğal bir durum. Bu nedenle, devrimin ilk aşamalarında söylemsel olarak sola meyil verdi. Fakat krizin derinleşmesiyle birlikte, iyi ifade edilemeyen umutlar yerine, örgütsüz kitlenin umutsuz görüntüsünü sahiplenmeye başladı. Zira, örgütlü işçilerin en büyük partisi konumundaki PCP, derinleşen çelişkiyi kitlelerin lehine çözüme kavuşturamıyor ve daha solda ciddi bir alternatif de göze çarpmıyordu. Sosyalist Parti'ye emekçiler arasında güçlü bir taban kazandıran şey işte bu iki eksiklikti. Çok sayıda işçi, Nisan 1974'ten sonra elde ettikleri kazanımları en iyi koruyabilecek adres olarak gördükleri Sosyalist Parti'ye yöneliyordu.[26]

Yeni seçilen Kurucu Meclis, yönetimin en üst basamağında oturmuyordu; devlet başkanı hâlâ MFA tarafından atanmaktaydı. 600 "meşru" iktidar kaynağının varlığı, sert anlaşmazlıklara yol açacaktı. Daha yirmi dört saat geçmeden düzenlenen bir Sosyalist Parti zafer mitinginde, "kahrolsun MFA" sloganları duyuldu. Önemli bir siyasi parti ile MFA ilk kez açıkça ihtilafa düşmüştü. İzleyen altı aylık dönemde, Sosyalist Parti ara vermeksizin "bütün iktidar seçilmişlere", "demokrasi" ve "ifade özgürlüğü" temalarını işledi durdu. "Salt demokrasi" söyleminin arkasında, devrimci hareketin karşısında mevzilenen güçler her geçen gün biraz daha toplanmaya başladı.

Halkın Gücü

Seçim sonuçları, MFA içerisinde yer alan ve kendilerini "halkın kurtarıcıları" şeklinde tanımlayan grup için tam bir bozgundu. Elbette Mario Soares ve Sosyalist Parti bu duyguyu pay-

26 Portekiz Sosyalist Partisi hakkında değerli bir çözümleme için bkz. Ian Birchall, "Social Democracy and the Portuguese Revolution", *International Socialism* 2:6, Güz 1979.

laşmıyorlardı. MFA bünyesindeki solcuların kafasında, "Yoksa Sosyalist Parti, burjuvazinin büründüğü çehrelerden biri mi sadece?" ve "Devrimin devam etmesine yardımcı olacaklar mı?" soruları dolanıyordu.

Sosyalist Parti'nin kendine duyduğu güven arttıkça, askerlerin egemenliğindeki hükümetle aralarındaki çelişkiler de netleşmeye başladı. Seçimden sonraki bu aylarda *Poder Popular* ("halkın gücü"), MFA açısından kapsayıcı bir ideolojik çatı biçiminde ortaya çıktı. *Poder Popular*, sınıfları birbirine bağlayan bir köprü işlevi görecek, orduyla işçileri, köylüleri ve mülksüzleri birleştirecekti. Bu biçimiyle, ordunun propagandaya yönelik bir sloganı olmaktan öte anlam taşımıyordu. Ancak şimdi, canlı bir gerçeklik olarak kendini hissettiriyordu. Her gün yeni fabrikalara işçiler tarafından el konulmaktaydı. Çalışma Bakanlığı'nın 1976 yılına, yani hareketin zirve noktasının çok sonrasına ait yayınlanmamış istatistikleri, o dönemde 280 şirketin özyönetimle idare edildiğini söylüyor. Üstelik başka 600 şirkette iş daha da ileri boyuta taşınmış, *mülkiyet* el değiştirmiş, kooperatif yönetimine geçilmişti.

Bu el değiştirmeler genellikle küçük ölçekli işletmelerde gerçekleşmekteydi. Ortalama çalışan sayısı kooperatiflerde kırk beş, özyönetimli şirketlerde ise altmış bir idi. Pek çoğu önceki sahipleri tarafından terk edilmişti ve yine pek çoğu, bir kapitalist modernizasyon programının uygulanması halinde duvara toslayacaktı zaten.[27] En büyük ve en militan işletmelerde işçiler çoğunlukla şirketlere tamamen el *koymamayı* tercih ettiler.

27 Bir Çalışma Bakanlığı anketine göre, Lizbon'da mülkiyeti el değiştiren işletmelerde el değiştirme nedenleri şu şekilde sıralanıyor: sahibi tarafından terk edilenler yüzde 44,3; sözleşme ihlali yüzde 15,4; yönetim yetersizlikleri yüzde 11,5; yasadışı işten atma yüde11,5; yolsuzluk yüzde 9,6; iflas yüzde 7,0 (Nancy Bermao, "Workers' management in industry", der. Graham ve Wheeler, *In Search of Modern Portugal* (University ofWisconsin 1983) eserinde alıntılanmıştır. Ayrıca bkz. Jack Hammond, "Workers' control in Portugal: The revolution and today", *Economic and Industrial Review*, sayı 2, Kasım 1981.

Örneğin, inşaat şirketi Edifer'in genel merkezindeki işçi kurulu, yönetim toplantı odasına el koyup içecek dolabını hatıra olarak aldıysa da, yönetimi işyerinden uzaklaştırma yoluna gitmedi. Nedeni sorulduğunda verdikleri yanıt şu şekildeydi: "Ne yaptıklarını görebilmemiz daha iyidir." Stenave tersanesinden bir işçi de duruma aynı şekilde yaklaşıyor:

> Stenave'de bile işler işçilerin kontrolü altında değil. Bankaları denetim altına almadan bunu nasıl başarabiliriz ki? İzlediğimiz tutum, her şeyi öğrenmeye çalışmak yönündedir Kararlar üzerinde denetimimiz olsun istiyoruz, fakat sorumluluk yüklenmiyoruz. Sadece işçilerin iş başında olacağı bir yönetimini kurabileceğimize inanmıyoruz.[28]

Büyük işletmelerde, işçi eylemleri şirketin ya da tüm bir sektörün devletleştirilmesini sağladı. Devrim Konseyi'nin 11 Mart'tan sonraki ilk icraatı, yabancılara ait olmayan bankalar ile sigorta şirketlerini devletleştirmekti. Şimdi ekonominin yaklaşık yüzde altmışı kamuya aitti.

Lizbon'da, önceden bir Katolik radyo istasyonu olarak hizmet veren Rönesans'taki işçi müdahalesi, herkesçe bilinen bir örnek haline geldi. Eylemciler, caddenin üzerine bir canlı yayın mikrofonu astılar. Böylece, dışarıda ne zaman bir gösteri ya da tartışma gerçekleşse, sokaktaki siyaset canlı olarak yayınlanabilecekti.[29]

Mart darbesinin başarısızlığa uğramasıyla, arazi işgallerinde de büyük bir artış gözlendi. Alentejo bölgesindeki tarım işçileri, 200.000 hektarlık bir alana el koyma işini yürütüyorlardı. Tarım işçilerinin mücadeleleri hakkında ne söylense azdır. Bir insanın hatırlayabileceği kadar eskilerden bu yana ilk kez işçilerin topraktan sökülüp atılması süreci tersine döndürülmüştü.

Adlarını çoğunlukla siyasi olaylar ve karakterlerden alan ta-

28 Tony Cliff ve Robin Peterson, "Portugal: The last three months", *International Socialism* 1:87, Mart 1976 eserinde alıntılanmıştır. ("Robin Peterson" aslında tarafından kullanılan takma isimdi.)

29 Denis MacShane, *New Statesman*, 18 Temmuz 1975.

rım kooperatifleri kurulmaya başlandı. Örneğin *Soldado Luis* kooperatifi, 11 Mart'ta RAL-1 kışlalarında öldürülen askerin adını taşıyordu. Bu büyük mülk, önceden bir kont tarafından, çoklukla av alanı olarak kullanılmaktaydı. Yalnızca bir hektarlık alanda, o da arazide su kuşunun bulunması için, pirinç yetiştiriliyordu. İşgücü büyük ölçüde geçici işçilerce sağlanmaktaydı. Av köşkü haricinde, mülk için pek az yatırım yapılmaktaydı.

Şimdi ise işçiler düzenli toplantılarda buluşuyor ve işleri yürütmesi için küçük bir komite seçiyordu. En çarpıcı gelişmelerden biri de, geleneksel köylü kadının yaşadığı dönüşüm oldu. Aslında yıpratıcı işlerin büyük kısmını, geneli okuma-yazma bilmeyen, tepeden tırnağa siyahlar giyinen kadınlar yapmaktaydı. Dönüşüm sonrasında, neredeyse erkeklerle aynı düzeyde düzenli ücrete kavuşmakla kalmadılar, kooperatifin yönetiminde de etkin rol üstlendiler. Pirinç ekim alanı genişledi ve büyükbaş hayvan sayısı arttı. Tarımsal reform kuruluşlarının desteğiyle dışarıdan ödünç traktörler getirildi.

Av köşkü ise bir peynir fabrikası olarak hayatına devam etti. Koyun sütünden üretilen bu peynirler, Lizbon'un güneyindeki fabrikalara gönderiliyor, fabrikalar da nakliye işlerinde yardımcı olması amacıyla kooperatif için kamyonlar temin ediyordu. Hasat zamanında fabrika işçileri, öğrenciler ve işsizler de kooperatife yardımcı oluyordu.

Apartman daireleri ve topraklar üzerindeki bu işgal hareketi, fabrika işçisi olmadığı için normalde özyönetimin dışında kalacak çok sayıda insanı sürece dâhil etti. Bu, gerçekten devasa bir hareketti. Kırsalda, kentlerden gelen işsizler yardım eli uzatıyor, çocuklar yetişkinlere okuma öğretiyordu. Halk klinikleri ve kültür merkezleri pıtrak gibi çoğalıyordu. Halk mahkemeleri kuruluyordu. Algarve'deki bir golf sahası, bundan sonra eski üyeleri hariç herkese hizmet vereceğini duyurdu.

Giderek artan radikalleşme, ordunun kimi kesimlerini de et-

kiledi ve "disiplin" talepleriyle Halkın Gücü arasındaki bocalaması giderek şiddetlenen MFA'nın bütünlüğünü tehdit etmeye başladı. Kimileri iktidarın devredilmesine karşı çıkmaktan söz ediyor, kimileri ise müşfik bir diktatörlük kurmayı öneriyordu. En radikal girişim ise, ulusal bir "devrimci askerler, denizciler ve işçiler konseyi" (CRTSM) ağının inşasına yönelik deneme olacaktı. CRTSM fikri ilk olarak PRP'nin aklına gelmiş, ancak sonradan, komutan Otelo de Carvalho'nun dâhil olduğu kimi COPCON unsurlarının desteğini de almıştı.

Fabrikalar ve kışlalarda yerel CRTSM komitelerinin seçilmesi için toplantılar düzenleniyordu. Ancak yalnızca Lisnave ve Setenave tersanelerinde bu proje genel işçi meclisleri tarafından onaylandı. Her iki işyerinde, PRP'nin en az yirmi beşer militandan oluşan etkin hücreleri faaliyet yürütmekteydi. İki mecliste de, MFA üyesi Sobral Costa ile CRTSM adına hareket eden bir kişi konuşma yaptı.

CRTSM'leri kuranlar, işçi kurullarını salt ekonomik hedeflere sahip oluşumlar olarak görüyorlardı. Oysa durum farklıydı. Pek çok işçi kurulu siyasi gösteriler, işgaller, grevler ve başka benzer eylemler örgütlüyordu. CRTSM'ler, kendi "siyasi" duruşlarıyla, işçi kurullarının "ekonomik" kaygıları arasına yapay bir çizgi çektiler ve dolayısıyla, işyerlerinde "ekmek" sorununu işlemekten geri durmaya ittiler kendilerini.

Bu yaklaşım iki sonuç doğuracaktı: Birinci olarak, CRTSM'ler işyerlerinde derin kökler salamadı. İkinci olarak, CRTSM'lerin bölücü oluşumlar olduğu, işçi kurullarının siyasi rolünü devralmak niyetiyle hareket ettikleri yönündeki PCP savlarına güç kazandırdı. CRTSM önderleri yalnızca siyasi gündemle ekonomik gündemi birbirinden ayırmayı değil, siyaseti partilerden ayırmayı da istiyorlardı. 17 Haziran'da gerçekleşen bir CRTSM gösterisinde atılan sloganlardan ikisi, "bizler devrimci Portekiz'in ilk şurasıyız" ve "siyasi partilerden arınmış bir devrimci hükümet"

şeklindeydi. Parti siyasetine bu biçimde dudak bükülmesi, hem MFA'nın askeri geleneği ile, hem de bu geleneğin, halk hareketi içerisinde farklı sınıflardan gelen baskıları yansıtma ve bunlar arasında aracılık etme rolüyle uyuşmaktaydı.

8 Temmuz'da, MFA Genel Meclisi, "MFA-halk ittifakı kılavuzu – MFA/PVP paktı"nı küçük bir oy farkıyla onayladı. Amaçlanan, halk meclislerini devletin ve parlamenter sistemin paralelinde bir yetkili kurum olarak geliştirmekti. Halkın gücü örgütleri, mukimler ve işçi kurulları, asker komiteleri ve diğer yerel örgütlenmeler, MFA'nın koruması altındaki piramidin unsurları haline gelecekti.

Asker komitelerini inşa etme hareketinde Pontinha meclisi yaşayan bir örnek olarak gösteriliyordu. Pontinha istihkam alayı, 25 Nisan darbesinin karargahıydı. Askerlerin büyük kısmı, sivildeki hayatlarında mekanikçi veya işçiydi. Alay meclisi, diğer birimler için bir model haline geldi. Askerler ve subaylar, yerel halkla dolaysız bağlantılar oluşturdular; askeri araç-gereci kullanarak yollar ve köprüler inşa ettiler. 11 Mart darbe girişiminin ardından, işçilerle askerler arasındaki toplantılar çok daha örgütlü bir yapıya büründü. İlk ortak meclis, MFA/POVO paktından hemen önce, 17 fabrika ve 30 yerel kiracılar birliğinin katılımıyla toplandı. Meclis, zirve noktasındayken yaklaşık 200 delegeye sahipti.[30]

Meclisler, kendilerinden çokça söz ettirmeyi başarıyordu. O dönemde yayınlanan *Republica* gazetesinde en az otuz sekiz meclisin adı geçiyor ve çok sayıda başka meclisin de planlama toplantılarından bahsediliyor. Gerçi bu planların pek azı hayata geçirilebildi. Daha sağlam duranlar, genellikle pratikte yerel yönetimin işlevlerini üstlenenler oldu. Meclislerde mukimler komiteleri temsilcileri, işyeri temsilcilerini aşan sayılarıyla egemen

30 Bkz. Peter Robinson, "The Failure of workers' power in Portugal", *International Discussion Bulletin* no 5 (Sosyalist İşçi Partisi, Londra 1977); ayrıca bkz. Paul Sweezy, "Class struggles in Portugal", *Monthly Review*, Eylül 1975, sayfa 19-22.

durumdaydı. Genel anlamda halk meclislerinin zayıf yanı, belli bir bölgede yaşayan tüm "halk" içerisindeki sınıflar arasında, ya da bir alayın askerleri ile subayları arasında köprü oluşturma çabalarıydı. Buna ek olarak, sınıf mücadelesinin gelişimi içerisinde tabandan değil, MFA'nın sol kanadının inisiyatifiyle, tepeden kurulmuşlardı.

Ancak, sınıf iktidarı ve denetimi sorununu örtbas etmek yerine orta yere koyan kimi "halkın gücü" biçimleri de yok değildi. Sosyalist Parti'nin önde gelenlerinden Paul Rego'nun sahibi olduğu *Republica*'da ve Katolik Radyo Rönesans'ta yürütülen mücadeleler örnek gösterilebilir. 1975 Mayıs'ında *Republica* çalışanları, gazetenin siyasi bağımsızlığını ilan etmek üzere işyerine el koydular. Açıklamalarında şu satırlar da yer alıyordu:

> *Republica*, bundan böyle herhangi bir partiye ait olmayacak. Tüm ilerici partilere, sadece olayların önem sırasına bağlı olmak üzere, eşit muamele edilecek.[31]

Sosyalist Parti'nin buna verdiği yanıt, işgal eylemini, gazeteyi susturmayı amaçlayan bir Komünist girişim şeklinde tanımlamaya çalışmak oldu. Aslında işçiler PCP'ye de eleştiri yöneltmekteydiler. Lizbon gazetelerinin hemen hepsi, siyasallaşmış işçilerinden gelen baskılar nedeniyle, her iki reformist partinin de solunda konumlanmıştı. *Republica* işçileri arasında yaygın "partisizcilik yanlısı" düşünceler de mevcuttu. Ancak eylemleri, "ifade özgürlüğü" yanlıları ile "işçi sınıfının denetimi" savunucularını kutuplaştırdı; *Republica* manifestosunda da ilan edildiği gibi:

> Bilgi üzerinde işçi sınıfının denetimini kurmak üzere mücadele ettiğimizi tüm işçilere duyururuz Biz yalnızca 150 işçiyiz, fakat bir anlamda da sınıfımızın, yani bizim gibi milyonların temsilcisiyiz. Masada duran şey siyasi iktidar ve iktidarın kimlerin elinde olduğunu bilme olanaklarıdır.[32]

31 Mailer, sayfa 229.

32 Mailer, sayfa 231.

Masada duran şeyle ilgili bu gerçekçi değerlendirme hükümet tarafından da kavrandı. Gazeteyi yasal sahibine iade etmek için COPCON'u devreye sokmaya yeltendiler, ancak bu hamlenin, işçi komitesinin tasfiyesine yol açacağını açıkça gören COPCON, işbirliği yapmayı reddetti ve anahtarları tekrar işçilere verdi. Şartlar MFA'yı, radyo istasyonunu Kilise'ye iade etmeye yönelik bir hükümet kararını veto etmeye ve Radyo'da işçi yönetimine izin vermeye zorladı. *Republica* ve Radyo Rönesans'ın ele geçirilmesi konusundaki başarısızlığın yarattığı sonuçlar, Soares ve Sosyalist Parti'nin hükümetten çekilmesine, yerine Beşinci Geçici Hükümet'in kurulmasına kadar uzandı.

Karşıdevrimci Hamleler ve Direniş

Lizbon dışında ise gerici kuvvetler güç toplamaktaydı. Batılı kapitalist ülkeler, Portekiz'in acilen "işleri düzene sokması" gerektiği konusundaki ısrarını giderek artırıyordu. Portekiz'in Angola, Mozambik ve Gine-Bissau sömürgelerinden çekilmesi, acı bir düş kırıklığına uğramış yarım milyon mültecinin Portekiz'de iskan edilmesi sonucunu doğurdu. Bu mülteciler en çok da muhafazâkar geleneğe sahip orta ve kuzey bölgelere yerleştiler. Özellikle kuzey, çeşitli nedenlerle, ülkenin geri kalanına damgasını vurmakta olan radikalleşme etkisinden uzak kalıyordu.

Bu nedenlerin ilki, kuzeydeki pek çok kasabada yerel yönetimlerin Komünist Parti tarafından devralınmış olmasıydı. Parti, tüm çabasını devlet aygıtı içerisindeki etkinliğini genişletmeye yoğunlaştırıyor ve kitlenin bilincini, moralini yükseltme konusunda pek az şey yapıyordu. İkinci olarak, toprak reformu kuzeyde çok daha az etki yaratabilmişti. Toprağın, büyük mülklerde ücretli işçiler tarafından işlendiği güneydeki durumun aksine, kuzeyde arazi küçük parçalara ayrılmış haldeydi. 300 hek-

tardan daha geniş mülklere veya elli hektardan büyük sulu tarım alanlarına yönelik olarak tasarlanan toprak reformu, bu bölgeyi hemen hemen hiç ilgilendirmiyordu. Yeni asgari ücret yasası da tarım işçileri için uygulanmıyordu.

Kiralama yoluyla işleyecek toprak edinen köylülere artık tahliye işleminden *18 yıl* önce bildirimde bulunulması gerekiyor, ancak toprakları sahiplenme hakkı tanınmıyordu. Ayrıca, bu insanları ezmekte olan devasa borç yükü konusunda da herhangi bir muafiyet getirilmemişti. Bankalar devletleştirilmiş, oysa tarımsal kredi kuruluşlarına hiç dokunulmamıştı.[33] Bu arada, gübre fiyatları ikiye katlanmıştı. Medyanın, Portekiz'de kurulan yeni yaşam hakkında sabah akşam anlatıp durdukları ile geri kalmış bölgelerde varlığını sürdüren eziyet koşulları taban tabana zıtlık içerisindeydi.

Tarım politikasının uğradığı başarısızlık, gerici güçlerin ve özellikle de Katolik Kilisesi'nin ekmeğine yağ sürüyor, Braga başpiskoposu, "Komünist deccal"a karşı harekete geçme çağrısında bulunuyordu: "Tanrı için veya Tanrı'ya karşı savaşmaya çağrılıyoruz. Geri çekilmek ihanet olacaktır; ihanetse ölüm!"[34] Başpiskopos, karanlık aşırı sağ örgütlere düzenli olarak kaynak temin etmekteydi aynı zamanda.[35] Bu örgütler, 1975 yazında PCP'ye ve devrimci sol örgütlere ait altmış büronun kundaklanmasından doğrudan sorumlu olacaktı.

Ancak, açıktan faaliyet yürütebileceği hissini aşırı sağa veren siyasi ortamı yaratan, Sosyalist Parti idi. Hükümetten çekilmelerinin hemen ardından, demokratik söylemle maskelenmiş, ölümcül bir anti-komünizm kampanyasının dizginlerini serbest bıraktılar. Taşrada sağ şiddet ve başkentte de siyasi çekişme gi-

33 Tony Cliff, *Portugal at the Crossroads* (*International Socialism* özel sayısı 1:81-2, Eylül 1975) sayfa 39.

34 Richard Robinson, sayfa 242.

35 Gunter Walraff, *The Undesirable Journalist* (Pluto Press, Londra 1978), sayfa 13-14.

derek tırmandı. MFA içerisindeki "ılımlılar", hükümetteki önceki ortakları Sosyalist Parti ve PPD'nin derhal geri kazanılması gerektiği kanısındaydılar. 9 Ağustos'ta, Binbaşı Melo Antunes ve Yüksek Devrim Konseyi'nin dokuz diğer üyesi, "Dokuzlar Bildirisi" olarak anılacak bir açık mektup yayınladılar. Bildiri, dönemin önemli bir değerlendirmesiyle başlıyordu: "Zaman büyük kararların, belirsizlikleri ortadan kaldırmanın zamanıdır." Ardından, söz konusu kararların hangi doğrultuya yönelmesi gerektiği anlatılıyordu:

> Portekiz halkının tarihsel, toplumsal ve kültürel yaşamının karmaşık gerçekliğini düşünmeden çeşitli değişimler dayatmaya çalışan, kendi devrimci projesini savunan çok küçük bir toplumsal azınlık (Lizbon'un proleter kesimi ve güney) ile, ülkenin, bu azınlığın dayattığı değişimlere şiddetle karşı çıkan geri kalanı arasında günden güne bir uçurum belirmektedir.[36]

Antunes ve bildiride imzası bulunanların çoğunluğu Yüksek Devrim Konseyi'nden uzaklaştırıldılarsa da, bildiri aslında kayda değer büyüklükteki subay topluluklarına hâkim olan bıkkınlığın ve sabırsızlanmanın belirtisi niteliğindeydi. Her yerde, ılımlılar için bir toplanma çağrısı haline geldi. Antunes'in başlattığı kampanya, PCP'nin etkisini güçlü biçimde hisseden ve bu nedenle genel olarak aşırı solda görülen Beşinci Geçici Hükümet'in üzerine odaklanmıştı. Üstelik yeni hükümet, soldan gelen eleştirilere de maruz kalıyordu: 20 Ağustos'ta Halkın Gücü lehine düzenlenen, 200'den fazla işçi ve mahalle komitesince desteklenen bir gösteride, çok sayıda askerin de dâhil olduğu 100.000 kişi bir araya geldi.[37]

Hükümetin ve PCP'nin giderek artan yalnızlaşması, PCP'yi, aralarında MES, LCI ve PRP'nin de bulunduğu altı sol grubu dâhil ederek bir "birleşik halk cephesi" oluşturmaya yöneltti.

36 *Expresso*, 9 Ağustos 1975, Cliff, sayfa 29'da alıntılanmıştır.

37 Mailer, sayfa 275.

Komünist Parti'nin günlük yayın organı O Seculo, 25 Ağustos'ta gün ortasında bir özel baskı yaparak, cepheyi "tarihsel fırsat" başlığı altında selamladı. 27 Ağustos'ta dev bir gösteri daha düzenlendi. Birleşik Halk Cephesi hareketi, PCP saflarında bir şaşkınlık yaratmış olmalı; zira önderleri daha birkaç gün önce "üretim savaşı"na vurgu yapmaktaydı. Ancak bu kafa karışıklığı hızla giderildi: gösterinin üzerinden daha 24 saat geçmemişti ki, PCP cepheden çekildiğini açıkladı ve bir koalisyon hükümeti oluşturmak üzere Sosyalist Parti'ye uzlaşma çağrısı yaptı.

"Askerlerin Birliği Kazanacak"

"Dokuzlar Bildirisi"ni kaleme alanlar, ordu içerisindeki disiplin eksikliğinden de fazlasıyla rahatsızdılar:

> Devlet yapılarının kademeli olarak bozulmaya uğradığını görmekteyiz. Erkin kullanımına dair güvenilmez, anarşist biçimler adım adım öne çıkıyor ve hatta ordu saflarına kadar ulaşıyor.[38]

Sağın kuzeyde artan gücü, bir yandan muvazzaf subayların "disiplini" yeniden dayatma konusundaki güvenini ve kararlılığını tazelerken, diğer yandan da erler arasında tepkilerin doğmasına neden oldu. Birliklerde görev yapan askerlerin pek çoğu kuzeydeki köylü yığınların içerisinden geliyordu ve bunlar, güneyli toprak işçilerinin aksine, bir mücadele geleneğine sahip değillerdi.

Eylül'de, aralarında LCI, PRP ve MES üyelerinin de bulunduğu yarım düzine devrimci asker, bir ormanda gizlice buluşarak, olumsuz koşulları protesto eden bir bildiri hazırladı. Böylelikle, Portekiz'deki erlerin ilk özerk örgütü, *Soldados Unidos Vencerao* ("Askerlerin Birliği Kazanacak") boy veriyordu. SUV, kuzeydeki Porto kentinde, 10 Eylül'de bir gösteri düzenlenmesi çağrısında bulunuyordu:

38 *Expresso*, 9 Ağustos 1975, Cliff, sayfa 29'da alıntılanmıştır.

> Askerlerin topluluk içerisinde şarkı söylemesine izin verilmediği için, bizler de fısıldamaya başladık. Ancak sonunda hep bir ağızdan şarkı söylenmeye başlandı *Internationale* söyleniyordu. Gösteriye katılan kalabalık, gözlerimizin önünde büyüyordu.[39]

O gün, 1.500 askerin arkasında yaklaşık 30.000 işçinin yürüdüğü tahmin ediliyor.[40]

SUV, subayların gerçekte hissettikleri, ancak MFA'nın prestiji ile perdelenen muhafazâkarlığını askerlere anlatmaya başladı.

> SUV gösterisinden sonraki gün, Şili'deki askeri darbenin yıldönümüydü ve biz de bir dakikalık saygı duruşu talep ettik. Subayların yanıtı hayır oldu. Biz de silahlarımıza mermileri sürdük ve böylece saygı duruşumuzu gerçekleştirdik.[41]

Askerler, kendileri ile subaylar arasındaki eşitsizliklere karşı taleplerini yükseltmeye, ücret artışı ve ücretsiz ulaşım olanağı adına propagandaya başladılar. Ailelerini görmek için yaptıkları tek bir yolculuk, pek çok asker için neredeyse bir aylık maaşın tamamının elden çıkması anlamına geliyordu çünkü.

> Porto genel karargahında, biri askerler, biri astsubaylar ve biri de subaylar için olmak üzere üç ayrı yemekhane bulunuyordu. Porto gösterisinden üç gün sonra, bazı askerler soğukkanlılıkla yürüdüler, subay yemekhanesindeki masalara oturup yemeklerini yemeye başladılar. Bir sonraki gün, subay yemekhanesi tüm askerlerin işgaline uğramıştı. O günden bu yana, ayrı yemekhane düzeninin kaldırılması için mücadele veriliyor.[42]

SUV, yalnızca haftalar içerisinde, hem Altıncı Geçici Hükümet'i hem de MFA'nın Devrim Konseyi'ni afallatacak, ülke

39 Kuzeyde, RTM bölgesel ulaştırma kışlalarında görevli bir asker olan Jorge ile Ağustos 1980'de yapılan röportajdan.

40 23 Eylül 1975'te SUV sekreterliğinin bir üyesi ile yapılan, *Os SUV em luta*'da yayınlanan röportajdan. *Imprecor*, no 35'te çevirisi mevcuttur.

41 Jorge ile yapılan röportajdan.

42 *Os SUV em Luta*, *Imprecor* sayı 35.

çapında bir örgütlülüğe erişti. 25 Eylül'de, Lizbonlu asker ve işçi konseylerinin, ayrıca işçi kurullarının desteğiyle, başkentte bir gösteri düzenledi. 100.000 kişilik kitlenin içerisinde PCP üyeleri de vardı. 4.000 civarında gösterici otobüslere el koydu ve dolaplarında SUV bildirileri bulunduğu için tutuklanan askerleri, on beş mil uzaklıktaki hapishaneden salıverdi.

SUV, silahlı kuvvetler içerisinde rütbesiz askerlere dayanan, onların temel hak ve ihtiyaçlarına yönelik taleplerini dillendiren ilk örgütlenmeydi. Ona gücünü veren ve MFA'dan bağımsız kılan da buydu. MFA destekçileri tarafından kışlaların büyük bölümünde oluşturulan asker ve subay meclislerini eleştiriyorlardı. Bu meclislerde rütbesizler yalnızca yüzde elli oranında temsile sahipti. Sınıf mücadelesinin orduda canlandırılması konusunda SUV'un oynadığı rolü yadsımak mümkün değil. Rütbesiz askerlerin kavgası için geçerli koşulları belirleyen şeyse, iç içe geçmiş olduğu genel sınıf mücadelesiydi. Gelgelelim, belli askerlerin ve birliklerin eriştiği radikalleşme düzeyi ne olursa olsun, silahlı kuvvetler halen burjuva devlet erkinin bir aracı konumundaydı. Burjuvazinin devlet aygıtı üzerindeki denetimi sallantıda olsa da, bu sadece geçici bir durumdu. Ordu saflarında sınıf mücadelesinin gelişimi, eninde sonunda işçi hareketinin burjuva devlet aygıtı haricinde bir alternatif, bir emekçi devleti seçeneği sunabilip sunamamasına bağlıydı. Ne yazık ki, en yetkin Portekizli devrimciler bile bunu kavramaktan uzaktılar ve ordudaki mücadelenin *bağımsız* rolünü durmadan vurgulamayı sürdürdüler.

Kriz Derinleşiyor

1975 yazında sağ güçlerde gözlenen canlanma, darbe korkularını da depreştirdi. Halihazırda ülkede iki darbe girişimi yaşanmıştı bile. Sol hareket, iki yıl önce Şili'de gerçekleşen acımasız askeri darbenin Portekiz'de de tekrarlanabileceği yönünde uya-

rılar yapmaya başladı. COPCON komutanı Otelo de Carvalho da bu kaygıyı taşıyanlar arasındaydı:

> Beni korkutan şey, Portekiz'in "Şililileşmesi" olasılığıdır . . . onlar, ölüm makineleri, baskı makineleri yaratıyorlar. Bu makinelerle yeni bir Şili'nin ağlarını örüyorlar. Bu olasılık kafamı hiç terk etmiyor.[43]

Neo-faşistler aslında iktidarın gerçek taliplerinden biri değillerdi. Geçmişteki sağcı yetkeci yönetimin Portekizli yöneten sınıflar açısından bir sorun olduğu açıkça ortaya çıkmıştı ve diktatörlük de bu yüzden ortadan kaldırılmıştı zaten. Ayrıca Şili, çokuluslu büyük şirketler ve CIA için, solun hayal ettiği kadar hoşnutluk uyandırıcı bir örnek de değildi. Eylül 1973'teki darbeden beri Şili ekonomisi kesintisiz krizlerle boğuşmaktaydı. Hem NATO güçleri hem de Portekizli yöneten sınıfların gözünde, "istikrarlı" bir burjuva parlamenter sistemin inşa edilmesi çok daha tercih edilir bir seçenekti.

Altıncı Geçici Hükümet, 19 Eylül günü koltuğa oturdu. Yine tüm büyük partiler hükümette temsil edilmekteydi; ancak Sosyalist Parti ve "Dokuzlar Grubu", hükümetteki varlıklarını PCP'nin zararına olacak şekilde güçlendirmişlerdi. 1976 Nisan'ında bir sonraki seçimler düzenlenene kadar bu yönetim işbaşında kalacaktı ama, yönetimde devamlılık, istikrar anlamına gelmiyordu.

Hükümet, toplumun tüm kesimlerine hâkim olmayı başaramadı. Kitle hareketi hâlâ çok güçlüydü. Eylül sonlarına doğru arazi işgalleri hız kazandı: bir aydan biraz daha uzun bir sürede, önceki bir buçuk yıldaki kadar toprak işgal edildi. Kentlerde ve kasabalarda, pek çok işyeri hâlâ işçilerin denetimindeydi.

Henüz medya üzerinde ideolojik egemenlik de oluşturula-

43 Jeanne Pierre Faye, *Portugal: The Revolution in the Labyrinth* (Spokesman, Nottingham 1976) sayfa 49-50. Portekiz'in yeni bir Şili haline geleceği korkusu, Enternasyonal Sosyalistler de dâhil olmak üzere, Portekiz dışındaki devrimci sol hareketlerin büyük çoğunluğu tarafından paylaşılmaktaydı.

bilmiş değildi. Radyo Rönesans'taki kavganın çözüme kavuşmaması, hükümetin güçsüzlüğünü örnekler nitelikteydi ve 29 Eylül'de başbakan Pinheiro de Azevedo, COPCON'a radyonun işgal edilmesi emrini verdi. İşçiler tarafından düzenlenen bir gösterinin ardından, COPCON komutanı Otelo de Carvalho, gözyaşları içerisinde bir kez daha askerlerine geri çekilmelerini emretti. Altı saat içerisinde, bu kez Albay Jaime Neves komutasındaki komandolar radyo istasyonunu ele geçirdilerse de, 16 Ekim günü öğle sonrasında gerçekleşen dev gösteri onları da çekilmek zorunda bıraktı ve yayına tekrar başlandı.

Hükümet neredeyse tamamen güçten yoksundu. Başvurabildikleri tek çare terörizmdi: 7 Kasım'da, hükümetçe yönlendirilen sabotajcılar, sözde sadık ve "geri kalmış" paraşütçülerin koruması altında istasyonu havaya uçurdular. Aldatılan paraşütçüler, radyo için koruma sağladıklarını ve "emirlerin soldan geldiğini" sanıyorlardı.

Kitle hareketi çok büyük sayıda insanı kapsasa ve hâlâ müthiş bir potansiyele sahip olsa da, zayıflıklar giderek daha fazla kendini göstermekteydi. Siyasi bilinçte, kaçınılmaz olarak değişkenlikler ve sıkça da karşıtlıklar görülüyordu:

> Daha önce de işçilerin çalıştırmakta olduğu fabrikaları ziyaret etmiştim. Bana kapitalizmin kötülüklerinden, işçilerin işleri ne kadar iyi yürütebildiğinden, devlet erkini er veya geç ele geçirmenin gerekliliğinden bahsedeceklerdi . . . oysa hemen ardından, "şimdi en önemli şey üretim savaşıdır" söylemine kayacaklardı.

Gözle görünür ve yaşayabilir bir alternatifin, toplumun genelinde emekçi iktidarının kurulmasına yönelik bir mücadelenin eksikliği, moral kaybına ve edilgenliğe yol açtı. Hâlâ egemen durumda bulunan reformist örgütler "bizim yerimize halletsinler" eğilimi, işçiler arasında tekrar güçlendi. Komünist ve Sosyalist Partiler, daha güvenli ve basit çözümler arayan işçilerden giderek daha fazla destek alabildiler.

Lizbon'daki fabrikalarda, militanlar PCP tarafından oluşturulmuş bir işçi komiteleri ağına çeviriyorlardı yüzlerini. *Cintura Industria de Lisboa* (CIL) adı verilen oluşumun açılış konferansı 8 Kasım 1975 günü, 124 işçi kurulundan gelen delegelerin ve toplam 400 kişinin katılımıyla gerçekleşti. Büyük işyerlerinin çoğu toplantıya delege gönderdi ve Intersindical'in de dâhil olduğu pek çok sendika gözlemciler bulundurdu. Kağıt üzerinde, işçi kurullarından bile daha güçlü bir konferans toplanmıştı. Çok sayıda bağımsız militan da toplantıya katılmış olmakla birlikte, gündem ve tartışmalarda PCP damgası kendini gösterdi.

CIL, halk meclisleri için bir koordinasyon çatısı oluşturmaya girişti. Bunun yanında, sağdan gelen tehdide karşı, 16 Kasım'da dev bir gösteriye imzasını attı. Muhtemelen 300.000 kişinin katılımı sağlanmıştı.

CIL'yi inşa eden PCP militanları, şüphesiz kendi partilerinin sol kanadında yer alıyorlardı. PCP'nin bu girişime karşı sergilediği hoşgörü, militan desteğini devam ettirmek için tasarlanan sola kayışın bir parçasıydı aslında. Ancak devrimci sol hareket, konferansa müdahalede bulunabilmesini sağlayacak herhangi bir taktik geliştirmiş değildi. PRP ve UDP, konferansın PCP egemenliğinde olması gerekçesiyle, herhangi bir müdahalede bulunmama kararı aldı. PRP, reformist talepler genel başlığı altında reddettikleri şeyler için dövüşme isteği duymuyordu. MES'in müdahale girişimi ise etki yaratmaktan uzak kaldı.

Otuz mil güneydeki Setubal kentinde, bu gelişmelerin aksine, Mücadele Komitesi nelerin yapılabileceğini gözler önüne sermekteydi. Burada koşulları belirleyen kesim devrimci soldu ve PCP de bu oluşumda yer almak *zorunda* olduğunu hissedebilecek kadar esnekliğe sahipti (ve yalnız bırakılmıştı).

Setubal, 1976 yılında 78.000 kişilik nüfusuyla Portekiz'in üçüncü büyük kenti konumundaydı. 1960'ların sonları ile 70'lerin başlarında, kentte yeni endüstrilerin ve özellikle de

Setenave tersanelerinin etkisiyle hızlı bir büyüme yaşanmıştı. İşçi sınıfı için önemli bir merkez olan Setubal'da konut ve sosyal olanaklar konusunda fark edilir bir eksiklik söz konusuydu. Setubal Mücadele Komitesi, halk meclislerinin aksine, Altıncı Geçici Hükümet'in Radyo Rönesans'ı kapatma girişimine tepki olarak, tabandan gelen inisiyatifle kuruldu. Komite'nin ilk toplantısında 500 kişi hazır bulundu. Oluşumun kendini bir halk meclisi değil de mücadele komitesi olarak adlandırması, bilinçli bir tercihti.[44]

Komite, kitlenin desteğini kazanmanın yolunun pratikten geçtiğini gösterdi. Ekim ortalarındaki bir toplantıya katılan yerel *Setubal-Ense* gazetesi işçi kurulu üyeleri, patronun üç gazeteciyi işten kovmakla tehdit ettiğini anlattılar. Gazetenin işçiler tarafından işgal edilmesi ve Komite'nin de işgale destek vermesi kararlaştırıldı.

İleriye doğru elle tutulur bir yol çizmeyi bilen Setubal Mücadele Komitesi örneği, 1975 Kasım ayı sonunda bile işçi hareketinin hiçbir şekilde güçten düşmüş olmadığını gösteriyor. Kasım'daki inşaat işçileri grevi de yine bu yönde bir gösterge sayılmalı. Hitherto inşaat şirketi işçileri, o güne dek işçi sınıfının etkin bir parçası haline gelememişlerdi. Pek çoğu çalışmak için kentlere göç eden köylüler, kimileri de Cape Verde adalarından gelmiş zencilerdi. Ekim ortasında, otuz iki inşaat işçileri kurulundan temsilciler bir araya geldiler; ülke genelini kapsayacak bir ücret sistemi ve tüm sektör için tek bir sendika talepleriyle ortaya çıktılar. Bir ulusal grev ve yürüyüş örgütlendi. Hareketin doruk noktası, Kurucu Meclis'in yanı başında gerçekleşen etkileyici gösteri oldu. İşçiler barikatlar kurdular; traktörlerle, beton kamyonlarıyla ve yük kamyonlarıyla caddeleri kapattılar; kazmalarla, sopalarla silahlandılar ve Kurucu Meclis'i rehin aldılar.

44 Charles Downs, "Community Organisation, Political Change and Urban Policy: Portugal 1974-6" (doktora tezi, University of California 1980).

Başbakan Azevedo, komandolardan gelip kendilerini kurtarmalarını istedi, ancak olumsuz yanıt aldı. Bunun üzerine, sadece birkaç kişiyi kaçırmak üzere bir helikopter talep etti. Gizlice bu görüşmeyi dinlemiş olan askeri inzibat, inşaat işçilerini haberdar etti ve helikopterin iniş yapması engellendi. Otuz altı saat sonunda, başbakan işçilerin tüm taleplerini, 27 Kasım'dan itibaren yürürlüğe girmek üzere kabul etmek zorunda kaldı.

İnşaat işçilerinin zaferi ve Azevedo'nun küçük düşmesi, hükümet tarafından yürütülen saldırıların önünü kesmiş gibi görünüyordu. Hükümet 20 Kasım'da, bundan böyle hiçbir "siyasi" adım atmayacağını, sadece idari işlerle ilgileneceğini ilan etti.

25 Kasım

Şimdi sahne arkasında, ordudaki radikal unsurlara karşı nihai bir hamlenin hazırlıkları yürütülmekte, Ekim'den beri orduda sağ kanat konumunu güçlendirmekteydi. Kuzeyde bir SUV işgalini bertaraf ettiler ve ülkenin orta kesimindeki Beja'da, SUV ile bağlantılı kargaşanın ardından, üç yüzbaşı ile kırk dokuz havacıyı ordudan uzaklaştırdılar. Angola'ya bağımsızlık taahhüdünün verilmesiyle, silah altında bulundurulması gereken asker sayısı azaldı ve binlercesi terhis edildi.

18 Kasım'da Sosyalist Parti'den Soares, Portekiz genelinde "disiplin"in nasıl yeniden tesis edileceğini konuşmak üzere, MFA'nın sağ kanadından yüksek rütbeli subaylarla bir araya geldi. Albay Ramalho Eanes komutasında sessizce bir operasyon merkezi kuruldu. Albay Jaime Neves'in liderliğindeki komandoların da aralarında bulunduğu seçme birlikler, bu merkezin emrine verildi. Hemen harekete geçilmesi değil, uygun bir fırsatın beklenmesi öngörülüyordu.

Ordudaki gelişmeler bir dönüm noktasına doğru yol almaktaydı. Radyo Rönesans'ın imhasında kullanılmış olan paraşütçüler, Lizbon basınını okuyarak, işçilerin ve diğer birliklerden

askerlerin kendilerine yönelttiği sert eleştirilerden haberdar olmuşlardı. Sonunda kendi subaylarına karşı ayaklandılar.

Solcu ve sağcı askeri entrikalar bir süredir hız kazanmaktaydı. Yaklaşmakta olan darbelerle ilgili söylentiler oldukça sıradan sayılırdı. Barreiro'da, Lizbon'dan itibaren Tagus nehir ağzı boyunca, herhangi bir askeri harekat işaretiyle karşılaşıldığında gönüllü itfaiyecilerin sirenleri çalması kararlaştırılmıştı. Yanlış alarmlar defalarca halkı uykusundan kaldırdı. Şili'nin anımsattıkları, insanlarda sağ tehdit korkusunu yarattığı kadar, solcu askeri maceralardan kaçınmalarına da yol açıyordu.

24 Kasım akşamında, Otelo de Carvalho Lizbon askeri bölgesi komutanlığından alındı ve yerine Vasco Lourenco getirildi. Ertesi günün ilk saatlerinde, bu değişikliğe karşı çıkan subaylar, Otelo'dan başkaldırmasını istediler. Ne var ki o bu isteği geri çevirecek, evine uyumaya gidecekti. Yokluğunda, bir grup subay, askeri idare okulunun radyoya el koymasına, askeri inzibatın televizyon istasyonunu korumasına ve RAILS (önceki adıyla RAL-1)'in de kentin kuzeyine giden karayolunu tutmasına karar verdiler.

Sabahleyin, beş farklı üste paraşütçüler kendi kışlalarını işgal ettiler ve komutanlarının görevden alınmasını, birliklerinin de Otelo'nun ve COPCON'un emrine verilmesini istediler. Otelo, kendisine yakın subaylara ve devlet başkanına danışmak üzere gittiği başkanlık sarayında zor kullanılarak tutuklandı. Hükümet, askerlerin Otelo'yu savunmak için aldığı önlemlerin "isyan niteliğinde" olduğu bahanesiyle şimdi olağanüstü hal ilan edebilecek ve seçme komandoları göreve yollayabilecekti.

Subaylar, başarının ne kadar kolay geldiğini gördüklerinde şaşırmış olmalılar. Sayıları yalnızca 200 olan komandoların, bırakın savaşmayı, kışlalarından çıkacağından bile emin değildiler. Ancak bir kez yola çıkıldığında, görev gücünün kendine güveni yükseldi. Askeri inzibat kışlalarını ayın 25'i öğle sonrası

yürüyerek geçtiler ve paraşütçülere ait kışlalardan birine doğru ilerlediler. Neves, birkaç uyarı atışı yapılması emrini verdikten sonra, megafonla paraşütçülere teslim olmaları çağrısında bulundu. Binalarda kapana kısılmış haldeki paraşütçüler de bu çağrıya uymak zorunda kaldılar.

Görev gücü, 26'sı sabahında askeri inzibatı teslim almak üzere yönünü geri çevirdi. İnzibatlar teslim alınana kadar çok sayıda asker öldürüldüyse de, tüm isyancı birlikler teker teker ele geçiriliyordu.

Bu gelişmelere nasıl tepki verileceği konusunda kimse berrak bir yol gösterebilecekmiş gibi durmuyordu. Örneğin, ayın 25'inde gece yarısından hemen önce yüzlerce işçi, askeri inzibat kışlalarına giden yollardan birisinde toplandı. Bir otobüs şoförüyle durumu tartışıyorlardı. Otobüsü devirip yolu kapatmalı mıydılar? Böylece sağlam bir barikat oluşturulabilirdi. Öte yandan, kışlalardaki askerler de yolu kullanmak isteyebilirlerdi. Kimse doğruyu bilir gibi görünmüyordu. Sonuçta hiçbir şey yapılmadı.

Operasyondan önceki gün, Lizbon feribot idaresinde ve pek çok fabrikada, sağ tehdidi tartışmak üzere işler durdurulmuş ve iki saat süren acil durum toplantıları düzenlenmişti. Fakat takvimler 25'ini gösterdiğinde, fabrikaların ezici çoğunluğu herhangi bir adım atmadı. İnşaat işçileri, dikkat çeken istisnalardan birisiydi. Aralarından bazıları seyyar telsizleri kullanarak dev iş makineleri ile beton kamyonlarını yönlendirdiler ve komandoların geçiş yollarını kapatmaya çalıştılar.

Sol gruplar dikkatlerini silahlı direnişle ilgili konulara odaklamışlardı. Örneğin, Lisnave tersanesindeki işçilerin yalnızca altmış adet silaha sahip olmasından yakınılıyordu. Hiçbiri grev ya da işgal çağrısında bulunmadı. Oysa Lisnave'dekiler gibi güçlü bir işçi grubu, bu yollarla diğer işçilere ve silahlı kuvvetlerdeki kararsızlara önderlik edebilirdi.

PCP, militan desteğini devam ettirebilmek ve sallantıdaki Altıncı Geçici Hükümet'te işgal ettiği konuma payanda temin edebilmek için, Ağustos'ta yönünü sola çevirmişti. 24 Kasım'da, sağ tehdide karşı iki saatlik bir genel grev çağrısında bulundu, ancak sınırlı başarı elde edebildi. Carvalho'nın görevden alınmasına karşı direnişi örgütleyen astsubaylar ve subaylar, PCP tarafından teşvik edilmekteydi. Ancak 25 Kasım günü öğleden sonra PCP aniden yönünü değiştirdi: Şimdi, 25 Nisan kazanımlarının birkaç "aşırı solcuya" ve onların "çılgınca" eylemlerine kurban edilemeyeceğini söylüyorlardı.

Geçmişe bakıldığında, 25 Kasım olaylarının belirleyici bir dönüm noktası oluşturduğu son derece açık biçimde fark ediliyor. Şili'deki gibi bir kan banyosu yaşanmadı belki ama, 25 Kasım sonrasında işçi sınıfının yürüttüğü mücadelenin ölçeği asla eski seviyelere yaklaşamadı. Kimi sıkıntılı anlara karşın, yöneten sınıf bir daha hiç 1974'ün büyük bölümünde ve 1975'te olduğu gibi kötürüm kalmadı. Bu başarının ön koşullarından birisi, devlet aygıtında disiplinin yeniden inşa edilmesiydi, ki bu da 25 Kasım'da ve hemen sonrasında sağlandı.

Bu ana kadar, ordudaki radikalizm işçi mücadelesini besleyebiliyor ve mücadeleye güven kazandırabiliyordu: tıpkı inşaat işçilerinin Kasım ortalarında gösterdiği gibi. 25 Kasım'da yaşananlar elbette mücadeleyi hepten ortadan kaldırmadı, ancak kavganın verildiği koşulları dönüşüme uğrattı. Başarılı eylemler yapmanın şimdi daha zor olacağı büyük ölçüde fark edilmişti; zira karşıt güçler kendi içlerinde birliktelik sağlamışlardı. PCP ve Sosyalist Parti tarafından yapılan ihtiyat çağrıları, halkın nazarında çekiciliğini artırdı.

Ordunun 25 Kasım'da radikal askerler ve subaylardan arındırılması süreci MFA bünyesindeki "ılımlı" generallerle subaylar tarafından planlanıp yürütüldüyse de, bu kişilerin üzerinde hareket edebileceği ideolojik zemini Sosyalist Parti sağlamıştı.

Sosyalist Parti, 25 Kasım eylemlerini memnuniyetle karşıladığını herkesin önünde de dile getirecekti zaten.

Direniş sergileyebilecek en büyük ve en etkili örgüt kesinlikle Komünist Parti idi. 16 Kasım'daki dev hükümet karşıtı gösterinin arkasındaki başlıca güç onlardı. 24'ünde ise iki saatlik genel grev düzenlemişlerdi. PCP'nin Ağustos'tan 25 Kasım günü öğleden sonrasına kadar izlediği politika, sağdan gelen baskıyı giderek daha fazla hisseden Altıncı Geçici Hükümet içerisindeki konumlarını güçlendirme amacı üzerine kurulmuştu. Destekçilerini kısmen harekete geçirerek iki hedefe ulaşmaya çalışıyorlardı: ilk olarak, PCP'nin hükümet ittifakındaki vazgeçilmez unsurlardan birisi olduğu konusunda burjuvaziyi ikna etmek ve ikinci olarak da, devrimci soldan etkilenmeye başlayan militanlarını elinde tutmak. Ancak ikinci hedef, ilkinin gölgesinde kalmaktaydı. Hükümetteki güvenilir ortak rolü, yalnızca kitleleri harekete geçirme yetenekleri sergilenerek pekiştirilemezdi; kanıtlar ve sadakatin de buna eşlik etmesi zorunluydu: PCP'nin bu militanlığı denetleyebileceği ve edilgin hale getirilebileceği kanıtlanmalıydı.

Dolayısıyla, PCP'nin stratejisi içerisinde yalpalamalar kaçınılmaz görünmekteydi. Ne var ki taraftarları bu durumun bilincine varmış değillerdi. Carvalho'nun görevden alındığı duyulduğunda, Parti'nin etkisi altındaki subaylar tamamen meşru ve acil bir istekle harekete geçtiler: ordu bünyesindeki radikallerin savunulması ve direnişin örgütlenmeye başlanması. Bu yönde hiçbir kanıt bulunmasa bile, büründüğü şekil, direnişin bir darbe girişimi olarak sunulabilmesine olanak tanıyordu. PCP, ordu içerisindeki radikal destekçilerine ve başka pek çoğuna, hükümetteki koltuğunu koruma pahasına bizzat kendisi ihanet etti.

Peki 25 Kasım'da devrimci solun oynadığı rol neydi? Saldırının Şili'de olduğu gibi sağdan gelmesini bekleyen *tüm* gruplar, tamamen gafil avlanarak akıntıya kapıldı. Hiçbiri, or-

dunun tepki göstermesi yönünde teşvik edici rol oynayamadı. Aynı şekilde, hiçbiri sanayide bir tepki örgütlemeye girişmedi. Fakat şu da belirtilmeli ki, sağ kanat Maoistler haricindeki tüm örgütler, paraşütçülere destek olunması gerektiğini anlamıştı. Radikal askerler ve devrimci sol hareket içerisindeki arkadaşları, PCP'nin ihanetine uğradıktan sonra, hükümet tarafından yönetilen, PCP tarafından desteklenen bir yalanlar ağının ortasında tamamen tecrit edilmiş hale geldiler. Öyle ki, Carvalho'nun tasfiyesini önleme girişimi, bir iktidar kavgası olarak sunuldu.[45]

PRP'nin birkaç haftadan beri yapmakta olduğu propaganda da, kısa süre içerisinde iktidar değişikliğinin gerçekleşmesinin beklendiği izlenimini uyandırmaktaydı. Bu hata olayların akışını doğrudan etkilemedi, çünkü askeri direnişin örgütlenmesinde PRP'nin rolü göz ardı edilebilecek denli önemsizdi. Ancak, direnişi "darbecilik" *suçlamasına* açık hale getirdi ve taraftarlarına, emekçi iktidarı konusunda beklentiyle gerçeklik arasında ne denli büyük bir uçurumun bulunduğunu gösterdi.

Portekiz Devriminin Öğrettikleri

25 Nisan 1974 tarihinde, ülkede herhangi bir kitlesel işçi sınıfı örgütü bulunmamaktaydı. Bir sendika bürokrasisinin yaratacağı kısıtlayıcı etkinin yokluğu, onlarca yıldır zaten baskı altında tutulmuş işçi sınıfının sabırsızlığı ve eyleme, mücadeleye dönük sınırsız olasılıkların birdenbire ortaya çıkması, bir devrimci alternatif inşa etme çabasındakilere büyük fırsatlar sunmaktaydı. Soares bile, sadece kendi kişisel amaçları doğrultusunda yönlendirmeyi istemekle birlikte, devrimci mücadele ekseninde konuşuyordu.

Ancak Caetano'nun alaşağı edilmesinin geride bıraktığı boş-

45 Dördüncü Enternasyonal'in İngiliz kanadı bile, 25 Kasım 1975'teki olayları, "aşırı sol gruplar"ın atıldığı, "delice bir macera" olarak tanımlıyordu (bkz. yayın organları *Red Weekly*, 4 Aralık 1975).

luk sadece olumlu unsurlara sahip değildi. Reformist siyasetçiler için belli bir manevra çerçevesinin uzun süre belirgin hale gelmemesi, onlara da emekçilerin çıkarlarını savunmanın şampiyonluğunu taslama imkânını veriyordu; aksini ispatlayacak deneyim elde yoktu henüz. Bu, Sosyalist Parti ve PCP'nin hedeflerine ulaşabileceklerini garanti altına almıyordu. Ama kitle hareketinin büyümeye başlamasıyla birlikte, militan işçiler bile eski rejimde aynı acıları paylaştıkları reformistleri ihanetin mimarları olarak değil, önde gelen anti-faşizm savaşçıları şeklinde değerlendiriyordu.

Sosyalizme giden yolun devrimden geçtiğini göstermek için, kitle hareketinin her alanına, ama özellikle de çekirdeğine, yani işçi sınıfının mücadelesine tutarlı bir müdahalede bulunulmalıydı. Bu sadece reformist liderlerin izlediği "yüksek siyaset"i ifşa etmek için değil, sayısız mücadeleler arasındaki bağlantıları örecek bir örgütlenmenin inşa edilmesi, ayrıca başarının devrimci örgütlenmeye bağlı olduğunun pratikte gösterilmesi için de gerekliydi. Bunu sağlamak için önlerinde fırsatlar vardı kuşkusuz ve devrimci örgütler de zaman zaman olayların seyrini etkileyebildiler. Örneğin "Askerlerin Birliği Kazanacak", *Inter-empresas* ve Setubal Mücadele Komitesi, devrimci inisiyatiflere çok şey borçluydu. Bu örgütlenmeler aracılığıyla, toplumun reformlarla değil, ancak isyan yoluyla değiştirilebileceği düşüncesine pek çok militan kazanıldı.

Peki, sosyalist devrimin olmazsa olmaz ön koşulu, devrimcilerin emekçi sınıf içerisinde egemenliği tümden ele geçirmesi zorunluluğu ne alemdeydi? Bu zorunluluğun çok daha geniş tabakalar tarafından kavranması ve desteklenmesi gerekiyordu.

Bu zorlu işte, küçük devrimci gruplar, Caetano Portekiz'indeki acımasız ortamda faaliyet yürütmeye çalışarak elde ettikleri deneyimlerle şekillenmiş siyasi geleneklere ve ikinci olarak da, uluslararası planda diğer hareketlerle ilişkileri içerisinde

kendilerini tanımlayış biçimlerine saplanıp kaldılar. "Üçüncü Dünyacılık" ve silaha başvurarak kestirmeden gitme eğilimleri son derece yaygındı. Büyük grupların çoğunluğu kendilerini Maoist olarak tanımlıyor ve "aşamalı devrim" kuramı doğrultusunda, "sosyal faşist" PCP'ye güttükleri zehirli kini de buna ekliyorlardı. Diğerleri ise kendilerini Dördüncü Enternasyonal "ortodoks" Troçkistlerinin şu ya da bu grubu şeklinde konumlandırıyorlardı. Bu çalkantılı dönemde, grupların pek çoğu kayda değer bir evrim de geçirecekti.

İngiltere'de, SWP'nin [Sosyalist İşçi Partisi] önceli konumundaki Enternasyonal Sosyalistler, kardeşçe eleştirinin, pratikte verilecek desteğin ve PRP'nin kendi deneyiminin, mücadelede etkin bir önderlik oluşturulmasına imkân tanıyacağı umuduyla, PRP ile bir tartışma ortamı oluşturdular. Devrimci kabarmaların gündeme getirdiği aciliyet düşünüldüğünde, Enternasyonal Sosyalistler'in kendi siyasetlerine daha yakın bir örgütün ortaya çıkmasını beklemeleri olanaksızdı. PRP, toplumun reformlarla değiştirilemeyeceği, kapitalist devletin yıkılması gerektiği konusunda net bir bakış açısına sahipti. Ne Maoistlerin "aşamalı devrim" ve "sosyal faşizm" kuramlarını, ne de ortodoks Troçkistlerin, sanki devrimci eylem yürütmeye muktedirlermiş gibi reformistlere baskı yapma eğilimini paylaşıyorlardı.

Fakat PRP, Caetano rejimi altındaki gizli çalışma döneminde edindiği kimi olumsuz özelliklerden arınma becerisini sergileyemedi. Kesin bir "gerillacılık" eğilimi, devrimciler için odak noktasının ordu içerisinde yürütülecek mücadele olduğu fikriyle kolayca iç içe geçebiliyordu.

Kuşkusuz, Portekiz devriminin devlet aygıtı içerisinde bir ayaklanmada sahneye çıkmış olması, ordunun kimi kesimlerini toplumdaki kitle hareketinin etkilerine çok daha açık hale getirmekteydi. Ordudaki parçalanmanın, toplumsal ve siyasi krizin bir sonucu olarak, en son aşamada gerçekleştiği devrimci hare-

ketlerde bu durumla sıkça karşılaşılmaktaydı zaten. Bu noktada sorulacak kilit soru, işçi hareketinin, rütbesiz askerlere alternatif bir iktidar, işçi sınıfı iktidarını sunabilecek denli gelişip gelişmediğiydi.

Portekiz ordusu bünyesindeki sınıf mücadelesi elbette çok büyük bir potansiyele sahipti. Fakat, işçi hareketi burjuvazi ile kozlarını paylaşma anına yaklaşmadığı sürece, bu potansiyelin belli bir noktadan daha öteye taşınması olanaksızdı. Radikal subaylar, bırakın işçi sınıfının, askerlerin yerine bile geçemezdi. Dokuzlar Grubu üyesi Pezarat Correia, sonradan şöyle diyecekti:

> Portekiz toplumunda radikal siyasi değişimlerin ortaya çıktığını görmek isterim, ancak ordu saflarında iyi devrimcilerin yetişeceğini düşünmüyorum. Subaylar, burjuva sınıfına mensuplar ve MFA örneğinde olduğu gibi belli bir duruş sergileseler bile, gerçek devrimci sınıf onlar değildir. Sonunda hep kendi iç çelişkileriyle yüzleşeceklerdir . Ben, kendi konumumun da bu çelişkileri ortaya serdiği kanısındayım. Aldığım askeri eğitimden ötürü, düzen ve disiplin benim ilgi alanıma giriyor. Öte yandan, toplumsal vicdanım dolayısıyla, düzen ve disiplin içerisinde atılan kimi değişim adımlarını görmeyi de istiyorum. Peki bu mümkün mü?[46]

Öyleyse nihai soru, emekçi sınıf mücadelesinin sergileyeceği gelişimdi. Solda pek çokları, Komünist Parti'nin işçi sınıfı içerisindeki etkisini olduğundan küçük, mücadelenin zincirlerini *kendiliğinden* kırma olanaklarını da olduğundan büyük görme yanlışına düşüyordu. Bu bakış açısı, devrimci sol hareketi "partisizcilik" yaklaşımına sürüklüyor, etkin hale gelmek amacıyla ordu bünyesinde ve *tüm* kitlesel işçi örgütleri içerisinde mücadele etmek yerine, silahlı kuvvetler haricindeki kaynakları, kendi içinde yeterliliğe sahip olduğu düşünülen işçi örgütlerine yığınaya yönlendiriyordu.

46 Marshall ve Ferreira, *Portugal's Revolution: Ten Years On* (Cambridge 1998).

Komünist Parti'nin tuhaflıklarından bıkıp usanmış binlerce işçi, pratik bir alternatif aramakta, ancak etraflarında sadece Mario Soares ve Sosyalist Parti'yi görmekteydi. Oysa ekmek ve ücretlerle ilgili taleplerin günbegün tutarlı ve sıkı biçimde işleneceği bir pratik, gerçek alternatifin gelişmesi için sağlam bir zemin oluşturabilirdi. PRP ise bunun yerine, Küba'ya gönderme yaparak, işçi sınıfının desteğinin, ayaklanmadan ve iktidarın ele geçirilmesinden *sonra* da inşa edilebileceğini söylüyordu.

Portekiz, 1974-75 döneminde bir kitlesel emekçi sınıf partisinin oluşturulabilmesi yönünde müthiş bir potansiyele sahipti. Çok büyük işçi kalabalıkları, özellikle de Spinola gibi devrimin dostu pozuna bürünenlerin aslında en amansız düşmanlar olduğu anlaşıldıktan sonra, devrimci fikirlere son derece açık bir yapıya büründü. Bu tip deneyimler, faşistler haricinde herkese kardeşlik duygularının beslendiği 1974 Nisan-Mayıs'ındaki sarhoşluk günlerine göre çok daha eleştirel bir bakış açısı geliştirmesini sağladı ve işçi kitlelerinde sorgulama alışkanlığını yaygınlaştırdı.

Sosyalist ve Komünist Parti'ye istediklerini yapma olanağını veren şey reformist çözümlerin doğal cazibesi değil, devrimci solun yanlışlarıydı.

Sosyalist ve Komünist Partiler tarafından oynanan rollerin birbiriyle etkileşim içerisinde olduğunu da vurgulamalıyız. 1975 yazı sonlarına kadar geçen sürenin büyük bölümünde, grevleri tavsatma ve "üretim savaşı" sloganını yükseltme rolünü üstlenen yapı PCP idi. Bu tablo, Sosyalist Parti'ye rahat bir konum sunmaktaydı: Mücadelenin zayıf olduğu yerlerde "sorumluluk duygusu" dillendiriliyor, mücadelenin yükseldiği alanlarda ise oportünist radikalizm söylemine geçilebiliyordu. Bu, sosyal demokrat yapısının avantajlarını sonuna kadar kullanma, işçileri safına çekme ve aynı zamanda da faaliyetlerini devrimci sosa bulama imkânlarını partiye tanıyan bir ikramiyeydi adeta.

Sosyalist Parti'yi, MFA ile PCP'nin Stalinist eğilimlerine karşı demokratik bir öncü olarak gören pek çok Troçkist bozuntusu bu şekilde aptal yerine konuyor, partinin diğer Sosyalist Partiler arasında özgün bir konuma sahip olduğu düşüncelerini ortaya çıkartıyordu.

Sosyalist Parti'nin özgün olduğu düşüncesi en çok da 1975 yazında büyük gürültüyle başlatılan anti-komünist kampanya ile sarsılmıştır. Demokrasi adına medya organlarının yasal sahiplerine iade edilmesini, radikal askerlerin asıl görevlerine döndürülmesini talep eden kampanya, Komünist Parti'ye ve devrimci sol örgütlere ait büroların hain saldırılara uğramasına neden oldu. Sosyalist Parti, maşayı kendisi tutmama konusunda dikkatliydi gerçi ama, Parti'nin sağ kanadından pek çok kişinin eylemlere katıldığı da kanıtlandı.

Nesnel gerçek, gerici siyasi tepkiye önderlik edenin Sosyalist Parti olduğunu söylüyor bize. Bu tip partiler, aşırı tepkilere birçok zaman zemin hazırlamışlardır. 1919'da Alman Sosyal Demokrat Partisi daha da ileri gitmiş, devrimci hareketin demokrasi adına ezilmesi hamlesini, tüm sorumluluğu üstlenerek kendisi örgütlemişti. Portekiz'de, kitle hareketinin kazanımlarını gerisingeri çalmayı amaçlayan ciddi girişimlerin, işçilerin iyi örgütlenmiş kesimlerine ve aynı zamanda radikal askerlere saldırması gerekiyordu. Sosyalist Parti'nin bu rolü üstlenmekte gösterdiği isteklilığin düzeyi, projenin en kirli kısımlarını yürütmeye hazır başka güçlerin varlığı dikkate alınarak değerlendirilebilir ancak.

Mücadelenin gidişatı, PCP'nin gelişim çizgisi üzerinde de kimi tuhaf yanlar yarattı. Parti'nin tanıtımında yer verilen düşünceler, İspanya ve İtalya Komünist Partileri tarafından da dile getirilmekteydi. Her üçü de, kendi ulusal kapitalizmleriyle ortaklık kurma kaygısını güdüyordu. Ancak Portekiz Komünist Partisi, bu hedefe çok daha farklı koşullar altında yürümek zorundaydı.

Öncelikle, kendi parlamenter sosyalizm yolunun doğası gereği ortaya çıkan anlaşılmazlıkların ortasında, PCP'nin uzun yıllar içerisinde yetiştirilecek geniş ve sadık bir üye tabanına sırtını dayaması olanaksızdı. Partideki geçmişi uzun olmayan ve oldukça militan bir yapı sergileyen PCP üyeleri, üretim savaşının gerekliliği konusunda kimi sert ve dik başlı tartışmalara meydan vermiş olsa gerek. Şurası kesin ki, bu tartışmalar PCP önderliği içerisinde bir üçlü gruplaşmaya, yani tek yapılı disipline sahip Stalinist partilerde görülmedik bir parti içi farklılaşmaya yol açtı.

Ancak her şeyden önce, PCP'nin, denetim altına almak için aşırı çaba gösterdiği, güçlü ve yüksek beklentilere sahip işçi hareketinden aralıksız gelen baskıyla baş etmesi gerekiyordu. 1975 yazı sonlarında militan eylemliliğe teşvik eden baskılar, parti tabanının altının ciddi biçimde oyulması tehlikesini doğuruyordu. O dönemdeki apansız sola kayışın açıklaması kısmen de budur. PCP'nin faaliyet yürüttüğü zeminin bir diğer özelliği de, MFA'nın oynadığı merkezi roldü. Diğer ülkelerin çoğunda büyük önem taşıyan sosyal demokrasi ile uzlaşma sorunu, devlet aygıtı içerisindeki sert etkinlik kavgası nedeniyle arka planda kalmak zorundaydı. PCP'nin, diğer Batı Avrupa Komünist Partileri için düşünülmesi bile imkânsız olan bir duruş sergileyerek, Kurucu Meclis seçimlerinde daha fazla oy alan Sosyalist Parti'nin kurduğu egemenliği selamlamayı reddetmesi de bunun açık bir göstergesidir.

Öyleyse, her iki reformist parti de, Batı Avrupa'daki diğer örneklerde olduğundan daha farklı biçimde hareket etmeye zorlanmışlardı. Ancak sonuçta reformist karakterlerini koruyorlar, kapitalist toplumun aynı temel biçimde devam etmesini sağlamaya çalışıyorlardı. Dolayısıyla, işçi sınıfı içerisindeki kendi destekçilerinin çıkarlarına doğrudan aykırı davranmaya hazırdılar. Bu bağlamda, emekçiler arasında bir bölünme yaratarak,

Portekizli yöneten sınıfı yaşadığı sarsıcı deneyimden kurtarmaya muktedir oldular.

Kapitalizm, 1975'ten bu yana geçen sürede Portekiz işçi sınıfı üzerindeki denetimini yeniden dayatmayı bildi. Bu süreç her zaman yumuşak bir seyir izlemedi elbette; ancak emekçiler genel olarak bir daha sahnenin ortasında yer bulamadılar kendilerine. Portekiz Devrimi'nin öğrettiği şeylerden birisi, bu edilginliği aşmanın hiç de olanaksız olmadığıdır: 1974-75'te siyasi bilinç ve örgütlülük üzerinde kaydedilen inanılmaz gelişme, emekçi sınıfın sahip olduğu gücün ve yaratıcı potansiyelin açık bir kanıtıdır. Almamız gereken ikinci ders ise, devlet erki sorununu açıkça ortaya koyabilecek ve bu sorunun çözümünde işçi sınıfının yaratıcılığına odaklanacak, örgütlü bir devrimci partinin yokluğunda sosyalizmin gündeme gelemeyeceğini söylüyor bize.

KAYNAKLARLA İLGİLİ NOT: Bu bölümde verilen bilgilerin büyük kısmını dolaysız yollardan kendim elde ettim. 1975-76 döneminde çeşitli kereler Portekiz'de bulundum ve yine o yıllardan sonra da pek çok defa ülkeyi ziyaret ettim. Devrimin önemli olaylarında yerlerini almış militanlarla görüşmeler yaptım ve hepsine de özel bir teşekkür borçluyum. O günlerden bu yana konu hakkında basılmış en yararlı kitap, Phil Mailer'in *Portugal: The Impossible Revolution? (Solidarity, Londra 1977)* eseridir. Bir özgürlükçü olan Mailer'in, ilke gereği tüm parti ve sendikaları karşısına alması ise, kitabın zayıf yanı olarak göze çarpıyor. 25 Nisan 1974 darbesi ile ilgili en okunmaya değer yapıt ise, *Portugal: The Year of the Captains (Sunday Times Insight Team, 1975)*. Douglas Porch'un *The Portuguese Armed Forces and the Revolution (Croom Helm, Londra 1977)* kitabını da anmadan geçemeyiz.

Çeviri: Umut Haskan

1979 Devrimi'nden Bu Yana İran[1]

Elaheh Rotsami-Povery[2]

Giriş

Yirminci yüzyıl İran'ı, yabancı hâkimiyeti altındaki kapitalist gelişme, Şii İslam ideolojisi ve sınıfların oluşumu arasındaki karşılıklı ilişkiler sonucunda, eşitsiz ekonomik, toplumsal ve politik gelişmelere sahne oldu. Batı'nın, bilhassa ABD'nin desteklediği laik devlet yapısı, sermaye birikiminin temel aracı konumundaydı. Bu devlet aynı zamanda, sınıflar, cinsiyetler, etnik kökenler (Persler, Azeriler, Kürtler, Araplar, Beluciler, Türkmenler, Gilanlılar) ve dinler (Şii Müslümanlar, Sünni Müslümanlar, Yahudiler, Ermeniler, Süryaniler ve Zerdüştler) arasındaki, ayrıca üretim ve yeniden üretim süreçleri etrafındaki toplumsal ilişkileri de belirleyip düzenliyordu.

1 Bu makale, kitabın 1987 tarihli İngilizce basımında "Iran 1979: Long Live Revolution!... Long Live Islam?" ismiyle ve Meryem Poya mahlasıyla yayımlanan makalenin yazar tarafından güncellenmiş halidir.

2 Elaheh Rotsami-Povery, *Afghan Women, Identity and Invasion*, Zed Books, 2007 ve Meryem Poya mahlasıyla, *Women, Work and Islamism, Ideology and Resistance in Iran*, Zed Books, 1999 kitaplarının yazarıdır. Aynı zamanda İran ve Afganistan üzerinde çok sayıda çalışması vardır. Bakınız: www.elahghrostamipovey.com

Devletin, sermayenin ve dinin etkisi altında, farklı toplumsal sınıfların maddi kaynaklara erişim olanakları, dine atfedilen değerler ve siyasi gücün düzeyi, dönemden döneme değişiklik gösterdi. Devlet ne zaman güçten düşse, işçiler, kadınlar, öğrenciler, halklar ve dini azınlıklar mücadele ederek devleti reforma zorladı. Eğitim ve istihdam alanında, işçilerin, etnik ve dinî azınlıkların hakları konusunda ve cinsiyet ilişkileri üzerinde reformlar yapıldı.

Ancak, eşitsiz ekonomik ve politik gelişmeler, nüfusun çoğunluğunun tüm bu reformlardan faydalanmasına izin vermedi. Laik eğitimden, hukuk reformundan ve emek piyasasındaki fırsatlardan sadece belli bir azınlık yararlanabildi.

1960'lar ve 1970'lerde, İran ekonomisi ve toplumu daha önceki dönemlerde görmediği büyüklükte bir dönüşüm geçirdi. İthal ikameci sanayileşmeye dayalı ekonomi politikasında petrol endüstrisi ekonomik fazla veriyor, bu sayede Batı'nın teknolojisini ediniyor, sanayileşmeyi ve altyapı çalışmalarını finanse ediyor, sağlık, eğitim ve iş olanaklarının geliştirilmesine yardımcı oluyordu. Bu anlamda, ekonomi büyük oranda petrol gelirine dayandığı için, rantiyeci bir devlet yapısı söz konusuydu.

Bununla birlikte, bu dönemdeki ekonomik gelişme süreci, yapısal ve mekânsal olarak eşitsiz niteliğini muhafaza etti. Yoksulluk ve siyasi baskı, insanların büyük bölümünün hayatını etkilemeyi sürdürdü. Nüfusun büyük kesimi, sağlık, eğitim ve çalışma gibi temel insan haklarından mahrumdu. Rejim, nüfusa dehşet saçan, kötülüğüyle ün salmış İran gizli polisini eğiten CIA ve Mossad karargâhlarına yataklık ediyordu. Sonunda, 1978-1979'da, işçileri, kadınları, öğrencileri, etnik ve dinî azınlıkları kapsayan güçlü bir Şah karşıtı hareket, Orta Doğu'nun Batı tarafından desteklenen bu en gaddar rejimine son verecek siyasi devrimi gerçekleştirdi. Kısacası, 1978-1979 İran Devrimi, giderek büyüyen sosyal ve ekonomik çelişkiler temelinde ortaya

çıkan bir toplumsal hoşnutsuzluğun ve siyasi baskının yarattığı halk öfkesinin hâkim olduğu bir arka plana sahipti.[3]

Bu arka planı göz önüne alarak, İslami devletin doğasını anlama yolunda, 1979-2008 arası dönemi dört safhaya ayıracağım: I. Birinci İslamlaşma safhası – 1979-1981; II. İkinci İslamlaşma safhası – 1980'ler ve İran-Irak savaşı; III. 1990'lar – ekonomik liberalleşme; IV. 2000-2008 – neoliberalizmin meşrulaşması ve yükselen demokrasi hareketi.

I. Birinci İslamlaşma Safhası – 1979-1981

Devrimci 1978-1979 dönemi boyunca, işçi sınıfı ve geleneksel orta sınıflar, İslamcılarla yürütmekte oldukları ittifakı güçlendirdi. Nüfusun çoğunluğu, kendini laik muhalefetle özdeşleştiremiyor ve dinî muhalefeti tercih ediyordu[4]. İslamcıların mesajları, kent yoksullarının duygu ve özlemlerini, liberal ve sol siyasi gruplardan daha etkin biçimde dile getiriyordu. İslamcı muhalefet, Şah'tan ve onun Amerikalı müttefikinden kurtulma yolunda, milliyetçilik giysisine büründü. Laik sol ve milliyetçiler, muhalefet hareketi içindeki özerkliklerini muhafaza edemiyor ve İslamlaşma sürecine bir alternatif oluşturmakta başarısız kalıyorlardı. Yanılgıya düşerek, İslamcı bir devletin kuruluşuna giden yolu, milliyetçilik ve sosyalizme yönelik bir ilerleme saydılar. Bu yanılgı, İslam devletinin kuruluşu sürecine katılmaya itti onları. Sonuç olarak, Nisan 1979'da yapılan referandumla, İran'ın bir İslam Cumhuriyeti olmasına karar verildi.

İslam devleti, ekonomi cephesinde, merkezi planlamaya daya-

3 M. Poya, *Women, Work and Islamism, Ideology and Resistance in Iran*, Zed Books, Londra ve New York 1999, s. 35-60.

4 İran'da laik (milliyetçi ve komünist) hareketlerin tarihi için bakınız, E. Abrahamian, *Between Two Revolutions*, Princeton Univercity Press,'Princeton N.J. 1982; A. Bayat, *Workers and Revolution in Iran*, Zed Books, Londra ve New Jersey, 1987; Poya M. "İran 1979, Long Live Revolution, Long Live Islam?" C. Barker ed., *Revolutionary Rehearsals* içinde, Bookmarks, London.

nan İslamcı modeli savunuyordu. Bu doğrultuda, kamu sektörü genişletildi ve özel sektörün tecrit edilmesine çalışıldı. Küresel ekonomiden yalıtılma, İran üzerindeki uluslararası ticaret yasağıyla da birleşince, ekonomik buhrana yol açtı. Ekonominin bütün sektörleri buhrandan payını aldı ve sonuç, üretimde düşüş, işsizlikte ise yükseliş oldu. Dünya piyasasında paranın çöküşü, İran'ın dış ticaretini baltalarken, bir yandan da daralmaya ve enflasyona neden oldu. Aşağıda tartışılacağı üzere, işçi *şûra*larının (meclislerinin) baskısı, önceki dönemde ücretlerin yükselmesini sağlamıştı. Buna karşın, enflasyondan dolayı reel ücretler düştü ve ücret artışlarının pek çok yoksul aileye faydası dokunmadı. İşsizlik ve enflasyon, alım gücünü[5] büyük ölçüde düşürdü.

Bununla beraber, 1979-1981 yılları arasında nüfusun çoğunluğu, Pehlevi devletinin eşitsiz ekonomik ve siyasi gelişim sürecinden kurtuluş yolunda bir ilk adım olarak görüyordu devrimi. İşçilerin, kadınların, öğrencilerin, etnik grupların ve dinî azınlıkların 1979 devriminde sergiledikleri kitlesel katılım ve eylemlilik, muhtelif örgütlerin (işçi, kadın ve öğrenci örgütleri) tekrar boy vermiş ve koşullarını iyileştirmek için, sınıf, cinsiyet, etnik çıkarlar merkezinde mücadeleye girişmiş olmasına ve bakılarak tartılabilir.

II. İkinci İslamlaşma Safhası - 1980'ler ve İran-Irak Savaşı

Bu döneme ilişkin tahlilim, kadın ve erkek pek çok dindar insanın, ayrıca işçi sınıfının, İslamlaşma sürecinden maddi olarak fayda gördüğü sonucuna varıyor. İslam devletini ve toplumunu, bu nedenle desteklediler. Bu dönemde İslam devleti, Şah Pehlevi ve yandaşlarının -yerli özel sermaye sahipleri ve 1970 devriminden sonra ülkeyi terk eden benzerleri- mülklerini kamulaştı-

5 İbid. s. 61-67.

rarak refahı dağıtmayı bildi. Gecekondu mahalleleri yıkıldı ve buralarda yaşayan insanlar da el konan mülklere yerleştirildi. İslam devletini destekleyen dindar orta sınıfa, kent yoksullarına ve işçi sınıfına, iş ve eğitim konusunda öncelik verildi. Pek çok İslamcı, Şah'ın Batı yanlısı laik rejimi altında 1960'lar ve 1970'ler boyunca süren gelişim sürecinde yabancılaşmış ve marjinalleşmişti. Şimdi İslam devleti, maddi ve ideolojik kaynaklara erişme olanakları ve bir iktidar alanı sunuyordu onlara. Kısacası, İslamcılık maddi koşullar içerisinden doğdu.

Bu yıllar, aynı zamanda bir siyasi baskı dönemidir. Devlet, laik hareketleri amansızca bastırıyor, bağımsız işçi şûralarının yerini İslami dernekler alıyordu. Laik kadın ve öğrenci örgütleri yeraltına sürülüyordu. Bunların yerine ise, devlet destekli İslamcı kadın ve öğrenci örgütleri geçiyordu.

Bu dönemde devlet, kendi kendine yetmeye dayanan politikasını ve Batı hâkimiyeti altındaki dünya ekonomisinden kendini tecrit etme tutumunu yavaş yavaş değiştirdi. Bu bağlamda, 1979 öncesinin ithal ikameci sanayileşmesine bir dönüş gerçekleşti. Bununla birlikte, İran-Irak savaşı ve Batı'nın yaptırımları sebebiyle, ticaret koşulları İran'ın istemediği bir yönde değişiyordu. İslam devleti, ithal mallar için takas anlaşmaları yoluyla ödeme yapmaya başladı. Pahalı ithal mallara karşılık ucuz petrol satılıyordu. Öncelik, gıdaya ve askeri teçhizata verilmişti. Bütün bunlar, stokçuluk, arz darlığı, karne sistemi ve en nihayetinde de yüksek enflasyonla sonuçlandı[6].

1988'de Irak'la savaş sona erdi; yeniden yapılanma sürecine girildi ve petrol geliri de ekonomik kalkınma için kaynak oluşturmaya başladı. Yaygınlık kazanan eğitim ve istihdam, kentli ve köylü emekçi sınıf da dâhil olmak üzere, pek çok dindar kadın ve erkeği kapsar oldu.

6 İbid. s. 62.

III. 1990'lar – ekonomik liberalleşme

1990'larda ekonominin yeniden inşası, küresel ekonomiye daha ileri düzeyde entegre olmaya yönelik bir adım atmak anlamına geliyordu. İslam'ın ahlâk, toplum ve ticaret alanlarındaki emirlerine yapılan vurguya rağmen, İran ekonomik sistemi dünya kapitalizmine hızla uyum sağladı. İslamlaşmanın ilk safhasının aksine, İslami ekonomik yasa ve düzenlemeler, üretim araçlarının kamusal ve özel mülkiyetine dayalı, İslam çeşnili bir kapitalist üretim biçiminin işleyişine izin verecek şekilde değiştirildi. Petrol geliri, kaynak oluşturmaya yardımcı olmaktaydı. 1991 Körfez Savaşı ve Amerika'nın Irak ekonomisini çökertmesiyle petrol fiyatları yükselecek, bundan da İran kârlı çıkacaktı. Petrol gelirindeki yükselme, İran için GSYH'nin, ithalatın ve tüketimin artması anlamına geliyordu. Dolayısıyla, savaş sonrası yeniden yapılanma süreci ile, işgücü talebi de arttı. Ekonomik büyüme, beraberinde refahı, yüksek beklentileri ve yüksek enflasyonu getirdi.

1991 ve 1994'te Dünya Bankası'ndan alınan borçlar, ekonominin daha da liberalleşmesine işaret ediyordu ve ardından da uyum yasaları geldi. Süreç, özelleştirmeyi teşvik etmeye yönelik serbestleşme, fiyat denetiminin kaldırılması ve devlet sübvansiyonlarının kesilmesi anlamına geliyor, enflasyonu ve işsizliği yükseltiyordu. Aşağıda tartışılacağı üzere, ücret ödemelerinin geciktirilmesi veya hiç yapılmaması, iş sağlığı ve güvenliği sorunları ile taşeronlaşma sonucu meydana gelen işsizlik karşısında pek çok işçi itirazlarını yükseltiyordu.

İran, 1990'ların sonlarında, devletin rolünü azaltarak ve özelleştirmeyi teşvik ederek, piyasa ekonomisinin başlıca savunucularının çizdiği yolu izlemekteydi artık. Bu eğilim, bugüne kadar da devam etti. Günümüzde, ülke ekonomisinin %80'i İslami örgütlerin hâkimiyeti altında: *Mostazafan* (Ezilenler); *Canbazan* (fedakâr insanlar Irak Savaşı'na katılan askerler ve aileleri);

Bonyad Şehid (Şehitler Vakfı – Irak Savaşı'nda ölenler); *Basij* (Irak Savaşı'nda seferber olan gayri nizami birlikler); yoksullara yardım için İmam Ayetullah Humeyni Komitesi; *Nehzate Savad Amouzi* (Okuryazarlık Hareketi); *Cihad Sazandegi* (Yeniden İnşa Savaşı)... . 1980'lerde kurulan ve mali kaynağı devletçe sağlanan bu örgütler, kentlerde ve köylerde milyonlarca emekçiye sosyal hizmet götürüyordu ve dolayısıyla arkalarında halk desteği de vardı. 1990'ların sonlarından itibaren, giderek büyük kapitalist yapılara dönüştüler ve özel sermaye birikimi mantığını izlediler. Büyük sanayi tesisleri kurdular; para ve emlak piyasalarında iş yapmaya başladılar ve yavaş yavaş birer özel girişime dönüştüler. Ancak hâlâ devlet sermayesinden besleniyor ve milyonlarca insana sosyal hizmet götürüyorlar[7].

Neoliberalizmin küresel hedeflerinin yarattığı baskıya olumlu yanıt verme girişimine karşın, devlet yoksulluk meselesine de eğiliyor ve hem kırsalda hem de kentlerde dar gelirli ailelerin faydalanacakları kamu hizmetlerine yatırım yapıyordu. Dolayısıyla, işçiler, kadınlar ve gençlerden gelen siyasi baskıya maruz kalan devlet, müdahaleci[8] politikalarını sürdürerek, yaşam koşullarında fevkalade gelişim sağlayan, sağlık, ölüm oranları ve eğitime erişimde de önemli etki yaratan kamu hizmetlerini finanse ediyordu. 1960'lar ve 70'lerin Batı yanlısı laik devlet yapısı sadece küçük bir seçkinler tabakasını zenginleştirdiği ve ülkenin geri kalanında kalkınma adına pek az şey yaptığı için, bu ekonomik yaklaşım büyük anlam ifade ediyordu.

---

7 S. Maloney, "The Bonyads and Privatisation in Iran", *Goft-O-Gu, Political Economy Journal*, Sayı: 28, 2000, s. 83-112, Farsi.

8 Müdahaleci devlet mefhumu, onun sivil topluma katışmış ve çeşitli sivil gruplarca yapılan siyasi baskıya tabi olduğu fikri etrafında döner. Örneğin bakınız, Peter Evans, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Princeton University Press, Princeton NJ, 1995.

IV. 2000-2008 - Neoliberalizmin Meşrulaştırılması ve Yükselen Demokrasi Hareketi

Afrika, Asya ve Latin Amerika'da elde edilen deneyimler, sosyal programlarda kesintiye gitme eğiliminin, hem ekonomik büyümeyi hızlandırmadığını hem de yaşam koşullarını iyileştirmediğini göstermişti. 1990'lardan beri, piyasaları kalkınmanın en verimli mekanizmaları ve sivil toplum örgütleri (STÖ)ni de kalkınma ve hizmet sağlayıcı organlar şeklinde değerlendiren Yeni Politika Hedefleri (Dünya Bankası'nın ve Ocak 2000'e kadar Dünya Bankası baş ekonomisti olan Joseph Stiglitz'in neoliberalizmi)'nin bir sonucu olarak, STÖ'ler alanında muazzam bir genişleme kaydedilmekte. Dolayısıyla, Yeni Politika Hedefleri'nde, STÖ'lere yardımcı olan bir devlet müdahalesi biçimine vurgu yapılmakta ve dahası, STÖ'ler demokratikleşmenin ve sivil toplumun güçlendirilmesinin geçerli araçları olarak görülmekte.[9]

2000-2008 arasında İran da bu doğrultuda hareket etti. Reformistlerin hâkimiyetindeki hükümet ve meclis, özelleştirme ve STÖ'leşme süreçlerini takip etti. STÖ sayısındaki artışı, devletin vatandaşlarına karşı temel sorumluluklarını STÖ'lere devretmenin bir yolu olarak görüyorlardı.

Aşağıda tartışılacağı gibi, İran'da STÖ'lerin sayısındaki artış (birtakım başka gelişmekte olan ülkelere benzer şekilde[10]), gençlik/öğrenci ve kadın hareketlerinin bir parçası olarak görülmeli. Siyasi kısıtlamalar, bağımsız örgütlerin varlığına izin vermiyor. Dolayısıyla, kadınlar, öğrenciler ve gençlik, reformist hükümetin ve meclisin sunduğu bu fırsata sarılarak kendi STÖ'lerini kurdu. Demokrasi hareketinin önemli bir bileşeni haline gelen bu ör-

9 D. Eade ve J. Pearce, *Development, NGOs and Civil Society*, Oxford, Oxfam Publication, 2000.

10 Ji Giles Ungpakorn "NGOs: Enemies or Allies?" *International Socialism Journal* içinde, Sayı: 104, Güz 2004, s. 49-64.

gütler, muhafazakârların hâkimiyetindeki yargının saldırısıyla karşı karşıya kaldı.

Eşzamanlı olarak, rantiyeci / müdahaleci İslam devleti, altyapı, eğitim ve sağlık harcamalarına petrol geliriyle kaynak sağlamaya devam etti. Okur-yazarlık oranı 1966'da %22 iken, 2007'de %77'ye yükseldi ve üniversite öğrencilerinin %65'ini kadınlar oluşturmaya başladı. 1960'ta 281 olan bebek ölüm oranı, 2005'e gelindiğinde 42'ye düşmüştü. Ortalama yaşam süresi, 1960'da erkeklerde ve kadınlarda 54 iken, 2005'de erkeklerde 69'a, kadınlarda 71'e çıkmıştı. Doğum kontrolü uygulama oranı %74'e yükseldi. AIDS ve HIV pozitif hastalarının sayısı, bölgedeki en düşük seviyeye işaret ediyordu[11]. Büyük ekonomik sorunlara karşın, kişi başına GSYH yükselmeye devam ediyordu[12]. İnsanlara telefon sağlanarak, iletişimde %400 artış sağlandı. Devam eden ekonomik büyüme ve iyileşen İnsani Gelişim Göstergeleri, genç nüfusun yükselen beklentilerine karşılık verebiliyordu.

Bütün bunlara rağmen, devletin ekonomik müdahaleden elini çekmesiyle, halkın önemli bir bölümü için sosyal hizmetler azalıyor ve yaşam standardı düşüyor. Dolayısıyla, aşağıda ele alınacağı gibi, işçiler, kadınlar ve öğrenciler, ekonomik büyümenin ve yaşam koşullarındaki iyileşmenin, özelleştirmeye ve toplumsal refahın STÖ'leştirilmesine dayandığı savına karşı çıkıyorlar. Pek çok STÖ, gücünü gönüllü kadın emeğinden alıyor. Bu arada kadın STÖ'leri, kadın hareketi genişledikçe, devletin refah sağlama konusundaki temel sorumluluklarının yerini alamayacaklarının farkına varıyor; devletin vatandaşlarına karşı sorumlu-

11 United Nations Population Fund (UNFPA, 12 Temmuz 2004); World Development Indicators; UNICEF Statistical yearbook, çeşitli yıllar, Yıllık Rapor, 2001; *Human Development Report*, New York: The United Nations, 2003.

12 R. Bahramitash, "Market Fundamentalism versus Religious Fundamentalism: Women's Employment in Iran", *Critique: Critical Middle Eastern Studies* içinde, Bahar 2004, 13 (1), s. 33-46.

luklarını yerine getirmesini sağlamak üzere lobi faaliyetlerine devam ediyorlar[13]

Her yıl yaklaşık olarak 1.000.000 eğitimli ve nitelikli işçi, emek pazarında iş arayanlara katılıyor. Buna karşın, ekonomi her yıl bunların sadece üçte birini istihdam edebiliyor. Sonuç olarak, bürokrasi ve yolsuzlukla birleşen işsizlik, ülkede önemli ölçüde huzursuzluk yaratıyor.

Dolayısıyla, İran devletini "ortaçağ mollalarının egemenliğindeki teokratik bir devlet" olarak nitelemek, yanıltıcıdır ve bilgisizliğin sonucudur. Küresel siyasette yükselen İslamofobi göz önünde bulundurulduğunda, aynı zamanda ırkçı bir tutumdur da bu. İran devleti, kapitalist bir İslam devletidir. Baskıcı bir devlettir ve bağımsız sosyal eylemlilik alanlarını sistematik biçimde zayıflatmamaktadır. Bununla birlikte, nüfusun büyük çoğunluğuna eğitim ve sağlık imkânı sağlamıştır. Köylerde ve kentlerde, emekçi sınıf mensupları da dâhil olmak üzere, benzeri görülmemiş sayıda genç kadın ve erkek yüksek öğrenim görmektedir. Bu gençlerin büyük umutları var: kanun önünde eşitlik; eşit siyasi katılım; sağlık, eğitim ve çalışma hakkı; kadınların İslami örtüye girip girmeyeceklerini seçme hakkı. Bu süreç, özellikle genç kuşakta, sınıf, cinsiyet ve etnik kimlik bilincinin yükselmesine yol açtı. Küresel ekonominin baskısı, yaptırım, savaş ve rejim değişikliği tehdidi altında, devlet, yeni liberalizme ayak uydurmak için küresel ekonomiden tecrit edilmiş İslamcı refah devleti anlayışından uzaklaştı. Öte yandan, İsrail ve ABD'nin bölgedeki emperyalist hedefleri karşısında sağlam duruşunu hâlâ sürdürüyor. Hâlâ, nüfusun büyük çoğunluğunun ciddi desteğine sahip. Halk, milli, dinî ve kültürel beklentilerinin, Siyonizm ve Batı'nın iktisadi, siyasi ve kültürel hegemonyası karşısında devlet tarafından savunulduğunu düşünüyor.

---

13 E. Rostami Povey, "Trade Unions and Women's NGO's: Diverse Civil Society Organisations in Iran" in *Development in Practice*, Cilt: 14, Sayı: 1&2 Şubat 2004.

Devletin despot doğasına gelince; gerçek şu ki Orta Doğu'daki ülkelerin çoğunluğu ve aslında bütün gelişmekte olan ülkeler despot yönetimlere sahip. Önemli olan bir gerçek de, 1990'ların ortalarından itibaren, İran'ın toplumsal koşulları ve yaşam standardındaki gelişmenin, siyasi sistemi daha açık hale getirmiş olmasıdır. Aşağıda söz edileceği üzere, devlet gücünün dayattığı bütün olumsuzluklara karşın, İran'daki çeşitli sosyal sınıflar (işçiler, kadınlar, öğrenciler, ulusal ve dinî azınlıklar) sınıf, cinsiyet ve etnik temelli eşitlik için mücadele vermekte. Bölgedeki Amerika destekli rejimlere kıyasla, aile, eğitim ve istihdam alanlarında çok daha etkili reformlar yapılmış durumda. Bu arada, devletin teokratik yapısına da kendi tarzlarında, cesurca karşı çıkıyorlar.

Reform Hareketi

1990'ların ortalarından itibaren, işçiler, kadınlar ve öğrenciler, daha fazla siyasi ve toplumsal değişim talep ediyor. Bu nedenle, İran'daki reform hareketinin devlet tarafından ve/veya neoliberalizm ve Yeni Politika Hedefleri'nin baskısı altında yukarıdan dayatılmaktan ziyade, tabandan gelişen bir hareket olduğunu anlamak önemli.

Muhafazakârlar ile reformistler arasındaki ayrışma, aşağıdan gelen baskının ve İslam devletinin barındırdığı çelişkilerin sonucu olarak ortaya çıktı. Yukarıda bahsedildiği gibi, 1980'ler laik hareketin acımasızca ezildiği siyasi baskı yıllarıydı.

1990'ların başlarında, basın gözü pekleşti. Gazeteler çıkartılıyor, teokratik hükümet fikrine katılmayan muhalif din adamları ve profesörler, medya aracılığıyla seslerini yükseltiyorlardı. 1990'ların başlarından itibaren, İslamcı siyasi partiler ve örgütler, ekonomik, siyasi, toplumsal ve uluslararası meselelerle ilgili farklı görüşler dile getirmeye girişti. Sıkı İslami sınırlar

dâhilinde kalmak kaydıyla, herkese oy hakkı, ifade ve toplantı özgürlüğü elde edildi. Pek çok insan, siyasi yaşama katıldığını hissetti; meclisteki, adli sistemdeki ve hükümetteki tartışmaları medya aracılığıyla coşkuyla takip etti. İslami çoğulculuğun ve parlamento egemenliğinin bu biçimi, 1979 devrimi öncesindeki, Şah Pehlevi'nin hâkim sınıftan bile herhangi bir muhalefete müsamaha göstermeyen baskıcı laik devletinden farklıydı. İslam devleti, bu sınırlı çoğulcu sistemle uzlaşmaktan başka seçeneğe sahip değildi zaten. Pehlevi rejimini deviren 1979 devrimi unutulmamıştı ve demokratik değişim talep eden çeşitli hareketlerin gücü, büyük etki yaratıyordu. Başkan Hatemi 1996 başkanlık seçimlerinde oyların %85'ini alıp ezici bir çoğunlukla zafer kazandığında açıkça ortaya çıkan, işte bu olgu oldu. Bunu takiben, İslam devletinin kurulmasından sonra ilk kez, laik, liberal ve milliyetçi örgütler reform hareketine dâhil oldu.

1997-1999 döneminde, halkın çoğunluğunun kesintisiz talepleri bir demokrasi hareketi doğurdu. Sanat, sinema, tiyatro, edebiyat, kıyafet kuralları, bültenler, dergiler ve gazeteler, yeni bir olasılık duygusuyla canlanıp gelişmeye başladı.

Bu dönem, halk desteğini hızla kaybetmekte olan muhafazakârlar ve onların taraftarlarının sert iktidar mücadelesine de tanıklık etti aynı zamanda. 80 laik ve dindar yazar, şair ve politik eylemci suikasta kurban gitti. Bununla beraber, işçilerin, kadınların ve öğrencilerin 1997-1999 başkanlık ve yerel meclis seçimlerindeki siyasi katılımı, muhafazakârların hezimete uğraması ve mecliste, hükümette, yerel meclislerde reformcuların kesin bir zafer kazanmasıyla sonuçlandı.

2000 itibarıyla, İranlılar yüzlerce farklı yayın organı -gazeteler, dergiler, düşünsel bültenler- arasından tercih yapabilir hale gelmişlerdi. Karl Popper, Hannah Arendt, Edward Said, Tony Cliff, Alex Callinicious, Noam Chomsky, Arundhati Roy gibi yabancı düşünürlerin çalışmaları kadar, Marx, Lenin, Troçki,

Stalin, Mao da serbestçe dağıtılabiliyordu. İranlı laik eylemciler dahi seslerini duyurabiliyorlardı.

2000'in Şubat ve Mayıs ayları arasındaki dönemde, yargı sisteminde egemenliği elinde bulunduran muhafazakârlar, bu gelişmelere reformist gazete, bülten ve dergileri kapatarak, yüzlerce editör, gazeteci, yazar ve siyasi eylemciyi tutuklayarak yanıt verdiler. Buna karşın, demokrasi hareketi güçlenmeye devam etti. Sonuç olarak, tutuklular salıverildi ve yasaklanan yayınlar yeniden serbest bırakıldı.

Bazı reformistler, İslam'ın toplumsal hayatı düzenleyici bir ilke olarak kabul edilmesi düşüncesinden radikal bir şekilde çark ettiler. Geri kalan bölüm, dindarlardan ve daha ılımlı bir siyaset izleyenlerden oluşmakta ve siyasi İslam'ın demokrasiyle bağdaşmadığı fikrine karşı. Elbette, bu iki grubun arasında bir yerde bulunanlar da var.

1990'ların sonundan beri, işçi sınıfının, kadınların, öğrencilerin ve gençliğin çoğunluğunun desteğine sahip olan Müslüman reformistler, muhafazakârların kontrolündeki yargı sistemi altında amansız bir zulme uğruyor. Aslında, sol kanat ve milliyetçi muhalefet 1980'lerde zalimce bastırıldığından bu yana, muhafazakârların saldırıları, Müslüman reformculara yönelmişti. Uygulanan tüm zulme rağmen, Müslüman reformcular, işçiler, kadınlar ve öğrenciler tarafından yaratılan baskı altında, değişim için verdikleri mücadeleyi sürdürdüler ve muhafazakârların kurumsal gücüne meydan okudular. Bu sayede kadınlar, işçiler ve öğrenciler lehine çok sayıda reform elde ettiler.

Dini azınlıktan (Zerdüştiler, Yahudiler ve Ermeniler) kadınların kurduğu STÖ'ler, İslami *Dieh* (bir kişinin, başka bir kişiyi öldürmesi durumunda, hukuki cezaya ilaveten, ölen kişinin ailesine ödemesi gereken kan parası) Yasası üzerinde değişiklik yapılmasını sağladı. Medeni Kanunun 10'uncu, 59'uncu ve 881'inci

maddelerine göre, dinî azınlıklar söz konusu olduğunda, kan parası on ikide bir oranında uygulanıyordu. Dolayısıyla, bir Müslüman yanlışlıkla başka bir dinden birini öldürdüğünde, ölü kişinin ailesine *Dieh*'in sadece on ikide birini ödüyordu. Ayıca, kadınlar söz konusu olduğunda da, erkeklerin yarısı kadar kan parası ödemek gerekiyor ve bilhassa dinî azınlıklardan kadınlara yönelik bir ayrımcılık ortaya çıkıyordu. 1990'lar boyunca, diğer kadın STÖ'leriyle birlikte azınlık kadınlarının STÖ'leri, bu kanunun değişmesi için mücadele etti ve Ağustos 2002'de kanun üzerinde azınlıklar lehine değişiklik yaptırmayı başardı. Bu zaferi takiben, kadın STÖ'leri, kadın avukatlar ve Meclisin kadın üyeleriyle işbirliği içinde, kadın ve erkekler için eşit kan parası uygulanması yönünde baskı yapmaya başladı. Bu, farklı etnik ve dinî kimliklerden kadınların, İran'daki geleneksel İslami kurallara karşı giriştiği büyük bir meydan okumaydı. 2008'de, yasa bir kez daha reforma tabi tutuldu. Şeriat hükümleri yürürlükte olmasına rağmen, uygulamada pek çok durumda kadın ve erkek için ödenen kan parası artık eşit. Bu arada, laik kadınlarla dindar kadınlar arasında, Şeriat hukukunda reformlara devam edilmesi ya da şeriat hukukunun tamamen terk edilmesi etrafında büyük bir tartışmanın sürdüğü görülüyor.

2000-2004 dönemi boyunca, demokrasi hareketi daha fazla reform elde etme yönünde mücadeleye devam etti. Fakat meclis ve hükümetteki reformcuların düşük seviyedeki desteği, pek çok kişiyi hayal kırıklığına uğratacaktı. 2003 yerel seçimleri, demokrasi hareketi içindeki çok sayıda kişinin uğradığı moral kaybını gösterdi. Seçimleri boykot etmeleri, pek çok reformcunun koltuğunu kaybetmesine neden oldu.

2004 parlamento seçimleri ise, İran'daki teokratik yönetimin 1979 Devrimi'nden beri karşı karşıya kaldığı en ciddi kriz oldu. Muhafazakâr ruhban sınıfının seçilmemiş mensuplarından oluşan anayasal bir bekçi konumundaki Anayasa Koruma Konseyi, 14'ü kadın olmak üzere, 80 reformist milletvekilinin adaylığını

iptal etti. Bu milletvekilleri, oturma eylemleri ve istifalarla, internet ortamında ve bazı reformist gazetelerde yazdıkları makalelerle protestolarda bulundular.

Sonuç olarak, yedi yıl süresince reformcuların hâkimiyetinde kalan Meclis, 2004 baharındaki hileli seçimle, İran Televizyonu ve Radyosu'nu, orduyu ve polisi de kontrolünde bulunduran muhafazakârların denetimine girdi. Büyük umutları hayata geçirme konusunda reformist önderliğin başarısızlıkla sonuçlanan uzlaşmacı yaklaşımı, geniş kitlelerin uyanmasına neden oldu. Pek çok kişi, reformistlerin teklif ettiği çok sayıda reformu veto ettiklerinde, gazete ve dergileri kapattıklarında, öğrencileri, işçileri, kadınları ve gazetecileri tutukladıklarında, kanun değişikliklerini erteledikleri nde ya da yok saydıklarında, Cumhurbaşkanı Hatemi'nin muhafazâkarlarla mücadele etmesi gerektiğine inanıyordu. Sonuç olarak, reformistleri teokratik rejimin savunucuları olarak görmeye başlayan insanların sayısı giderek arttı. Nihayet, 2005'te muhafazakâr aday Mahmud Ahmedinejad İran İslam Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı oldu. Bu seçime, nüfusun sadece %62'si katıldı.

İran'da 1990'larda iktidara gelen reformcu kanat, son derece akılsızca davranarak, küresel piyasa ekonomisini benimsemişti. İslam devletinin kimi refah kurumlarını özelleştirme sürecine soktular. Halbuki bunlar, yoksulların korunmasında çok etkili araçlar haline gelmişti. Özelleştirmelerin ardından yoksulluk da arttı ve yolsuzluk muazzam şekilde yaygınlaştı. Reformist kanat, demokrasinin genişletilmesi konusunda muhafazakârlarla karşı karşıya gelmekten de kaçınmaktaydı aynı zamanda.

Nüfusun büyük çoğunluğu, seçimlerde dinî amaçlardan çok ekonomik nedenlerden dolayı Ahmedinejad için oy kullandı. O, İslamlaşma sürecini güçlendirme çağrısı yapmıyor; ekonomik sorunları çözmekten yana tutum alıyordu. Reform hareketinin önderliği ise bu gerçeği kavrayamadı ve geniş emekçi kitleleri etkilemekte olan ekonomik meseleleri görmezden geldi.

Yeni cumhurbaşkanına verilen oylar, kısmen de nüfusun yoksul kesimlerinin, serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan ve İslami sosyal refah sistemini daraltmaya kalkışan reformist hükümete karşı ortaya koyduğu bir tepkiydi.

Siyasi düzeyde, başkanlık seçiminin sonucu, demokrasi hareketinin bozguna uğratıldığı ve İran halkının, Irak'ı ve Afganistan'ı "özgürleştirdikleri" gibi gelip kendilerini özgürleştirmeleri için ABD'li yeni muhafazakârları beklediği anlamına gelmiyordu.

Gazeteci ve yayıncı Eisa Saharkhiz'in de değindiği gibi, siyasi kurumlarda muhafazakârların elde ettiği zafer, reform hareketi önderliğinin kısıtlarını ve yenilgisini ortaya koymaktadır; demokrasi hareketinin yenilgisini değil. Bu bakış açısı, demokrasi ve reform mücadelesinin devam edeceğine; bu arada muhafazakâr yönetimin de, kendi taraftarları da dâhil olmak üzere, halkın çoğunluğunun taleplerini karşılamaktan başka seçeneğe sahip olmayacağına inanıyor.

İşçi sınıfı

İran işçi sınıfının gücünü anlama yolunda, istatistiklere başvurmak faydalı olacaktır. 2006-2007 verilerine göre, nüfusun %23'ü tarımda, %32'si sanayide ve %45'i hizmet sektöründe çalışıyor. Devlet kurumlarında istihdam edilenlerin sayısı 2,3 milyonu buluyor (%66'sı erkek ve %34'ü kadın). İstihdamın %81 özel girişimler, %19'u ise kamu tarafından sağlanıyor. Ülkede, 10 ya da daha fazla işçinin çalıştığı 16.018 sanayi tesis mevcut ve bunlar, 1.061.319 kişiyi istihdam ediyor. Özel sektörün bir parçası olan bu tesislerin yalnızca ve %4'ü kamu mülkiyeti ve denetimi altında. %25'inde 10-49; %12'sinde 50-100; büyük sanayi fabrikalarından oluşan %63'ünde ise 100'den fazla kişi çalışıyor[14].

14 *Iran Statistical Yearbook, 2006–2007.*

Bu işletmeler, İran'ın kayıtlı sektörü olarak sınıflandırılabilir. 10 kişiden daha az işçi çalıştıran yüz binlerce küçük atölye de varlığın sürdürüyor. Bu kesimi de İran'ın kayıt dışı sektörü olarak adlandırmak mümkün. Bununla birlikte, resmi verilere giren bu kayıtlı ve kayıt dışı kesimlere ilaveten, köylerde ve kentlerde çok sayıda kadın (ev kadınları da dâhil) ve erkek de çok çeşitli alanlarda ekonomiye katkıda bulunuyor. Bu kayıt dışı sektör, yüz binlerce işçinin çalıştığı fakat istatistiklerde görünmeyen bazı kadın ve gençlik STÖ'lerini de kapsıyor. Bu kayıt dışılığın başlıca sebebi ise, ruhsat almanın ve/veya küçük ölçekli bir işyeri ya da STÖ olarak kayda geçmenin, bürokrasi yüzünden çok zaman alıyor olması. Bu işyerlerindeki pek çok işçi, sık sık iş değiştiriyor ve hiçbir şekilde kayıtlarda görünmüyor. Büyük kent merkezlerinde kafelerin sayısındaki artış da bir başka örnek olarak sunulabilir. 2003-2004 döneminde, ekonominin kayıtlı kesiminin içine çekilmemiş genç kadın ve erkek üniversite mezunlarını istihdam eden kafelerin sayısı arttı. Pek çok kişi, kadın garsonların hizmet vermesi halinde, genç kadınların erkekler tarafından taciz edilmeden kafelerde oturması kolaylaştığından, bu durumun iyi olduğunu düşünüyor. Pek çok genç kadın ve erkek, bu kafeleri sosyal etkileşimde bulunmak ya da toplumsal ve siyasal meseleleri tartışmak üzere bir araya gelmek için kullanıyor[15].

Yukarıda ele alındığı gibi, reformist hükümet ve meclis, kadın ve gençlik STÖ'lerinin sayısındaki artışı sadece Yeni Politika Hedefleri'nin baskısı nedeniyle değil, aynı zamanda tabandan gelen baskı sebebiyle de benimsemişti. Faaliyetleri sınırlı olan bu örgütlerin çoğunluğu, kayıtlı ekonomiye dâhil değil. Bununla birlikte, bazı kadın ve gençlik STÖ'leri, kadınlar ve gençler için gönüllü ve ücretli iş sağlamakta. Faaliyetlerinin, toplumsal ve kurumsal değişimin teşviki yönünde hayati değer taşıyor oluşu da bir o kadar önemli.

---

15 *Zanan Women's Journal*, Sayı: 107, 2004, Farsi.

İşçi sınıfının önemi, İran'daki sendikal faaliyetlerin yoğunluğuyla da ölçülebilir. Sendikalar, demokrasi mücadelesine temel oluşturabilecek önemli bir güç merkezi teşkil ediyorlar.

Ülkede emek hareketi ve sendikaların tarihi, 20'nci yüzyıl başlarına kadar uzanıyor. 1912-1916 yılları arasında, öğretmenler, gazeteciler, bakır ve petrol işçileri, sendikaların temellerini attılar. 1918'de, matbaacılar sendikası iki haftalık bir grevden sonra taleplerinin karşılanmasını sağladı: 8 saatlik iş günü; fazla mesai ücreti; sağlık hizmeti ve keyfi işten çıkarmalara son verilmesi. 1918-1922 döneminde de fırın işçileri, tekstil işçileri, ayakkabıcılar, posta ve telgraf işçileri, konfeksiyon işçileri ve tezgâhtarlar kendi sendikalarını kurdular[16].

Bu dönemde işçi hareketi, İran ve Rusya'daki komünist hareketlerle ilişki içindeydi ve Anglo-Pers Petrol Şirketi'nin sahibi olan ve baskı rejimini destekleyen İngilizlere düşmandı. 1922'de kırk yedi bin petrol işçisinin düzenlediği grev, ücretlerde %100 artış talep ediyordu. Grev, İngiliz askerlerince bastırıldı ve pek çok kişi tutuklandı. Buna rağmen %75'lik bir ücret artışı sağlamayı başardılar[17].

1936'da, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün yardımıyla, "Fabrikalar ve Sanayi Kuruluşları İçin Düzenlemeler" başlıklı yasa tasarısı onaylandı; iş güvenliği, sağlık ve hastalık ödeneği konularında asgari standartlar getirildi. İlk kez kadın işçiler gebelik iznine kavuşuyor ve yeni doğum yapmış anneler de bebeklerini çalışma saatleri dâhilinde fabrikada emzirmek için ücretli izin hakkı gibi belli kazanımlar elde ediyorlardı[18]. Bu haklar gelecekteki iş kanununun bir kısmını oluşturacaktı.

1944'te, İran sendikaları Dünya Sendikalar Birliği ve ILO ta-

16 H. Lajevardi, *Labour Unions and Autocracy in Iran*, Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1985: 1-28.

17 İbid. s. 14.

18 İbid. s.24.

rafından tanındı ve 1945'teki Paris'teki konferansına davet edildi. 276.150 üyesiyle İran sendikaları, grevler, fabrika işgalleri ve büyük sanayi kentlerinde gösteriler düzenliyor, haftada 48 saat çalışma, cumaları (hafta sonu) için ücretli izin ve işçilerin kendi sendikalarını kurma haklarını kazanıyordu. 1951'de petrol işçilerinin yürüttüğü grevi, Musaddık'ın milliyetçi hükümetinin zaferine ve petrolün devletleştirilmesine giden yolu açtı. Bu dönem, 1953 CIA darbesiyle sona erdi. Yeni baskıcı monarşi, sendika hareketini ve diğer toplumsal hareketleri bastıracaktı[19].

Bu dönemde, sendika teriminin yerini "birlikler" aldı. Fabrika merkezli sendikalar olarak tanımlanabilecek bu birliklerin sayısı 1960'larda 30 iken, 1972'de yaklaşık 519'a yükseldi. Pek çok durumda, işçi temsilcileri gizli polisle sıkı ilişki içindeydi. Buna karşın, çoğu işçi ekonomik talepleri konusunda militanlığını ve sınıf bilincini korudu. Diktatörlüğe rağmen, bazı grevler başarıya ulaşıyor ve sosyal sigorta hakkı elde edilerek hastalık ödeneği, emeklilik ve işsizlik yardımı sağlanıyordu[20].

Diktatörlüğün ekonomik ve siyasi krizle başa çıkmaktaki başarısızlığı, nihayetinde, 70.000 işçinin katıldığı güçlü petrol grevini de kapsayan ve Şubat 1979'da monarşinin çöküşüne kadar varacak olan, gün geçtikçe büyüyen bir devrim hareketi doğurdu. Devrim sırasında bu grevler, birliklerin yerini alan grev komiteleri tarafından düzenleniyordu. Devrimden sonra, yeni şûralarda, yani işçi konseylerinde önderliğin çekirdeğini de bu grev komiteleri oluşturacaktı[21].

1980'lerin başlarında, bağımsız şûra ve derneklerin yerini, İslami şûralar aldı. Ancak, militan tavır ve grevler sürmekteydi hâlâ. Grevlerin %90'ı yasadışı olduğu halde, %65'inde işçiler,

19 İbid. s. 50-70, 223.

20 İbid. s. 24●ve *Andishe Jamehe Journal*, Sayı: 12, 20●1, Farsi.

21 21 A. Bayat, a.g.e. , s. 77-81 ve M. Poya, "Iran 1979...." a.g.e.

ücret artışları, geciken maaşlar, mesai ücretleri konularında istediklerini elde etmeyi bildiler[22].

1990'lar ve 2000-2004 dönemi boyunca, ücretlerinin geciktirilmesi veya hiç ödenmemesi, iş sağlığı ve güvenliği sorunları ile taşeronlaşma sonucu meydana gelen işsizlik karşısında pek çok işçi itirazlarını yükseltiyordu.[23]

1990'ların ortasından itibaren, büyüyen demokrasi hareketi nüfusun çoğunluğunu radikalleştirdi. Pek çok İslamcı, gelişen reform ve demokrasi hareketine katıldı ve çeşitli kurumların demokratikleştirilmesini savundu. İslami şûra ve derneklerdeki bir dizi eylemci, işçi örgütleri için "İslami" teriminin kullanılmasının, bazı işçilerin dışlanmasına ve yabancılaşmasına sebep olacağını ve bunun da şûraları zayıflattığını iddia ediyordu. Bağımsız işçi örgütlerine ihtiyaç vardı[24].

İran emek mücadelesi tarihi, sendikaların homojen bir yapı sergilemediğini gösteriyor. Sendikalardan bazıları taban desteğine sahipken, bazıları da devletin aracıları niteliğindeydi. Uzun süreli baskı dönemlerinden sağ çıkmayı bildiler. Farklı tarihsel dönemlerde, eylemleri ile halkı yoğun bir şekilde yeniden harekete geçmeye teşvik ettiler.

İslam devleti kurallarına göre devlet tarafından destekleniyor oldukları halde, bir yandan da kendi bildikleri yollardan teokratik devlete meydan okuyan bu işçi örgütleri, 2000-2008 dönemi demokrasi hareketinde önemli rol oynadı.

Öğrenci hareketi

Yukarıda değinildiği üzere, İslami refah devletinin önemli etkilerinden biri, nüfusun çoğunluğuna eğitim olanağının sağ-

22 A. Bayat, ibid, s. 100-141.

23 *Andishe Jamee*, Sayı: 20, 2002 ve *Jense Dovom Journal* Sayı: 6, 7, 9, 2001, Farsi.

24 İbid, sayı 16 ve 19, 2001.

lanmasıydı. Aslında İslam devleti, İslamcıların ve köylü/kentli emekçi sınıfın eğitimine öncelik veriyordu. Yüksek öğrenimde, %68'i lisans ve %6'sı da yüksek lisans eğitimi alan, geri kalanı ise okula devam etmeyen 2.829.000 öğrenci var bugün.

İran'daki öğrenci hareketi, reformist hareketle bir arada gelişiyor. Öğrenci hareketi içindeki birçok kişi, devletten bağımsız olmak istiyor ve bunun için mücadele ediyor. Reform ve demokrasi hareketinin bir parçası olarak etkin rol oynayan öğrenciler arasında, çok çeşitli görüşlere rastlamak mümkün. Bazıları, dinin devletten ayrılması gerektiğine inanırken, bazıları da ülkeyi hapseden din zincirlerini kırmak gerektiğini düşünüyor. Diğerleri, ihtiyatlı reformu savunuyor ve İslam'ın, insanların hayatlarında devletin yok sayamayacağı kadar önemli bir unsur olduğuna inanıyor. Daha önceki bölümlerde ele alındığı gibi, Gençlik STÖ'leri, bağımsız öğrenci ve gençlik örgütleri siyasi kısıtlamalar nedeniyle kurulamadığı için ortaya çıkmıştı. Ancak reformist hükümet, STÖ'lerle uzlaşma yoluna gitti. Bu gençlik STÖ'leri, demokrasi hareketinin bir parçası olarak ve öğrenci hareketiyle ilişki içinde varlığını sürdürüyor. 1990'ların ortalarından beri, genel ulusal ve küresel siyasi meseleler kadar, gençlik ve öğrencilere ilişkin antidemokratik meselelere karşı da birlikte mücadele ediyorlar.

1990'lardan beri öğrenciler tutuklamalara ve siyasi baskıya karşı gösteriler düzenliyorlar. 2000'den bu yana, akademisyen, gazeteci ve reformistlerin ruhban sınıfından bağımsız kılınması yönünde kampanya yürütüyorlar. Örneğin, ruhban sınıfına bağımlı olmayan İslam anlayışını savunduğu bir konuşma için ölüm cezasına çarptırılan, Irak Savaşı'nda sakat kalmış tarih profesörü Haşim Aghajari'nin serbest bırakılması için çalıştılar. Bu idam kararı, rejime karşı öfkelerini dışa vurma olanağını sağladı öğrencilere. Karar iptal edilene kadar mücadelelerine devam ettiler ve Aghajari 2004'te serbest bırakıldı.

Öğrenci ve gençlik hareketi, gösteriler ve mitingler aracılığıyla her yıl demokrasi için hükümete meydan okuyor. Bu hareket, siyasi inançları nüfusun geri kalanından farklı olmasına rağmen, tıpkı onlar gibi, ülkelerinin nükleer güç sahibi olma ve olası İsrail, ABD, İngiltere tehditlerine karşı kendini koruma hakkını savunuyor. İran'ın nükleer enerjisine karşı ABD ile İsrail'in yaptırım ve askeri saldırı tehdidine kızıyor; Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)'nın çifte standardına ve Avrupa'nın İran'ı da Irak'la aynı yola sürükleme çabasına öfke duyuyorlar.

İranlı öğrenciler ve gençler, 1989 öncesinde Rusya'da ve Doğu Avrupa'da görülenin aksine, gerçek dışı Batı hayalleri kurmuyorlar. Batı kültürüne karşı değiller. Örneğin, farklı sınıflardan gençlerin çoğunluğu en çok Arapça müzik, Rap, Rock ve İran müziğinden oluşan bir yelpazeyi dinliyor. Kadın haklarını müzik aracılığıyla savunuyor; savaşa ve çatışmaya, yoksulluk, açlık, siyasi baskıya, orta sınıf genç kadın ve erkeklerin para saplantısına ve gülünç gelenekçiliğine, kadın davranışı karşısındaki takıntılara müzik aracılığıyla karşı çıkıyorlar.

Elbette, başka birçok toplumda görüldüğü gibi Batı'yı, özellikle de ABD'yi göklere çıkartan genç bir azınlık da söz konusu. Bunlardan bir kısmı İran'ı terk etti ve parası olanlar da Los Angeles'a yerleşti. Sürgünde, İran'daki bazı gençlerle, internet üzerinden, "Tehrangeles" müziği (Batı ve İran müziğinin bir karışımı) aracılığıyla bağlar kuruyorlar. "Tehrangeles" müziğini tümüyle Batı propagandası saymak mümkün değil. İran'da tutunabilmek için, "Tehrangeles" müzisyenlerinin "Tahran sokaklarının" otantik ritmini kendi müziklerine uyarlamaları gerekiyordu. Mantar gibi türeyen internet kafelere rağmen, herkesin internet erişimi yok tabii. Ama "Tehrangeles" müziği hızla kopyalanarak geniş kesimlere yayılıyor.

Öğrencilerin ve gençliğin büyük bölümü, modern ve ilerici

tavrın yalnız ve sadece Batı'nın tekelinde olduğu düşüncesini reddediyor. Aynı zamanda, muhafazakâr din adamlarının belirlediği katı geleneksel kurallara ve düzenlemelere de karşı çıkıyorlar. Faal bir şekilde, kendi deneyimlerinden yola çıkarak, özgürleştirici modeller oluşturmaya çalışıyorlar. Batı, Doğu, İslam ve İran kültürlerini içeren modeller.

Bush'un dinî ve ideolojik söylemi kafalarını karıştırıyor. İslamcılığı, 1980 İran'ının maddi koşullarında ortaya çıkmış bir akım olarak görüyorlar. 25 yıl sonrasına bakıldığında ise, yerel ve küresel koşullardan bu kez modernizmin doğduğu görülüyor. Bush'un ve taraftarlarının, İran'a karşı geliştirdikleri söylemin aksine, giderek moderniteden uzaklaşıp köktenciliğe yaklaşmasını tuhaf buluyorlar. Aynı zamanda, Bush yönetiminin Orta Doğu macerasının, İsrail ve ABD'nin petrol ve ekonomi ile bağlantılı çıkarları yararına olduğuna da kuvvetle inanıyorlar[25].

Bu arada, devletin anti-emperyalizmi tekeline almasına, kendi bağımsız örgütlerini ve STÖ'lerini kurmalarının devlet ve diğer kurumlarca kısıtlanmasına, STÖ'lerinin muhafazakârların saldırısına maruz kalmasına da öfkeleniyorlar.

Sonuç itibarıyla, genç kadın ve erkeklerin sesi, internet sohbet odalarında, internet sitelerinde, öğrenci toplantıları ve gençlik STÖ'lerinde duyulabiliyor. Şöyle diyorlar: "İster İslamcı, istersе Amerikan malı olsun; köktenciliğin asıl kurbanları bizleriz. Reformist bir hükümet için mücadele ettik ama taleplerimiz karşılanmadı. Yurttaşlık haklarımızı; ekonomik, siyasi ve kültürel alanlara katılım hakkımızı istiyoruz. Ne giyeceğimizi seçme, sevme ve hayattan zevk alma hakkımızı istiyoruz."

25 F. Rubin, "The Millimetre Revolution" *The New York Times Magazine* içinde, Nisan 2003.

Kadın hareketi

İran'daki kadın hareketinin önemini değerlendirmek için, kadınların 1979 devrimi öncesi durumlarına bakmak ve bu alanda son 25 yılda meydana gelen değişikliklerle karşılaştırmak gerekir.

Şah'ın idaresi altındaki baskıcı laik devlet, kadınların kamusal alana nasıl dâhil olacaklarını bizzat belirliyordu. Reformlara rağmen, kadının aileden bağımsız duruşuna ve kamusal alanda bağımsız varoluşuna karşı çıkılıyordu. Devlet, Şii İslam'ın cinsiyet ideolojisine ayrıcalık tanıyarak meşruiyetini koruyordu. Kadının ikincil konumu farklı dönemlerde değişiklik göstermiş ve farklı sınıfları farklı biçimlerde etkilemiş olsa da; İslami geleneklere dayanan toplumsal cinsiyet kimliği, cinsiyet hiyerarşileri, cinsiyete dayalı iş bölümünü ve bunların sonucunda da kadının ikincil konumunu muhafaza etti.

Kadınların çoğunluğu, yeni teknolojinin girmediği ve üretimin emek-yoğun olarak devam ettiği sanayilerde okur-yazar olmayan, yarı-nitelikli ve niteliksiz işçiler ile ücretsiz ev emeğini oluştururken; devlet, kentli kadınların bir kısmı için bazı eğitim ve iş olanakları da sağlıyordu. Kadın sağlığının ihmal edildiği ve kadın eğitim düzeyinin karşı cinsin gerisinde kaldığı pek çok gelişmekte olan ülkede belirgin biçimde görüldüğü üzere, kadın nüfusu erkek nüfusuna oranla azdı. Cinsiyet rollerini ve ilişkilerini İslami şeriat kanunları belirliyor olsa da, kalkınma, din adamlarının ekonomide ve toplumda oynadığı rolü marjinalleştirmekteydi.[26]

Batı yanlısı kapitalist gelişme ve Şii İslam ideolojisi arasındaki ilişki, özellikle işçi sınıfı ve geleneksel orta sınıf kadınlar açısından sancılıydı. Ailelerinin, özellikle modernliği kadınlar için korkunç ve uygunsuz bulan erkek akrabalarının zoruyla çarşaf

26 M. Poya, *Women, Work, Islamism....* A.g.e. s., s. 49-60.

giymek de dâhil olmak üzere, ayrımcılığın katı İslami değerlerine riayet ederek modernleşmeyi sineye çekmek zorundaydılar. Diğer taraftan, bu değerlere ve geleneklere saygılı oldukları için, okullarda, üniversitelerde ve iş yerlerinde gerici olarak yaftalanmak gibi ağır bir bedel ödüyorlardı. Bu kadınlar, ailelerinin geleneksel değerleri ile, en yeni Batı modasını takip etmenin de dâhil olduğu, Batı değerlerini öne çıkartan bir toplum arasında bölünmüş durumdaydı. Aileleri, geleneğe saygı göstermenin bir ifadesi olarak, evden çıkarken gericiliğin simgesi çarşafı giymelerini bekliyordu. Pek çoğu, bu çıkmazı her iki değeri de taşıyarak çözmeye çalıştı. Evden örtünerek çıktılar ve okula, üniversiteye ya da işyerine girmeden önce örtülerini çıkardılar. Fakat diğer pek çoğu, savunmacı bir tutum aldı ve çarşafı/örtüyü eşitsiz ekonomik, siyasi ve toplumsal değişime karşı bir protesto göstergesi olarak giyindi[27].

Kültürel kısıtlamalar, işçi sınıfından kadınların eylemliliğini de etkiliyordu. Pek çok aile, kızlarının ya da ailenin diğer kadın üyelerinin işçi örgütlerine ve sendikalara üye olmasına izin vermiyordu. Ancak 1979 devrimi sırasında ve sonrasında, şûraların faal üyeleri haline gelen kadınların sayısı arttı. İlaç, gıda ve tekstil sanayinden birçok kadın, işçi şûralarında yer alıyordu. Kadın işçiler için işyeri kreşi, okuma yazma dersleri, iş sağlığı ve güvenliği için mücadele veriyorlardı. Bu dönemde kadınların faaliyetleri, cinsiyet bilincini yükseltti. Bu kadınlar, işçi örgütlerindeki faaliyetlere kadın olarak katılıyorlardı. Bu, pek çok açıdan önemliydi: Şûralar İslam devletinin saldırısı altındaydı. Kadın ve erkek işçiler şûraları kurtarmak için çalışıyorlarken, bazı erkek işçiler, kadınların temsil edilmesine karşıydı. Kadınların bu faaliyetleri erkeklere bırakmaları gerektiğine inanıyorlardı. Kadınlara gelince, onlar, şûralarda kadın işçiler olarak temsil edilmek istiyorlardı, çünkü kendilerine özgü talepleri vardı.

27 ibid s. 54.

Yukarıda incelendiği gibi, Nisan 1979'daki referandumla, İran devletinin bir İslam Cumhuriyeti haline gelmesine karar verildi. İslam devleti, laik kadınları yalnızlaştırdı ve yalnızca dindar kadınların katılımını destekledi. Dindar kadınlara, Pehlevi'nin laik devleti altındaki konumlarına kıyasla güçlerini daha fazla gösterebilmelerini sağlayacak maddi ve ideolojik olanaklar sunuldu. Çok geçmeden kadınlar, cinsiyet ayrımına ve İslami kıyafet zorunluluğuna tabi tutuldu. İslamlaşmanın ilk safhasında (1979-81) devlet tarafından izlenen öncelikli cinsiyet ve istihdam politikası, kadınların iş gücünden dışlanması yönündeydi. Pek çok öğretmen, hemşire ve sekreter, kadın öğretmenlerinin sadece kadın öğrencilere ders anlatmasını, kadın hastalara sadece kadın hemşirelerin bakmasını ve bölüm başkanlarının çoğunluğu erkek olduğundan, kadın sekreterlerin yerini erkek sekreterlerin almasını dayatan ayrımcı İslam devleti politikaları yüzünden işini kaybetti.

Bununla birlikte, İran-Irak savaşının başlangıcından itibaren, İslam devletinin ekonomi, cinsiyet ve istihdam politikaları değişti. Devlet, savaşın, ekonomik altüst oluşun ve emek piyasasındaki sıkışıklıkların yarattığı baskılara karşılık vermek durumundaydı. İslami cinsiyet ideolojisine rağmen, devletin kadın iş gücü talebi, bir dizi etken nedeniyle çok geçmeden artacaktı.

Irak savaşı, erkek iş gücü arzını düşürdü. İran'ın dünya piyasasından yalıtılmış olması ve enflasyon da diğer etkenler olarak öne çıkmaktaydı. Bu ortamda, iş arayan ya da dışlanmaya direnen kadınların sayısı arttı. Kadın emeğine talep de yükseliyor, çünkü erkekler hemşirelik, öğretmenlik, sekreterlik ya da idari işler gibi "kadın işleri"ni yapmak için ne eğitimliydiler, ne de bu yönde ideolojik olarak istekliydiler. İdeolojik dayatmanın emek piyasasında kadınların aleyhine bir durum yaratmasına karşın, çelişkili bir biçimde, cinsiyet ayrımcılığı, dindar kadınların çalışma hayatına girmesi ve birim başkanlığı gibi pozisyonlara

gelmeleri için fırsat yarattı. Sonuç olarak, önemli sayıda kadın, sekreterliklerde ve idari görevlerde istihdam edildi.

1980'lerin sonunda, kadınlara ait meseleler, toplumun genelini ilgilendiren önemli sosyal ve ekonomik meseleler haline geldi. Bu dönemde, pek çok İslamcı kadın (daha sonra kendilerini Müslüman Feminist olarak adlandırdılar), önceki dönemde destek verdikleri devlete yönelik tutumlarını günden güne değiştirdiler. Boşanma, çocuk velayeti ve diğer aile yasa ve düzenlemeleri gibi konular bütün kadınları, özellikle köyler ve kentlerdeki yoksul kadınları etkiliyordu. Dolayısıyla, İslami cinsiyet ideolojisinin etkisi bir çelişki ortaya çıkartıyordu. İslam devleti ve ideolojisi ile kadınların devrim sürecine dâhil olma deneyimleri arasındaki çelişki, kadınların kendi hakları için mücadele etmesine yol açtı.

1988'de İran-Irak savaşı sona erdi. Savaş esirleri geri döndüler. Kadınların İslami örgütlerdeki gönüllü faaliyetleri azaldı. Ancak işsizleri, savaş gazilerini ve ailelerini desteklemek üzere, bu kadınların İslami örgütlerdeki ücretli iş gücüne katılmaları için daha fazla olanak yaratıldı. Eğitim ve istihdam imkânlarında öncelik, savaşta ailelerinin erkek fertlerini kaybetmiş, büyük ölçüde dindar orta sınıfa ya da köylü ve kentli emekçi sınıfa mensup olan kadınlara veriliyordu.

Kadınların ikincil konumu, hem erkeklerin hem kadınların bilincine derinlemesine kök salmış olsa da, kadınlar (ve erkekler), ekonomi ve siyaset alanlarına katılımlarından devletin ve ailenin de faydalandığını kendi deneyimlerinde görüyorlardı. Kayıtlı ekonomi içinde pek çok kadın, işçi şûraları ve derneklerinde çalışma hakkı için mücadele etti. Bazı durumlarda, kadın işçilerin faaliyetlerine devlet ve bazı erkek işçiler itiraz etti. Kadın işçiler, Kadın Sendikaları'nı kurarak tepki verdiler. Kadın Yayıncılar Meslek Odası; Kadın Öğretmenler Meslek Odası;

Kadın Hemşireler Meslek Odası ve Kadın Avukatlar Meslek Odası gibi[28].

Yukarıda ele alındığı gibi, reform hareketi için kadın hareketi kritik öneme sahipti. Haziran 2005 cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde, 89 kadın eylemci, 17 Haziran'daki seçimlerde aday olduklarını açıkladı. Bu, kadınların İslam devletinin başına geçmesine izin vermeyen anayasaya meydan okumak için yapılmış bir eylemdi. Ardından, kadınların hakları ve demokrasi için mücadele veren eylemciler, bir dizi oturma eylemi ve gösteri ile seslerini yükselttiler. Aralarında, uzun zamandır demokrasi mücadelesi yürütmekte olan kadın Müslüman Azam Taleghani, kadın avukat Şadi Sadr, kadın hakları savunucusu Marzieh Murtazi ve Mahbobeh Abbasgholizade, STÖ'ler ve sivil toplum da bulunuyordu.

Bu gösterilerden birinde kadın eylemciler, kadınların spor alanlarında erkeklerle yan yana olmasını engelleyen düzenlemeyi protesto etmek amacıyla, İran'ın Dünya Kupası için Bahreyn'e karşı oynadığı maç esnasında Azadi (Özgürlük) Stadyumu'na girdi. Az sayıda kadının, kadınların bazen futbol izlediği bir VIP bölümüne girme izni bulunuyor.

Bir başka gösteride, 700 kadın, Tahran Üniversitesi önünde toplandı ve cinsiyet eşitliği ile dinî ve etnik eşitlik anayasa tarafından güvence altına alınana kadar kadınların protestosunun sürmesi yönünde çağrıda bulundu. Seçimler sırasındaki protestolarıyla, kadınların taleplerini kabul ettirmek, kadın haklarının demokrasiyle eş olduğunu ve önce demokrasi sonra kadın hakları fikrine karşı olduklarını anlamalarını yönünde adayları zorladıklarını belirttiler. "Başarıyoruz ve bu nedenle, boykottan değil seçime katılmaktan yanayız" diyorlardı[29].

---

28 E.Rostami-Povey, a.g.e.

29 E.Rostami-Povey, http://www.stateofnature.org/womenAndWork.html http://www.stateofnature.org/womenAndWork2.html

Bu kadın hakları eylemcileri arasında çok çeşitli kişiler ve gruplar bulunuyor. Kadınların cumhurbaşkanı olmalarına izin vermeyen kural da dâhil olmak üzere, İslami yasa ve kuralların "erkek diliyle okunması" durumu değişene kadar mücadelelerine devam edeceklerini söylüyorlar. Cumhurbaşkanlığı makamının hemen dışında gerçekleşen gösterilerden birinde sloganları şöyleydi: "Kadınları reddetmek nüfusun yarısını reddetmektir; erkeklerin seçimlerini kabul etmiyoruz"; "Cinsiyet eşitliği hayatın gereğidir"; "Kadın hakları insan hakkıdır"

Bu dönemde kadınlar tarafından yürütülen mücadele, cumhurbaşkanlığı seçimleri üzerinde tartışmalara neden oldu. Muhafazakârların ağırlıkta olduğu meclis ve medya bile bu konuyu tartışmaya mecbur edildi. Adaylara geçmişleri ve vaatleri temelinde karşı çıkan demokrasi yanlısı dergiler, gazeteler, internet siteleri ve bloglar ortaya çıktı. Dindar ve laik reformcular arasında yeni koalisyonlar oluştu. Bu baskılar, bazı reformist adayların cumhurbaşkanlığı seçimlerine girmelerini engelleyen yasağın kaldırılmasıyla ve muhafazakârından reformistine, farklı adaylar arasında bir demokrasi meseleleri tartışma ortamının oluşmasıyla sonuçlandı.

Bu baskılar altında, reformist aday Mustafa Moeen, kadınların cumhurbaşkanı olma hakkını engellemenin cinsiyet eşitliği ilkesine aykırı olduğunu savundu ve eğer seçilirse bu yasanın değiştirilmesine çalışacağını açıkladı. Diğer adaylara da, her kim başkan olursa olsun yasanın değiştirilmesi için çağrı yaptı. Haşimi Rafsancani de basın özgürlüğünü ve diğer demokrasi meselelerini ele alıyordu.

2008'de geldiğimizde, İran'da cinsiyet bilincinin daha yaygın bir hal aldığını, kadın meselesi ile ilgili kanun ve düzenlemelerin, ABD yanlısı laik Şah iktidarının herhangi bir dönemine göre daha fazla olduğunu görüyoruz. Bugünün İran'ında kadın-

lar, bölgenin Amerikan destekli ülkelerindeki kadınlardan daha fazla hakka sahip. Oy kullanma hakları, cinsiyet bakımından daha dengeli bir aile hukuku, eğitim ve çalışma kanunları var. Toplumsal cinsiyet meseleleri düzenli olarak, hararetli ve halka açık şekilde tartışılıyor.

Örneğin, 1979'dan ve 1990'ların başlarına kadar, kadınların yargıç olmasına izin verilmemekteydi. Dahası, boşanma ve çocuk velayetine yönelik haklar, yasa tarafından sadece erkeklere tanınmıştı. Kadınların cumhurbaşkanı olmasına izin yoktu. 1997'de, İran İslami Kadın Topluluğu'nun kurucusu Azam Taleghani, anayasaya meydan okudu ve başkanlık seçimlerine aday olduğunu ilan etti. O zamandan beri, kadınlar her başkanlık seçiminde bu yolu izlemeye devam ettiler. Kadın Gazeteciler Topluluğu'nun yayını *Kadının Sesi*'nin genel müdürü Cemile Kadıvar, "Kuran'da kadınların yargıç olamayacağına dair hiçbir hüküm olmadığını" savunuyor. Bugün, aile hukuku kanun ve düzenlemelerinin değiştirilmesine yönelik baskı sonucunda, kadın hukuk danışmanları boşanma konusunda yargıçlara görüş bildiriyor. Evlilik kanununa eklenen yeni bir madde, kadınlara boşanma, çocukların velayeti ve erkeğin ikinci bir kadınla evlenmesini reddetme hakkını (bu hakların evlilik belgesinde yazması koşuluyla) veriyor. Bütün hükümet birimlerinin kadın komiteleri ve bütün gazete ve dergilerin de kadın sayfaları bulunuyor.

Belli koşullar altında, zorunlu kürtaj onaylanıyor. Öte yandan, Meclisteki kadın milletvekili sayısı Türkiye ile; meslek sahibi kadınların sayısı Güney Kore ile aynı. Yakın zamanda yürütülmüş bir kampanya sonucunda, yabancı erkeklerle evlenen İranlı kadınların, İran vatandaşlık haklarını, çocuklarının İran'da doğması ve 18 yıl İran'da yaşaması şartıyla, çocuklarına geçirebilmesini sağlayacak şekilde yasa değişikliği yapılması sağlandı.

Ancak öğrencilerin ve iş gücünün büyük çoğunluğunu oluşturan eylemci kadınlar bunlarla da yetinmedi. Cinsiyet eşitliği yolundaki bütün kısıtlamaları kaldırmak istiyorlar. İşsizlik ve artan enflasyon karşısında, daha iyi çalışma koşulları için mücadelelerini sürdürmeye kararlılar. Tahran Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan İlahi Koolaee, kadınların istihdam edilmesinin, erkeklerin önündeki iş fırsatlarını azalttığı görüşüne karşı çıkıyor. Aksine, kadınların çalışmasının hane gelirine katkıda bulunduğunu ve çocuk bakımı ve ev işi gibi hizmetlerde daha çok iş imkânı yarattığını savunuyor. İlk kadın yayıncı ve Kadın Yayıncılar Birliği'nin kurucusu Şahla Lahici de, ekonomik özgürlüklerini kazandıkları takdirde kadınların güçlenebileceğini iddia ediyor. Onun düşüncesine göre, "sendikalar, farklı görüşlerdeki kadınların ekonomik çıkarları için mücadele etme gücünü elde edebilecekleri sivil toplum kuruluşlarıdır"

8 Mart Dünya Kadınlar Günü, cinsiyet ayrımcısı yasa ve düzenlemelere karşı bir protesto günü haline geldi. Kadın öğrenciler, erkek öğrencilerin desteğini aldı ve kadın hakları meselelerini tartışmak üzere birlikte toplantılar ve ülke çapında konferanslar düzenlediler. Devlet yetkilileri genellikle bu kadın gösterilerini engellemeye çalıştılar.

İran'daki bütün kadınlar, 8 Mart'ı resmi olarak kadınlar günü yapmak konusunda hemfikir değiller. Ahmedinejad yönetiminde, Kadınların Kültürel ve Sosyal Konseyi Başkanı Münire Nobaht, "İran'daki kadınların çoğunluğunun, kendilerini Hazreti Muhammed'in kızı Fatma Zehra'nın doğum gününün kutlandığı ulusal kadın günüyle özdeşleştirdiğini ve dolayısıyla resmi bir Uluslararası Kadınlar Günü'ne gerek olmadığını" savunuyor. Ancak, Hatemi döneminde Kadın İşleri Bürosu başkanı Fakrolsadat Mohtaşami Pour, "kadın meselelerini ulusal ve uluslararası her fırsatta gündeme getirmenin önemli olduğunu" ileri sürüyor. *Zanan* (Kadın) dergisi de bu tartışmaları yaygınlaştırıcı

rol oynuyor. Derginin genel müdürü Sahla Sherkat, 1992'den bu yana farklı kadın grupları arasında diyalog için aracılık yapıyor. *Zanan*, hem İran hem de dünya genelinde yürütülen kampanyalara rağmen, 2008'de kapatıldı. 2006'da bir grup eylemci kadın, ayrımcı aile yasasına meydan okumak üzere, *Bir Milyon İmza Kampanyası*'nı düzenledi. Toplumun farklı kesimlerinin, milletvekillerinin ve Ayetullah Sanei, Ayetullah Canati ve Ayetullah Maybodi gibi Ayetullah ailesi mensuplarının da desteğini almayı başardı. Nushin Ahmedi Horasani, "Cezaevindeyken gardiyanıma, benim vekillerim senin evindeki karın, kızın ve oğlundur" dediğini anlatıyor. *Taşlayarak Öldürme (Recm) Karşıtı Kampanya*'nın faal bir üyesi olan kadın avukat Şadi Sadr, taşlayarak öldürme çok az uygulansa da, kadın ve erkeklere karşı bu şiddet eylemini durdurmak için kampanya yapma kararı aldıklarını, çünkü bu cezaya maruz kalanların toplumun en yoksul kesimlerinden geldiğini söylüyor ve şöyle devam ediyor: "Bazı durumlarda, ailenin erkek üyeleri, uyuşturucu bağımlılıkları için gereken parayı sağlamak için, kadınları fuhşa zorluyorlar. Diğer durumlarda, kadınlar ev içi şiddete, zorla evlendirilmeye maruz kalıyor ve sonuç olarak kocalarını öldürüyorlar. İslam'ın cinsiyet eşitliğine karşı olduğunu düşünmüyoruz; dolayısıyla kadın karşıtı yasa ve düzenlemeleri değiştirebiliriz."

Kadın Derneği'nin faal üyelerinden Mahbubeh Abbasgolizade ise şöyle diyor: "*Bir Milyon İmza Kampanyası*, kadınların ne istemediğini söylüyor. Bizse, Kadın Derneği'nde, kadınların ne istediğini söylüyoruz. Bu kampanyalar birbirini tamamlayıcı nitelikte. Ben iyimserim. 100 yıl önce İran'da kadınlar, kız çocukları için okul açılması amacıyla mücadele ediyorlardı. Bugünse üniversite öğrencilerinin %65'i kadın. Umarım bir gün çocuklarımız, 'bizim anne babalarımız, bugün sahip olduğumuz cinsiyet eşitliği ve demokrasi için hapse girdi' diyebilirler." Kadınlar aynı zamanda barış için de bir kampanya başlatıyorlar. *Barış*

Annelerinin aktif üyelerinden Fatma Farhangkhah, Marzieh Murtazi ve Lily Farhadpour, hem İran hükümetine hem de Washington ve Londra'daki savaş tacirlerine meydan okuyorlar. "Dünya hükümetlerine ve halklarına, olası İran savaşını durdurma yolunda destek vermeleri ve İran halkına bir şans tanımaları için yazılar yazıyorlar".

Ancak Batı, 25 yıllık şiddetli mücadelelerin sonucunda elde edilen bu başarıları görmezden geliyor ve İran'da kadına yönelik baskının bir simgesi olarak, sadece kadınların örtüsünü öne çıkarıyor. Oysa kadın hareketi ve bazı kadın STÖ'lerinin değişim için verdiği mücadelenin, demokrasi hareketinin önemli bir parçası olduğunun farkına varmak da aynı derecede önemli.

Sol

İran solunun sürgündeki bölümünün çoğunluğunun sağa yöneldiği fark ediliyor. Kimileri, Amerikan yönetiminin arkasındaki ideolojiden nefret ediyor olsalar da, İran'daki adaletsizlikleri yok edeceği saiki ile Amerikan projesini destekliyor. Bu, Irak solunun, kötücül Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi için yılana sarılarak Bush yönetimiyle işbirliği yapan küçük bir azınlığının izlediği tutuma benziyor. Sürgündeki İran solu içerisinde de, aynı paralelde düşünen bir azınlık var. Eric Hobsbawm, Amerika'nın Irak'ı işgali ve Afganistan'ı istilası çerçevesinde, bu tabloyu "İnsan Hakları Emperyalizmi" olarak adlandırıyor[30]. Söz konusu sol gruplar, ABD'nin Orta Doğu'da ya da herhangi başka bir yerde demokrasinin yeniden inşası veya kalkınma gibi bir derdi olmadığını anlamıyorlar. Bush yönetimi ancak ekonomik ve siyasi çıkarları neredeyse oraya, özellikle İslam kültürüne düşman oldukları Orta Doğu'ya, askeri müdahalede bulunma-

30 E. Hobsbawm, "America's Imperial Delusion" *The Guardian* içinde, 14Haziran 2003

yı biliyor. George W. Bush'un yeniden seçilmesi ve Condolezza Rice'ın atanmasıyla, neoliberalizm ve neo-muhafazakârlık, küresel askeri, ekonomik ve siyasi politikaları desteklemek üzere çok yakında birleşecek.

Çoğu sol grup, İslami bir zemine dayandığı ve liderlerini büyük ölçüde Müslüman reformcular oluşturduğu için, İran'daki reformist hareketi desteklemiyor. Yukarıdaki bölümlerde ele aldığım gibi, İran'daki gerçek halk hareketleri, İran toplumunun yapısını, bu yapı içerisindeki sınıf, cinsiyet ve yaş ilişkilerini ve küresel koşulların çelişkilerini yansıtan, karmaşık yöntemlerle radikalleştirilen işçi hareketi, kadın hareketi ve öğrenci hareketinde somutlaşıyor.

İran solunun (Orta Doğu'nun büyük bölümüne benzer olarak), laik (milliyetçi ve sol) hareketlerden oluşan zengin bir tarihi var. Ancak en önemli tarihsel dönemlerde, gerekli karşılıkları vermekte ve ortaya çıkan gerçek alternatiflere siyasi önderlik etmekte başarısız oldular. Halen, hem ABD emperyalizminin, hem de İran'daki demokrasi hareketinin yapısı hakkında kafa karışıklığı içindeler. İşçi, kadın ve öğrencilerin, etnik ve dinî azınlıkların çoğunluğunu devrimci sosyalistler değil, İslam'a ya da diğer dinlere mensup kişiler oluşturuyor.

Demokrasi hareketini de bu kişilerin eylemleri oluşturuyor. Birbiriyle çelişen ulusal ve küresel politikalara karşı farklı güçlerin bir araya geldiği görülüyor. Antidemokratik İslam devletini ve diğer kurumları kabul etmiyorlar. Amerika, İngiltere ve İsrail'in, İran, Irak, Filistin ve Afganistan halklarına yönelik askeri saldırısına karşı duruyorlar. Yani, önemli olan dini ya da kültürel inançları değil, hangi yöne doğru hareket ettikleridir. İran'da demokrasi hareketini desteklememek, hizipçilik anlamına gelmektedir ve otokrasiden demokrasiye geçiş döneminde söz sahibi olmamak demektir. Nüfusun çoğunluğunun demokrasinin kurulması hakkında sadece düşünüp konuşmakla kalma-

dığı, aynı zamanda harekete de geçtiği ve taleplerini elde ettiği önemli bir dönem bu.

İran demokrasi hareketi, 25 yıldır kendi deneyimlerinden yola çıkarak kurtuluş modelleri oluşturmaya çalışıyor ve bugüne gelininceye dek çok önemli bir mesafe kat etti. Uluslararası yaptırımların, savaşın ve rejim değiştirme stratejilerinin kesintisiz tehdidi ise, İran'daki kadın ve demokrasi hareketini zayıflatıyor.

Çeviri: İrem Yılmaz

Redaksiyon: Umut Haskan

5

POLONYA 1980-81

KENDİ KENDİNİ SINIRLAYAN DEVRİM

Colin Barker

Polonya "Halk Cumhuriyeti", İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda doğdu. Bir zamanlar geri kalmış ve büyük ölçüde tarıma dayalı bir ülke olan Polonya, 1970'lerin sonuna gelindiğinde, dünyanın onuncu sanayi gücü konumundaydı artık (aynı zamanda dünyanın en büyük sekizinci askeri bütçesinin de sahibiydi). Devlet tarafından yürütülen hızlı kalkınma hamlesi, büyük fabrikalar ve sanayi kentleri yarattı. İşçi sınıfı en kalabalık sınıf haline gelmişti ve işçilerin büyük bir çoğunluğunu da artık köylerinden kopup gelenler değil, eğitimli, kültürel açıdan daha gelişmiş "ikinci kuşak" oluşturuyordu. 1956, 1970 ve 1976'da yönetenlerine karşı pek çok önemli kavga deneyimi yaşamış olan bu işçi sınıfı, Temmuz 1980 ile Aralık 1981 arasında da, savaş sonrası dünyanın en yetkin işçi hareketini yaratacaktı. Polonya "Halk Cumhuriyeti", 1970'lerin sonunda kriz nedeniyle önemli ölçüde yıpranmış durumdaydı. 1979'dan başlayarak, savaş sonrasında sanayileşmiş ülkelerde görülmüş en büyük üretim çöküşünü yaşayacaktı. GSYH, 1979'da yüzde 2, 1980'de yüzde 8 ve 1981'de yüzde 15-20 oranında düştü. Polonya'nın borçları olağanüstü

seviyedeydi: SSCB'den alınan milyonlarca rublenin yanı sıra, Batılı bankalara da 20 ila 25 milyar dolar borçlanılmıştı. 1970'lerin başında kaydedilen "ekonomik mucize", sarsıcı bir sonla yüz yüzeydi.[1]

Kriz, salt "ekonomik" etmenlere da bağlı değildi. 1970'lerin ilk yarısındaki hızlı büyümeye, giderek artan eşitsizlikler eşlik etmişti. Devlet katında yolsuzluk sıradanlaşmış ve yerleşik bir hal almıştı. Halkın rejime olan inancı hiç bu kadar düşük seviyeye inmemişti. Üstelik iyileşme umutları da zayıf görünüyordu. Konut yetersizliği vahametini koruyor, gıda temini sürekli bir sorun kaynağı olmaya devam ediyordu. Polonya, kendi doğasını en fazla kirletmiş Avrupa ülkesiydi: Tekstil kenti Lodz'da kadınlar, kıtanın en yüksek ölü doğum oranına sahip olmanın acısını yaşıyorlardı.

Batı solu içinde, Polonya'nın ve kardeş ülkelerinin Batılı kapitalist rakiplerinden bir şekilde daha "ileri" olduğuna safça inananlar halen görülmektedir. "Devlet planlaması" ve "kamulaştırılmış mülkiyet"in, Doğu Avrupa'yı daha ileri bir toplum haline getirdiği yanılgısı devam ediyor. Oysa gerçekler çok farklı: Tıpkı Batılı kapitalist rejimlerde olduğu gibi, Doğu'daki devlet-kapitalizmi de durgunluğa ve iktisadi mekanizmalarda gözlenen döngüsel "dur-kalk" hareketlerine giderek artan bir eğilim sergilemekte; işçiler ve köylüler ile yönetenler arasındaki sınıf karşıtlığı, Batılı ülkelerdeki kadar şiddetli bir hal almakta. Bütün bunlar, savaş sonrası dünyada yaşanan sınıf savaşlarının en sert örneklerinden bazılarının Doğu ülkelerinde patlak vermesine neden olmaktadır.[2]

At gözlüğü takmayan sosyalistler açısından, Polonya'daki "Dayanışma" deneyimi, Marksist siyasetin hayati önemini ko-

1 Krizin detayları, yapısı ve sebepleri, Colin Barker ve Kara Weber, *Solidarnose: From Gdansk to Military Repression*, Bölüm 2'de ayrıntılı olarak ele alınıyor.

2 Genel bir bakış için bakınız, Chris Harman, *Class Struggles in Eastern Europe* (Pluto Press, Londra, 1983).

ruduğunu çarpıcı bir biçimde gözler önüne serdi. Bu deneyim, ilk olarak, görünüşte yekpare bir toplumsal yapı sunan Doğu Avrupa rejimlerinin barındırdığı keskin sınıf karşıtlıklarını bütün çıplaklığıyla ortaya koydu. Dayanışma, ikinci olarak, çağdaş işçi sınıfının, kendi kurtuluşu yolunda örgütlenme gücünü büyüterek sürdürdüğünü ve bu sayede, sınıflı toplumsal yapıdaki diğer ezilen ve sömürülen katmanlara rehberlik edeceğini gösterdi. Gerçekten de, Polonya işçi hareketi, bütün toplumun gerçek öncüsü haline gelebildi. Yenilgiye uğrayan Dayanışma hareketinin verdiği üçüncü ve en trajik ders ise, gelişmiş dünyada, kazanımlarına ve sorunlarına karşılık verecek düzeyde bir siyasi çözümleme becerisi ve stratejiden yoksun kalması durumunda, en iyi örgütlenmiş sendikal hareketlerin bile ezilip dağılabileceği gerçeği oldu.

Fitil ateşleniyor

Gıda ürünleri de dâhil olmak üzere, gündelik gereksinimlerin temini ve fiyatlandırılması, savaştan beri her Polonya hükümeti için sürekli bir sıkıntı kaynağı olmuştu. 1970'lerin sonlarında ekonomik kriz derinleşirken, Edward Gierek liderliğindeki rejim, arz darlığı sorununu, karne sistemine yeni bir boyut ekleyerek çözmeye çalıştı: Fiyatları hükümetçe belirlenen ve alıcıların sıraya sokulması esasıyla çalışarak karne sistemini uygulayan satış noktalarının, sadece yüksek fiyatı ödeyenlerin ürüne ulaşabildiği ikinci bir marketler grubu daha oluştu. 1 Temmuz 1980'de bir hükümet sözcüsü, ilerleyen günlerde kaliteli etin sadece "serbest fiyat" uygulayan satış yerlerinde bulunabileceğini söylüyordu.

Bu açıklama, sonraki altı hafta boyunca Polonya sanayisinin büyük bir çoğunluğunu saracak, Ağustos ortalarında da kıyı şehirleri Gdansk-Gdynia ile Szcecin'de doruk noktasına ulaşacak

bir grev dalgasının ilk habercisi gibiydi. Grevler, dikkat çeken kimi özelliklere sahipti.

Dalganın geleceğini tahmin etmemek olanaksızdı. Polonya rejimi, önceki dört yıl içinde grevlere çoktan alışmıştı. Sanayileşmiş Polonya'nın gururu konumundaki büyük (ayrıca daha güçlü ve siyasi bakımdan daha önemli) kuruluşlar başta olmak üzere, en az bin kez greve gidilmiş; hükümet, bu grevlere karşı saldırgan olmaktan çok uzlaşmacı bir tavır sergilemişti. Polonya yönetici sınıfı, kendi işçi sınıfından korkmaya başlamıştı. Kaliteli sosis ve başka erzakla yüklü soğutmalı kamyonlar, işçilerin militan tavrını yumuşatmak için, büyük kuruluşların kapılarından içeri defalarca kez girmişti. Temmuz 1980'de de, sanayiyi yönetenlere, tatmin edici ücret artışları sağlayarak barışı "satın almaları" yönünde talimat verildi.

Hükümetin gergin olmak için geçerli nedenleri vardı. 1970'te, parti lideri Gomulka, işçilerin fiyat artışlarına gösterdiği tepki sonucunda hükümetten düşmemiş miydi? İsyanlar ve sokak savaşları, parti binalarının yakılması ve ardından gelen fabrika işgalleri, fiyatları düşmeye zorlamıştı. Bu mücadelelerde pek çok işçi, özellikle de kıyı şehirlerinde, arkalarında öfke ve devlete karşı güvensizlik bırakarak hayatını kaybetmişti. Haziran 1976'da, hükümet, fiyatları tekrar yükseltme girişiminde bulunacak; ancak grevler, sokak gösterileri ve ana demiryolu hatlarının işçiler tarafından sökülmesi, hükümeti bu kez yalnızca 24 saat içinde geri çekilmek zorunda bırakacaktı.

Dolayısıyla 1980'de, tavizler koparma konusunda kendi gücüne önemli ölçüde güven duyan bir işçi sınıfıyla karşı karşıyaydı rejim. Aslında güçler dengesi öyle bir haldeydi ki, bazı işçilere daha talep edilmeden ücret artışı sağlanıyordu ve bu da grev sürecini hızlandırmaktan başka bir işe yaramıyordu! Başka örneklerde ise yöneticiler, sanki kazanımların militan tavır sayesinde elde edilebileceğini göstermek istercesine, yalnızca greve çıkan

işçilerin ücretlerini arttırıyorlar; olayları kenardan izlemeyi tercih eden işçileri, ellerinde daha ince maaş zarflarıyla, mücadelenin pratik faydaları konusunda düşünmeye sevk ediyorlardı. "Greve katılmayanlara et yok" sloganı, umutları ayağa kaldırıyordu.

Grev hareketi bir eşgüdüm merkezine sahip olmamasına karşın, yürütülen mücadeleler, talepler, zaferler ve yenilgiler ile ilgili haberlerin yayıldığı bir iletişim ağı geliştirmişlerdi işçiler. Kamyon şoförleri ve makinistler mesajları taşıyor, telefonla gelen mesajlar ağızdan ağza aktarılıyor, haberleri hızla yaymak için akrabalık ve arkadaşlık bağları devreye sokuluyordu. (Resmi medya ise "iş durdurma" haberlerine hemen hemen hiç yer vermiyordu.)

Ek olarak, önemli bir grup "muhalif" de, işçi hareketinin halka duyurulması konusunda büyük rol oynuyordu. 1976'da, fiyat artışlarına karşı greve gitmeleri ve gösteriler düzenlemeleri üzerine mağdur edilen Radom işçilerine yönelik yardım kampanyası örgütlemek amacıyla kurulmuş olan İşçi Savunma Komitesi (KOR), başlangıçta sadece bağış toplayan bir yapı iken, sonradan bir işçi sınıfı örgütü haline gelmişti. 1977'den itibaren, KOR bünyesindeki bazı sıkı eylemciler, önemli sanayi merkezlerinde, militan işçileri etraflarında toplayıp küçük gruplar oluşturarak, "İşçi", "Liman İşçisi" ve benzeri başlıklarla, birbirine çok benzeyen bültenler basıp dağıtmaya başlamışlardı. Bu haber bültenleri, işçi sınıfının çalışma koşulları ve yürütülen mücadeleler hakkında bilgi veriyor; ayrıca, "özgür sendika" talebini de içeren bir "İşçi Bildirgesi"nin propagandasını yapıyordu.

Bu gruplar, sıradan işçilerden oluşan, Ağustos 1980'den itibaren Polonyalıların yaşamında asli rol oynayacak olan önderliğin ortaya çıkışında odak noktalarını teşkil edecekti. Bültenlerin etrafındaki gruplar, grev haberlerini toplayıp işçiler arasında yayarak; işçi sınıfının 1970'lerdeki mücadelede güçlüklerle elde

ettiği deneyimi billurlaştırıp yaygınlaştırarak, en iyi örgütlenmenin nasıl olacağı konusunda taktik dersleri verecekti.

Temmuz'daki grev hareketinin erken gelen başarısıyla işçiler daha da yüreklenirken, talepler ve örgütlenme biçimleri bakımından da bir gelişim sürecine girildi. Lublin'de, birkaç işyerinde yapılanmış bir grev komitesinin zayıf koordinasyonu altında, üç gün süreyle genel greve gidildi. Talepler ücretlerden başlıyor, ancak başka pek çok konuyu da içine alacak şekilde, giderek genişliyordu: polisin aldığına eşit düzeyde aile yardımı; özel "serbest fiyat" marketlerinin kapatılması; haftada beş günlük çalışma; yeni sendika seçimleri; basın özgürlüğü. İşçi sınıfının büyüyen güveni ve mücadele gücü düşünüldüğünde, salt "ekonomik" taleplerden "siyasi" taleplere doğru gitgide güçlenen bu kaymanın zorlama veya yapay olduğu söylenemezdi.

Hükümetin izlediği strateji, mecbur kalındığında ücretleri yükselterek, grev hareketinin yavaş yavaş sönmesini ummak şeklindeydi. Şansları varsa, ücret artışları sadece büyük fabrikalarla sınırlı kalacak, daha küçük ve güçsüz işletmelerdeki işçilerse enflasyonun bedelini ödeyecekti. Gerçekten de Ağustos'un ikinci haftasında, sözünü sakınmayan bir hükümet sözcüsü, "iş durdurmaların" neredeyse sona erdiğini Batılı gazetecilere kesin bir dille söyledi. Oysa sadece birkaç gün içinde, hareket tamamen yeni bir düzeye yükselecekti.

Gdansk patlıyor

KOR'un esin kaynağı olduğu işçi gruplarından biri de Gdansk'ta, "Liman İşçisi" gazetesi etrafında toplanmıştı. Hatta grup, 1979'dan itibaren, bölgedeki birkaç fabrikada işten çıkarmaların önüne geçmek ve fabrika seçimlerine itiraz etmek için örgütlenmeyi bile denemişti. Bu arada KOR'un "İşçi Tüzüğü"nü yayınlamışlar ve 1970'te öldürülen işçilerin anısına gösteriler dü-

zenlemişlerdi. Ağustos 1980'de, grubun kadın üyelerinden, elli yaşındaki vinç operatörü Anna Walentynowicz, dev Lenin tersanesinin idaresi tarafından cezalandırıldı. 13 Ağustos Çarşamba gecesi buluşan grup, eyleme geçme zamanının geldiğine karar verdi. Hazırladıkları el yazımı bildirileri ve afişleri, ertesi sabah tersaneye ve başka birkaç işyerine soktular.

Kendi çalıştıkları birimlere girdikten sonra afişlerini yapıştırdılar ve grev talebiyle toplantı çağrısı yaptılar. O güne dek yapılmış olan propaganda ve ajitaston meyvesini verdi: Çalıştıkları birimler iş bıraktı ve diğer işçileri de greve katılmaya çağırarak, tersane boyunca yürüyüşe geçti. Öğleye varılırken, büyük bir kalabalık, olduğu yerde bırakılmış bir buldozerin üzerinde işçilere seslenmeye çalışan tersane müdürüyle tartışıyordu. Kendisi de tersaneden kovulmuş bir işçi olan, Liman İşçisi grubu üyesi Lech Walesa, tersanenin etrafındaki duvarı aşarak kalabalığa katıldı. Müdürün yanına tırmandı; kalabalığa kendini tanıttı ve bir işgal grevinin başladığını ilan etti.

Büyük ölçüde "Liman İşçisi" grubu üyelerinin çabaları sayesinde, Gdansk grevi hızla bölgedeki diğer işyerlerine de yayıldı.[3] Gdansk'a komşu Gdynia'daki Paris Komünü tersaneleri ve vatmanlar da dâhil olmak üzere, çağrıya kulak veren işyerlerinden gelen temsilciler Lenin tersanesinde toplandı.

Cumartesi itibariyle, tersane işçilerinin acil talepleri karşılanmıştı artık. O zamana kadarki en büyük ücret artışını almışlar; Walentynowicz ve Walesa'nın işe dönmesini sağlamışlardı. Aile yardımı artırılmış ve ek olarak, 1970 ayaklanmalarında polis tarafından öldürülen işçilerin anısına bir anıt dikilmesi için izin verilmişti. Walesa, hoparlörden işgalin sona erdiğini duyurdu. İşçiler, fabrika kapılarından sel gibi akmaya başladı. Aslında, geçen yedi haftada rejimin verdiği kısmi ödünler listesine bir zafer daha eklenmiş olarak, mesele o noktada kapanabilirdi.

3 Stan Persky, *At the Lenin Shipyard* (New Star Books, Vancouver, 1981) adlı kitabındaki canlı anlatımıyla, bu süreci oldukça başarılı bir şekilde ortaya koyuyor.

Ancak bir sorun vardı: Başka işçiler de Lenin tersanesiyle dayanışma içerisinde greve çıkmışlar, ne var ki hiçbir şey kazanamamışlardı. Gdansklı bir vatman, Henryka Krzywonos, öfkeyle Walesa'ya yaklaştı ve bölgedeki diğer işyerlerinde de tatmin edici sonuçlar elde edilene kadar tersane işçilerinin işe başlamamasını talep etti. Walesa, bu talebe hemen olumlu karşılık verdi. Fakat şimdi de tersane idaresi hoparlörle duyuru sistemini kullandırtmayı reddediyordu. Aralarında Walentynowicz, Walesa ve tersane hemşiresi Alina Pienkowska'nın da bulunduğu önde gelen eylemciler, evlerine gitmekte olan işçi selini geri döndürmek için kapılara koştularsa da, işçilerin yalnızca onda biri kadarı kalmaya ikna edilebildi. Öyle ya da böyle, kapılar tekrar kapandı ve işgale kaldığı yerden devam edildi.

Bu olay, niteliksel bir değişim sürecinin başlangıcını ifade etmekteydi. Hafta sonunda, grevdeki tüm işyerlerinden temsilcilerden oluşan bir Fabrikalar Arası Grev Komitesi (MKS) oluşturuldu. Bu yeni örgüt, sonradan "21 Amaç" başlığı altında netleştirilecek olan, eskisinden çok daha ileri seviyedeki bir dizi taleple ortaya çıktı. Artık sadece acil yerel meselelerle ilgilenmeyen liste, yeni, bağımsız bir sendika talebiyle başlıyor, sansürün yumuşatılması, kiliseye yeni hakların tanınması, siyasi tutukluların serbest bırakılması ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi çağrılarıyla devam ediyordu.

MKS, bir gece içerisinde yerel kilise yetkilileriyle görüştü ve Pazar sabahında da bir semt papazı, eğreti duran bir haçı kutsayıp, toplanmış kalabalığı yönlendirmek üzere tersaneye geldi. Bu hamle, istenilen etkiyi yarattı ve önceki gün tersaneleri terk eden çok sayıda işçi, işgali güçlendirmek için geri döndü.

Artık MKS hızla büyüyordu. Salı günü itibariyle, Gdansk Komitesi'nde 250'den fazla işletme temsil edilmekteydi. KOR üyelerinin desteğiyle tersaneye ait matbaada basılan ve günlük tirajı 30 bini bulan *Solidarnosc* (Dayanışma) isimli bir bül-

ten çıktı ortaya. Devlet yetkilileri, Gdansk ile Polonya'nın geri kalanı arasındaki telefon bağlantısını tümüyle kesti. (Bir hafta sonra bir hükümet temsilcisi, Varşova telefon santralinin bir fırtına esnasında tahrip olduğunu iddia edecekti.[4] Oysa hükümetin müzakere heyetindeki arkadaşları dahi, bu bariz yalandan müteessir görünüyordu.) Buna rağmen, Gdansk'taki yeni örgüt ve yeni taleplerle ilgili haberler, Polonya'nın sanayi merkezlerinde hızla yayıldı. Başka bir MKS de Elblag'da kuruldu; ardından bir tane de 1971 yılındaki kitlesel tersane işgaline sahne olmuş Szczecin'de. Szczecin MKS'si, Gdansk'la işbirliği içerisinde çalışmaya başladı. Dördüncü MKS Wroclaw'da ortaya çıktı ve bir sonraki de Walbrzych'de. Diğer merkezlerdeki işçilerse, Gdansk taleplerinin karşılanmaması halinde greve çıkma tehdidini savuruyorlardı.

Başlangıçta, hükümet yeni işçi komitelerini tanımayı reddetti ve her fabrikayla ayrı müzakere süreci başlatarak, "böl ve yönet" stratejisini izlemeye koyuldu. Ancak MKS'lerin birlikte hareket etme kararlılığı, hükümeti Gdansk ve Szczecin MKS'leriyle, tersanelerin içinde açık görüşme yapmayı kabul etmek zorunda bıraktı.

Parti yönetimindeki sertlik yanlıları, neredeyse Ağustos sonuna kadar, krizin üstesinden gelmek için taviz vermek yerine baskıya da başvurulabileceğini ummaktaydılar. Hükümet, en azından partinin başı Gierek'in geleneksel kalesi olan Silezya'daki madencilerin, işçi sınıfı ayaklanmasının dışında kalacağı umudunu taşımaktaydı hâlâ. Ama 29 Ağustos'ta, Silezya madenlerinde başlayan büyük grevde bir MKS daha doğdu. Jastrzebie'de, madencilere grevdeki bir güzellik salonunun delegesi bile katılmıştı. Açıkça görüldüğü üzere, bırakın kan dökmeyi, sınıfın tümünü kapsayacak kapsamlı tavizler vermek zorunda kalacaktı rejim.

4 A. Kemp-Welch (der.), *The Birth of Solidarity: The Gdansk Negotiations, 1980* (Macmillan, Londra 1983), s. 53.

30 Ağustos'ta Szczecin'de ve 31 Ağustos'ta da Gdansk'ta, "21 Amaç"ın kabul edildiğine dair belgeler, bakanlar tarafından imzalandı. Szczecin MKS'si dışa kapalı ve şüpheci bir tutum izlerken, Gdansk'ta ise MKS'nin süreci mümkün olduğunca açıktan yürütmeye çalıştığı görülüyordu. Öyle ki, anlaşmalar büyük bir törenle, dünya televizyonlarının önünde imzalandı. Üç gün sonra Jastrzebie'de, maden ocaklarında büyük bir hızla yayılan grev sonucunda, haftalık çalışma saatlerinde büyük düşüş sağlayan yeni bir anlaşma daha imzalandı.

Polonya'nın sovyetleri

Fabrikalar Arası Grev Komitesi (MKS)'nin kurulması, Gdansk'ta tersanenin kazanımlara tek başına ulaşması nedeniyle ortaya çıkan sorunlara verilen bir yanıttı. Benimsenen örgütlenme modelinin, Polonyalı işçilerin sorunlarını çözmeye son derece elverişli olduğu parlak bir şekilde kanıtlandı.

Hareket, temelini büyük bir işyeri işgal dalgasından almaktaydı. Grevdeki her fabrika, kendi bölgesindeki MKS'ye bir delege gönderiyor, delegeler de doğrudan doğruya kendi denetimleri altında bir iç yürütme komitesi seçiyorlardı. Devletle yapılan önemli müzakereler, tersanelerin hoparlör sistemine bağlı mikrofonların önünde gerçekleşiyordu. Böylece, binlerce işçi gidişatı birebir takip edebiliyor, katedilen yolu ölçüp biçebiliyordu. Delegeler, rapor vermek ve vekâlet yetkilerini yenilemek için, o günün gelişmelerini içeren ses kayıtlarıyla dönüyorlardı kendi iş yerlerine.

Artık, 1956 ve 1970'tekinin, hatta 1976'dakinin aksine, işçilerin öfkesi taşarak sokak isyanlarına dönüşmüyordu. Çünkü önceki deneyimlerde sokak direnişleri, devletin kolaylıkla –ve kan dökerek– denetim altına alabileceği bir alanda yürütülüyordu. Zaten fabrika işgali taktiğini ilk keşfedenin de Polonyalı işçiler olduğuna inanılmakta. Bu gelenek, 1930'ların sonundaki büyük

örgütlenme mücadelelerinde fabrika işgallerinin kullanıldığı ABD'ye onlar tarafından taşındı. Şimdi, 1980'de, fabrika işgalleri daha önce tanık olunmamış bir ölçekte yeniden doğduğu yere dönüyordu. Tahminlere göre, grev ve işgal hareketine katılan işyeri sayısı Ağustos sonu itibarıyla 4.000'di.

Gdansk MKS'si, kuruluşunu takip eden birkaç gün içerisinde, bölgedeki temel hizmetlerin denetimini ele almaya başlamıştı bile. Grevdeki vatmanlar ve demiryolu işçileri, araçlarını afişlerle kaplayarak işe döndüler: "Bizler de grevdeyiz, ama sizin hayatınızı kolaylaştırmak amacıyla çalışıyoruz" 300 taksiden oluşan bir araç filosu, MKS'nin idaresi altındaydı. MKS, fırınlara ve konserve fabrikalarına, işçi sınıfına besin sağlamak için üretime devam etmeleri yönünde talimat vermişti. Kamyonlar MKS'nin verdiği belgelerle çalışabiliyordu.

MKS'nın kararıyla, Gdansk bölgesinde alkol üretimi ve satışı durdurulmuştu. Nöbetçi işçiler, işgal altındaki işyerlerinin kapılarında votka ve elma şarabı şişelerine el koyup imha ediyorlardı. Hırsızlık olaylarının meydana geldiği Gdynia limanında, suçlular bir tür proleter hukukuna tabi tutuluyordu: bir palet yığınının üstünde, ihanet ettikleri işçilerce yuhalanmak üzere ayakta bekletiliyorlardı. İşçi hâkimiyetinin gelişimindeki ilk evreler, bir demokratik işçi devleti modeli şeklinde ayırt edilebiliyordu.

Görüldüğü üzere, işçilerin uğruna mücadele ettikleri fiili talepler artık acil "ekonomik" konularla sınırlı değildi ve tam da siyasi iktidarın kalbine doğru genişliyordu. Gdansk MKS'si ile hükümet arasındaki nihai müzakere, bu gerçeği ortaya koymaktaydı. İşgal hareketinin başlarında, Varşova'da ve başka yerlerde, önde gelen KOR üyeleri tedbir amaçlı olarak tutuklanmıştı. Gdansk işçi kurulu, tutuklanan bu aydınlar derhal serbest bırakılmadıkça, liderlerinin "21 Amaç" ile ilgili anlaşmayı imzalamasına izin vermedi. Bakış açıları, Anna Walentynowicz'in sözleriyle, şu şekildeydi: "Bugün siyasi tutuklularımıza sahip

çıkmazsak, yarın anlaşmalarımız değer taşımayacaktır; çünkü biz hepimiz siyasiyiz ve bu tanımlamayla bizi de kolayca içeri tıkacaklardır".[5]

MKS, işgal edilmiş ticaret ve üretim tesislerinin delegelerinden oluşan, ekonomik talepler kadar siyasi talepler için de mücadele eden, üretim ve bölüşüm süreçleri üzerinde denetim kurmaya başlamış bir grev komitesiydi. Mücadelenin somut sorunları doğrultusunda doğaçlanarak biçimlendirilen bu yöntem, önceki mücadelelerden alınan acı derslerin örgütsel bir özeti; eski kendiliğinden örgütlenme şekilleri ile karşılaştırıldığında muazzam bir atılımdı da aynı zamanda. Polonyalı işçiler, farkında olmasalar da, kendi deneyimlerinden yola çıkarak, 1905'te Rus işçileri tarafından benimsenmiş olan örgütlenme biçimini, yani işçi sovyetlerini (şûra) yeniden keşfetmişlerdi. 1905 ve 1917'de, bu yapı "İşçi Delegeleri Sovyeti" olarak anılıyordu. Zaten o günlerden bu yana, devrimci mücadelede doruğa ulaşabilen işçi hareketlerinde, bu örgütlenme *biçimi* tekrar tekrar karşımıza çıkmakta.[6]

Bu tür sınıf örgütlenmeleri, devrimci halk iktidarının organlarına dönüşecek ve yeni bir toplumsal düzenin temelini oluşturacak *potansiyeli* içinde taşır. Ne var ki bu potansiyel, kendiliğinden gerçeğe dönüşemez. MKS'nin bu tip bir gelişim sergileyebilmesi için, sözünü ettiğimiz potansiyelin üyeleri tarafından *görülmesi* gerekmekteydi. 1980 Polonya'sında, MKS içinde ya da dışında, bu yönde bir bakış açısı sunabilecek, etkin bir yapı yoktu. MKS, bu gelişimi zorlamak yerine, başından itibaren bilinçli olarak amaçlarını belli sınırlar içerisine hapsetti.

"21 Amaç" metni oluşturulurken, işçiler sansürün *kaldı-*

5 *Women's Voice*, Sayı: 46, Kasım 1980'de yeralan bir mülakattan.

6 İşçi Şuraları deneyiminden alınan pek çok politik dersle ilgili son derece değerli bir inceleme için bkz. Donny Gluckstein, *The Western Soviets* (Bookmarks, Londra 1985).

rılması talebini dile getirmişlerdi. Bir KOR üyesinin önerisi üzerine, devlet otoritesini ürkütmemek için bu talebin "tonu yumuşatıldı". Benzer biçimde, Polonya parlamentosu Sejm'e serbest seçim çağrısı yapma düşüncesi de geri çekildi.[7] Gdansk işgalinin ikinci haftasında, çok sayıda aydın "danışman", MKS önderliği etrafında toplanan gruba dâhil edildi. Yapıda yer alan pek çok kişinin ve yorumcunun belirttiği gibi, bu aydınların oynadığı rol, ağırlıklı olarak, uzlaşmanın avukatlığını yapmaktan ibaretti.

Kilise hiyerarşisi de ılımlılık telkin ediyordu. Grevlerin doruk noktasında, Kardinal Wyszynski, geniş kesimlere ulaşacak şekilde yayınlanan ve işgallerin sona erdirilmesine yönelik çağrıda bulunan bir vaaz verdi. Fakat Polonyalı işçiler bu çağrıya pek aldırış etmedi. Bunun üzerine, önceki konumlarını geri kazanmak isteyen piskoposlar, işçilerin eylemine destek verdiklerini ifade eden bir açıklama daha yayınladılar.

Ancak, ılımlılık eğilimlerinin vebali tümüyle Varşovalı aydınların yarattığı etkiye ya da kiliseye yüklenemez. Zira, aydınların hiçbir önemli rol oynamadığı Szczecin'de de militanlığın bağrında aynı ılımlılık eğilimi kendisini hissettirdi. İşçiler tarafından benimsenen örgütlenme biçimi *devrimci potansiyel* taşıyorduysa da, taleplerinin içeriği için aynı şey söylenemezdi. Peşinde oldukları ve elde ettikleri en önemli şey, her şeyin ötesinde, kendi bağımsız sendikalarını kurma hakkıydı. Bu hak, rejimin kabul ettiği "21 Amaç"tan ilkiydi zaten. Ancak, yazılı metne göre, işçiler aynı zamanda "partinin öncü rolü"nü de kabul ediyor ve böylece egemenlerin varlığını ve haklarını tanıyorlardı.

Her şeye rağmen, işçilerin zaferiyle ortaya çıkan sonuçlar, patlamaya hazır çelişkilere gebeydi.

7 Jadwiga Staniszkis, *Poland's Self-Limiting Revolution* (Princeton University Press, 1984) s. 45; Alain Touraine, *Solidarity: Poland 1980-81* (Cambridge University Press, 1983) s. 38.

Yükselen dalga

Polonyalı işçiler büyük bir zafer kazanmışlardı. Bunun hem onlar, hem de rejim farkındaydı. Gdansk anlaşmasından sonraki birkaç gün içinde, egemen çevrelerde karşılıklı suçlamalar baş gösterdi. Gierek'in himaye ettiği, Polonya televizyonunun yolsuzluklara karışmış başkanı Szczepanski'ye, sağır sultanın bile duyacağı şekilde ilân edilerek işten el çektirildi. Gierek'in kendisi de parti liderliğinden ayrılarak emekli oldu ve koltuğunu Stanislav Kania'ya bıraktı. 1956 ve 1970'te, rejimin tepesinde meydana gelen değişikliklerin karşılığı halk hareketinde hızlı bir düşüş olmuştu. Ancak 1980'de, işçiler bu hamlelerden etkilenmiş gözükmüyorlardı. Şimdi tarihi yapanlar, onların kendi örgütleriydi.

Gdansk anlaşmalarından üç hafta sonra, çeşitli MKS'lerden gelen delegeler, ilk ulusal toplantılarını gerçekleştirdiler. Bu safhada dahi üç milyon işçiyi temsil ediyorlardı. Walesa'nın da dâhil olduğu bazıları, birbirinden ayrı bölgesel sendikaların kurulması yönünde baskı yaptılarsa da, çoğunluk, bölgesel kollar üzerinde yükselen tek ve birleşik bir örgütlenmeden yanaydı. Yeni birliklerine, *NSZZ "Solidarnosc"* (Bağımsız, Özerk Sendika "Dayanışma"sı) adını verdiler. Sendikayı geniş delegasyon organının toplantıları arasında kalan dönemlerde idare etmek üzere bir Geçici Eşgüdüm Komitesi (TKK) seçildi. Şimdi benimsenen *biçim*, fiiliyatta bir merkezi *Sovyetler* federasyonuydu.

Takip eden aylarda yeni üyeler sendikaya akın etti. Sonbaharın sonlarına doğru, kayıtlı üye sayısı yaklaşık on milyona ulaşmış, Polonya çalışan nüfusunun neredeyse yüzde 80'ini temsil eder hale gelmişti. Yani, Batı kapitalizminde sendikal hareketlerin onlarca yıl uğraşarak ulaştığı örgütlülük seviyesinden daha fazlası, sadece birkaç hafta içinde elde edilmişti. Yeni sendikanın can damarını, çoğunlukla kalifiye işçilerin öncü rol üstlendiği büyük sanayi kuruluşları oluşturuyordu. Ama Dayanışma'nın

çekim gücü çok daha geniş çapta hissediliyordu. Küçük atölyelerde, gıda mağazalarında, bürolarda, kafelerde, düşük kademeli devlet memurları arasında bu dalgaya kapılmamak imkânsızdı. Dayanışma, sadece öğretmenler arasında çoğunluk kazanamamış, yüzde 48'lik temsil oranında kalmıştı.

Dayanışma, aynı zamanda üyeleri üzerinde bir dönüşüme de yol açıyordu. Çoğunlukla yerel yöneticilere karşı koyarak katıldıkları kuruluş toplantılarında, üyeler eski saygı ve teslimiyet alışkanlıklarıyla çatışıyorlardı. Yeni dayanışma bağları ve yepyeni bir güç duygusu çıkıyordu ortaya.

Ülkenin dört bir yanında, bu süreç grevler ve diğer çatışmalar eşliğinde yürümekteydi. Gdansk anlaşmaları, işçilerle rejim arasındaki çarpışmaları sona erdirmek bir tarafa, halkın taleplerinin çığ gibi büyümesine ve keskin bölgesel, ulusal çatışmalara giden kapıyı açmıştı. Ağustos'tan yedi ay sonra bile, Dayanışma dalgası yükselmeye devam ediyordu.

Ekim'de, Dayanışma'nın tanınmasında yaşanan gecikmeler nedeniyle, bir saatlik ulusal uyarı grevi düzenlendi. Dayanışma liderleri yeni sendika tüzüğünü tescil ettirmek için mahkemeye başvurduğunda, hakimin sendikaya danışmadan tüzüğe "partinin öncü rolünü kabul eder" eklemesini yaptığı görüldü. Ulusal düzeyde protesto patlaması yaşanıyor; yeni bir ulusal grev tehdidi orta yerde duruyordu. Temyiz hakimleri, hükümetin talimatı ile mahkeme kararını geri çekti. Temyizde kararın Dayanışma aleyhine çıkacağını düşünen Czestochowa valisi, aceleci davranarak sendikayı yasadışı ilan etti. Hemen ardından, valinin görevden alınması için bir grev düzenlendi ve başarı sağlandı.

Szczecin'de, yerel parti gazetesi Dayanışma'ya saldırıyordu. Sendikanın buna cevabı, 400 bin bildiri basmak; el koyulan ve afişlerle donatılan tramvayları, ellerinde megafonlar bulunan gönüllü öğrencileri taşır durumda bütün şehirde dolaştırmak oldu. Öğrenciler, ertesi güne ait tüm gazetelerin arasına, Dayanışma bildirisinin birer nüshasını bırakıyorlardı.

Kasım'da, asayiş polisi Varşova'daki sendika bürolarına baskın düzenledi. Gönüllü matbaacı Jan Narozniak, bu bürolarda, muhaliflerin kovuşturulmasına yönelik gizli bir hükümet raporunu çoğaltmaktaydı. Rapor, Başsavcılıkta çalışan alt kademe devlet memuru Piotr Sapielo tarafından sızdırılmıştı Dayanışma'ya. Jan Narozniak ve Piotr Sapielo'nun tutuklanmasına, kent çapında bir grevle yanıt verildi. Tutuklananların serbest bırakılması bile grev dalgasını durduramadı. Çünkü şimdi işçilerin talepleri, gizli polise ayrılan bütçenin küçültülmesini de içerecek şekilde genişletilmişti. Sonuçta önce Walesa'nın ve sonra da KOR'dan Jacek Kuron'un, cüretkâr grevlerini sonlandırmaları için, Varşova'nın militan çelik işçilerine yalvarmaları gerekecekti.

Dayanışma büyürken, üyelerinin ufku ve talepleri de genişliyordu. "21 Amaç"ın büyük bölümü, fazla bir şey yapmaya gerek kalmadan kağıt üstünde kabul edilmişti. Ne var ki talepler giderek daha dayatmacı hale geliyor, işgaller ve grevlerle destekleniyor, ayrıca toplumsal ve siyasi hayatta yeni alanlara temas etmeye başlıyordu. Seçilen hedeflerden biri gizli polis, bir diğeri ise kamu kaynaklarının kötüye kullanımıydı: Yolsuzluğa bulaşmış memurlar görevden alınıyor ve devletin iç işleyişinde kullanılan binalar, klinik, bakımevi ve okul gibi toplumsal işleve sahip yerlere dönüştürülüyordu. Gdansk sağlık işçileri ve tıp öğrencilerinin işgalinin ardından, sağlık hizmetlerinde iyileştirme sözü alındı. Katowice'de işçi komisyonları, karne sisteminde ayrımcılık yapılıp yapılmadığını -ki vardı- kontrol etmek için yiyecek ambarlarına girdi.

Bu girişimleri başlatanlar, resmi yaptırımda bulunamayan ulusal şeflerin tüm sınırlandırma çabalarını başarısızlığa uğratan sendikanın yerel ve bölgesel örgütlenmeleri oluyordu hep.

Dayanışma, en başından beri, işçiler arasında bile, sadece ücretler ve çalışma koşullarıyla ilgilenen bir sendika olmanın çok ötesindeydi. Polonya'nın daima hassas bir damarı olmuş ulusal

bağımsızlık özlemine vurgu yapıyordu. Kilise ayinlerinin haftalık olarak yayınlanması hakkını kazandı; siyasi özgürlükler ve insan hakları, toplumun demokratikleşmesi, Polonya devletinin uluslararası askeri ittifaklardaki yeri hakkında sorular attı ortaya. Bu itibarla, Polonya toplumunun baskı gören ve sömürülen bütün gruplarını bayrağı altında toplamaktaydı Dayanışma.

Öğrenciler, ilk harekete geçenler arasındaydı. 1980 sonbaharı, zincirleme öğrenci işgallerine ve yeni bir bağımsız, özerk öğrenci sendikasının, yani "Öğrenci Dayanışması"nın oluşmasına, ayrıca resmi olarak tanınmasına tanıklık etti. Köylüler arasında, daha önceleri istikrarsız bir yapıda seyreden ajitasyon, şimdi Köylü Dayanışması'na dönük yoğun bir taleple veriyordu meyvesini. Köylü işgalleri ve destek niteliğindeki işçi ajitasyonuyla, kış ve bahar boyunca bu tablo devam etti. Bu arada, Polonya hapishanelerinin çoğunda mahkûmlar kendi komitelerini kuruyor ve pek çok kereler duvarın diğer tarafındaki Dayanışma üyeleriyle eşzamanlı olmak üzere, daha iyi koşullar için gösteriler düzenliyorlardı. Kiracı örgütleri, küçük toprak sahipleri, çevreciler, pul koleksiyoncuları, gazeteciler, sanatçılar, oyuncular, yazarlar gibi diğer toplumsal hareket ve örgütlenmeler de Dayanışma'nın itici gücü sayesinde derinlemesine bir dönüşüm sürecinden geçiyordu. "Özerk, bağımsız sendikalar" her yerde pıtrak gibi çoğalıyordu. Dükkanların önünde kuyrukta bekleyenler bile kendi komitelerini kuruyor; yaşlılar ve küçük çocuğu olanlar için bir "sıra tutma" sistemi oluşturuyor, adil muamele için dükkan yöneticileriyle görüşüyorlardı.

Polonya toplumu, özerk yapılara katılımın tadını çıkarıyordu. Her türlü sendika, kulüp ve derneğin parti gözetiminde faaliyet yürüttüğü bir toplumda, bunlar herkes için muazzam ölçüde özgürleştirici adımlardı; ama devlet yetkilileri için *değil* elbette. Yetki sahiplerinin gücü her açıdan zayıflamaktaydı. Her kademeden çok sayıda devlet memuru, eski konumlarını kaybediyordu. Partinin ve devletin kaybedilen zemini geri kazanmaya

yönelik her girişimi, taleplerin ve hareketlerin daha da genişlediği, yönetenlerin daha da etkisiz hale geldiği bir protesto çığını harekete geçiriyordu.

İkili İktidar

Esasında, Polonya henüz başlamakta olan bir "ikili iktidar" durumuyla karşı karşıyaydı. Bir tarafta, ekonomik ve siyasi gücün ana kollarını hâlen elinde bulunduran ve baskı güçleri (özellikle güvenlik polisi ve ordu) üzerinde kesin bir denetime sahip olan rejim duruyordu. Gerçi sivil polis teşkilatı içerisinde de kendi Dayanışma sendikalarını kurmaya yönelik sesler yükseliyordu. Ancak yurttaşlar üzerindeki olağan denetim mekanizmaları hızla parçalanıyordu. Açıktan açığa aşağılanan ve hor görülen rejim, tecrit edilmiş durumdaydı. Öte tarafta ise, halkın sel olup taşan gücüne ve özlemlerine odak teşkil eden, özgüveni giderek artan, bölge temelli muazzam delege yapıları çevresinde gelişen Dayanışma duruyordu.

Egemen sınıf için, Dayanışma'yla uzun dönemli bir uzlaşma söz konusu bile olamazdı. Ekonomik kriz sürekli derinleşiyordu ve krizin kabul edilebilir sınırlar içerisinde kalınarak çözülmesi için, işgücünün yeniden disiplin altına alınması ve ikincil konuma itilmesi zorunluydu. Dayanışma, öyle ya da böyle yenilgiye uğratılmalı ve siyasi hayat eski olağan haline geri getirilmeliydi. Partinin bazı liderleri, bunu ikili bir strateji izleyerek başarmanın hayalini kuruyorlardı: Yeni yapılanmanın özünü oluşturan sınıf dayanışmasını kırmak ve "sanayi" ve "ticaret" başlıkları altında toplanan eski sendikal yapıya dönmek ve tabii ki işçi liderlerini ayartarak yozlaşmaya itmek.[8] Fakat, lanet olası Dayanışma,

8 Bu strateji, 1980 Aralık ayında, Katowice'de polis memurlarına yapılan "gizli" bir konuşmada, partinin bölge sekreteri Andrzej Zabinski tarafından ayrıntılarıyla açıklandı. Bkz. Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution: Solidarity 1980-1982* (Cape, Londra 1983) s. 150.

bunun başarılması için fazla demokratik ve ısrarcıydı. Bu arada başka parti liderleri de, saldırıya geçme olanağını kendilerine verecek zayıflıkları sendika içinde ortaya çıkarma umuduyla, provokasyon çalışmalarına girişti. Son olarak, bir kenarda havanın iyileşmesini beklemeyi tercih edenler de vardı.

Dayanışma'nın penceresinden bakıldığında ise, eğer potansiyeli tam olarak hayata geçirilecek ve üyelerinin hayalleri gerçekleşecekse; eğer bu kapsamlı hareketin fitilini ateşleyen özerk örgütleme ilkesi Polonya'daki gündelik hayatın temeli haline gelecekse; var olan devlet aygıtının bir kenara itilmesi zorunluydu. Birbiriyle çatışma içerisindeki bu iki zıt toplumsal örgütlenme biçimi, karşıt güçlerin bünyesinde kendine yer buluyordu. Devlet ve iktidar partisi, sınıf iktidarını, sömürüyü ve sermaye birikimi süreci karşısında insanların ikinci plana itilmesini temsil ediyordu. Dayanışma ise, özünde halk iktidarı fikrini, insanların genişleyen ihtiyaçları karşısında devletin ikinci plana itilmesini, toplumun önceliklerinin demokratik bir biçimde tümüyle yeniden düzenlenmesini temsil ediyordu. Bu, son derece temel bir zıtlaşmaydı. Durumun mantığı, taraflardan birinin diğerini ne şekilde olursa olsun *yok etmesi* gerektiğini söylüyordu.

Ancak, mevcut durumu karakterize eden başka bir olgu daha vardı: Her iki taraf da kesin bir zafere ulaşabilecek konumda değildi. Egemenlerin çarkı ciddi şekilde zayıflamıştı ve dolayısıyla hedeflerine yakın gelecekte ulaşma *olanakları yoktu.* İşçilerin tarafındaki baskın düşünceyse, hasımlarını yok etmeye *girişmemeleri gerektiği* yönündeydi.

Dayanışma'nın önderleri ve danışmanları, tamamen denetim altında tutamayacakları, bir kabarıp bir geri çekilen güçleri harekete geçirmiş gibi görünüyorlardı. Resmi olarak, Dayanışma bir "sendikaydı". Ancak bu formül, üyelerinin özlemlerini ve taleplerini karşılamakta yetersiz kalıyordu. Örgüt, kağıt üzerinde, "partinin öncü rolünü" tanıyordu. Muğlak bir ifade olsa

da, sendika liderleri, partinin temellerine ve devletin egemenliğine meydan okumamaları gerektiğini anlıyorlardı bundan. "Partinin öncü rolü" ifadesi, Polonya toplumunu krizden çıkarmada partinin "öncülük" etmesi gerektiğini ima ediyordu. Oysa parti inisiyatifi ele alma kapasitesinden yoksun görünüyordu. Kimse partiye güvenmiyordu; bir öncü arayan herkesin gözü Dayanışma'nın üstündeydi.

Bu durum, iktidarı amaçlamayan bir hareket için ikilem niteliğindeydi. Sendika liderlerinin cevabı, genel anlamda, kendi bulundukları cephede yükselen dalgayı durdurmaya çalışmak oldu. Gdansklı bir KOR destekçisi olan Bogdan Borusewicz, 1980'lerin sonundaki bir tartışmada, sorunu son derece iyi ifade ediyordu:

> Şu anda insanlar, yapabileceğimizden çok daha fazlasını bekliyorlar bizden. Normalde, toplum partiye odaklanmış durumdadır. Oysa bugünlerde, Polonya halkı özgür sendikaların etrafında toplanıyor. Bu kötü bir şey... İnsanlara göre, her şeyi yeni sendikalar yapmalı: sendika görevini yerine getirmeli; ülkenin yönetimine katılmalı; siyasi bir parti haline gelip milis kuvveti gibi davranmalı, yani ayyaşları ve hırsızları cezalandırmalı; ahlak dersi vermeli. İşte bu, bizim için çok büyük bir sorun.[9]

İşçi hareketinin, toplumun büyük çoğunluğunun yükselen yeni umutlarını ve beklentilerini kendi etrafında toplaması neden "kötü bir şey" ya da "çok büyük bir sorun" olsundu ki? Çünkü, sendika liderlerinin ve danışmanlarının benimsediği politik bakış açısının merkezini, "fazla ileri gitme" cümlesi oluşturuyordu.

Sendika tipi örgütlenmenin, hareketin gerçek karakterini fazlasıyla kısıtladığı apaçık ortadaydı; ancak hiçbir elverişli alternatif de geliştirilememişti. Belirli olaylar söz konusu olduğunda, sendikanın "yumuşama" tehlikesiyle karşı karşıya geldiğini

9 *Labour Focus on Eastern Europe*, 4: 4-6, s. 15.

öne süren çok sayıda Dayanışma içi grup vardı aslında. Ancak bu eleştiriler, sendika bünyesinde herhangi bir örgütlü sol kanat muhalefet tarafından genele yayılmamaktaydı.

Bu konuların olgunlaşması için biraz daha beklemek gerekecekti. 1981'in ilk üç ayında, Dayanışma'nın savaşçı yapısı yükselmeye devam etti. Ocak başında köylüler, Köylü Dayanışması'nın tanınması talebiyle Rzeszow'da bir kamu binasını işgal ettiler. Sendika ise, Cumartesi günlerinin tatil edilmesi sorunu çevresinde, hükümetle büyük bir kapışma içine girdi. Rejim, patronların alışıldık bahanesini öne sürerek, "ülke bunu kaldıramaz" diyor; Eylül başında Jastrzebie'de nihayet kabul etmiş olduğu yeni haftalık çalışma süresi düzenlemesini geri almaya çalışıyordu.

Dayanışma üyeleri uzlaşma havasında değildi. Ulusal önderlik, belirlenen ilk "Cumartesi Tatili" olan 10 Ocak'ta işe gitmeme çağrısında bulundu üyelerine. Milyonlar bu çağrıya uydu. İşbaşı yapılan zorunlu hizmetlerde de işçiler desteklerini göstermek için kırmızı ve beyaz kolluklar taktı. Takip eden hafta içerisinde işçiler, işe gidilmeyen gün için ücret talebiyle yeniden greve gitti. Bir milyon parti üyesinin grev kırmaya yönelik emri görmezden geldiği 22 Ocak'taki ikinci "evde oturma" grevi, çok daha büyüktü. Ay sonunda, bir ulusal grev tehdidiyle daha karşı karşıya kalan hükümet, ödün vermek zorunda kaldı.

Bielsko-Biala bölgesi, yolsuzluklara karışmış yerel memurların görevden alınması için topyekûn süresiz genel greve gittiğinde, Cumartesi günleri ile ilgili yeni anlaşmanın mürekkebi henüz kurumamıştı bile. Bir hafta sonra, kilisenin de müdahalesiyle memurlar işlerinden alındı. Daha sonra Jelenia Gora'da, yolsuzluk yapan memurların işten atılması isteğinin yanı sıra, yalnızca polislerin gidebildiği lüks bir hastanenin tüm halka hizmet vermesi ve büyük bir avlanma alanının halka açılması talepleriyle yeni bir grev patlak verdi.

Şubat ortalarında, toplumsal krizin keskinleşmesine karşılık olarak, hükümette de "sandalye kapmaca oyunu" sürüyordu. Daha Eylül ayında göreve başlamış olan Başbakan Pinkowski'nin yerini, Savunma Bakanı Orgeneral Jaruzelski aldı ve her iki bakanlığı birlikte yürütmeye girişti. Jaruzelski'nin bir "huzur" döneminin başlatılmasına yönelik çağrısı, Dayanışma önderliğinde de yankısını buldu. Buna rağmen, grevler devam etti.

Bu günlerin üzerinden bir ayı biraz aşkın süre geçtikten sonra, rejim adına konuşan Mieczyslaw Rakowski, hareketin sahip olduğu karakteri şu sözlerle anlatıyordu:

Kalisz'de, bir grev tehdidi söz konusu. Suwalki'de de, rejimin önde gelenleri konumundaki kimi kadrolar yüzünden, yine bir grev beklentisi var.

> Kotowice'de, fabrikalararası komitenin siyasi talepler dile getirdiği görülüyor. Sejm'in yasa hazırlama sürecini hızlandırmasını ve ülke için bol gıda tedariki talep ediyorlar. Yayınladıkları ültimatoma göre, hükümetin taleplerini kabul etmemesi halinde kesin olarak greve gidecekler.
>
> Radom'da, yerel ve merkezi yetkililerin görevden alınması yönünde ve 1976 olaylarıyla ilişkili pekçok talep le karşı karşıyayız. Radom'daki Dayanışma'yla geçici bir anlaşmaya vardık. Bielsko-Biala'da, daha önce bir anlaşmaya varmış olmamıza karşın, Dayanışma daha fazla sayıda önde gelen yetkilinin tasfiye edilmesini talep ediyor...
>
> Pek çok yerel ihtilafın sürüp gittiği Nowy Sacz'de, bazı kamu binalarının işlevlerinin değiştirilmesi talepleri masaya kondu. Szczecin'de, belediye işçileri Dayanışma'sı, ücretler ve diğer konulardaki talepleri karşılanmazsa greve gideceklerini söyledi. Krakow'da, yüksek öğretim çalışanları Dayanışma'sı, hükümet düzeyinde kadro değişikliği talep ediyor. Lise sendikası da bir dizi siyasi taleple ortaya çıktı. Lublin postanesinde ise, gazete teslimatı konusunda bir grev tehdidi çıktı ortaya.
>
> 33 ilde, Dayanışma tarafından milislere ve güvenlik güçlerine

> karşı son derece kapsamlı bir propaganda saldırısı başlatıldı... Orgeneral Jaruzelski'nin 90 huzurlu gün çağrısına Dayanışma'nın verdiği cevap işte bu oldu... Göreve başladığım ilk haftalar boyunca, Başbakan Yardımcısı olarak değil, irili ufaklı yangınları söndüren bir itfaiyeci olarak çalıştım...
>
> Sayıları gitgide artan Dayanışma gruplarının siyasi partilere dönüştüğünü hissetmemek elde değil. Ülkemiz, bir bildiriler, afişler ve anti-komünist eğilimli gazeteler denizine dönmüş durumda. Çizilmiş darağacının altında, "orada kim sallanacak" diye soran bir bildiri gördüm. Bir fabrika gazetesinde şöyle yazıyordu: "Jaruzelski hükümetinin 90 günü – 90 parti lideri için 90 darağacı." Buna "ortaklık" demek oldukça güç.[10]

Rakowski'nin acı duyarak yaptığı bu liste doğru olmakla birlikte, kritik bir etmeni görmezden geliyordu. Bütün bu zaman boyunca, Dayanışma'nın militan öfkesi, düzenin sınama amaçlı bir dizi provokasyonuyla kızıştırılmıştı. Devlet aygıtının mensupları, hâlâ eski yöntemle hükmetmeye çalışıyorlardı. Lodz'da, yerel hastanenin müdürü, kilisenin hastalar için sağladığı jambonu kendisi yemeyi tercih ediyordu. "Papa'nın jambonu"nun çalınması, müdürün görevden alınması talebiyle 10 Mart'ta bir milyon kişinin güçlü bir grev düzenlemesine yol açtı. Devlet aygıtının, işçilerle uzlaşmayı asla kabul etmemiş olan tüm kolları, devleti sendikayı ezmeye zorlayacak ya da Rus ordusuna müdahalede bulunma bahanesini sunacak zıtlaşmaları kışkırtmak için çabalıyordu. Konumu ve ayrıcalıkları tehdit altında olan egemen sınıfın, militanları yoluyla çeşitli saldırılara girişeceğine şüphe yoktu.

Dayanışma, bu kapsamda şu şikayetleri dile getiriyordu:

> Son haftalar, devlet kibrine, kötü niyetli propagandaya, toplumun ve sendikamızın *oldubitti* ile karşı karşıya getirilmesi girişimlerine sahne oldu. Yeni sendika yasaları, sansür ve işçi katılımına yönelik çalışmalar durduruldu. Gdansk anlaşmasının 4'üncü maddesi

10 *The Guardian*, 28 Mart 1981.

çiğnenerek, siyasi tiyatroya dönüşecek mahkemeler sahnelemek amacıyla, bazı bağımsız örgütlerden eylemciler tutuklandı.[11]

Mart başlarında, Jacek Kuron gözaltına alındı ve altı saat süreyle alıkonuldu. Bir diğer KOR üyesi Adam Michnik'e yönelik benzer bir girişim üzerine, Wroclaw işçileri Michnik'i korumak için bir "işçi muhafız birliği" oluşturdu. KOR'un kurucularından, 86 yaşındaki Antoni Pajdak ve diğer Dayanışma üyeleri, "bilinmeyen saldırganlar" tarafından acımasızca dövüldü. Devlet aygıtının kimi kolları, anti-semitik propaganda ve gösterileri desteklemeye başladı.

Bydgoszcz'de kriz

Mart ayında, işte bu tip gelişmelerin bir sonucu olarak, ağır bir kriz patlak verdi. Tüm Polonya'da, Köylü Dayanışması'nın yasallaşması yönündeki ajitasyon devam etmekteydi. Bydgoszcz şehrinde Dayanışma üyeleri kampanyaya destek olmak üzere bir ofisi işgal etmişlerdi. 19 Mart'ta, parti temsilcileriyle görüşmek için kaymakamlık binasına gittiler. Ancak görüşmeler sonuçsuz kaldı ve işçiler de binadan çıkmayı reddetti. Takip eden görüşmelerde, bir barış kararı üstünde anlaşmaya varılmış gibi görünürken, birkaç yüz polis salonu bastı ve Dayanışma üyelerini sistemli bir şekilde dövmeye başladı. Aralarında, sendikanın ulusal önderlerinden Jan Rulewski'nin de bulunduğu yirmi yedi kişi yaralandı.

Böylece, sendika üyelerine karşı ilk kez açıkça kaba kuvvete başvurulmuş oluyordu. Tüm Bydgoszcz bölgesinde yarım milyon işçi greve çıktı ve binlerce Dayanışma üyesi de, olası saldırılardan korumak amacıyla, sendika bürosunun önünde toplandı. 23 Mart'ta 300 kişinin katılımıyla bir ulusal delegeler toplantısı

11 *The Guardian*, 19 Şubat 1981

düzenlenirken, ulusal ölçekte eyleme geçilmesi yönünde tabandan gelen baskı son derece kuvvetliydi.

Bu öfkeli hava, toplantıda ilk olarak derhal genel grev ilan edilmesi çağrısıyla kendini gösterdi. Walesa, ihtiyatlı davranma isteğinin göz ardı edilmesi üzerine toplantıyı terk etti. Sonunda, ödün verilmesi konusunda uzlaşmaya varıldı. 27 Mart'ta dört saatlik bir ulusal genel grev düzenlenecek ve sonra da işçilerin taleplerinin karşılanması için yetkililere dört gün daha süre tanınacaktı. Bydgoszcz'da meydana gelen saldırının sorumlularının cezalandırılması, muhaliflere karşı yürütülen işlemlerin durdurulması ve grevcilere ücretlerini tam olarak ödenmesi de bu taleplerin arasındaydı. Taleplere olumlu yanıt verilmemesi durumunda ise, 31 Mart'ta süresiz genel grev başlayacaktı.

Her iki taraf da o son karşılaşmaya hazırlandığından, Polonya'da hava heyecan yüklüydü. Dört saatlik grev, eksiksiz bir başarı getirdi. Resmi TV programları dahi ekranlardaki "grevde" ibaresiyle karartılmıştı. Eğer bu, büyük çaplı bir grevin provası idiyse, görünüşe göre büyük bir başarı kazanılacaktı.

31 Mart'a hazırlık için, her bölgenin en büyük fabrikalarında grev karargahları belirlendi. Barikat malzemeleriyle tahkim edilen bu merkezlere yiyecek ve uyku tulumları istiflendi. Dayanışma'nın Varşova bürosundan genç bir kadın şöyle anlatıyordu:

> Eve gitme ihtimali olmadığından, yerdeki uyku tulumlarında uyuyorduk. Bizim için gözcüler çiçeklerle, yaşlı adamlar sosis karneleriyle, yaşlı kadınlar soğuk içecekler, reçeller ve battaniyelerle geliyorlardı. Tüm ülke gerilmiş bir yay gibiydi; bize en kötüsünü yapmalarına hazırdık. Etrafa inanılmaz bir ruh hâkimdi ve halk yüzde 100 arkamızdaydı.[12]

12 Mary Craig, *The Crystal Spirit: Lech Walesa and His Poland* (Hoddler and Stoughton, Londra 1986) s. 203'te alıntılanmıştır.

Rejim, Bydgoszcz'e çok sayıda polis göndererek ve "arkadaşlarımızın" (yani Rusların) müdahale edeceğine dair üstü kapalı ihtarlarda bulunarak karşılık verdi. Varşova Paktı, "durumun ciddiyeti" nedeniyle askerî tatbikatlarının kapsamını genişletti. Ancak rejim, kendi dayanakları konusunda güvensizdi. Politbüro'nun çoğunluğu olağanüstü hal ilan edilmesinden, polis ve ordu devreye sokularak grevin ezilmesinden yana tavır koyduğunda, Jaruzelski, başbakanlıktan ve ordunun komutanlığından istifa etme tehdidinde bulundu.[13] Görünüşe göre, zaferin bu yolla elde edilemeyeceğini öngörmüştü.

Jaruzelski, daha kurnazca bir kart oynamayı tercih etti. Destek almak için yüzünü kiliseye döndü ve kardinal Wyszynski ile Papa'nın itidal çağrısı yapmasını sağladı. Ancak Ağustos'ta olduğu gibi, kilisenin çağrıları sendika eylemcilerinin çoğunluğu üzerinde pek az etki yaratabildiyse de, sendikanın tepesinde durum bunun tersiydi. Lech Walesa'ya hem kardinalle yapılan bir saatlik özel görüşme hem de daha önemlisi, sendika önderliğindeki kilise "danışmanları" yoluyla doğrudan baskı uygulandı.

Walesa, genel grev örgütlenmesini aktif olarak hazırlayan diğer sendika liderlerine hiç haber vermeden, sendikanın eşgüdüm komitesi TKK'nın bünyesinden birkaç üye ve bazı "danışman"ları da yanına alarak, rejimle gizli bir görüşme yaptı. Daha sonra da, grevin iptal edildiğini televizyondan kendisiyle birlikte duyurma konusunda, Gdansk'tan Andrzej Gwiazda'yı ikna etti.

Dayanışma içerisinde karmakarışık tepkiler yükseldi.

Eylemcilerin çoğu, sonucu belirsiz büyük bir savaşın kıyısından sendikayı döndürdüğünü düşündükleri anlaşmayı kabullendi. Dikkate değer bir azınlık ise fena halde öfkeliydi. Aralarından kimileri, anlaşmayı Walesa'nın "Münih"i olarak niteliyordu. Pek çok işçiye göre, iptal edilen genel grevin yerine, daha sınırlı baş-

13 *Financial Times*, 26 Mart 1981.

ka eylemler düzenlenmeliydi. Ancak dikkat çeken bir nokta da, sendikanın kararına uymayarak greve giden tek bir fabrikanın bile olmamasıydı. Varşovalı bir genç kadının söyledikleri, pek çok kişinin düşüncelerine tercüman olacak türdendi:

> Bu, sonun başlangıcıydı; yakalanmış olan ruhun kırılmasıydı. O ihanetten üç gün sonra, kendimi fiziksel olarak hasta hissettim. Öylesine kötüydüm ki, ölmek istedim. Çok vahim bir hataydı. Bana göre işler grev raddesine gelmezdi zaten; hükümet geri adım atardı. Ruslar? Onlar da gelemezlerdi. Gelmeleri, çok fazla kanın dökülmesi demek olurdu. Sonuna kadar savaşacağımızı biliyorlardı.[14]

Jan Rulewski ve diğer Bydgoszcz eylemcileri hastanedeki yataklarında anlaşmayı açıkça kınadılar. Karol Modzelewski, sendikanın basın sözcülüğünden istifa etti. Gdansk'ta Anna Walentynowicz'in Walesa'yı sert bir dille eleştirmesi, yerel şube *icra komitesinden* alınmasına sebep oldu. Aldatıldığını düşünen Gwiazda da istifasını sunduysa da, geri çevrildi. Daha sonra, Walesa'yı demokratik olmayan yöntemler kullanmakla itham eden bir Açık Mektup yayınlayacaktı.

Bydgoszcz sürecinden sonra, Dayanışma asla eski birliğini kuramayacaktı. Sendika içi gerginlikler yükseldi: Ilımlılar öfkeyle savunma durumuna girerken, muhalifler de Dayanışma bünyesindeki "radikal" eğilimlerin ilk tohumlarını atmaya başladılar.

Dayanışma krizde

Genel grevin aniden iptal edilmesi, çok ciddi bir geri adımdı. Sendika, görüşmelerden çok az kazanım elde etmişti. Hükümet, Bydgoszcz baskınında rol oynayan bazı yetkililerin açığa alınmasına ve sorumluların aranmasına razı oldu. Baskının sistematik

14 Mary Craig, s. 204

yapısı, emrin çok yukarılardan verildiğini akla getirdiğinden, bu konuda hiçbir zaman daha fazlası söylenmeyecekti. Rejim, Köylü Dayanışması sorunu üzerinde "çalışmayı" kabul etti: Mayıs'ta, köylü sendikası resmi olarak tanındı. Dayanışma, kendi haftalık gazetesini yayınlama hakkını elde etti. Ancak, hâlâ devlet sansürüne tabiydi ve ancak sınırlı sayıda basılabiliyordu. Sendika üyelerinin büyük bölümü, gazeteyi nadiren görebiliyordu. Bu kazanımlar karşılığında, sendika ise "şehirdeki gergin hava göz önünde bulundurulduğunda, Bydgoszcz'deki polis müdahalesinin bazı haklı sebepleri olduğunu" kabul ederek, sınırları çok uzak noktalara kadar çekilebilecek bir ödün veriyordu.

Güçler dengesi, sendika açısından hiçbir zaman Mart'ın sonundaki kadar olumlu bir seviyede olamazdı herhalde: Tüm üyeler, tam bir dayanışma içerisinde, etkili birliktelikleri dört saatlik bir ulusal grevle daha yeni kanıtlamışlardı. Bunun yanında, iktidar partisinin bir milyon işçi üyesi de, greve katılarak en az diğerleri kadar kararlı olduklarını göstermişti. Dokuz ay boyunca yükselen hareket sonucunda işçilerin özgüveni yüksek seviyeye ulaşmış, oysa devlet güçleri zayıf, bölünmüş ve kararsız bir hale gelmişti. Rus tehdidine gelince; o zaten her alanda daima vardı. Çok daha önemli bir atılım olmasına rağmen, Dayanışma'nın doğuşunu durdurmaya yeltenmemişti. Nesnel açıdan, Ağustos 1980'de karşı karşıya gelinen riskler, 1981 Mart'ında olduğundan çok daha büyüktü.

İşçi hareketi, dokuz aylık kesintisiz yükselişin ardından, şimdi ilk defa kendini frenliyordu. Genel grevin iptali, Dayanışma saflarında ciddi bir çözülmeye yol açmıştı. Olayları takip eden üç ay boyunca, Polonya'da kayda değer tek bir grev bile olmadı. Üyelerin kafası karışmıştı; yönlerini kaybetmişlerdi; güvenleri azalmıştı. Dayanışma üyelerinin geniş gruplar halinde örgütlü eylemlere yeniden başlaması için Temmuz'a kadar beklemek gerekecekti.

İyi ama bu bozgun neden ortaya çıktı? Genel grev kararının, ya da karardan vazgeçilmesinin yararı ne olursa olsun, iptal için ne de güzel bir yol seçilmişti ama! Üstelik, sendikanın temelini oluşturan ilkeler nasıl da ihlal edilmişti! MKS'nın şeffaf demokrasisinin yerini, bir avuç ulusal liderle danışmanın diktatörlüğü alıvermişti. Açık müzakerelerin yerine, tamamen gizli görüşmeler tercih edilmişti. Varşova'da Walesa ve danışmanlarıyla aynı otelde kalan Dayanışma bölge liderleri, kasıtlı olarak neler olup bittiğinden habersiz bırakılmıştı. Bydgoszcz krizi, Dayanışma'nın ne derece bürokratikleştiğini acı biçimde ortaya çıkardı.

Ancak hareketin kendi gelişim çizgisi, daha genel bir soru çıkarıyordu ortaya: Dayanışma tam olarak neydi ve en büyük hedefi ne olmalıydı? Resmi olarak, Ağustos 1980'de doğan ve sonraki aylarda gelişen bir "sendika"ydı. Sendika tabiri, Dayanışma'nın dinamiğini, bağlanan umutları ve zorlanan talepleri karşılamak için asla yeterli olmadı; hatta gitgide daha yetersiz hale geldi. Varşova bölge şubesinin başkanlığını yapan, Ursus traktör fabrikası eylemcilerinden Zbigniew Bujak, fabrikasında şöyle söylüyordu: "Eğer tam da hükümetin bizden beklediği gibi kendimizi yalnızca sendika olarak görürsek, batan bir gemideki denizcilerin sendikasından başka bir şey olamayız". Sendika, ulaştığı konumun gereği olarak, kendini yeniden tanımlamaya giderek daha fazla zorlanıyordu.

Bydgoszcz bozgunu, Dayanışma için ölümcül bir kriz değildi ve yapının tamamen tükendiğini, sınırlarına ulaştığını göstermiyordu. Bu kriz, Dayanışma'nın gelişiminde ilk evrenin sonuna gelindiğini ifade etmekteydi sadece. Dayanışma, bu nedenle yeni bir yön bulmak zorundaydı kendine.

Dolayısıyla, Bydgoszcz'den sonra, izlenecek yol hakkında hem teorik hem de pratik tartışmalar büyüyecekti. Sendika hangi yönde gelişmeliydi? Hangi sorunların peşine düşmeliydi? Ne

kadar yükseği hedeflemeliydi? Hangi yöntemlerle mücadele etmeliydi? Kim, hangi politikalarla önderlik etmeliydi sendikaya? Bu tartışma, hareket için ölüm kalım meselesiydi.

Parti felçte

Bir "ikili iktidar" durumunun varlığı, çatışan güçlerin her ikisinin de *zayıflık* içinde olduğunu gösterir. Dayanışma'nın Bydgoszcz vesilesiyle ortaya çıkan sorunları, rejim açısından, daha sert darbeler vurma ve zaferi pekiştirme yolunda fırsat olabilirdi. Ancak bunun gerçekleşmesi için, rejimin gerekli gücü toplayabilmesi gerekirdi. Oysa rejim hâlâ hastalıktan bitkin durumdaydı; kısmen silahsızdı; büyük bir saldırıya muktedir değildi. Dolayısıyla, Walesa ve danışmanların işçi hareketine verdikleri zarar, kesin ve yıkıcı bir etki yaratmadı.

Savaştan beri, Polonya Halk Cumhuriyeti'nin temel iktidar aygıtı, Polonya Birleşik İşçi Partisi'ydi. Bu aygıt ile Polonya'nın savaş öncesi Komünist Partisi arasında hiçbir organik bağ yoktu. Eski Komünist Parti önderliği, kökenlerini Rosa Luxemburg'un partisine dayandırabilecek, gerçek bir sınıf mücadelesi mirasına sahip kişilerden oluşmaktaydı. Ancak, 1930'ların sonunda Stalin tarafından katledilmeleriyle, parti fiilen ortadan kalkmıştı. Savaşın bitmesine yakın dönemde ve daha sonrasında ortaya çıkan şey ise, tepeden inşa edilen, tamamen yeni bir yapılanmaydı. Sınai gelişmeyi ve sermaye birikimini amaç edinen bu örgüt, hiçbir zaman sınıf işçi mücadelesinin partisi olmadı. Aksine, işçilere *karşı* mücadele eden bu partinin varlık nedeni, sömürünün en yetkin hale getirilmesiydi. En yakın akrabaları, sömürge sonrası ülkelerin "hareket partileri" idi. Tüm bu yapıların paylaştığı ortak kaygılar, ulusal ekonomik gelişme, dünya kapitalizmi içinde diğer devletlerle rekabet ve emekçi nüfusun denetim altına alınmasıydı.

Partinin fiili işlevleri, yönetici kadroların seçilmesi ve koordine edilmesi ile, yönetenler tarafından yapılan planların topluma ve işyerlerine iletilmesiydi. Partiye üye olanlar, çeşitli ayrıcalıklara kavuşuyordu: daha iyi bir kariyer olasılığı; kıt bulunan değerli mallara, ayrıca elde edilmesi güç politik "bilgi"ye erişim. Yıllar içinde, parti doktrininin katı *ideolojik* boyutu düşüşe geçti.[15] Parti üyelerinden daha az şey isteniyordu artık. Ara sıra düzenlenen parti toplantılarına ve 1 Mayıs kutlamalarına katılmaları, en temel şartlardı. Belirli bir inanca bağlılık beklentisi ortadan kalkmıştı. Politik rengi ve sosyal bileşimi bağlamında, PBİP giderek artan ölçüde Batılı muhafazakâr partileri andırıyordu.

İdeolojik bağlılığın azalması, siyasi ve ekonomik olarak gündelik hayatın gitgide daha fazla yozlaşmasını da getirdi beraberinde. Bu arada, sanayileşme ile, ortaya daha karmaşık ve eğitimli bir çalışan nüfus çıkıyordu. Yöneten tabaka gitgide daha umursamaz, menfaatçi ve devlet aygıtını tekeline alması nedeniyle de daha yoz bir hal alıyordu. Yönetenlerin yozlaşmışlığı, toplumun geniş katmanları arasında her geçen gün büyüyen bir inançsızlık ve öfke yaratıyor, yönetimin etkin olmaktan uzak yapısı da bu hissi pekiştiriyordu.

Esasında parti, ahlâki bir çözülme süreci geçiriyordu. Ancak, elinde tuttuğu siyasi tekel göz önüne alındığında, partiyi reforma zorlayacak ne bir seçim rekabetinden, ne de parti içi demokratik yenilenme hareketlerinden söz edilebilirdi. Muhtemelen, eski komünist ve sosyalist parti geleneklerini miras alanlar da dâhil olmak üzere, kişisel olarak hâlâ sosyalizm inancını koruyanlar ve partilerini eleştirenler de vardı. 1960'larda, partinin Moczar kanadının Yahudi düşmanlığını açıkça teşvik etmesi, pek çok kişide rahatsızlığa yol açmıştı. Yozlaşmışlığın ayyuka

15 Konuyla ilgili bir inceleme için bkz. Ray Taras, *Ideology in a Socialist State: Poland 1956-1983* (Cambridge University Press, 1984).

çıkması ve sistematik eleştiride bulunma imkânı olmaması nedeniyle işyerlerinde gördükleri hoşnutsuzluk ise, çok daha fazla parti üyesini tedirgin etmekteydi. Bununla beraber, açıkça eleştiride bulunarak tehlikeye atılmaktansa, dillerini ısırmayı tercih ediyorlardı.[16]

Isırılan dillerin bir anda serbest kalmasını sağlayan ve saklı özlemleri ortaya çıkartan Dayanışma'nın gelişi, PBİP üzerinde son derece rahatsız edici etki yarattı. İlk olarak, parti rejimi ile halk, özellikle de büyük sanayi fabrikalarındaki çekirdek işçi sınıfı arasındaki uçurumun derinliği açığa çıktı. İkinci olarak, Dayanışma, rejim aygıtının kadroları arasında dalga dalga yayıldı ve işten çıkarmalar, istifalar, jurnalcilik ve kadro sirkülasyonu yaygın bir hal aldı. (Örneğin, "normal" zamanlarda her yıl 49 il genel sekreterinden sadece dokuzu değişirken; 1980'in son dört ayında 22, 1981'in ilk altı ayında da 31 değişiklik oldu.)[17] Üçüncü olaraksa, partinin alt kademelerdeki geniş bir kesime, yepyeni ve daha cazip bir siyasi katılım çerçevesi sunuyordu Dayanışma. Bu süreçte, neredeyse bir milyon parti üyesi Dayanışma'ya katıldı ve pek çoğu da hızlı eylemcilere dönüştü.

Dayanışma'nın ortaya çıkışı, parti tabanındaki reform yanlılarını da harekete geçirdi. "Yatay örgütlenmeci" olarak bilinen bu hareket, ilk olarak sanayi şehri Torun'da kendini gösterdi. Torun'daki bir fabrikanın şube sekreteri Zbigniev Ivanow, Dayanışma'nın örgütlenme biçimini model alarak, bir fabrikalar arası parti komitesi yarattı ve partinin acilen kongreye gitmesi yönünde çağrılar yayınlamaya başladı. Amaç, tepeden seçim yöntemini yıkma ve delegelerin serbest seçimle belirlenmesi ilkesini kabul ettirmek; partinin Dayanışma'yla bir anlaşma yap-

16 Özellikle çalışan kesimde, parti üyesi olmamak kabul edilebilir bir şeyken; partiden ayrılmış olmak çok daha olumsuz bir durumdu.

17 Paul G. Lewis, "Institutionalisation of the Party-State Regime in Poland", Bronislaw Misztal (der.) *Poland After Solidarity: Social Movements versus the State* (Transaction Books, New Brunswick 1985) s. 43.

masını sağlamaktı. Ancak *yatay örgütlenmeciler*, tek parti ilkesine karşı koymuyorlardı. Dayanışma'nın liderleri gibi, onlar da "partinin öncü rolü" ifadesiyle belirlenen sınırı aşamıyorlardı.

Iwanow, parti kurallarını ihlal etmekle suçlanarak Şubat ayında ihraç edildi. Ancak, kendi şubesi tarafından yeniden sekreterliğe seçildi. 1981 Nisan'ı ortalarında Torun'da düzenlenen ulusal konferansın ülkedeki il şube delegelerinin üçte birini toplamayı başarmasıyla, *yatay örgütlenme* hareketi doruk noktasına ulaştı. Bu gelişmeler üzerine, parti önderliği de özel bir kongre yapılması talebini ve delegelerin serbest seçimle belirlenmesi ilkesini kabul etti.

Elbette, parti içinde filizlenen tek akım *yatay örgütlenmeciler* değildi. Karşılarında, devlet aygıtını sıkı bir şekilde savunan, halka açık konferanslar düzenlememekle birlikte, Dayanışma'ya karşı yaptıkları sert eylem çağrıları Polonya ve Rus partisinin yayın organlarınca düzenli olarak kamuoyuna duyurulan, biraz karanlık bir "Katowice Forumu" vardı. Bunun yanında, ilkbaharda da Yahudi aleyhtarı Grunwald Yurtseverler Birliği grubu kısa sürede yasal bir örgüt olarak tescil edildi ve bir yazarın da belirttiği gibi, Nazi gazetesi *Der Stürmer*'i andıran bildiriler basmaya başladı.[18]

Parti kongresinin tarihi Temmuz 1981 olarak belirlenmişti. Yazın ilk günleri, parti şubeleri içinde amansız bir seçim kampanyasına tanıklık etti. Birçok üst düzey parti lideri, adaylık seçimlerini kazanamadı. Merkez komitenin 143 üyesinden sadece 40'ı konferans delegesi olarak seçildi. Kremlin, bu küçük düşürücü hakarete, uzun bir kınama mektubu ile cevap verdi. Bununla birlikte, *yatay örgütlenmeciler* de az sayıda delege çıkartabilmiş-

18 Kazimierz Brandys, *A Warsaw Diary, 1978-1981* (Chatto and Windus/The Hogarth Press, Londra, 1984) s. 209. Yine o günlerde kurulan Katolik Polonya Akademi Birliği (PZA) de, Polonya "ulusal kültürünün" "Yahudileştirilmesine" karşı direniş çağrısı yapıyordu: Jan Toporowski, "Poland: Cliffhanger Democracy", *New Statesman*, 12 Haziran 1981.

lerdi. Seçilenler, büyük ölçüde, mevcut parti önderliğinin *yanında* ya da *karşısında* açık tavır alan kişiler olarak tanınmadıkları için tercih edilmişlerdi.

Kongre delegelerinin büyük çoğunluğu (yüzde 80'i), daha önce delege olmamış kişilerdi. Delegelerin sosyal bileşimi, Parti'nin gerçek sınıf karakterini de açığa çıkartıyordu. Seçimin "tepeden" yapıldığı önceki süreçlerde, delegeler arasında işçilerin oranı makul seviyelere ulaşıyordu. Ancak serbest seçimler sonucunda, "işçi"lerin payı yalnızca yüzde 20'de kaldı. Bunların dörtte birini ustabaşılar oluşturuyordu. Kongre, "orta yaşlı, orta sınıf aydınların" buluşma yeriydi adeta. Bu arada, delegelerin sadece yüzde 5'i kadındı.

Bu süreçte, partinin "reform" kongresi önemli hiçbir karar almadı. Büyük ölçüde yeni bir merkez komitesi ve politbüro seçilmişti. Ancak, ekonomik ya da siyasi reform yolunda kayda değer hiçbir program belirlenmedi. Kongre, partinin krize yönelik çözüm sunmadaki yetersizliğini açığa çıkardı. Parti içi reform talebi bile hiçbir şey ifade etmiyordu: Bir ay içinde, merkez komitesi kendisine bilgi akışının sağlanmadığından şikayet edecek; seçimi kazanamayan parti il sekreterleri de bir şekilde merkez komiteye atanacak; parti tarihinde gizli oylamayla seçilen ilk sekreter konumundaki Kania da üç ay sonra Jaruzelski ile değiştirilecekti. Böylece Jaruzelski, parti sekreterliğini, savunma bakanlığını ve başbakanlığı, partinin kurallarına aykırı olarak bir arada yürütecekti.

Kongreden birkaç gün sonra, Lodz'da yiyecek kıtlığını protesto eden yürüyüşçüler, "Dokuzuncu Kongre'nin tek sonucu: Açlık" yazılı dövizler taşıdılar. Gazeteciler Derneği Başkanı Stefan Bratkowski ve Gdansk Dayanışma eylemcisi Bogdan Lis gibi, yüksek sesle konuşmakta ısrar eden parti içi muhalifler ihraç edildiler. İşçi sınıfına mensup üyelerin partiden kaçışı daha

önceleri ağır bir akıntı gibi görünürken, şimdi bir sele dönüşmüştü (kongreye kadar yüzde 13 civarında kalan kaçış; 13 Aralık itibarıyla yüzde 42'ye ve askeri darbeden sonra daha da yüksek oranlara ulaştı).

Düzenin etkin bir mekanizması konumundaki Parti, bitme noktasına gelmişti. Kongreden sonra, devlet sisteminin merkezi parti değil, ordu olacaktı artık.

Dayanışma'nın çıkmazı

Rejimin de, Dayanışma'nın da önemli ölçüde tıkandığı bu koşullarda, önemli olan, tarafların kendilerini yeniden örgütleme hızıydı. Polonya'nın trajedisi, bir bakıma, bu noktaya kadar indirgenebilir: Gerici güçler, teorik ve pratik netliğe, işçi hareketinden daha önce ulaşmayı başardı. Parti kongresinden sonra, Polonya'yı yönetenler, rejimi gitgide daha militarize hale getirecek; işçi hareketine karşı açık bir saldırıya girişeceklerdi. Harekete ölümcül darbeyi vuracakları an gelene dek, kendi güçlerini bir araya toplayıp sınarken, bir yandan da hasımlarını zayıflatmaya çalışacaklardı. Ödetecekleri bedel de çok ağır olacaktı.

Dayanışma cephesinde ise, Bydgoszcz krizi bir şok yaratmış, sendikayı kendi içine döndürmüştü. Değişmek zorundaydı. Marx, her devrimci hareket, gelişiminin belirli bir evresinde, ileri sıçramak için "gericiliğini kamçısına ihtiyaç duyar" diye yazmıştı. Bydgoszcz'de de hiç şüphesiz bu kamçı şaklamıştı. Şimdi sorun, sendikanın bazı kesimlerinin görüşlerini netleştirip netleştiremeyeceği, yeni duruma uygun bir önderlik sunup sunamayacağı noktasında düğümleniyordu.

Ancak, sonraki aylarda Dayanışma'nın içinde bulunduğu durumu karakterize eden şey netleşme değil, giderek derinleşen kafa karışıklığı oldu. Bu açıdan, net bir gelişim çizgisi bulunma-

dığından, Dayanışma'nın yasal olarak varolduğu dönemin son sekiz buçuk ayı özetlemek oldukça güç. Birbiriyle ortak yanlara sahip farklı eğilimler ve hareketler arasında bir etkileşim ortaya çıkıyordu. Tüm bu eğilimler, içinde bulunulan durumun ciddiyeti ve Dayanışma'nın siyasi tavrında radikal bir keskinleşmeye duyulan ihtiyaç konusunda görüş birliğindeydi. Ancak hiçbiri, sürece uygun bir karar vermelerin sağlayacak çözümleme düzeyine ulaşamadı. Gerçi, son günlere yaklaşılırken, önderlik bünyesinde kayda değer bir yön değişimine dair işaretler kendini gösterdi; ama bu değişim için artık çok geçti.

Hareket içerisinde ortaya çıkan bu eğilimlerden bazılarını, ana hatlarıyla anlatabiliriz.

Ilımlılık ve bürokratikleşme

"Ilımlılık", Dayanışma önderliğini etkisi altına alan baskın yönelimdi. Ağustos 1980 anlaşmasını, rejimle kurulacak daimi ilişkinin temeli olarak görmek istiyorlardı: Dayanışma, hükümete kısmi bir meşruiyet sağlayacak ve Polonya toplumunun reformu yolunda hükümeti bir "ortak" sayacaktı. Aralarında zıtlaşmalar yaşanacak, ancak bunlar, Batılı bir sendika hareketinden daha çok tehdit etmeyecekti sistemi. Dayanışma, daha başka noktalarda ilerleme kaydetmeyi umarak, bazı konularda rejimle uzlaşacaktı.

Bu fikir nereden çıktı?

Geleneksel olarak Polonya toplumunda muhafazakâr bir rol üstlenen kilise, bu soruya verilecek yanıtın en açık parçalarından birisi. Birbirlerine tamamen düşman olmasalar da, parti önderliği ve kilise, karşılıklı husumetle bağdaşma arasında karmaşık bir denge tutturmuştu. 1956'dan beri düzenli olarak, kilise liderleri kriz zamanlarında rejime destek olmuşlar, karşılığında ise geniş rahipler ve rahibeler sistemi için daha fazla alan, bina-

lar, törenler, yayınlar, devlet okullarında dini eğitim hakkı vs. almışlardı.[19]

Dolayısıyla, Ağustos 1980'de işyeri işgalleri yayılırken, parti lideri Gierek'in doğrudan isteğiyle[20], Kardinal Wyszynski'nin düpedüz grev kırıcı bir vaaz vermesi şaşırtıcı değildi. Şubat'taki Bielsko-Biala bölgesel grevi sırasında, Rahip Dabrowski'nin, yetkililere güvenebilecekleri konusunda işçilere güvence vermesi de öyle. Bydgoszcz krizinde Papa'nın verdiği mesaj (kendisine, işçilerin grev istemediğine dair sesler geliyormuş Polonya'dan), hükümet tarafından geniş çapta duyuruldu. Genel grevi sona erdirmesi için Walesa'ya baskı yapan da Kardinal Wyszynski oldu.

Ordu darbesine kadar ve ayrıca sonrasında, kilise hiyerarşisi ılımlılık vaazları vermeyi sürdürdü. Kendilerinden daha solda kalan tüm güçlere, hatta ılımlı olanlara karşı bile, şüphe ve çoğu zaman da açıkça düşmanlık besliyordu kilise. Bu bağlamda, Aralık 1980'de piskoposluk sekreterinin KOR'a saldırdığı görülüyordu (sonradan bu hamlesini geri çekmeye zorlandı).

Birçok Polonyalı işçinin kiliseyi dinlemesinin sebebi, kilisenin işçileri haklı bulduğunu söylemesi değildi yalnızca. Polonya Katolik Kilisesi, daha çok İngiliz İşçi Partisi gibi politik bir rol oynuyordu. Halkın sıkıntılarını yumuşak başlı bir şekilde onaylıyor, ama bir yandan da talepleri doğrultusunda fiilen mücadele etmekten geri tutuyordu işçileri. İşçi Partisi tüm acılara çözüm olarak seçim sandığını gösterirken, rahipler de dualarını sunuyorlardı. Ancak ilke aynıydı: Kilise, acı çeken işçiler adına konuşuyordu; mücadele eden bir işçi sınıfı için değil.

---

19 Bk., Colin Barker, 4'üncü Bölüm, *Festival of the Oppressed: Solidarity, Reform and Revolution in Poland, 1980-1981* (Bookmarks, Londra 1986); Michael Szkolny, "Revolution in Poland", *Monthly Review*, 33:2, Haziran 1981 ve Bogdan Szajkowski, *Next to God... Poland: Politics and Religion in Contemporary Poland* (Frances Pinter, Londra 1983).

20 Szajkowski, s. 94; Peter Raina, *Independent Social Movements in Poland* (London School of Economics/Orbis Books, Londra 1981).

Bununla birlikte, kiliseye karşı mutlak bir itaat de söz konusu değildi. En dindar işçilerin aynı zamanda en muhafazakâr işçiler olduğu, hiçbir şekilde söylenemezdi. Örneğin, yaptıkları işin tehlikeleri, Silesyalı maden işçileri arasında koyu bir dindarlığa önayak oluyordu. Oysa bu işçilerin militanlığı, Dayanışma'nın Ağustos 1981'deki zaferine büyük katkı sağladı. Jaruzelski'nin askeri darbesine karşı en sert kavgayı veren de onlar olacaktı. Kardinal ve Papa'ya en sert eleştirileri yöneltenlerden bazıları, aslında en inançlı olanlardı.[21] Tanrı'ya inanmak, hiçbir şekilde sendikayı rahiplerin yönetmesi inancını da beraberinde getirmiyordu! Durum ne olursa olsun, kilisenin homojen bir siyasi yapıya sahip olduğu söylenemez: İşçilerin ve köylülerin gündelik yaşamlarına yakın olan birçok rahip, "radikal bir özgürleşme teolojisi"ni kabullenmeye de yaklaşabiliyordu. Grevler sırasında, işgal edilen fabrikalarda kitleleri tutmak ve benzeri müdahaleleri, genellikle işçi dayanışmasının *güçlenmesine* katkı sağlıyordu.

Ayrıca, Dayanışma ağırlıklı olarak *seküler* bir işçi sınıfı hareketiydi. Eylül 1981'deki Dayanışma kongresinde yapılan oylama sonucunda, kongre süresince günlük ayin yapılmaması yönünde karar alınmış olması da bunun bir göstergesidir. Dayanışma'nın tepe yönetiminde gerçekten de rahiplerinki gibi muhafazakâr fikirler hâkim olmuşsa, bunu açıklamak için başka yol bulmalıyız. Bu fikirlerin arkasında, ağırlıklı olarak "danışmanlar"dan oluşan, kiliseden bağımsız bir güç vardı.

Başka hiçbir işçi hareketinde, Dayanışma'daki danışmanlar gibi bir oluşuma rastlanmadı bugüne kadar. Varşovalı aydınlar arasından bir tabaka -eski parti üyeleri, Katolik aydın çevrelerin mensupları, KOR üyeleri-, sendikanın idari konseylerinde doğrudan temsil edilmekteydi. Varşova'da yapılan bir bölge kon-

21 Gdynialı Liman işçisi J. Gajda'nın sıra dışı anıları için bkz. "August 1980 As I Saw It", Wladyslaw W. Adamski (der.), *Sisyphus Sociological Studies, Sayı:3, Crisis and Conflicts, The Case of Poland 1980-1981* (PWN-Polish Scientific Publishers, Varşova, 1982), (alıntılar için bkz. Barker, s. 65-66).

feransında, biri sendika icra kurulu (seçilmiş işçiler) ve biri de danışmanlar (atanmış aydınlar) için olmak üzere, iki ayrı "üst liste" bulunuyordu. Bütün büyük eylem önerilerinin, danışmanların eleğinden geçmesi gerekiyordu.

Danışmanlar, Dayanışma'ya girmeyi daha en başta, Gdansk'ta başarmışlardı.[22] Varşovalı aydınlar delegasyonu, tersaneye "dayanışma selamları"ndan daha fazlasını getirmişti: Müzakerelerin yürütülmesi konusunda "öneri" sunmaya gelmişlerdi. Bu delegasyonun üyelerinden Jadwiga Staniszkis ve Tadeusz Kowalik, işçilerin militanlığının delegasyon üyelerini nasıl dehşete düşürdüğünü ve işçi hareketini ılımlı hale getirmek için nasıl müdahale ettiklerini anlatmışlardı. Staniszkis, aydınların müzakerelere farklı bir "dil" getirdiğini ileri sürüyor: sınıf bilincinin dili değil, hükümetin ve sendika "uzmanlarının" birbirleriyle kolaylıkla iletişim kurmasına izin veren, yatıştırıcı bir "liberal anlambilim"

Yeni "uzmanlarının" tavsiyesi üzerine, MKS liderleri "partinin öncü rolünü" tanıyan bir formülü kabul ettiler ve delegeler arasında oylamaya gidilmeksizin, bu formülün nihai anlaşmaya sokulmasına izin verdiler. Gdansk görüşmelerinde danışmanların rolünün büyümesi, MKS'nın demokratik işleyişinde bir gerilemeyi de getiriyordu beraberinde. Şimdi, detaylı müzakereler kapalı kapılar ardında yürütülüyordu. MKS'nın ana gövdesi ile icra kurulu arasındaki toplantılar seyrekleşmişti ve ilkesel konular artık delegelerin oyuna sunulmuyordu.[23]

Dayanışma kurulduktan sonra, bu danışmanlar Walesa'nın

22 Polonyalı emektar Troçkist Ludwik Hass, bu durumu "gerçek bir sınıf operasyonu" olarak tanımlıyordu: "Die Tragödie von Solidarnosc sind der Berater!" (Ernst Haenisch'in Ludwik Hass'la yaptığı röportaj), *Klassenkampf* 10, Mart-Nisan 1982. Çeviri için Ian Birchall'a teşekkürler.

23 Jadwiga Staniszkis'in iki anı kitabında yer alan ayrıntılar, "The Evolution of Forms of Working Class Protest in Poland: Sociological Reflections on the Gdansk:Szczecin Case", *Soviet Studies* içinde, 33, 2 Nisan 1981 ve Tadeusz Kowalik, "Experts and the Working Group", Kemp-Welch (der.) içinde.

etrafında bir çeşit "saray bürokrasisi" oluşturdu. Onun kararsızlıkları üzerine oynuyor, konuşmalarının çoğunu kaleme alıyor ve sürekli olarak ılımlılaştırıcı bir etki yaratıyorlardı. Bu durum, sadece Sejm'deki Katolik delege Mazowiecki (Nisan 1981'den itibaren Dayanışma'nın haftalık gazetesinin editörlüğünü yaptı), tarihçi Geremek ya da eski Hristiyan Demokrat hukukçu Sila-Nowicki için geçerli değildi. Aynı zamanda, eski Marksist devrimci, KOR'un kurucu üyesi Kuron da bu yapıya dâhildi. Gerçekten de, kritik anlarda, geçmişte devlet baskısının hedefi olmuş radikal muhalifler, işçi sınıfı mücadelesiyle daha önceden hiçbir bağ kurmamış, sağ kanatta yer aldığı açıkça görülen danışmanlara göre daha etkili bir ılımlılaştırma rolü oynayabiliyorlardı.

Dayanışma'nın ulaştığı güçte, işçi sınıfı dışından aldığı destek de rol oynuyordu hiç kuşkusuz. Ama, farklı sınıfları kendine çekiyor oluşu, aynı zamanda bir risk de oluşturuyordu. Dayanışma, önderliğe yerleşecek aydınların egemenliği tarafından siyaseti belirlenen, yumuşak bir "halk cephesi" haline gelebilirdi. Ve bu, bir *sınıf* sorunuydu.

Seçkinci eğilimlere sahip olan Polonyalı aydınların hayal gücünün sınırlarını belirleyen şeyler, Polonya'nın tarihi, ulusal sınırları ve devletin büyümesine yakından bağlı toplumsal rolleriydi. Aydınlar, ifade özgürlüğü, devletin özel yaşama müdahalesi gibi hususlarda işçilerle aynı görüşleri paylaşıyorlardı. Ancak, kol ve kafa emeği arasındaki ayrım da varoluşlarının esasıydı. Eğer bir sınıfı "temsil" edeceklerse, atanmış alt kademe memurların "yeni küçük burjuvazi"si olacaktı bu.[24] Doğal faali-

24 Yirminci yüzyıl kapitalizminin bu önemli öğesi, Marksist kuram tarafından hâlâ büyük ölçüde kabullenilmemiş durumda. Bu sınıf, "Komünist" ülkelerde, geri kalmış ülkelerin "ulusal" hareketlerinde ve özellikle Batı'nın işçi hareketlerinde büyük rol oynuyor ve "ikâmecilik" (substitutionism) eğilimlerinin kökenini oluşturuyor. Çeşitli açıklamalar için bkz. Leon Trotsky, *History of the Russian Revolution* (Gollancz, Londra 1965), s. 184-85; Tony Cliff, "Deflected Permanent Revolution", *International Socialism* (ilk dizi) 12, Bahar 1963; ve Alex Callinicos, "The 'New Middle Class' and Socialist Politics", *International Socialism* (ikinci dizi) 20, Yaz 1983.

yet alanlarını, bürokrasi içi manevralar oluşturuyordu ve güdüleri de devrimci olmaktan uzaktı.

Aydın kesim, danışmanlar aracılığıyla, Dayanışma'nın iç politikası üzerinde yoğun bir baskı uyguluyordu. Partinin içinde ya da dışında, Katoliklik, milliyetçilik ve liberalizmin çeşitli bileşimlerini temsil ediyorlardı. Herhangi bir *sosyalist* siyaset geleneği, işçi sınıfı enternasyonalizmi ve proletaryanın toplum üzerindeki gerçek egemenliği için yürütülecek mücadele ise, asla temsil etmedikleri, hatta pek çoğunun aşırı düşmanlıkla karşıladığı şeylerdi. Aydınların Dayanışma'yı tanımlamak için kullanmaya çalıştığı formül, hareketin sınıf karakterini önemsemiyor, onun yerine, ulusal bir hareketin doğuşunu yüceltiyordu. "Ulusal birlik" ve "akılcı çözümler" yanılsamalarının tohumlarını ekerek, sınıf savaşı ve işçi iktidarına yönelik mücadelenin gerekliliği gibi konuların ön plana çıkmasını önlüyordu.

Ilımlı bir strateji arayışı, liderlerin hareketi geri itmesini, uzun vadeli bir uzlaşmaya tehdit oluşturabilecek taban hareketlerini engellemesini ve durdurmasını gerektiriyordu. Varşova grevlerinin sonrasında Narozniak ve Sapielo'nun tutuklanmaları üzerine Walesa, sendikanın yasallaşmasının, "hırçın" grevlerin sonlanması ile mümkün olabileceğini iddia ediyordu:

> Ülkede kargaşa kol geziyormuş gibi bir görüntü ortaya çıkabilir. Orada burada iş durdurmalar, oturma eylemleri, açlık grevleri... Haklı sebeplerimiz olsa bile, dertlerimizi grevsiz de halletmenin yolları var.

Walesa, 1981 yazı ve sonbaharında, grevleri durdurma çağrısı yaparak, yeni taleplerde bulunmamaları konusunda işçileri zorlayarak, sabır telkin ederek bütün ülkeyi dolaştı.

Eğer bir hareket bürokratikleşmişse, kararları veren liderler ayrı bir tabaka oluşturmaya başlamışsa ve üyeler de yalnızca onların peşinden giden kişiler konumuna indirgenmişse, ılımlı bir siyaseti kabul ettirmek büyük ölçüde kolaylaşacaktır. Dayanışma

hareketinde de bu eğilimler kendini gösterdi. Walesa, Ocak 1981'de Papa'ya yaptığı ziyaretin hemen ardından, dönemin başbakanı Pinkowski ile özel bir görüşme yaptı. Bydgoszcz krizi ile ilgili kilit müzakereler hep gizli bir şekilde yürütüldü. Walesa, 1981 Kasım'ında da, sendikanın ulusal komisyonuna danışma ihtiyacı duymadan, Jaruzelski ve Kilise ile görüşmeler yaptı.

Üyelerin ilgisiz tavrı ve bürokratikleşme, aynı madalyonun iki yüzüydü aslında. Bydgoszcz sürecinin sonunda, üyeler kısmen kenara çekildi. Mart'ın üstünden üç aydan fazla zaman geçmişti ve hiçbir grev yapılmamıştı. Sendika toplantılarına katılım düşmüştü. Yaz başlarında, Dayanışma'nın ilk ulusal kongresinin delegelerini belirlemek için seçim toplantıları yapıldı. Bunların bazılarında yeterli toplantı çoğunluğu bile sağlanamadı[25] ve işçi adaylar, adaylıklarını geri çektiler. Aynı dönemde, aydın kesimin Dayanışma üzerindeki etkisi de güçlendi. Seçim toplantılarında onlar baskın durumdaydı ve adaylıkların pek çoğunu da onlar aldı.

1981 güzüne gelindiğinde, Dayanışma Kongresi'nde hâkim taraf işçi sınıfı delegeleri değil, aydınlardı. Kongre, Dayanışma içinde gücün merkezileşmesi sürecini güçlendiren ve bölgelerden gelen eylemcilerin muhalefetine karşın, hükümetle ilişkilerinde Walesa'nın elini tamamen serbest bırakan bir önergeyi onayladı.[26] Başkan seçilen Walesa'ya, 18 kişilik bir komite seçme yetkisi verildi. Bu komitenin çoğunluğu aydınlardan oluşuyordu ve başkanlık seçimlerinde Walesa'ya karşı duranlara da komitede hiç yer verilmemişti.

Ilımlıların etkisi, Staniszkis[27]'in deyimiyle, sendika içinde

25 Martin Myant, *Poland: A Crisis for Socialism* (Lawrence and Wishart, Londra 1982) s. 189.

26 Bu kararı, tabandan gelecek eylemlerin aksine, "rejimi geri adım atmaya zorlayacak şekilde, saldırı gücünün merkezde toplanması" olarak yorumlayan Touraine (s.142). Zira, önderlik böyle bir saldırıya girişmeyi düşünmüyordu.

27 Staniszkis 1984, s. 112-13.

"sessiz kalınan alanlar"a katkıda bulundu. Üyeler arasında çeşitli ihtiyaçlar ve istekler doğru düzgün ifade edilmiyordu. Özellikle Bydgoszcz'den sonra, sendika liderleri yerel Dayanışma bültenlerini ve afişlerini sansürlemeye çalıştılar ve bunun üstüne birkaç bölge şubesinde kısa süreli protesto grevleri düzenlendi. Sendika içinde eleştiri ve açık tartışmalar donma noktasına gelmişti. Bunun etkisiyle, hayal kırıklığı duyan birçok işçinin, Dayanışma'nın faaliyetlerine aktif katılımdan yüz çevirmeye başladığı görüldü. Danışmanların nüfuzu ya da liderlerin kendilerine ortalamanın oldukça üstünde maaş bağlamaları gibi tartışmalı konular, açıkça konuşulamıyordu. Danışmanlar, düzenli olarak eleştirenlere saldırıyor, onları örgüt içi "bütünlüğü bozma" girişiminde bulunmakla suçluyordu. Rejimin, sendika içindeki farklılıklardan yararlanacağını iddia ediyorlardı. Bu argüman, tartışmanın bastırılması için genellikle yeterli oluyordu zaten.

Reformizm –ılımlılar başka neyi temsil edebilirdi ki–, belirli teori ve taktikler içeren bir stratejidir. En genel düzeyde, ılımlılar, varolan sistemin değiştirilmesi gereken yanları ile muhafaza edilmesi gereken yanları arasında bir ayrım yapmaya çalıştılar. "Devlet" tehdit edilmemeliydi; öte yandan "sivil toplum" özgürleştirilebilirdi. Bu ayrım, özellikle Polonya koşullarında, son derece muğlak olsa da, sonuçları çok açıktı. Devlet güçlerinin, özellikle de ordu ve polisin bütünlüğüne zarar verecek her türlü çaba engellenmeliydi: "Ortağımızı korkutmamalıyız". "Partinin öncü rolü", gevşek bir biçimde de olsa, "ötesine geçilmemesi gereken sınır"ı tanımlıyordu.

Ilımlı strateji, bir bakıma, önderlik edebilecek ve belirleyici rol oynayabilecek bir devletin varlığını *talep ediyordu*. Yaz aylarında Kuron, Polonya'da bir "Ulusal Kurtuluş Hükümeti"nin özlemini çeken çok sayıda insanın bulunduğunu söylüyordu.[28]

28 *Niezaleznosc* ile röportaj, 18 Eylül 1981, Staniszkis 1984, s. 13'te alıntılanmıştır.

1981 Ekim'inde ise Walesa, Jaruzelski'nin parti liderliğine yükselmesi hakkında ihtiyatlı bir memnuniyet dile getirecekti. Polonya'nın diyordu, güçlü bir hükümete ihtiyacı var.

Büyük bir işçi hareketinin ilk aşamalarında, reformist tabakanın önderliğe yükselmesinde tuhaf bir yan yoktur elbette. Bu, sıkça karşılaşılan bir olgudur. Polonya örneğinde, Dayanışma'nın reformist kanadı hiçbir zaman çok istikrarlı bir duruş sergilemedi. Çünkü Polonya'daki asıl gerçek, bir ikili iktidar haliydi: Rakip ve birbirine zıt iki güç, ülkenin geleceği olmak için mücadele halindeydi. Ilımlılar, bu gerçeği anayasal bir ilkeye dönüştürme, "toplum" ve "devlet" ikiliğini yeni bir düzenin temeli haline getirme arayışındaydılar. Ancak krizin boyutu ve rejimin doğası, kitlesel bir hareket olarak Dayanışma'nın isyancı karakterini perçinledi; "ılımlı" tasarıları ütopik düşlere dönüştürdü. Rejim, özellikle 1981 yazından itibaren, durmaksızın sendikaya saldırıyor, müzakereleri kesiyor, derhal ve eksiksiz teslimiyet talep ediyordu. Bu çerçevede, Dayanışma üyelerinin büyük bölümü de, krizin keskin baskıları altında, daha militan yanıtlar vermek isteği duyuyordu.

Kabaca söylemek gerekirse, "kendi kendini sınırlama" ihtiyacı konusunda fikir birliğine varmış olmaları, bütün aydın kesimin homojen bir yapı oluşturduğu anlamına gelmez. Örneğin, KOR üyeleri çoğunlukla kilise danışmanlarından daha radikal, tabandan gelen radikal etkilere daha açık kişilerdi. Her şey bir yana, üyelere hitap etmek için alanlara çıkan ve ana yönelimlerini savunmak için sorular karşısında kıvırmaya çalışanlar genellikle onlar oluyordu. Sendikanın bir fabrika şubesinde işçilere hitap eden Adam Michnik, yerel yöneticilerin yetersizliği ve yolsuzluklar hakkında şikayetler duydu. "Evet", diye açıklayıp devam etti: "Ama sorun sadece bireyler değil, bu çarpıklıkları üreten *sistem* ve yeni gelecek yöneticiler de eskilerinden farklı olmayacaktır." İşçilerden biri "Doğru!" diye bağırdı, "bu yüz-

den sistemden tümüyle kurtulalım!". Michnik, hemen sözünden döndü: "Belirli jeopolitik gerçeklikler göz önünde bulundurulmalı ... Bu şekilde yapamazsınız..." vs.[29]

Bu sınırlara tabi olarak açıkça konuşmak zordu. Liderler, bitmek bilmeyen tartışmalara, entelektüel dil oyunlarına, oyalayıcı hilelere başvurarak, riskli olduğunu düşündükleri tabloyu ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. Tourane'in tespitiyle, "Michnik'in ve aslında genel olarak da militanların sözleri, bu çelişkiler üzerinde dans eden muğlak ifadeler ve şakalarla bezeliydi."[30] Ilımlılar asla sağlam bir dayanağa, net bir yönelime sahip olmadılar. Alternatif bakış açılarının dile getirilmesine engel teşkil etmiş olabilirler; ama kendileri de saptanmış bir amaçtan yoksundular.

Radikaller

Ilımlıların liderliği asla su götürmez değildi. Özellikle Bydgoszcz olayları sonrasında, sendika içinde çeşitli "radikal" eğilimler ortaya çıktı. Bununla birlikte, içlerinden hiçbiri örgütlü bir fraksiyon şekline bürünemedi ve ortaya alternatif bir strateji koymayı başaramadı. Radikaller genellikle kafa karışıklığıyla dolu, siyasi olmaktan çok ahlaki tepkiler vermekteydiler. Yerel ölçekte örgütlenmiş bu grupların tavrı, politik farklılıklardan ziyade, şahsi sempati ve antipati üzerine şekillenmişti.

Örneğin, 1980 sonbaharından itibaren Szczecin'de, Dayanışma'nın yerel gazetesi *Jednose* etrafında toplanmış bir grup, Polonya toplumunu rejim ile işçi sınıfı arasında uzlaşmaz bir karşıtlığın sahnesi şeklinde tanımlayan ve bu iki güç arasında, er ya da geç nihai bir karşılaşmanın yaşanması gerektiği sonucu-

29 Lawrence, Weschler, *Solidarity: Poland in the Season of its Passion* (New York: Simon and Schuster, 1982) s. 85.

30 Touraine, s. 78.

na varan makaleler yayımlıyordu.[31] Benzer fikirler, 1981 sonbaharındaki sendika kongresinde kendi manifestosunu yayınlayan "köktenci" bir gruplaşma tarafından da ifade edilmişti:

> Parti aygıtı, iktidarın üç temel unsuruna, mülkiyete, güce ve propagandaya egemen olan yeni bir yöneten sınıf haline gelmiştir. Vaat edilen sınıfsız toplum yerine, bir tarafında siyasi, ekonomik ve ideolojik gücü elinde tutanların, diğer tarafında ise, Marx'ın da ifade ettiği gibi, zincirlerinden başka kaybedecek şeyi olmayanların, yani her şeyden mahrum bırakılmış insanların bulunduğu, tarihin gördüğü en sınıf temelli toplum inşa edilmiştir.[32]

Ancak hiçbir grup, kendi görüşlerinden herhangi bir nesnel örgütsel sonuca varmış gibi görünmüyordu ve bu anlamda kendilerini silahtan yoksun bırakmaktaydılar. Gerçekten de, köktenciler manifestolarını şu ifadeyle bitiriyorlardı: "Dayanışma, kendi iktidarı için, ya da bir siyasi parti haline gelmek için mücadele etmez".

Gdansk'ta Anna Walentynowicz, genel grevi iptal etme kararının veriliş şekli karşısında şaşkınlığa kapıldı ve Walesa'ya karşı son derece kişiselleştirilmiş saldırılarda bulundu. Bunun üzerine, tersane komitesinden çıkarıldı ve gitgide daha çok yalnızlaştı. Andrej Gwiazda ise, genel grevi iptal etmek için 31 Mart'ta Walesa'yla birlikte televizyona çıkartılmasından ötürü tuzağa düşürülmüş gibi hissederek, Walesa'ya, antidemokratik sendika içi uygulamalara yönelik endişelerini dile getiren bir "Açık Mektup" yazdı.[33] Taban eylemlerinin, Dayanışma'nın gücünü muhafaza etme yolundaki temel araç olduğunu, "Sendika içinde bir diktatörlüğün, Dayanışma'nın sistem tarafından yutulması

31 Lawrence, Weschler, *Solidarity: Poland in the Season of its Passion* (New York: Simon and Schuster, 1982)s. 85.

32 *Tygodnik Solidarnosc*, 25 Eylül 1981.

33 Metin için bakınız, Stan Persky ve Henry Flam (der.), *The Solidarity Sourcebook* (New Star Books, Vancouver 1982).

için temel (ve yeterli) koşul olduğunu ve kendilerini başlangıç noktasına geri götüreceğini" vurguluyordu.[34] Gwiazda'nın etrafında, "takımyıldız" (Polonyaca "yıldız" anlamına gelen Gwiazda isminden hareketle) adıyla bilinen, gayriresmi bir gruplaşma oluştuysa da, onların da net bir bakış açıları yoktu.

Bydgoszcz olayına sendikanın vereceği cevabı kararlaştırmak için yapılan toplantıda Walesa'nın söyledikleri, radikallerin gerçekte karşı çıktığı şeyin ne olduğunu kısmen ortaya koymaktaydı aslında. Walesa, TKK'nın kendi tavsiyesine uyması talebiyle, "Fabrika işçileri beni destekliyor; ulusal eşgüdüm komitesini bile tümden karşıma alabilirim." açıklamasını yaptı. Bu sadece boş bir palavra değildi ve radikaller de bunu biliyordu. Karol Modzelewski, Bydgoszcz'den sonra protesto amacıyla Dayanışma'nın basın sözcülüğünden istifa ettiğinde, şöyle yakınıyordu:

> Sendika, kendisine hükmeden bir kral yarattı. Kralın etrafında saray erkânı ve parlamento daha arkadan geliyor. Kral, bir budala olmadığından, gücü parlamentoda değil, saray erkânında tutuyor. Bu ise sendika için intihar anlamına gelen bir yapılanmadır.[35]
>
> Peki, sorun kısmen bu şekilde tanımlandığına göre, radikaller bu durumda ne yapacaklardı? Sorunu kişilere indirgemek, onları en başından yenilgiye mahkûm ederdi. "Demokrasi" meselesini soyut olarak öne sürmek de aynı şekilde hiçbir sonuca varmazdı. Milyonlarca Dayanışma üyesi için, Walesa sendikanın gücünü ve bütünlüğünü simgeliyordu. Bu tür bir sembol olarak ona ihtiyaç duyulması gerçeği, aynı zamanda üyelerin kendi güçlerinden emin olmadıklarının da göstergesiydi. Walesa'yı zayıflatmanın tek yolu, tabanın kendine olan inancını ve güvenini güçlendirmekti. İhtiyaç duydukları şey, sendika için bütünlüklü bir alternatif program hazırlamaktı ve örgüt içi demokrasi sorunu da bu programın güçlü bir unsuru olmalıydı.

34 "Gdansk Polytechnic Student Solidarity" gazetesi ile röportaj, *Servis*, 24 Temmuz 1981.

35 Harman tarafından alıntılamıştır, s. 249-50

Sonbahar kongresinde, bölge liderleri –Szczecin'den Marian Jurczyk, Bydgoszcz'den Jan Rulewski ve Andrei Gwiazda–, sendika başkanlığı seçimlerinde Walesa'nın karşısında yer aldı. Toplamda, oyların yüzde 45'ini aldılar. Ancak, hiçbirinin seçim konuşması yeterli netliğe sahip değildi. Gwiazda'ya neden aday olduğu sorulduğunda, söyleyebildiği tek şey, "Çünkü sendika tüzüğü bunu yapmama izin veriyor" oldu. Çekingenliklerinin bir sebebi de, kazanamayacaklarını bilmeleriydi. Üyeler arasında yapılan geniş ölçekli bir referandumda, Walesa oyların yüzde 90'ını almıştı. Daha mühimi ise, hiçbirinin net bir alternatif sunamıyor oluşuydu. Walesa'ya karşı verilen oyların sayısı, gösterge niteliğinde bir protestoydu; tabanın memnuniyetsizliğini göz önüne almaları için liderlere yapılmış bir "uyarı" idi.

Daha radikal bir tutum izleyen eylemciler, genellikle uzmanların ve danışmanların rolüne de en fazla karşı çıkanlar oluyordu. Ancak bu tutumlarını, her türlü ideolojiye ve teoriye şüpheyle yaklaşma tavrına dönüştürdüler. Güvensizlik ve düşmanlık duygularıyla hareket ettiklerinden, genellikle fazlasıyla ahlakçıydılar ve duygularını bir program şeklinde dile getiremediler. Dayanışma üyeleri hakkında olağanüstü değerli bir çalışma yapan Fransız sosyolog Alain Touraine, tüm Polonya sosyal sistemine ve hâkim rejime karşı güçlü bir öfke ve güvensizlik duygusunu açığa çıkardı. Bununla birlikte, Touraine'in de kaydettiği gibi, üyelerin büyük çoğunluğunca benimsenen radikal değişim isteği, politik stratejiye asla dönüşmeyen bir "iç dil" olarak kaldı.[36]

36 Touraine, s. 72.

Özyönetim hareketi

Berrak bir muhalif eğiliminin yokluğu, Dayanışma içinde umut vaat ederek ortaya çıkan çeşitli başka gelişmeleri de doğrudan etkiledi.

"Özyönetim" hareketi de bunlardan biriydi. Ağustos 1980'de, işçi konseylerinin yeniden canlandırılması talebi belirgin olarak ifade edilmemişti. Evet; nihai anlaşmada, "işçilerin özerk kurumlarının yönetime gerçekten katılımıyla", "işletmelerin bağımsızlığında önemli bir gelişme" öngörülüyordu. Ancak bu maddeler, işçilerden gelen baskı nedeniyle değil, "her iki tarafın danışmanlarının yarattığı etki" sonucunda kabul edilmişti.[37] Ağustos 1980 öncesinde, reformcu aydın çevrelerde yürütülen tartışmalar ekonomik reform ihtiyacına odaklanıyor ve fabrikaların yönetimine işçilerin katılımının sağlanması da bu fikirlerde önemli yer tutuyordu.

Ağustos'tan sonraki birkaç ayda, özyönetim konusu pek az dikkat çekebildi. Dayanışma'nın dikkati, yasal olarak tanınmak için verilen mücadelelere ve rejimle yürütülen çatışmanın ortaya çıkardığı bir yığın acil mesele üstüne yoğunlaşmıştı.

Ancak, işçilerin özerk denetimi sorunundan kaçılamıyordu. Dayanışma'nın bir "sendika" formülü içinde kendini sınırlamasının imkânsızlığı gitgide daha çok belli oluyordu. Üyeler, ardı ardına gelen çatışmalarla, hareketin amaçlarının sınırlarını ileri doğru itmeyi sürdürüyordu. Ekonomik krizin boyutları öyle bir raddeye gelmişti ki, klasik sendikal talepler –daha fazla ücret, daha az çalışma saati, daha iyi çalışma koşulları–, sendikanın ekonomik reformu engellediği şeklinde dile getirilen rejim propagandasına dâhil oluyordu. Dayanışma eylemcileri, rejime karşı kullanılacak görüşlere ve işyerlerindeki konumlarını yükseltecek bir talepler programına giderek daha fazla ihtiyaç duymaktaydılar.

37 Kowalik, s. 154.

En büyük itici güç, 1981 baharında büyük fabrikalardan geldi. Sendikanın kimi bölge şubelerinden eylemcileri birbirine bağlayan yeni bir gruplaşma biçimindeki "Şebeke", bir talepler programına ön ayak olacak bir dizi tartışma başlattı. Bu süreç, Bydgoszcz krizi sonrasında, tam da taban üyeleri kısmen kendilerini geri çekmişken, daha da genişledi. Dolayısıyla Şebeke, *militanların* ve beraberlerinde birkaç ilgili aydının yürüttüğü bir hareket olarak ortaya çıktı. Bu durum, grubun düşünsel gelişim çizgisini de etkileyecekti. Şebeke'nin, daha çok 1960'lar İngiltere'sindeki "İşçi Yönetimi Enstitüsü" gibi, bir "konuşma atölyesi" haline gelme eğilimi vardı. Bazı ilginç fikirler üretiyorlardı, ancak bu fikirlerin, canlı bir şekilde ilerleyen işçi hareketiyle herhangi bir bağlantısı yoktu. Bu şartlar altında, aydın kesimin ürettiği formüller, çok daha önemli bir rol oynama eğilimi sergiliyordu.

Walesa etrafındaki liderlik gruplaşması, çok geçmeden Şebeke'nin fikirlerini kendilerine aitmiş gibi benimsemeye başladı. Bu fikirler, sonbahar kongresinde kabul edilen sendika programının önemli bir unsuru haline geldi.

Şebeke'nin ana hedeflerinden biri[38], devletin ekonomiyi sıkboğaz eden bürokratik geleneğiydi. İki kilit amaç belirlenmişti: ekonomik kararlarda merkeziyetçi anlayışın devre dışı bırakılması ve işletmelerin demokratikleştirilmesi. Her bir işletme, merkezden gelen emirlere göre değil, ekonomik akılcılık kriterlerine göre, kendi kendini finanse etmeli ve kendi üretim hedefleri hakkında karar vermeliydi. İşletme içinde oluşturulacak demokratik işçi konseyleri, kendi yöneticilerini seçmeli ve gündelik işleyişi yönetmeliydi. "Bölgesel özyönetim" yoluyla, yerel demokrasiye doğru atılacak önemli adımlar da buna eklenmeliydi.

38 İlgili belgeler, *Network of Solidarity Organisations in Leading Factories, Position on Social and Economic Reform of the Country* adıyla, İngilizce olarak yayınlanmıştır (Gdansk, 5 Eylül 1981).

Temel fikir şöyleydi: Tüm ekonomik hayatta, politik irade değil, siyasi etkiden bağımsız "rasyonel" piyasa güçleri söz sahibi olmalı, alana böyle yaklaşılmalı. Devletin "sivil toplum" üstündeki etkisi, vergiler, teşvikler ve benzeri araçlarla sınırlı olacaktı.

Ne var ki bu fikirler, pek çok ciddi zayıflık barındırmaktaydı. Bazı "Şebeke" düşünürleri, serbest piyasayı idealleştirme ve bürokratik planlamaya tek alternatif olarak görme eğilimindeydiler. İşletmelerin "kâr güdümlü" hale gelmesiyle doğacak, işsizlik, büyüyecek ücret farklılıkları gibi sonuçları hafife alıyorlardı. İşçilerin yönetimi ele geçirmesinin, piyasacılıkla nasıl bağdaştırılabileceği açıklanmıyordu. (Kendilerine yakın danışmanlardan bazıları[39], karar alma sürecinin etkin yöneticilere bırakılması düşüncesini açıkça savunmaktaydılar, ki bu tavrın, işçilerin yönetimi ele alması düşüncesiyle uzaktan yakından ilgisi yoktu!) Hiçbir şekilde, bürokratik yönetime sosyalist bir alternatif getirmeyi, yani fabrikalardaki işçi konseylerinden yola çıkarak, demokratik bir planlama mekanizması oluşturmayı düşünmüyorlardı.

Şebeke'nin önerileri, temel olarak, iktidar partisi içindeki ekonomik reformcuların öne sürdüklerinden farklı değildi. Sadece iki açıdan rejimin önerilerinin ötesine geçiyordu: Partinin fabrikalara müdahalesine son vermek ve partinin yönetici atamaları üzerindeki "isim listesi" denetimini ortadan kaldırmak.

Bir diğer zayıf yanları da, önerilerini, işyerlerinde işçilerin eylemiyle kazanılacak bir mücadelenin programı yerine, rejim tarafından benimsenecek "iyi fikirler" şeklinde formüle ediyor olmalarıydı. Bu, son derece çelişkili bir durumdu. Çünkü Şebeke'nin fikirleri, rejime karşı esaslı bir meydan okuma da barındırıyordu: İşçilerin özyönetimi, ekonominin tüm gidişatını işçilerin ele almasını gerektiriyordu. Şebeke programında

39 Özellikle Varşova'dan Maciej Madeyski: bkz. Barker ve Weber, s. 66.

da şöyle deniyordu: "Ana plan, toplumun amaçlarını yansıtmalı". Ancak, bu amacın ciddi bir şekilde kovalanması, kaçınılmaz olarak devletle doğrudan karşı karşıya gelme sonucunu da doğuracaktı.

Program, yaşamsal iktidar sorununa ancak yarım yamalak değiniyordu. Yine burada da aydın "uzmanlar"ın etkisi görülebilir. Program, klasik reformcu bir tutum izleyerek, işçi konseylerini Sejm bünyesindeki "ikinci bir meclis"le birleştirmeyi öneriyordu. Bu ikinci meclis, "ekonomi uzmanları"ndan oluşacaktı.

Kağıt üzerinde, özyönetim önerilerinin Dayanışma içerisindeki radikal duruşu ifade ettiği düşünülebilir. Ancak bu öneriler, üye kitlesinin gündelik deneyimlerinden ayrı düşmekteydi. Marksist sosyolog Staniszkis şöyle yazıyordu: "Sahici bir özyönetim için savaşmak, sendikanın üyelerinden çok eylemcileri için önemli görünüyor".[40] Ursus traktör fabrikasından Zbigniew Bujak ise soruna şöyle değiniyordu:

> Ursus'taki bir toplantıda, insanların bana temkinli yaklaştıklarını gördüm. Ancak, özyönetimin iktidarı ele geçirme yolunu açacağını söylediğimde, beni anladılar ve görüşlerimi kabul ettiler.[41]

Ancak, özyönetim fikrinin *gerçekten* iktidarı ele geçirme yolunu açıp açmadığı hiç de net değildi...

Temmuz 1981'den itibaren, yeni bir militan işçi eylemleri dalgası, yerel grevler ve açlık yürüyüşleri patlak verdiğinde, Şebeke eylemcilerinin çoğu, eylemleri sona erdirme konusunda en az Walesa grubu kadar sabırsız davrandı. İşçi sınıfının yeniden harekete geçişini, fikirlerini uygulamaya koyma yolunda bir fırsat olarak görmektense, yeni yasama planının hazırlanması işini sekteye uğrattığı gerekçesiyle, grevlere karşı çıktılar. Sonuçta, "özyönetim" resmi Dayanışma programının bir parçası haline

40 Staniszkis 1984, s. 25.

41 *Robotnik*, Ağustos 1981.

getirildiği halde, fabrikalarda çok az gelişme şansı buldu. Kasım ayında, "özyönetim komiteleri"nin kurulması yolunda fabrikalarda çok az adım atılabildiğinin sendika tarafından açıklanmasıyla, bu gerçek kabul edilmiş oldu.

Çatışmalar yeniden alevleniyor

Ekonomik kriz, 1981 baharı ve yazında daha da derinleşti. Ana üretim göstergelerinin tamamı, daha keskin bir şekilde aşağı yönlü seyretti. Resmi istatistiklere göre, Ocak ve Temmuz arasında, resmi mağazalarda satılan malların değerinde yüzde 13,6; kömür üretiminde yüzde 21,3; yatırımlarda yüzde 21,1; konut inşaatında yüzde 29,2; ihracatta yüzde 18,3; ithalatta yüzde 9,4 düşüş kaydedildi.[42]

Parça ve hammadde temin sıkıntısı, üretimi giderek daha da altüst ediyordu. Gündelik malların temini gitgide zorlaşıyordu. Et karneleri kesilmişti; sabun, deterjan, tuvalet kağıdı, gibi ürünler yetersizdi. Resmi olarak, bütün temel ihtiyaçlar karneye bağlanmıştı. Öte yandan, bir karneye sahip olmak bile pratikte erzak teminini garanti etmiyordu. Şu acı bir espri dillerde dolanıyordu: "Polonya sandviçi nedir? İki ekmek kuponu arasında bir et kuponu." Gıda ve akaryakıt fiyatları çok yüksek düzeye ulaşmıştı. Karaborsa büyüyordu. Sonsuz kuyrukların, günde üç öğün yiyecek bulma mücadelesinin baskısı, giderek daha fazla şey ifade etmeye başlıyordu. Herkes, Polonyalı işçilere kemer sıkmaları gerektiğini söylüyordu; sendikanın uzmanları da öyle.

Bydgoszcz sürecinden sonra, Dayanışma'nın tabanı kısmen moral kaybına uğrasa da, herkes üyeliğini sürdürüyor ve sendikaya en büyük umut kaynağı olarak bakmaya devam ediyordu. Yazın gelen kriz, yeni bir işçi protestosu dalgasına neden oldu.

42 Leszek Szymanski, *Candle for Poland: 469 Days of Solidarity* (Borgo Press, San Bernadino 1982), s. 34.

Yalnız, sendika bu defa eylemlerin çoğununu "hırçın" buluyordu: Önderlik, eylemlere karşı soğuk ve kimi zaman da düşmanca bir tutum almaktaydı.

8 Temmuz'da postane işçileri greve çıktı. Ertesi gün, Polonya havayolları LOT, gişelerini kapatmıştı. LOT işçileri, bir generalin müdür olarak atanmasını protesto ediyor, kendi yöneticilerini seçme hakkını talep ediyorlardı.

Bu grevler hızla, Kutno'dan başlayarak çeşitli şehirlerde süren açlık grevlerine ve gösteri dalgalarına dönüştü. Tekstil merkezi Lodz'da üç gün boyunca on binler, "Polonya'ya bir hayalet dadandı: açlığın hayaleti"; "Açlar, kendilerini yönetenleri yiyecek" yazılı öfkeli afişleriyle sokaklarda gösteri yaptı. Lodz'u Szczecin takip etti. Ağustos'ta, Varşova'da yarım milyon kişi grevdeydi; otomobil ve kamyon konvoylarıyla yapılan protesto yürüyüşünün parti bürosunun önünden geçmesi engellenince, tüm şehir merkezinde iki gün boyunca trafik kilitlendi. Silesya madencilik bölgelerinde bir milyon işçi greve çıktı. Gdynia limanında işçiler, ihraç edilen gıda maddelerini yüklemeyi reddettiler. Bydgoszcz'de nakliyat işçileri, yolsuzluk yapan bir yöneticiye karşı grev kararı aldılar. Radom'da, 1976'da işçilere yapılan baskılara yönelik soruşturma talep eden grevler patlak verdi. 19 ve 20 Ağustos'ta ulusal basın faaliyetlerinin büyük bölümü, medyanın Dayanışma'ya attığı iftiralara karşı çıkan matbaacıların greviyle durdu. Bu grev, Olsztyn'de gayriresmi olarak 17 gün daha sürdü. Czestochowa'da da erzak karnesi nedeniyle bir grev düzenlendi.

Sendika liderliğinin grevlere verdiği yanıt çoklukla olumsuz oluyordu. Rejim, Dayanışma'nın ekonomiyi sabote ettiğini ileri sürünce, sendika önderliği de grevlerde iki aylık bir erteleme çağrısı yaptı. Daha da ileri giderek, maden işçilerinden 1981 yılının geri kalan "özgür" cumartesi günlerinde gönüllü olarak çalışmalarını istedi:

> Ulusal komisyon, tüm sendika üyelerinden, ülkenin tüm işçilerinden, kendimizi kurtarmak için boş zamanlarımızı feda etme çağrısında bulunmaktadır. Yıl sonuna kadar tatil olan sekiz Cumartesi gününde çalışalım. Biliyoruz; sendikaların özgür olduğu ülkelerde bu görülmemiş bir şeydir. Tüm örgütlere ve sendika yetkililerine, aykırı protesto eylemleri düzenlememeleri için sesleniyoruz.[43]

Maden bölgelerindeki toplantılar, Dayanışma liderleri ile madenciler arasında sayısız öfkeli tartışmaya sahne oluyordu. Bir madenci, ulusal komisyona şöyle sesleniyordu: "İnsanlara tatil günlerinde çalışma çağrısı yapmaya cüret ettiniz, çünkü hükümetin desteklenmesi gerekiyordu. Peki, hükümeti desteklemesi gerekenin *biz* olduğumuzu kim söylüyor?"[44] Madencilerin neredeyse yarısı, hükümet tarafından sunulan yüklü ek ödemeye rağmen, tatil günü olan cumartesileri çalışmayı reddetti. Madenciler, bölünmüş ve bezgin bir haldeydiler.

Grev dalgası, Eylül ve Ekim'de de yükselmeye devam etti. Eylül ayı sonlarında, Polonya şehirlerinin üçte ikisi grevlerden etkilenmiş durumdaydı. Güneydeki çelik merkezi Katowice, gıda krizi yüzünden grevdeydi. Varşova yakınlarında bir tekstil şehri olan Zyrardow'da, kadın işçiler alışverişlerini başkentte yapmaya alışmıştı; oysa şimdi karneleri onları boş olan yerel marketlerle sınırlıyordu. Üç hafta boyunca grev yaptılar. Walesa da dâhil, ulusal liderlerin ziyaretleri onları işe yeniden başlamaya ikna edemedi. Ulusal sendika toplantısını bölmek için öfkeli bir delegasyon gönderdiler: "Tartışmalarınız ve çözüm önerileriniz artık yeter! ... Bir şey *yapın*! Erkek misiniz, değil misiniz?"[45] Kadınların ağırlıkta olduğu bu grev, "vardiya" esasına göre organize edilmişti. Gelen her yeni vardiya, işgali diğerlerinden

43 *Tygodnik Solidarnosc* 21, 21 Ağustos 1981.

44 *Tygodnik Solidarnosc* 22, 28 Ağustos 1981.

45 Ash, s. 250.

devralıyordu. Onları ziyaret eden Varşovalı bir eylemci, tam ölçekli bir işgal grevi düşünüp düşünmediklerini sordu. Eğer işe yarayacaksa onu da yapacağız diye eylemciye teminat verdiler. Ama önce civar kaynaklardan yararlanacak, nineleri ve teyzeleri kullanacak, bebeklere yönelik kreş anlaşmaları için çalışacak ve benzeri şeyler deneyeceklerdi. Varşovalı eylemcinin vardığı kanı, üyelerin bağlılığından sendikanın yararlanamadığı, mevcut olanakların yok sayıldığı veya yanlış kullanıldığı yönündeydi.

Yaz ve sonbahar grevlerine damgasını vuran şeylerden biri, Dayanışma'nın üyeleri arasından yeni tabakaları, havayolu işçilerini, matbaacıları, kadın işçileri, ev kadınlarını ve diğerlerini ilk defa özerk etkinliklerle tanıştırmasıydı. Umutsuz ekonomik koşulların harekete geçmeye zorladığı, rejime karşı gitgide büyüyen bir hayal kırıklığı duyan, Dayanışma saflarında daha önceden geride duran kesimler, şimdi hareketi ileriye taşımanın yollarını arıyordu. Bu grevlerde, bütün sorunlar iç içe geçmiş durumdaydı: gıda tedariki, partinin fabrikalardaki rolü, yerel yöneticiler, ihracat politikası, sansür, haksızlığa meydan okuma vs. Grevler, hem dolaylı hem de açık bir şekilde, eyleme geçmesi için Dayanışma'ya yapılan bir çağrıydı.

Ancak, sendikanın yapığı şey, grevleri ve protestoları önlemeye çalışmak oldu. *Robotnik* (*İşçi*)'in editörü Jan Litynski, bu tavrın sembolüydü. Litynski, 1980'den önceki üç yıl boyunca, genellikle ekonomik içerikli küçük grevlerin haberini yapmış ve destek vermişti. Şimdi ise, açlık hareketini olumsuz bir hadise, "gayriresmi grevlere dönüş riski taşıyan", "sendikanın nasıl kaçınacağını bilemediği bir tehlike" olarak tanımlıyordu.[46] Polonya'yı dolaşan sendika liderleri, işçileri eylemlerine son vermeye teşvik ediyorlardı. Eylül ayında, Dayanışma'nın haftalık gazetesinde, editör Krzystof Wyszkowski tarafından yazılmış "Aşırılar ve Aptal Çocuklar" isimli makale yayımlandı. Wyszkowski, sendi-

46 *Labor Focus on Eastern Europe* 5: 1-2, Bahar 1982, s. 15.

kanın rolünün, bir bütün olarak ulusun çıkarlarını savunmak olduğunu ileri sürüyordu.

Ekim'de, sendikanın icra organı, madenlerde ve diğer kilit işletmelerdeki 350 bin işçinin greve son verilmesi için Sejm'den başvuruya destek çıktı; ancak bunun hiçbir etkisi olmadı. Önderlik, bu olaydan kısa bir süre sonra, "işçilerin deşarj olması" umuduyla, ülke çapında bir günlük iş durdurma çağrısı yaptı. Ancak grevler daha haftalarca sürecekti. Şurası çok açıktı ki, her kesimden sendika üyesinin öfkesi ve hayal kırıklığı, önderlikte yankı bulamıyordu.

Ne var ki, tabandan gelen bütün bu dalgalar, parçalanmış ve tutarsız kalmaya devam etti. Liderlerin hiçbiri, rejime karşı yeni bir saldırı safında nasıl birleşebileceklerini göstererek onları bir araya getirme girişiminde bulunmadı. Radikallerin söyleyecek ya da önerecek hiçbir şeyi yoktu. Nihayetinde, Kasım ortasından itibaren grev dalgası yatıştı: Üyeler gitgide bitkinleşiyor; hayal kırıklığıyla sendikadan yüz çeviriyorlardı.

Felçten çıkmak için amaçlar yeniden belirleniyor

Durum, 1981 yazında KOR tarafından düzenlenen açık sözlü bir yuvarlak masa tartışmasında eylemcilerin son derece iyi ifade ettiği ve *Robotnik*'te de yayınlandığı üzere, mevcut durum, Dayanışma önderliğinde gittikçe daha fazla endişeye neden olmaktaydı.[47]

Robotnik'in editörü Jan Litynski şunları söylüyordu:

> Şimdi bir çıkmaz sokak gibi görünen yerdeyiz. Ekonomi ile devlet arasındaki bütünlük bozuluyor... yetkililerin ne yapacağını beklemenin ve uzlaşma için müzakere etmenin fayda sağlamadığı görülüyor. Dayanışma, yavaş yavaş puan kaybediyor. Üyelerini hayal kırıklığına uğratıyor.

47 "One Year After August – What Shall We Do Next?" *Robotnik*, Eylül 1981, İngilizce çevirisi *Labor Focus on Eastern Europe* 5: 1-2, Bahar 1982, s. 15-19.

Önde gelen aydın danışmanlardan Bronislaw Geremek ise şöyle diyordu:

> Yanılıyor olabilirim, ama öyle görünüyor ki, bu masada aramızda oturan hiç kimse krizden çıkışın yolunu bilmiyor. Felaket gün gibi ortada. Bizi alt ediyor... Sendikanın yüz yüze kaldığı en büyük tehlike, itici gücünü kaybetmesidir: İçinde bulunduğumuz durumda sendika, gitgide radikalleşen bir toplumun sırtında yük olan, muhafazakâr bir güç halini alabilir.

Varşova Dayanışması'nın başkanı, Ursus fabrikasından Zbigniev Bujak:

> Hareketimiz güçsüzleşiyor. Başlangıçta, yetkeye, partiye karşı duyulan muazzam nefrete sırtını dayıyordu. Ama artık bu yeterli değil. Amaçlar değişmeli. Sendikamızın üyeleri, liderlerinin politikalarını anlamıyor... Protestolar, grevler, yerel mücadeleler tutarlı bir bütün oluşturmuyor... Şu anda insanlar net bir program bekliyorlar. Anlasalar da anlamasalar da, krizden çıkış yolunun bu olduğunu duymak istiyorlar.

Tartışma, Dayanışma'nın kendi rolü ve amaçlarına dair yeni bir kavrayışa ihtiyaç duyulduğunu ortaya çıkardı. Eylül'de, Dayanışma icra kurulu üyesi Gregorz Palka, sendikanın içinde olduğu çıkmazı şöyle anlatıyordu: "Ekonomik ve toplumsal sorunları çözmek için bize ait bir çözümümüz olmadığında, önce hükümetin olumsuz programlarını protesto ederiz, ancak bir süre sonra onların hayata geçirilmeleri için işbirliği yapmak zorunda kalırız."[48]

Bu baskılar, Dayanışma liderlerini, yaz sonu ile sonbahar başlarında ve özellikle de Dayanışma Ulusal Kongresi'nde, yeni bir program hazırlamaya itti.[49] Dayanışma artık kendini "sendika" olarak değil, Polonya toplumunda topyekûn reform hedefleyen

48 Staniszkis 1984, s. 22.

49 Kongrede kabul edilen programın tam metninin İngilizce çevirisi için bkz. *Labor Focus on Eastern Europe* 5: 1-2, Bahar 1982.

bir "toplumsal hareket" olarak tanımlıyordu. İfade ettikleri yeni amaç, "Kendi Kendini Yöneten bir Cumhuriyet" idi.

Bir bakıma, Dayanışma Programı'nın tüm halkı kapsayacak şekilde gelişmesi, ileriye doğru atılmış çok büyük bir adımdı. Daha önce Polonya işçi kitlelerinin "iç dili" olan şeyi, yani topyekûn toplumsal dönüşüm talebini, sistemleştirip tüm halka mal ediyordu. Programın kalbinde, hayata geçebilmesi için "hükümetimizin ve devlet yönetiminin gerçek anlamda sosyalizme yönelmesi" gerekir denen "halk iktidarı" talebi yatıyordu. Programın ifade ettiği görüş, emekçilerin kendi siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatları üstünde söz sahibi olduğu, korkusuz, engelsiz, düşünce özgürlüğünün çiğnenmediği, bütünüyle demokratik bir topluma dairdi.

Ancak, program aynı zamanda muazzam çelişkiler de barındırıyordu. Ekonomik krizin üstesinden gelmek için bir dizi acil önlem, ayrıca ekonomik ve toplumsal yaşamın işleyişinde uzun vadeli reformlar öneriyordu. Pek çoğu mükemmel önerilerdi bunların. Ama program, ciddi bir sorudan kaçınıyordu: Bu reformlar nasıl gerçekleşecekti? Her tartışma alanında *devrimci* hedefler öne sürülüyor, ancak devrimci yöntemlere yönelik ihtiyaç yok sayılıyordu. Programın öne sürdüğü amaçlar, mevcut siyasi çerçeve içinde gerçekleştirilemezdi; tabii rejimin kendi kendini ortadan kaldırmaya rıza göstermesi gibi ütopik bir varsayımda bulunulmayacaksa... Buna karşın, söz konusu politik yapıyı kesin olarak kırma ihtiyacıyla hiçbir yerde yüzleşilmiyordu.

Dayanışma, kendisini "sendika" olarak adlandırdığında, aynı zamanda "kendi kendini sınırladığını" da ilan etmişti. Şimdiyse, sendikacılığın sınırlarının dışına resmen uzanmasına ve kendisini politik bir oyuncu olarak kabul etmesine rağmen, rejimi tamamıyla ortadan kaldırma isteği ile mevcut yasal sınırlar içinde kalma kaygısı arasında bölünmüş durumda bulunuyordu.

Esasında, "kendi kendini sınırlama"nın yarattığı gerilimler aşılmamış, yalnızca daha yüksek bir seviyeye çekilmişti.

Yeterli bir politik program, sadece nihai amaçları belirlemekle kalmamalı, hareketin o noktaya nasıl varacağını da ortaya koymalıdır. Dayanışma'nın programı ise bütünüyle başarısızlığa uğradı, çünkü asıl sorundan kaçınmaktaydı: Program uğruna savaşacak üyeler nasıl *kazanılacaktı*? Tıpkı 1914 öncesi Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin "azami program"ında olduğu gibi, Dayanışma'nın pek çok açıdan göz kamaştıran programı da, ilerleme yolunda gerçek bir plan olmaktan çıkıp, salt dekoratif bir unsur haline gelme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Dayanışma'nın daha "politik" bir tanımlamaya yönelmesi, işçilerden çok aydın kesimin baskın olduğu bir kongrede kararlaştırılmıştı. Touraine, bu durumu şöyle yorumluyor: "Hareketin içindeki sendika unsuru, kongrede neredeyse hiç temsil edilmiyordu: Dayanışma, daha çok toplumun özgürleşmesini sağlayacak bir hareket gibi algılanıyordu daha çok."[50] Eğer bu anlamda bir *ilerleme* kaydedildiyse bile, aynı zamanda bir *gerileme*nin de yaşandığı ortadaydı. Çünkü, Dayanışma kendisini işçi sınıfı tabanının acil ekonomik sorunlarından koparma tehlikesine atıyordu. Bu ekonomik sorunlar, sonbahar boyunca grevler ve başka yerel hareketler biçiminde kendini gösterdi. Üyelerin eylemleri ve kaygıları ile liderlerinkiler birbirinden hiç olmadığı kadar uzaklaşmıştı.

Rejim savaşa hazırlanıyor

Rejim, Bydgoszcz krizinin üzerinden birkaç hafta geçtikten sonra, Nisan 1981'de, Polonyalı işçilere karşı askeri güç kullanma olanaklarını değerlendirmek üzere, askeri tatbikatlara

50 Touraine, s. 142.

girişti.[51] Muhtemelen, bu yöntemi kullanıp kullanmayacağına henüz karar vermemişti.

Ancak yaza gelindiğinde, Dayanışma'nın salt *politik* araçlarla alt edilemeyeceği ortaya çıkmıştı. Rejimin başlıca politik aygıtı olan parti ise, o zamana değin yetersizliğini sergilemişti. Dolayısıyla, Polonya'yı yönetenler, kurtuluş için yüzlerini orduya döndüler. Jaruzelski, Temmuz'daki parti kongresinde şöyle diyordu: "Şu ana kadar, silahlı kuvvetlerimiz herhangi bir sarsıntı geçirmiş değil. Birliği ve disiplini muhafaza ettiler. Vatanı ve vatanın sosyalist başarılarını savunmaya her zaman hazırlar."

Rejim, her adımda zemini kontrol ederek, güçlerini hazırlayarak, düşmanının güçlü ve zayıf yanlarını tartarak, temkinli bir şekilde hareket ediyordu. İlk hamlesi, ordunun sivil yönetim içindeki rolünü artırmak oldu. Yazın, belli başlı fabrikaları ve bakanlıkları yönetmek üzere birkaç general göreve getirildi. Zaten LOT (devlet hava yolları)'daki Temmuz grevinin gerçekleşme nedeni de buydu.

Devlet işletmelerinin birçoğunda –askeri kurumlardaki sivil çalışanlar arasında, askeri matbaa işletmelerinde ve diğer yerlerde– Dayanışma üyeliği yasal olarak tanınmıyordu. Dayanışma, bu sorunu araştırması için bir komisyon kurdu. Ancak komisyon, önderliğin önerisi üzerine, konunun tarafı olan işçilere başvurmaksızın, gizlice hükümetle görüşmeyi tercih etti. Nihayetinde, Szczecin'den öfkeli matbaa işçilerinin, Varşova'da görüşmelerin yapıldığı bakanlık binasında nöbet tutmaya başlaması, görüşmelerin sonu oldu. Bu sektörlerde sendika yasal olarak hâlen tanınmıyordu.[52]

Bu arada, bağımsız sendika kurma hakkını elde etmek üzere sivil polisler arasında ortaya çıkan bir hareket, önderlerinin işten atılması yoluyla bastırıldı. Dayanışma, önemli bir bölümü

51 *Sunday Times*, 20 Aralık 1981.

52 Polonyalı bir bilgi kaynağından alınmıştır.

sendikalaşmadan yana olduğu halde, polisin sendika haklarını savunmak için hiçbir adım atmadı.

Rejim, siyasi cephede Dayanışma'ya karşı bir propaganda saldırısı başlatıyordu. Bu propagandaya, Ağustos başında, Dayanışma liderlerini iktidar peşinde olmakla suçlayarak görüşmeleri kesen başbakan yardımcısı Rakowski önayak olmuştu. Eylül'de, "temel sanayi kollarında" işçilere kendi fabrika müdürlerini seçme hakkını vermeyen bir "özyönetim" yasası Sejm'e sunuldu. Sendika, daha birkaç gün önce herhangi bir sınırlamayı kabul etmeyeceğine dair bir kongre kararı aldığı halde, Walesa ve bir avuç lider, bu sınırlamayı meylettiler. Yeniden toplanan bu nedenle bir kavga yaşanırken, Kuron'un ve diğerlerinin Walesa'yı savunduğu görüldü.

Bu esnada, rejim de planlarını sertleştirmişti artık. Öne çıkan, katı bir Stalinist işçi olan Albin Siwak, daha Eylül ayında yaptığı konuşmada, bu tutumunu ana hatlarıyla açıklamıştı zaten: Generallerin başkanlık ettiği altı kişilik bir komite, halkın direnişini kırmak için ordu ve polisi kullanacak; Dayanışma'nın arkasındaki destek azalana kadar, birkaç ay bekleyecekti. Ancak, Dayanışma liderleri bu uyarıyı göz ardı ettiler.

Ekim ayındaki merkez komite toplantısında, Stanislaw Kania partinin birinci sekreterliği görevinden alındı. Onun yerini, şimdi hem parti sekreteri hem savunma bakanı hem de başbakan olan General Jaruzelski aldı. Bunu, bakanlıkların daha da askerileştirilmesi izledi. Walesa, Jaruzelski'nin bütün yetkileri kendisinde toplamasını memnuniyetle karşılayan bir konuşma yaptı: "Bu, en azından, gücün bir kişinin ellerinde toplanması anlamına gelir. İhtiyacımız olan şeyse, müzakere edebileceğimiz güçlü ve makul bir hükümettir."[53] Rejimse, tutuklanacak insanların listesini hazırlamakla meşguldü. Tutuklama listesinin,

53 *The Guardian*, 20 Ekim 1981.

Polonya'yı Ekim'de, yani darbeden önce terk eden insanları da içermesi, bunu açıkça gösteriyor.

Rejim, hâlâ hazırlıklarını kamufle ediyordu. Jaruzelski, Ekim'de terhis edilecek askerlerin, "ekonomik krizde yardımcı olmak için" orduda iki ay daha kalmaları gerektiğini duyurdu. Dayanışma'ya askerlerden protesto mektupları geliyordu, ama sendika bunlara karşılık vermedi.

Rejim, Ekim sonlarında ve Kasım'da, sendikanın karşı koymaya ne kadar hazır olduğunu ölçmek için, Dayanışma eylemcilerine açıktan saldırmaya başladı. Katowice ve Wroclaw'da, sokakta propaganda yapan Dayanışma üyeleri polis tarafından tutuklandı ve protestocular da şiddet kullanılarak dağıtıldı. Sosnowiec/Silezya'da, "kimliği bilinmeyen kişiler" gaz bombalarıyla bir Dayanışma toplantısını bastılar. Chorzow'da Dayanışma üyeleri dövüldü. Önceki ilkbaharda, bu tür saldırılar toplu grevlerin habercisi olurdu; oysa şimdi, dağınık yerel protesto grevlerinden öteye geçilemiyordu.

Ekim sonlarından itibaren, küçük ordu birliklerinin kırsal kesimlere ve küçük şehirlere doğru kaydırılmasına başlandı. Açıklamalara göre bu durumun gerekçesi, ekonomik krizin üstesinden gelmeye birliklerin yardımcı olmasıydı. Gerçekte ise rejim, mekanizmalarını deniyor; birliklerin sadakatini ölçüyor, ordu için halk desteği kazanmaya çalışıyordu. Sendika ise hiçbir kaygı emaresi göstermiyordu.

Benzer birlikler, Kasım ayında da "sivil savunma hazırlıklarını kontrol etme..." bahanesiyle fabrikalara gönderildi. Sendika liderlerinden hâlâ ses yoktu.

Bu arada, 28 Ekim'den itibaren Sejm üyelerine, hükümete olağanüstü hal yetkileri verecek bir yasayı yakında oylayacakları haberi verildi. Oylama hemen yapılmadı: Rejimin, güce başvurmayı planlaması halinde, parlamento görüşmeleri yoluyla

bunu önceden belli edeceği izleniminin oluşması isteniyordu. Dayanışma, bu tuzağa da düştü.

Kasım'da Jaruzelski, biraz da dikkatleri askeri hazırlıklardan başka yöne çevirmek için, Walesa'yı ve kilise liderlerini hükümet reformu üzerine üçlü görüşmelere katılmaya davet etti. Ulusal komisyonun belli kesimlerinin karşı çıkmasına rağmen, Walesa ve bazı danışmanları Jaruzelski'nin görüşmelerine katılacak, ancak generalin bir "Ulusal Uzlaşma Cephesi"nde kendilerine göstermelik temsil hakkı sunduğunu görebileceklerdi sadece. Karşılığında, herhangi bir reform garantisi olmaksızın, muazzam ölçüde artan fiyatların sorumluluğunu almaları gerekecekti. Teklifi olduğu gibi geri çevirmek ve çekip gitmekten başka seçenekleri yoktu. Bu durumda da, resmi medyanın, ilerleme kaydedilmediği yönündeki saldırılarına maruz kalacaklardı.

Siyasete dönüş

Dayanışma önderliği, büyüyen tehdide karşı ne cevap verileceği konusunda bölünmüş ve kararsız durumdaydı. Grev dalgası devam ettiğinden, sendika icra kurulu, "başıbozuk ve örgütsüz" protestoları durdurma çağrılarını sürdürdü. Kasım'ın ilk haftasında, hâlen sürmekte olan 65 ayrı grev vardı. Bu grevlerin en büyüğü, bir Dayanışma eylemcisinin işten atılmasıyla 160.000 işçinin harekete geçtiği Jelenia Gora'daydı ve orada da işe dönmeleri için sendikanın grevcilere baskı yaptığı görülüyordu.

Ancak, Kasım ortalarına gelindiğinde, büyük bir yorgunluk ve hayal kırıklığı içinde, grevler büyük oranda durdu. Pek çok işçi yeniden öfkeli bir kayıtsızlığa düştü. Bazıları, rejimin propagandasını kabul eder ve ekonomik durumdan dolayı sendikayı suçlar gibi görünüyorlardı.[54] Dayanışma'nın çağrısıyla eyleme

54 Bu dönem boyunca düzenlenen pek çok ankette bu tip sonuçlar göze çarpmaktaydı: Bkz. David S Mason, "Solidarity, the Regime and the Public", *Soviet Studies*, 35:4, Ekim 1983.

geçme istekliliğinde düşüş olduğu aşikârdı. Karol Modzelewski, 3 Aralık'ta *Radom*'da hiç kuşku yok ki gerçekleri söylüyordu: "Sendika güçlenmedi, aksine zayıfladı ve bütün eylemcileri bunun farkında. Bununsa birkaç nedeni var: krizin yol açtığı bıkkınlık; yolun sonuna gelmiş olmanın yarattığı bezginlik. Bazı insanlar, mevcut durumu uzattığımız için bizi suçluyorlar."[55]

Dayanışma, kendi varlığını inkâr eden bir anlayışı kabul ederek, "siyasete" bulaşmayacağını ilan ederek doğmuştu. Bu tavrı muhafaza etmek hiçbir zaman kolay olmadı ve sonbahara gelindiğinde, krizin ve Dayanışma'daki felç halinin getirdiği hissiyat, pek çok eylemciyi açıktan politik çözüm arayışına itti.

Kimileri, Bağımsız Polonya Konfederasyonu (KPN) başta olmak üzere, bütünüyle milliyetçi siyasete yöneldi. KPN'yi çekici kılan, Rusya'ya yönelik yaygın nefreti açıkça ifade etmesiydi. Kökleri savaş öncesi sağ kanat partilere dayanan KPN, hiçbir şekilde bir işçi partisi değildi. Polonya siyasetini sınıfsal açıdan değil, tamamen "vatansever" bir dille yorumluyordu. Ancak öyle görünüyor ki bu dil, pek çok Dayanışma militanına, Dayanışma icra kurulunun yaptığından daha militan bir *retorik* sundu. Aslında, temelde "ılımlı" bir strateji izliyordu ve milliyetçi tavrı da, dikkatleri "Polonya'nın ordusu"nun doğrudan Polonya halkına karşı kullanılması ihtimalinden başka yöne çekiyordu. Jaruzelski, bu yanılsamanın meyvesini toplayacaktı.

Daha farklı çözümler arayanlar da vardı. 11 Kasım'da, henüz bir ay önce siyasi parti kurma fikrine karşı çıkmış olan Kuron, kendi evinde "Özyönetimli Cumhuriyet Kulüpleri"nin kuruluş toplantısını düzenledi. Amaç, demokratik bir devlette yer alan partilerin çekirdeğini oluşturmaktı. Ancak, polis tarafından basılan toplantının sonucunda yayımlanan metin de yine kendi kendini sınırlama anlayışının çerçevesi içerisinde kalıyordu. Merkezi devlet iktidarını kırarak değiştirmekten değil; "işçi ve

55 *Washington Post*, 20 Aralık 1981.

bölge özyönetimlerinin organları tarafından" mümkün mertebe sınırlandırılacak bir merkezi hükümete duyulan ihtiyaçtan bahsediyordu.

Birkaç fabrikada, parti aygıtının işyerinden tasfiyesini talep eden kararlar alındı. Şubat 1982'de, serbest yerel seçimlerin yapılması yönündeki çağrılar, Polonya hükümetinin gelecekteki biçimi üzerine bir referandum yapılması isteğiyle birlikte, gitgide daha ısrarcı bir hal alıyordu.

Siyasi parti fikri ve politik çözümlere yönelik hamleler, en azından, Dayanışma'nın kendi kendini sınırlayan daha önceki anlayışından bir kopuşu ifade etmekteydi. Ancak bütün bu gelişmeler, "siyaseti", güçsüz Polonya parlamentosu Sejm'e odaklanmış özel bir "politik" eylem alanı dâhilinde, Dayanışma'nın *dışında* bir şeymiş gibi ele alıyordu. Hiçbiri, Polonyalı işçilerin üretimden gelen gücünün doğrudan harekete geçirilmesini, politik bir programın parçası olarak benimsemiyordu. Tamamı, devlete doğrudan meydan okumama şartı ile kendini sınırlıyordu. Hiç kimse, devlet iktidarını işçilerin iktidarıyla değiştirmek ve işçilerin ekonomik gücüne yön vermek üzere Dayanışma *içinde* mücadele verecek bir parti oluşturmaktan yana değildi. Dolayısıyla, "siyaset"e geçiş, süreçte doğrudan yer alan eylemcilerin özel ilgi alanı olarak kaldı ve tabanı kapsayacak şekilde genişleyemedi.

Bu anlamda, özyönetim hareketi içindeki yeni gelişmeler, çok daha ümit vericiydi. Daha yazın, bazı bölgelerin militan grupları, ılımlı "Şebeke"ye yönelik memnuniyetsizliklerini dile getirmiş; rakip olarak "Lublin" grubunu kurmuştu. İşçi egemenliğini daha güçlü şekilde vurguladılar; salt yön gösterici (indikatif) planlamaya karşı çıktılar ve Sejm bünyesindeki oluşturulacak ikinci bir meclisin katkısıyla, "aşağıdan iktisadi planlama"ya geçilmesi fikrini savundular.

Şurası çok önemli ki, gelişme kaydetme yolunda sadece yasama araçlarını kullanma yaklaşımına kuşkuyla bakmaktaydılar. Bunun yanında, özyönetim yapılarını, *eylemci* bir bakış açısıyla, "özyönetim için mücadele örgütleri ve üretim üzerinde egemenlik örnekleri" olarak görmekteydiler. İşçilerin, *kendi kontrolleri altında* üretime devam edecekleri, "aktif grevler" düşüncesini savunmaya başladılar.[56]

Eylemciler arasında bu grubun etkisi sonbaharda arttı. Bazı bölgelerde (bilhassa Lodz'da), eylemciler aktif grev düşüncesini uygulamaya geçirmek için hazırlanmaya başladılar. Fikir basitti: İşçiler, üretim ve dağıtım araçlarına el koyacak ve doğrudan halkın ihtiyaçları yönünde kullanacaklardı. Kimileri, bu fikrin taşıdığı devrimci potansiyelin farkındaydı: Aktif grev, "işçi iktidarı için mücadele stratejisinin" bir parçası olacaktı. (İcra kurulunun aydın uzmanlarından bazıları da aynı penceredin diğer tarafından bakarak, söz konusu plana, "solcular ve Troçkistler tarafından ortaya atılan bir fikir" suçlamasıyla karşı çıkıyorlardı.)[57]

"Lublin Grubu", sonbahar sonlarında işçi hareketi içerisinde sertleşen radikal akımın kanıtıydı. Önerileri, anlamlı bir eylemlilik etrafında tabanı yeniden harekete geçirme olanağı gibi büyük bir avantaja sahip olsa da, fikirleri belirli zayıflıklardan muzdaripti. Birincisi, tartışma aşamasında sessiz kaldılar: geç ortaya çıktılar ve fikirlerini uygulamaya geçirme fırsatına hiç sahip olamadılar. İkinci olarak, taşıdıkları devrimci potansiyele karşın, fikirlerine reformist görüşler de karışmış haldeydi: Örneğin, müzakereleri zorlamak için aktif grevi kullanmak ya da güce sahip olmayan Sejm'i, serbest seçimlerle elde etmek. Üçüncüsü, kendi bünyelerinden bir kişinin de belirttiği gibi,

56 Bkz. Zbigniew Kowalewski, "Solidarnosc on the Eve", *Labor Focus on Eastern Europe*, 5. 1-2, Bahar 1982.

57 Kowalewski.

"orduyu alt etmek için mücadele" sorunu ile hiçbir zaman doğrudan yüzleşmediler.[58]

Son günler

Kasım ayının sonlarında, büyük bir karşılaşmanın ufukta belirdiği artık aşikârdı. Rejim, olağanüstü hal yetki yasaları ile baskısını arttırıyor; ordu birimlerini endüstri merkezlerinde konuşlandırıyordu.

Dayanışma eylemcileri arasında ise, daha önceden görmüş olduğumuz üzere, yeni radikalizm akımları gelişiyordu. Bazı işyerlerinde, rejim aleyhine bir gensoru önergesiyle referandum düzenlenmesi yönünde çağrı yapan militan kararlar alınıyordu. Kimi bölge merkezlerinde, aktif grevler için hazırlıklar yapılıyor, büyük çaplı gösterilere yönelik planlar açıklanıyordu.

Aralık ayı başında, rejimin ısıyı aniden yükselttiği görüldü. İşçi mücadeleleri genel olarak dağıtılmış olsa da, Polonyalı öğrenciler büyük bir işgal dalgasının içindeydi. İşgal edilen okullardan biri, rejim tarafından askeri bölgenin içinde kaldığı iddia edilen Varşova İtfaiye Akademisi'ydi. Okul, ZOMO (toplum polisi) tarafından ablukaya alınmıştı. Öğrencileri desteklemek için çok sayıda insan bir araya toplandı. 2 Aralık Çarşamba günü, yüzlerce ZOMO, okula giden yoldaki barikatı yıktı ve işgalcileri dışarı attı. Rejim, Dayanışma'ya karşı ilk defa açıktan güç kullanıyordu.

Ertesi gün, Dayanışma liderleri Radom'da buluştular. Rejim, toplantıyı dinleme cihazlarıyla takip etti ve liderlerin konuşmalarından seçtiği parçaları yayımladı. Alıntılanan bu parçalar, krizin Dayanışma'yı geç de olsa nihayet daha radikal bir noktaya ittiğini gösteriyordu. Bir gün önce Walesa, itfaiye okulunun

58 Kowalewski, s. 28-29. Lublin Grubu'nun fikirlerinin, Gramsci ve Turin Fabrika Konseyi kuramcılarının erken dönem teorilerini ve hatalarını ne derece yinelediğini belirtmeye değer muhtemelen: bkz. Gluckstein, özellikle 9'uncu ve 10'uncu bölümler.

dışındaki kalabalığa şöyle sesleniyordu: "Sendika, devlet yetkililerinin tepesinde sallanan güçlü bir silahtır. Ancak, bu silah her zaman ateşlenemez." Şimdiyse, "Karşılaşma kaçınılmazdır ve yaşanacaktır. Bütün yanılsamaları bir kenara bırakalım. Bizi hep hor gördüler," diyordu. Önceleri kendi kendini sınırlama yaklaşımının etkin bir elçisi konumunda olan Kuron, şimdi şöyle söylüyordu:

> Seçimler ve yeni seçim yasası, reform öncesi geçici sistem olarak tanımlanan yapının tümüyle reddedilmesi ve olağanüstü hal, çatışma alanları haline gelmelidir. Artık, yetkililere boyun eğdirecek eylemler planlanmalıdır.

Diğer delegelerse, aktif grevler başlatma ve bir işçi milisi oluşturma gerekliliğinden söz ediyorlardı. İçlerinden biri, radyo ve televizyonu ele geçirmeleri gerektiğini ileri sürüyordu. Konuşmacılar, bir geçici hükümet oluşturma yönünde çağrıda bulunuyorlardı. Varşova'dan Seweryn Jaworski, Walesa'ya şöyle diyordu: "Eğer bir adım dahi geri çekilirsen, kafanı kendi ellerimle uçururum; ve bunu ben yapmasam bile bir başkası yapacaktır."[59]

Ertelenmiş radikalleşme eğilimi, şimdi son derece net biçimde ortadaydı. Birkaç gün sonra, Lodz'daki fabrika toplantılarında, aktif greve geçilmesine ve işçi kolluk kuvvetlerinin oluşturulmasına karar verildi. Lodzlu liderlerinden Andrzej Slowik, şimdi "devrimci" bir durumun hüküm sürdüğünü söylüyordu. 12 Aralık'ta, sendikanın ulusal komisyonu Gdansk'ta, Bydgoszcz krizinden sonra görülen en radikal atmosferde toplandı. Delegeler, olağanüstü hal yasalarına grevlerle, hatta genel grevle karşı durma yönünde oy kullandılar. Halkın rejime duyduğu güveni ölçmek üzere, kendi referandumlarını yapacaklardı. Ancak, kilise danışmanları buna karşı çıktı.

Sürecin son günleri, sendika liderleri arasında sola doğru bir

59 Szymanski, s. 55-56.

kayışa tanıklık ettiyse de, bunun için çok geçti artık. Rejim, hemen o gece, ulusal komisyon üyeleri otellerinde uyurlarken, darbesini indirdi. Otel, toplum polisi tarafından ablukaya alınmış ve işgal edilmişti; delegeler gözaltına alındı. Ülkenin bir ucundan diğer ucuna, binlerce Dayanışma eylemcisi yataklarında ele geçirildi ve sürüklenerek götürüldü. Jaruzelski, Pazar sabahı saat altıda, askeri darbeyi, Dayanışma'nın faaliyetlerinin durdurulduğunu ve sıkıyönetimi ilan etti.

Kardinal Glemp, halkın direnmemesi yönünde radyodan çağrı yaptı. İşçilerin darbeye verdikleri cevap plansız ve düzensizdi. Ülkenin en büyük üretim tesisleri ve Silezya'daki bazı kömür madenleri başta olmak üzere, birçok yerde yüzlerce grev ve işgal düzenlendi. Birkaç gün sonra bu grev ve işgaller, polisin ve ordunun zorbaca müdahaleleriyle kırıldı. Wujek madeninde dokuz işçi öldürüldü. Ziemowit ve Piast madenlerinde üç haftadır sürmekte olan yeraltı işgalleri vardı. Piast madencileri, nihayetinde yeryüzüne çıkıp da eylemlerinde yalnız olduklarını fark ettiklerinde, şaşkınlıktan dehşete kapıldılar. Tüm Polonya'nın kendileriyle birlikte grevde olmadığına inanamıyorlardı.

Darbenin sürpriz unsuruna sahip oluşu; iletişimin aniden kesilmesi; grevlere öncülük edenlere ya da katılan herkese karşı rejimin uyguladığı sert yaptırımlar; önderlerin tutuklanması; hepsi de işçilerin darbeye verdikleri cevabın görece düşük seviyede kalmasına katkıda bulundu. Ancak, şu da gerçekti ki, darbeden önce bile Dayanışma saflarının büyük bölümüne yenilmişlik duygusu sinmiş durumdaydı. Jaruzelski'nin darbesinin göreli başarısı, Dayanışma tabanının kenara çekilmiş olmasına bağlıydı.

Daha farklı olabilir miydi?

Tüm tarihsel "eğer'ler" gibi, bu soruya da kesin bir cevap verilemez elbette. Ama, Jaruzelski darbesi ya da benzer bir şeyin yaşanması, durumun kendi mantığının bir parçasıydı daima. Polonya'yı yönetenler ile işçi hareketi arasındaki derin yapısal düşmanlık, karşı karşıya gelişin kaçınılmaz olması demekti. Krizin boyutu, Dayanışma'nın taleplerinin yükselmesi ve rejimin Kremlin'e bağımlılığı, uzun vadeli bir uzlaşmayı imkânsız kılmaktaydı. Dolayısıyla, bu tür bir uzlaşmacı çözümü savunanlar, hareketi yanlış yönlendirdiler. Aynı zamanda, izledikleri taktikler de Jaruzelski'nin zaferini kolaylaştırdı. Karşı tarafın güçlerini zayıflatmak için tüm fırsatları kaçırırken, bir yandan da karışıklığa yol açtıkları saflarının gerilemesine neden oldular.

Gdansk grevlerinden Jaruzelski'nin darbesine kadarki on altı aylık süre boyunca, Dayanışma müthiş bir evrim geçirdi. "Bağımsız bir sendika" olarak başladığı yola, işçilerin üretim üzerinde egemen olması yönünde taleplerle devam etti; "Özyönetimli Cumhuriyet" talebini ortaya çıkardı ve son olarak da, krizin çözümünde politik çözümlere yöneldi. Fakat, tüm bu gelişmeler süresince değişmeyen bir şey vardı: Dayanışma'nın lider kadrosu, klasik reformist bir bakış açısı içinde tutsak kalmış ve hareketi, devlet aygıtını devirmeyi düşünmekten alıkoymuştu. Onların ifadelerini kullanırsak, devlete dokunmadan, "sivil toplum" olarak adlandırdıklar alanı özgürleştirmeye çalıştılar.

Bu anlamda, devletin gücünü ve çıkarlarını garanti altına aldılar. Devletin kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu şeyler göz önünde bulundurulduğunda, bu stratejinin bir felaket getirmesi kaçınılmazdı. O felaket geldiğinde, pek çoğunun kabul ettiği üzere, beklenmedik bir şeymiş gibi karşılandı.[60] Ancak,

60 Bkz. Zbigniew Bujak ve Adam Michnik'in beyanatları, Barker, s. 148-49 ve 188-89'da alıntılanmıştır.

felaketin sürpriz etkisi yaratması, teorik bakımdan hazırlıklı olmadıkları anlamına geliyordu: Durumu yanlış okumuşlardı.

Jaruzelski'nin zaferi kaçınılmaz değildi. O, devletin silahlı güçlerinin disiplinine ve birliğine dayıyordu sırtını. Dayanışma, sıkıyönetimden önceki aylar boyunca bu disiplini ve birliği sarsmak için elde ettiği pek çok fırsatı kasıtlı olarak kullanmadı. Çoğu zorunlu olarak orduda bulunan askerler arasında propaganda yapmadı ve bu askerler, görev sürelerinin uzatılmasını protesto ettiğinde de tepki göstermedi. Sendikal haklarını talep eden sivil polise destek çıkmadı. Açıktan kampanya yürütmek yerine; devlet matbaasındaki, deniz işletmelerindeki ve diğer kurumlardaki sivil çalışanların sendikal haklarının *gizli* olarak görüşülmesini dahi kabul etti. Kilit önem taşıyan Dayanışma komitelerinde, devlet aygıtının birliğini zayıflatmaya yönelik önerilerde bulunan üyelerin sayısı azalıyordu.[61]

Yine de, sona yaklaşılırken bile fırsatlar belirmeye devam ediyordu. 1981 Aralık ayının başlarında itfaiyecilerin giriştiği işgal eylemi sırasında, Polonya'nın korku ve nefret duyulan toplum polisi ZOMO dışarıda bekliyordu. Onların ötesinde, işgale destek veren kalabalık, ZOMO'ların kafalarının üstünden, itfaiye okulunun pencerelerinden içeriye yiyecek ve sigara paketleri fırlatıyordu. İşgal komitesi, o anda ustalıklı bir hamle yapmaya karar vererek, en iyi kalitedeki sigaraları aldı ve ZOMO birliklerine ikram etmek üzere dışarı çıktı; onlarla sohbet etti ve soğuk havadan dem vurarak bir duygudaşlık yarattı. Okulu işgal etme emri geldiğinde, "güvenilmez" olduğu gerekçesiyle o ZOMO birliği geri çekilecekti. Okulun silahlı ZOMO'larca ele geçirilmesinden sonra, "Sivil Polis Sendikası Kurucu Komitesi", polisin itfaiye okulu baskınında kullanılmasını protesto etti. Bildirilerinde şöyle diyorlardı: "Kolluk kuvvetleri, yöneten azınlığın değil, bir bütün olarak toplumun çıkarlarını korumak için

61 Varşova'dan bir kaynak.

oluşturulmuştur. Tüm polis memurları, polisin siyasi hesaplaşmalarda ve meşrulaştırılmış halk hareketlerinin bastırılmasında kullanılmasını protesto etmelidir." Kuşku yok ki, bu grup, polis içinde küçük bir azınlıktı; ama ne denli önemli bir azınlık!

Devlet aygıtını zayıflatmak ve nihayetinde ortadan kaldırmak, müzakere ve uzlaşma arzusunda olanlar için nefret edilen, lanetli bir düşünceydi. Onlara göre, "ortaklarına yok yere karşı çıkılmamalı"; devletin eylem alanı, hakları ve gücü korunmalıydı. Dayanışma, düşmanıyla "anlaşma" yapmak uğruna, kendi güçleri ileri hamle yapmaya çalıştığında, yeni talepler yükselttiğinde, "nizâmı bozduklarında" onları engellemeliydi.

Bu anlamda, Dayanışma liderleri, yenilgilerinin koşullarını kendileri hazırladılar.

Dayanışma bünyesinde, Polonyalı işçilerin iktidarı ele geçirmeye hazırlanmaları fikrini etkin biçimde teşvik edecek, örgütlü bir sosyalist eğilim, belki bir fark yaratabilirdi. Sendika içinde ortaya çıkan çeşitli "radikal" eğilimlerin hiçbiri sorunu yeterince kavrayamadı. Hiçbiri, 1981 yazı ve sonbaharındaki grev dalgasıyla doğrudan yakın ilişki kurmadı; sendikanın temel birimlerindeki reformist aydın "danışmanların" hâkimiyetine karşı çıkmadı; hiçbiri, Dayanışma liderlerine yönelik eleştirilerden örgütsel sonuçlar çıkararak, köklerini tabandaki militan eğilimlerden alan radikal bir fraksiyon oluşturmaya kalkışmadı.

Küçük bir azınlık bile bir fark yaratabilirdi. Sonuçta, 1976 ve 1980 arasında Dayanışma'nın doğumuna giden yolu açan da KOR etrafındaki küçük bir grup değil miydi? O dönemde KOR'un katkısı kesinlikle vazgeçilmezdi: KOR olmasaydı, Gdansk'ta ve diğer yerlerde doğru zamanı yakalayarak, Ağustos grev hareketini görkemli ve yaygın yeni biçimlere taşıyacak işçi sınıfı lider *kadrosu* da ortaya çıkamazdı.

Ancak bütün cesareti ve girişimlerine karşın, katkısı Ağustos 1980'den sonra büyük oranda biten, reformist bir ittifaktı KOR.

Yön duygusunu yitiren örgüt[62], Eylül 1981'deki Dayanışma Kongresi'nde kendi çözülüşünü sembolik olarak duyurdu. Ağustos ayından sonraki gelişmeler hakkında en trajik şey, eski KOR kadar bile görüşü net, kararlarında cesur, kitlesel harekete iktidarı işaret edecek yeni bir gruplaşmanın ortaya çıkmamasıydı.

Elbette, Dayanışma'nın içinde devrimci sosyalist bir akımın gelişmesi hiç kolay değildi. Alt edilmesi güç argümanlar vardı: Rusya'nın Macaristan ve Çekoslovakya'yı işgali, "fazla ileri gitmeme" savına güçlü bir dayanak sunuyordu. Oysa Rus İmparatorluğu zayıflıyordu: Rusların, Polonya'ya hiçbir zaman askeri müdahalede bulunmamış olması dikkat çekici. Uzak durmak için çok fazla sebepleri vardı.[63] Sonuçta, Rusya korkusu, Dayanışma'nın doğuşunu da engelleyebilirdi[64]; ama engellemedi. Ağustos 1980'de işçiler, tehdidin onları durdurmasını kabullenmeyi adeta reddettiler. Ağustostan sonra Rus tehdidi, hem rejimin kendini koruma cephaneliği olarak, hem de Dayanışma'nın içinde reformizm savunusunun bir parçası olarak kullanıldı. Bu, Dayanışma'yı silahsız bırakmak ve zayıflatmak, yenilgisini kesinleştirmek için geliştirilmiş bir argümandı.

Kuşkusuz, Polonyalı işçilerin zaferi, hareketin ülke sınırları dışına taşınmasına bağlıydı. Gerçek sosyalizm, hiç şüphesiz enternasyonalist olmalıdır. Dayanışma, Doğu Avrupa'nın geri kalanında, umduğundan çok daha az yankı buldu. Bunun sonucunda gelen yalnızlık hissi, işçi hareketi içindeki muhafazakâr ve milliyetçi eğilimleri güçlendirdi.

---

62 *Labor Focus on Eastern Europe*, 5: 1-2, s. 15-19.

63 Bkz. Harman, s. 240-41; Barker, s. 157-58.

64 "Realistler", devrimci durumlarda oldukça hayalci olabilirler: Gdansk görüşmeleri sırasında hapiste olan KOR'lu Jacek Kuron, daha sonra şöyle bir yorumda bulunmuştu: "Eğer oraya gitmiş olsaydım, onlara bağımsız sendika hakkını elde etmeyi istemenin çok şey beklemek olduğunu söylerdim. Gerçekten de bunun imkânsız olduğuna inanıyordum. Daha doğrusu, imkânsız olduğunu biliyordum." Denis MacShane, *Solidarity: Poland's Indeendent Trade Union* (Spokesman Books, Nottingham 1981) s. 134.

Her şeye karşın, devrimci bir alternatifin yokluğu, yenilgiyi garantiledi ve dahası, yenilgiyi ağırlaştırdı: Bu makalenin yazıldığı tarihe kadar, Jaruzelski'nin darbesinin üstünden beş yıl geçmesine rağmen, Polonya'da hâlen yeraltı hareketinden doğan bir sosyalist örgütlenmenin emaresi görülmüyor. Dolayısıyla, yeraltı hareketini canlı tutan yüz binlerce Polonyalı işçi, öğrenci, öğretmen, aydın ve diğerleri, 1980-81 dönemindeki olağanüstü girişimlerinde neyin ters gittiğini ve şimdi hangi yolu izlemeleri gerektiğini söyleyecek netliğe sahip değiller.

Şu anda, Polonyalı militanlar pratik ve teorik olarak dünyanın geri kalanındaki yetkin sol geleneklerden kopuk durumdalar. Rejimin, "sosyalizm" ve "Marksizm" söylemini tekeline aldığı ve düpedüz bozduğu gerçeği, kalıcı bir geleneğin yeniden toparlanmasını ve gelişmesini iyice zorlaştırıyor.

Yine de, Jaruzelski hükümetinin Avrupa'daki en yalnız ve etkisiz rejim olması, Dayanışma'dan kalan mirasın bir parçasıdır. Dayanışma'nın hâlâ yaşıyor olmasının nedeni, elde ettiği herhangi bir başarı değil, işçi sınıfının onun yerine koyacağı şeyi henüz bulamamış olmasıdır. Rejim de, işçi hareketinin bir kez daha yükseleceğini en az işçiler kadar iyi biliyor. Ancak yeni bir isyan hareketi, içerisinde biraz zafer perspektifi, önceki hatalardan ders alma yeteneği ve biraz da gelecek sefer nasıl daha etkili olunacağına dair bir şeyler içermeli. Devrimci sosyalist fikirlerin aydınlatıcı katkısı olmadan bu engelin nasıl aşılacağını söylemek güç.

Polonya'da ya da Doğu Avrupa'nın başka bir yerinde, gerçek bir örgütlü sosyalist akımın boy vermesi güç bir süreç olabilir. Ancak, tek umudumuz ve can alıcı görevimiz de budur.

KAYNAKLAR ÜZERİNE NOT: Bu makalede kullanılan malzemenin büyük kısmı iki kitaptan alınmıştır: **International Socialism**'in özel basımı (ikinci baskı), Sayı:15, 1982 **Solidarnose: From Gdansk to Military Repression** (Kara Weber'le birlikte yazılmıştır) ve **Festival of the Oppressed: Solidarity, Reform and Revolution in Poland 1980-1981** (Bookmarks, Londra 1986). Bana cömertçe zamanlarını ayıran Polonyalı Dayanışma üyelerine ise özellikle teşekkür etmek isterim. İsimleri gizli kalmalı, ancak onların yorumları ve deneyimlerinden çok şey öğrendim.

Çeviri: İrem Yılmaz

Redaksiyon: Umut Haskan

KİTAPTA KULLANILAN KISALTMALAR

BUMIDOM: Göçmen işgücü kurumu, Fransa
CDE: Muhalif seçim cephesi, Portekiz
CFDT: Sendika konfederasyonu, Fransa
CGT: Komünistlerin denetimi altındaki sendika konfederasyonu, Fransa
CIA: ABD Merkezi Haber Alma Servisi
CIL: İşçi komiteleri konferansı, Portekiz
COPCON: Radikal askeri birlik, Portekiz
CRS: Toplum polisi, Fransa
CRTSM: Devrimci Askerler, Denizciler ve İşçiler Konseyleri, Portekiz
CUF: Ticari holding, Portekiz
CUT: Sendika konfederasyonu, Şili
FER: OCI (aşağıya bkz.) öğrenci örgütü, Fransa
FGDS: Sol federasyon, Fransa
FO: Anti-komünist sendika federasyonu, Fransa
JAP: Topluluk örgütlenme komiteleri, Şili
JCR: Troçkist gençlik örgütü, Fransa
KOR: İşçi Savunma Komitesi, Polonya
KPN: Milliyetçi federasyon, Polonya
LCI: Troçkist grup, Portekiz
LOT: Havayolu kuruluşu, Polonya
MAPU: Birleşik Halk Eylem Hareketi, Şili
MAPUOC: MAPU (yukarıya bkz.) bünyesinden ayrılan sağ kanat, Şili
MDP: Solcu siyasi parti, Portekiz
MES: Sol Sosyalistler Hareketi, Portekiz
MFA: Silahlı Kuvvetler Hareketi, Portekiz
MIR: Devrimci Sol Hareket, Şili
MKS: Fabrikalar Arası Grev Komitesi, Polonya
MRP: MIR (yukarıya bkz.) bünyesindeki gecekondu örgütlenmesi, Şili
MRPP: Maoist grup, Portekiz
NATO: Batılı askeri ittifak
NSZZ *Solidarnosc*: Bağımsız, Özerk Sendika "Dayanışma"sı, Polonya
OAS: Sağcı paramiliter örgüt, Fransa
OCI: Troçkist grup, Fransa
OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

PCF: Komünist Parti, Fransa
PCI: Troçkist grup, Fransa
PCP: Komünist Parti, Portekiz
PIDE: Gizli Polis, Portekiz
PPD: Siyasi parti, Portekiz
PRP/BR: Proletaryanın Devrimci Partisi/Devrimci Tugaylar, Portekiz
PRT: Troçkist grup, Portekiz
PSU: Birleşik Sosyalist Parti, Fransa
PUWP: Polonya Birleşik İşçi Partisi
RAL-1 ve RALIS: Radikal piyade alayı, Portekiz
SAVAK: Gizli polis, İran
SFIO: Sosyalist Parti, Fransa
SUV: Rütbesiz asker örgütü, Portekiz
SWP: Sosyalist İşçi Partisi, Britanya
TAP: Havayolu kuruluşu, Portekiz
TKK: Dayanışma eşgüdüm komitesi, Polonya
UDP: Maoist halk cephesi, Portekiz
UNICIDADE: Tasarlanan birleşik sendika federasyonu, Portekiz
HC: Halk Cephesi sol koalisyonu, Şili
ZOMO: Toplum polisi, Portekiz

Bu kitapta, işçi sınıfının son yarım yüzyılda ortaya koyduğu büyük mücadelelerden en önemlileri ele alınıyor.
Fransa 1968: milyonlarca işçiyi kucaklayan genel grev ve fabrika işgalleri... **Şili 1972**: Halk Cephesi hükümetini savunan işçiler işçi konseyleri kurdular ve üretim üzerinde denetim talep ettiler... **Portekiz 1974-75**: Karacı subaylar, diktatör Caetano'yu devirdi ve 18 aydır süren halk kabarışının önünü açtılar... **İran 1979**: Baskıcı Şah rejimi devrildi ve işçiler bağımsız konseyler (şûralar) kurdular... **1980-1981** arasında **Polonya**'daki Dayanışma hareketi işçi sınıfı yaratıcılığını ve demokrasisini ortaya koydu.
Bu mücadeleler nihai hedeflerine ulaşamadı, ama her biri, sosyalizm mücadelesi için önemli dersler sağlayan "devrim provaları" olarak toplumsal değişimin motor gücünün işçi sınıfı olduğunu pratik olarak ortaya koydu. Yeni mücadeleler için zengin dersler içeren bu mücadeleler, esin ve cesaret kaynağı olmaya devam ediyor.

17 TL. KDV DAHİL
ISBN 978-9944-122-68-9
9 789944 122689
Yordam Kitap